

ARCHITEKTŪRA
ARCHITECTURE

OBJEKTAI IR KONTEKSTAI
OBJECTS AND CONTEXTS 1

Architektūros kokybės kriterijai

ARCHITEKTŪRA
ARCHITECTURE

OBJEKTAI IR KONTEKSTAI
OBJECTS AND CONTEXTS 1

Architektūros kokybės kriterijai

Mokslo straipsnių rinkinys

Architektūros kokybės kriterijai

Mokslo straipsnių rinkinys

Sud. L. Nekrošius, V. Petrušonis, E. Riaubienė

Vilnius: Technika, 2015. 240 p.

Leidinyje „Architektūros kokybės kriterijai“ nagrinėjami aktualūs architektūros kokybės klausimai, tokie kaip meninės kūrybos santykis su teisiniu reguliavimu, estetikos reikšmė šių dienų architektūroje, pačių architektūros kokybės kriterijų „kokybė“, kritikos vaidmuo. Straipsniuose taip pat nagrinėjama, kaip kurti naują kokybišką architektūrą, kuri derėtų su istoriškai susiklosčiusia aplinka, su tradicijomis, kokie tam turi būti sukurti teisiniai mechanizmai, kaip užtikrinti, kad išlikusių senųjų pastatų tvarkymas nepakenktų jų vertei, kaip reikėtų reguliuoti teritorijų plėtrą, kad urbanizuotos teritorijos būtų labiau orientuotos į žmogų, o ne pajungtos technologinių sistemų diktatui.

The publication “The criteria of architectural quality” dealt with topical issues of architectural quality, analyses the ratio of artistic creation with the legal regulation, the aesthetic significance for contemporary architecture, the role of criticism. There also discussed how to create a new quality of architecture, which is consistent with the historically prevailing environment and with the tradition, how to ensure that the reconstruction of old building does not undermine their value, how to regulate the development of territories, in order to make urban areas more person-centered, and not subjected to the dictate of technological systems.

Recenzentai:

Jolita Butkevičienė, Dalia Dijokienė, Arnoldas Gabrėnas, Virginijus Gerdvilis, Petras Grecevičius, Jonas Jakaitis, Jūratė Jurevičienė, Linas Krūgelis, Jurgita Paužaitė-Kulvinskienė, Darius Linartas, Kęstutis Lupeikis, Skirmantė Mozūriūnaitė, Vaida Almonaitytė-Navickienė, Audrius Novickas, Vaidas Petrusis, Dalia Puodžiukienė, Evaldas Ramanauskas, Edita Riaubienė, Vytautas Rubavičius, Indrė Ruseckaitė, Eugenijus Staniūnas, Martynas Valevičius, Dalius Vrubliauskas, Kęstutis Zaleckis.

Straipsnių rinkinį rekomendavo VGTU Menotyros mokslo krypties komitetas

Leidinių padėjo išleisti:

VGTU Architektūros fakultetas

Lietuvos architektų rūmai

Lietuvos kultūros taryba

VGTU leidyklos TECHNICA

mokslo literatūros knyga (2330-M)

<http://leidykla.vgtu.lt>

ISBN 978-609-457-830-4

eISBN 978-609-457-829-8

doi:10.3846/2330-M

TURINYS

PRATARMĖ

5 p.

Daiva Bakšienė

ARCHITEKTŪROS KOKYBĖS KRITERIJŲ

TEISINIS REGULIAVIMAS:

POREIKIS IR GALIMYBĖS

10 p.

Aida Štelbienė

ARCHITEKTŪROS KOKYBĖ.

ETIKA, ESTETIKA IR TAPATYBĖ

28 p.

Justinas Dūdėnas

ESMINIŲ ARCHITEKTŪROS KOKYBĖS KRITERIJŲ

SĄRAŠO STRUKTŪRA.

METODOLOGINIAI ASPEKTAI

40 p.

Matas Šiupšinskas

ARCHITEKTŪROS RINKA IR KRITIKA

62 p.

Vytautas Petrušonis

HARMONINGOS ARCHITEKTŪRINĖS

APLINKOS KŪRIMO TEISINĖS PRIELAIDOS

78 p.

Jūratė Markevičienė

MIESTAS KAIP SPĄSTAI: APIE NORMAS IR LAISVES,

KURIANT MIESTO ARCHITEKTŪRĄ

97 p.

Gintautas Tiškus

VIETOVĖS LYGMENS BENDRŲJŲ PLANŲ OBJEKTAI,

REGLAMENTŲ NUSTATYMO YPATUMAI BEI

TEISINIAI ASPEKTAI, VIEŠOSIOS ERDVĖS

126 p.

Justinas Bučys

MIESTO VIEŠŲJŲ ERDVIŲ TINKLO MODELIO TAIKYMO

RENGIANT URBANISTIKOS PROJEKTUS GALIMYBĖS:

VILNIAUS PAVYZDYS

141 p.

Kastytis Rudokas
PAVELDO NARATYVAS. TEORINĖ PRIEIGA
152 p.

Kristina Krikštaponienė
KULTŪROS PAVELDO APSAUGOS
TEISINIO REGULIAVIMO
PROBLEMOS IR JŲ ĮTAKA
ARCHITEKTŪROS KOKYBEI LIETUVOJE
163 p.

Marija Rupeikienė
SAKRALINIŲ PASTATŲ
ARCHITEKTŪROS KOKYBĖS PROBLEMATIKA:
PROJEKTAI, REMONTAI, REKONSTRUKCIJOS
177 p.

Rasa Bertašiūtė, Vilma Karvelytė-Balbierienė
TRADICINĖS KAIMO ARCHITEKTŪROS
SAMPRATOS IR VERTINIMAI
189 p.

DISKUSIJOS

Linas Tuleikis
ARCHITEKTŪROS KOKYBĖS SAMPRATOS SKIRTUMAI
ŠIANDIENOS LIETUVOJE
200 p.

Vaidotas Kuliešius
ARCHITEKTŪROS KOKYBĖS VERTINIMO KRITERIJAI
KAI KURIOSE UŽSIENIO ŠALYSE
209 p.

Edmundas Benetis
ARCHITEKTŪROS KOKYBĖS NARATYVAS
217 p.

Marius Pranas Šaliamoras,
Aušra Siaurusaitytė, Jolanta Šliužienė
UNIVERSALUSIS DIZAINAS –
ARCHITEKTŪROS KOKYBĖS KRITERIJUS
225 p.

Ieva Karevičienė
VERTĖS MATAS – ŽMOGUS
235 p.

PRATARMĖ

Architektūros kokybė – kiek daug prasmių slypi šiuose žodžiuose. Ji svarbi daugumos žmonių, kurie naudojasi civilizacijos pasiekimais, gyvenime. Tačiau tai opi tema ir patiems architektams, kuriuos visi siekia „mokyti“, „tramdyti“. Šioje knygoje pateikiamuose straipsniuose gal dar ir nėra galutinių atsakymų į aktualius šios temos klausimus, gal juose problemų sprendimo kontūrai dar tik kristalizuojasi, bet ir tai svarbu, nes tai jau gali būti laikoma tolesnių nagrinėjimų gairėmis – matyti, kuria linkme, kuriais aspektais reikėtų telkti tolesnes pastangas.

Architektūros kokybė daugiamatė. Pastatas kaip tobulas kūrinys negali būti tik „estetiškas“, toks jis niekada ir nebūdavo. Svarbu, kad jis būtų estetiškas plačiąja prasme – kad būtų dar ir funkcionalus, „atsakingas“, derantis su istoriniais pastatais ir pan. Suplanuoti kokybę direktyviai vargu ar galima. Kūrėjas patiria įkvėpimą, intuityvų išgyvenimą ir tada turime tai, ko negalima buvo iki to momento suplanuoti, logiškai pagrįsti. Taip būna ne visada, bet tai įmanoma, jei nebus trukdoma, jei tam bus palankios sąlygos. Sąlygų veikti sudarymas ir patys veiksmai – tai dvi skirtingos ontologinės zonos. Kaip kad įstatymų leidimas ir įstatymų vykdymas. Sąlygų sudarymas susijęs su veiklos ribų nustatymu. Iš tikrųjų tai ribos, kurias nustato „viešasis interesas“. Visuomeninį arba viešąjį interesą reikia deklaruoti, tačiau jo įgyvendinimo sąlygoms to neužtenka. Būtinas viešojo intereso puoselėjimo procedūrinis apibrėžimas. Bet tai turi būti padaryta ne „augalo tempimo“ būdu, o tiesiog parengiant tinkamą dirvą – tai yra sudarant sąlygas. Kūrėjui reikia žinoti ribas, kurių nevalia peržengti, o ne tai, „ką reikia daryti“. Tačiau tai įsikūnys, jei teises ir pareigas formuluosime neatitrūkdami nuo gyvenimo. Ir čia reikia būti labai atsargiems su įstatymais. Čia reikėtų sutramdyti azartišką „teisinį entuziazmą“. Buda, paklaustas, kaip pasiekti, kad valstybė būtų stipri, pasakė: „Tam reikia trijų dalykų: valstybė turi turėti nedaug įstatymų, juos reikia kuo rečiau keisti, ir dar – jie turi būti visiems suprantami“.

Įstatymų suprantamumą garantuoja tai, kad juos kiekvienas gali interpretuoti remiantis savąja gyvenimiška patirtimi. O tai reiškia, kad argumentai turi veikti ikiteoriniu lygmeniu. Ribos, užtikrinančios viešojo intereso paisyimą, nesusijusios su estetika tiesiogiai. Nes tada nebūtų stebuklų, nebūtų atsiradęs nei Eifelio bokštas, nei Pompidu centras, daugelis kitų reikšmingų statinių. Reikėtų netrukdyti tokiems stebuklingiems netikėtumams rasti.

Taigi, apie ką ši knyga? Joje svarstoma: kaip derinti meninę kūrybą ir teisinį reguliavimą (D. Bakšienė; čia ir toliau minimi straipsnių autoriai), kokiomis sąlygomis estetika atgaus savo vaidmenį (A. Štelbienė), ar yra galimybė ir koku laipsniu išmatuoti pačius architektūros kokybės kriterijus

(J. Dūdėnas), kaip sustiprinti kritikos vaidmenį (M. Šiupšinskas), kaip kurti naują architektūrą, kuri derėtų su istoriškai susiklosčiusia aplinka, su tradicijomis, kokie tam turi būti sukurti teisiniai mechanizmai (V. Petrušonis, J. Markevičienė, K. Rudokas, K. Krikštaponienė), kaip ta pati „naujo ir seno“ dermės problema sprendžiamas kaimų architektūros plėtotėje (R. Bertašiūtė, V. Karvelytė-Balbirienė), kaip užtikrinti, kad išlikę senieji sakraliniai pastatai tvarkant neprarastų savo vertės (M. Rupeikienė), kaip apskritai reikėtų reguliuoti teritorijų plėtrą (G. Tiškus), kartu siekiant, kad urbanizuotos teritorijos būtų labiau orientuotos į žmogų, o ne į transporto sistemą (J. Bučys).

Dabar stabtelėkime truputį detaliau prie to, kas laukia skaitytojo.

Svajame straipsnyje Daiva Bakšienė gvildena santykį tarp dviejų iš pirmo žvilgsnio nederančių reiškinų – architektūros, kaip meno srities, ir teisinio reguliavimo. Ar galima (leistina) nustatyti tokius autorius ir statytojo teisių ribojimus? Architektūros kokybės kriterijų nustatymas ir įtvirtinimas teisės aktuose negali išplaukti vien iš įstatymų leidėjo valios ir požiūrio, jis privalo įvertinti architektūros srityje realiai egzistuojančius visuomenės interesus bei užtikrinti tiek jų, tiek autoriaus bei statytojo teisių balansą.

Aida Štelbienė ragina nenuvertinti estetikos reikšmės šių dienų architektūroje. Ji siūlo pasitelkti holistinį požiūrį, siekti darnos tarp estetikos ir etikos. Tik tuomet gimsiančios prielaidos rasti „trapiai architektūrai“, t. y. kontekstualiai, daugiaprasmei, daugiasluoksnei ir reaguojančiai į kintančius visuomenės poreikius.

Justinas Dūdėnas teigia, kad svarbu, sudarant architektūros kokybės kriterijų sąrašą, dėmesingai įvertinti juos pačius aptariant trimis pjuviais: semantiniu, kultūriniu ir techniniu. Architektūros vertinimo kriterijų nustatymas yra valingas politinis aktas, kuriuo pasirenkama reguliuoti visuomenės raidą arba ginti (taigi, išskirti iš kitų) atskirų visuomenės grupių interesus. Kriterijų sąrašo struktūravimas pagal abstrakčių verčių klasifikacijas gali būti vertingas analizuojant kriterijų atitiktį valingai skatinamoms politinėms kultūrinėms idėjoms.

Matas Šiupšinskas mano, kad architektūros kokybė gali pagerėti sustiprinus, visų pirma, kritikos vaidmenį. Kritikos strėlių bijantys architektai gali būti nesuinteresuoti stipraus kritikų sluoksnio atsiradimu, bet toks požiūris būtų trumparegiškas. Visuomenė tikrai žinos, kad vienas ar kitas pastatas yra geriausias tik tada, kai jis bus atlaikęs profesionalios kritikos bangą ir viešai įrodęs savo išskirtinumą. Reikia sukurti kritinę masę žmonių, kurie yra pajėgūs komunikuoti architektūrinės žinutes tiek profesionalams, tiek plačiajai publikai. Užsakovai turi žinoti, kad nekokybiški projektai nebus toleruojami, kad visa tai, kas keičia miestų veidą, bus statoma visuomenės ir profesionalų teismui ir nuo to priklausys jų įvaizdis rinkoje.

Vytauto Petrušonio straipsnio dėmesio centre vadinamieji protingieji kūnai – informaciniai vienetai, skatinantys kūrybingą mąstymą ir taip padedantys kurti gerą novatorišką architektūrą, derančią su istorine aplinka. Dėl kūrybos psichologijai svarbių priežasčių būtina, kad teisiniuose aplinkos pertvarkymą reguliuojančiuose dokumentuose būtų nurodomi būtent tokie protingieji kūnai – urbanistinius, architektūrinius ypatumus, susiklosčiusią gyvenimą pristatantys modeliai. Veikdami netiesiogiai, kaip mitologiniai naratyvai, jie gali prisidėti prie architekto egzistencinės patirties aktualizavimo ir taip užtikrinti architekto asmeninio kūrybinio braižo pasireiškimą. Taip pat jie lengvai suprantami plačiosios visuomenės sluoksniams ir tai leidžia jiems būti priemone, siekiant konsenso tarp projektuotojų, visuomenės ir pačios architektūrinės aplinkos.

Jūratė Markevičienė žvelgia į miestą kaip į spąstus, kuriuos įkūnija dichotomija tarp miesto kaip gyvenimo terpės normiškumo ir architektūros kaip meninės kūrybos laisvės. Autorės nuomone, architektūra yra priemonė miesto terpei formuoti, o statiniai – tos terpės ląstelės, vertinamos pagal gyvenamosios aplinkos kokybės kriterijus. Miestų formavimo reglamentai yra visuomeninio susitarimo dalykas – politinis sprendimas. Jų tinkamumą lemia tiek miesto formos matricos, charakterio ir kaitybos paradigmų identifikavimo pagrįstumas, tiek formos siekiamybės išankstinis įteisinimas bei konkrečiai ir tiksliai įnorminti miesto matricos standartai, taip pat atsisakymas „lopyti“ įstatymų spragas valdžios institucijų *ad hoc* nurodymais, nes nuomonės nėra įstatymai. Miestai, kuriuose stinga aiškių reglamentų, apibrėžiančių matricos formavimo kryptis, tampa tikrais spąstais savininkams ir architektams, kurie iš anksto negali žinoti, ko iš jų bus norima, kuriems formavimo principams reikės paklusti, kurias vertybes puoselėti. Be tokių reglamentų labai sparčiai gali suirti šimtmečius formuotas miesto vienis ir tapatybė.

Gintautas Tiškus pateikia griežtą neseniai patvirtintos naujosios Teritorijų planavimo įstatymo redakcijos (įsigaliojo nuo 2014-01-01) kritiką. Teritorijų planavimas iš aiškios teritorijų planavimo dokumentų rengimo sistemos virto tik chaotiška planavimą sudarančių dalių suma. Planavimas kaip sistema jau neegzistuoja, nes atskiri teritorijų planavimo dokumentai ir jų rengimo (keitimo ir koregavimo) procesai funkcionuoja (ar gali funkcionuoti) savarankiškai, kaip atskiri pavieniai elementai, tai yra tarpusavyje gali ir nesąveikauti, ir neveikti vienas kito. Įstatymas tarsi parašytas ne tam, kad būtų planuojama teritorinė plėtra, o tam, kad teritorijų planavimo dokumentai nebūtų rengiami. Priėmus šią naująją Teritorijų planavimo įstatymo redakciją, buvo sugriauta ne tik teritorijų planavimo sistema, bet praktiškai neteko prasmės ir ilgus metus kurta teismų praktika, nustačiusi teritorijų planavimo dokumentų statusą ir daugumos teritorijų planavimo dokumento rengimo procedūrų teisinius ypatumus. Būtina įstatymą keisti, tam reikėtų

vadovautis europine planavimo praktika, o ne bet kur patinkantį objektą norinčių statyti verslo struktūrų supratimu (atsisakius planavimo tai tampa įmanoma).

Miesto viešųjų erdvių kokybei skirtas Justino Bučio straipsnis. Vis aktualesne problema tampa didėjančio transporto poveikio žmonių sveikatai klausimas ir būdai, kaip sumažinti poreikį miestuose naudotis lengvaisiais automobiliais ir sudaryti palankias sąlygas susisiekti pėsčiomis, dviračiais ir viešuoju transportu. Spręsti tą problemą, anot jo, gali padėti šiuolaikinių, vykdomų pasitelkus informacines technologijas, urbanistinės erdvės struktūros analizės metodų taikymas rengiant urbanistikos projektus.

Teoriniams paveldo naratyvo klausimams skirtame straipsnyje Kastytis Rudokas bando suformuoti naratyvinį paveldo percepcijos diskursą, kuris apibūdina fundamentaliuosius paveldo kaip fenomeno veikimo būdus erdvėlaikio kontinuume. Jis pristato trinarį praeities suvokimo modelį, apimantį istoriją, paveldą ir paveldo naratyvą – dėmenis, kurie susieja praeities – dabarties – ateities dimensijas į bendrą perspektyvą kaip vienį. Naratyvinėje praeities – dabarties – ateities suvokimo dimensijoje erdvėlaikio požiūriu paveldas įtraukia šiuolaikinę architektūrą į savo veikimo lauką, lygiai taip pat kaip jis pats turi būti įtrauktas į architektūrinį ir urbanistinį diskursą bei praktinį planavimą. Anot autoriaus, šiuolaikinė architektūra yra ne tik potencialus ateities kartų paveldas, tačiau taip pat ir priemonė išsaugoti praeities palikimą.

Skirtingų konfesijų sakralinių pastatų (kurių vizualinė raiška daro tiesioginį poveikį urbanistinėms vietovių erdvėms, atlieka visuomenės estetinio lavinimo funkciją ir skatina toleranciją) architektūros tvarkymui nagrinėti skirtame Marijos Rupeikienės straipsnyje nurodoma, kad ir čia architektūros kokybė sietina su išsamesniu objekto tyrimu, apimančiu istorinį naratyvą, kontekstualias įžvalgas ir specifines sakralinio pastato išorines bei giluminines savybes, simboliką.

Kristina Krikštaponienė aptaria kultūros paveldo apsaugos sampratą, aktualius Lietuvos kultūros paveldo apsaugos teisinio reguliavimo klausimus, susijusius su įtaka architektūros kokybei. Tai visų pirma teisės aktų nesuderinamumo problema. Tai susiję su sistemos, administruojančios kultūros paveldo apsaugą, esminiais trūkumais. Anot jos, būtina atskirti ir apibrėžti vietos savivaldos institucijų ir centrinės valdžios įgaliojimus pagal kultūros paveldo objektų ir vietovių reikšmingumą. Autorė išdėsto savuosius pasiūlymus, kurie galėtų tapti informacijos šaltiniu kuriant kultūros paveldo apsaugos problemų, veikiančių neigiamą architektūros kokybę, sprendimo viziją.

Rasa Bertašiūtė ir Vilma Karvelytė-Balbierienė kelia klausimus – kas tai yra kaimo architektūros tradicija, kaip ji kinta ir kodėl, ar statybos tradicijos tęstinumas gali suteikti kaimo architektūrai naują kokybę, kaip dera tradi-

cijos ir inovacijos kaimo architektūroje? XXI a. visuomenėje formuojasi naujas kultūros reiškinių vertinimas ir tradicija suvokiama kaip individualaus kūrybingumo terpė, šaltinis, tad tradicija tai ne priešas naujiems architektūriniam sprendimams. Juos taikant ji gali būti kūrybiškai interpretuojama. Kiekviena vietovė yra skirtinga ir tik atsižvelgiant į jos savitumą galima sukurti natūralią įvairovę; priešingu atveju yra pavojus pakeisti ne tik vietas, bet kartu ir bendruomenės tapatumą.

Rinkinio mokslo straipsnių visumą papildo straipsniai, atspindintys architektų požiūrius, asmenines išvalgas, pristatantys perspektyvias gilesnio architektūros kokybės suvokimo ir jos svarbos architekto kūrybinei veiklai pažinimo ir įprasminimo kryptis. Išsamiai savo vizijas išdėstė Linas Tuleikis, Vaidotas Kuliešius, Edmundas Benetis. Marius Šaliamoras, Aušra Siaurusaitytė ir Jolanta Šliužienė tai atliko pristatydami universalaus dizaino principus, šios priegos reikšmę architektūros ir bendriau gyvenamosios aplinkos kokybei. Dizainerė Ieva Karevičienė rezervą aplinkos kokybei pagerinti sieja su subtiliosios energijos poveikio įvertinimu.

Manome, kad įdomi ir aktuali šio rinkinio medžiaga pasitarnaus tolesniems žingsniams – paskatins naujų tolesnių architektūros kokybės nagrinėjimo aspektų, kryptių susiklostymą, jų gilesnę analizę, o vėliau galbūt ir įgyvendinimą.

Liutauras Nekrošius, Vytautas Petrušonis, Edita Riaubienė

ARCHITEKTŪROS KOKYBĖS KRITERIJŲ TEISINIS REGULIAVIMAS: POREIKIS IR GALIMYBĖS

Daiva Bakšienė

Viešosios teisės katedra, Teisės fakultetas, Vilniaus universitetas,
Saulėtekio al. 9, LT-10222 Vilnius
Lietuvos architektų rūmai, Kalvarijų g. 1, LT-09310 Vilnius
El. paštas *daiva@baksiene.lt*

Santrauka. Straipsnyje nagrinėjamas santykis tarp dviejų iš pirmo žvilgsnio nederančių reiškinių – architektūros, kaip meno srities, ir teisinio reguliavimo, kaip teisinėmis priemonėmis daromo poveikio žmonių sąmonei ir elgesiui. Bet koks teisės aktuose nustatomas reikalavimas, kuriuo uždraudžiama, įpareigojama ar įgaliojama elgtis vienu ar kitu būdu, apriboja žmogaus laisvę pačiam pasirinkti savo elgesio būdą. Architektūros, kaip meno, srityje tai pirmiausia suponuoja kūrybinės laisvės suvaržymus, statiniams keliami reikalavimai riboja ir statytojo teises. Todėl straipsnyje, skirtame vienam iš tokių suvaržymų – architektūros kokybės kriterijams, siekiama atsakyti į du pagrindinius klausimus: 1) ar tikrai egzistuoja tokių kriterijų nustatymo poreikis; 2) ar galima (leistina) nustatyti tokius autoriaus ir statytojo teisių ribojimus. Siekiant išsamiau atskleisti pasirinktą temą, straipsnyje aptariama teisinio reguliavimo samprata ir jo tikslai, pristatomi viešąjį interesą sudarantys visuomenės poreikiai architektūros srityje, kartu išreiškiamas ir autorės požiūris į nagrinėjamų kriterijų nustatymo metodiką, pateikiamos pagrindinės jų identifikavimo gairės.

Reikšminiai žodžiai: architektūra, architektūros kokybės kriterijai, esminiai statinio architektūros reikalavimai, teisinis reguliavimas, viešasis interesas.

Įvadas

Ne vienam skaitytojui, ypač meninei, kūrybinei sričiai atstovaujančiam architektui, vien šio straipsnio pavadinimas gali sukelti didesnę ar mažesnę sudirgimą, nes jame bandoma kartu pateikti iš pirmo žvilgsnio priešingą emocinį krūvį turinčias sąvokas – architektūrą (kūrybą, meną, laisvę) ir teisinį reguliavimą (suvaržymą, griežtumą, išankstinį apibrėžtumą). Straipsnyje, be teisinio reguliavimo, dar vartojama „nustatymo“ sąvoka, kurią galima suprasti tik kaip nagrinėjamų kriterijų apibrėžimą, įvardijimą. Vis tik pagrindinė straipsnio užduotis apima ne šių kriterijų įvardijimo, bet būtent jų įtvirtinimo, padarymo privalomais klausimus. Kitaip tariant, šių skirtingų kategorijų sugretinimas yra sąmoningas veiksmas, turintis konkretų tikslą – išsiaiškinti, ar detalesnis architektūros srities teisinis reguliavimas yra galimas ir ar jis padėtų eliminuoti bent dalį šiuo metu joje kylančių problemų.

Be to, straipsnyje siekiama atsakyti ir į kitą klausimą – ar architektūros srityje įgyvendinami visuomenės interesai *įpareigoja* įstatymo leidėją reaguoti ir savo iniciatyva įtvirtinti atitinkamus reikalavimus, t. y. ar šie kriterijai ne tik gali, bet ir *privalo* būti nustatyti.

2014 m. vykusioje tarpdalykinėje mokslinėje konferencijoje „Architektūros kokybės kriterijai ir jų teisinė reikšmė“¹ buvo išsakyta ne viena abejonė, ar įmanoma žodžiais apibrėžti ir imperatyviai įtvirtinti reikalavimus architektūros kokybei, neužkertant kelio architektūros raidai, inovatyvumui, žinomai, ir architekto saviraiškai. Kita vertus, ne mažesne apimtimi buvo išsakomas nusivylimas esamu architekto statusu visuomenėje, jo bejėgiškumu, privataus kapitalo diktatu bei visuomenės poreikių neuztikrinimu. Šiame straipsnyje nesistengiama laikytis kurios nors vienos radikalios nuostatos ir konfrontaciją tarp visiško reguliavimo ir visiško nereguliavimo siūloma spręsti pasitelkiant proporcingumo bei balanso kategorijas. Žinant, kad visa apimantis architektūros kokybės apibrėžimas vargu ar įmanomas, straipsnyje bandoma prie šio klausimo prieiti kiek iš kitos pusės – atsižvelgiant į teisinio reguliavimo sampratą, jo tikslus bei architektūros įtaką visuomenės gerovei, pirmiau išnagrinėti reikalingą architektūros kokybės kriterijų reguliavimo apimtį ir tik tuomet, kiek būtina, bandyti juos identifikuoti, išreikšti tam tikromis konkrečiomis sąvokomis. Tokiu atveju likusioji architektūros kokybės dalis galėtų būti paliekama subjektyviam, gal net intuityviam architekto suvokimui bei jo saviraiškai, atitinkamai šios dalies formalizavimas nekeltų papildomų klausimų ir abejonų.

Architektūros ir teisės santykio klausimas nėra visiškai naujas, tačiau iki šiol jis buvo keliamas daugiau fragmentiškai, žvelgiant labiau iš vienos – architektūros pusės, tačiau išsamiai nevertinant aktualių antrosios – teisinės pusės aspektų². Mokslinių tyrimų architektūros srities teisinio reguliavimo klausimais beveik nėra³. Netgi trūksta tyrimų, galinčių atskleisti architektūros

¹ Tarpdalykinė mokslinė konferencija, kurią surengė Lietuvos architektų rūmai, Vilniaus Gedimino technikos universiteto Architektūros fakulteto Architektūros pagrindų ir teorijos katedra bei Lietuvos architektų sąjunga, vyko 2014 m. spalio 6–7 d. Vilniuje.

² Pavyzdžiui, Lietuvos architektų rūmų II suvažiavimo rezoliucijoje pabrėžiama, kad „statybos srities teisinis reguliavimas nesudaro prielaidų darnios aplinkos ir vietos identiteto sukūrimui valstybėje bei kokybiškam viešojo intereso tenkinimui“ (2010, www.architektorumai.lt). Lietuvos architektų sąjungos parengtuose Architektūros politikos 2014–2020 m. metmenyse nurodoma, kad „šiuo metu Lietuvoje galiojantys įstatymai, teisės aktai, reguliuojantys architektūros kūrybą, statybos, urbanistinės plėtros, kultūros paveldo apsaugos procesus, dažnai vienas kitam prieštarauja. Dėl to stabdomi plėtros procesai, atsiskaidoma inovacijų, susiję sektoriai supriešinami, nors turėtų bendradarbiauti siekiant sukurti kokybišką aplinką“ (2014, www.architektusajunga.lt).

³ Išsamesnė architektūros kokybės teisinio reguliavimo analizė buvo atlikta rengiant straipsnį „Architektūros kokybės užtikrinimo priemonės viešųjų pirkimų teisinio reguliavimo sistemoje“ (Bakšienė, Matvejenkaitė 2013).

„tikrąsias vertes“ (Volker 2010), kurios dar akivaizdžiau įtikintų, jog visiškai neribojama architekto kūrybos laisvė būtų pernelyg rizikinga visuomenei, ypač vertinant privačiai už atlygį vykdomos architektūrinės veiklos aspektą. Kartu pripažintina ir tai, kad architekto veiklos ribojimai egzistuoja ir dabar – yra nustatyti reikalavimai architekto kvalifikacijai, Statybos įstatyme ir įstatymo įgyvendinamuosiuose aktuose įtvirtinti reikalavimai statiniams, vykdomos projekto patikrinimo procedūros, nustatyta administracinė atsakomybė už projektavimo veiklą reglamentuojančių teisės aktų pažeidimus, Statybos įstatyme netgi yra apibrėžti statinio architektūros reikalavimai. Tačiau dėl įvairių priežasčių visos šios priemonės nepajėgia užtikrinti aukštos architektūros kokybės, todėl straipsnyje, pasitelkiant sisteminės bei dokumentų analizės, taip pat teleologinį metodą, nagrinėjama, ar išsamesnių architektūros kokybės kriterijų trūkumas gali būti laikomas viena iš tokių priežasčių. Taip pat – ar tikslingas ir ar galimas (gal ir būtinas) detalesnis jų reglamentavimas, kuris, beje, jau yra akcentuojamas ir Lietuvos architektų sąjungos parengtuose Architektūros politikos 2014–2020 metmenyse⁴.

Teisinio reguliavimo samprata ir tikslai

Norint išnagrinėti ir įvertinti tam tikros srities teisinio reguliavimo poreikį, pirmiausia būtina suprasti paties teisinio reguliavimo sąvoką bei tikslus. Teisinio reguliavimo sąvoka teisės teorijoje atskleidžiama per jo praktinį poveikį visuomenės elgesiui. S. Vansevičius nurodo, kad teisinis reguliavimas yra „teisės veikimo dalis, apibūdinanti teisės poveikį subjektų elgesiui ir veiklai“ (Vansevičius 2000: 192). A. Vaišvila teisinį reguliavimą apibrėžia kaip „teisės normomis ir principais daromą poveikį žmonių elgesiui“, taip pat kaip „praktiškai funkcionuojančią (veikiančią) teisės sampratą“ (Vaišvila 2004: 197). Konstitucinis Teismas teisinį reguliavimą yra pavadinęs „socialinės inžinerijos priemone, būdu per teisę siekti tautos gerovės“ (Nutarimas 2000/10/18). Iš šių nuostatų matyti, kad jei teisė paprastai suprantama kaip teisės normų ir principų sistema, tai teisinis reguliavimas apima plačiau – ne tik šių elgesio taisyklių nustatymą (kartais dar vadinamą teisiniu reglamentavimu), bet ir nustatytų taisyklių poveikį žmogaus elgesiui. Minėtas poveikis pasiekiamas ne vien įtvirtinant atitinkamus reikalavimus teisės aktuose ir juos paskelbiant, bet ir (gal net labiau) taikant konkrečias šių taisyklių laikymosi prie-

⁴ „Šios Politikos tikslas – kokybiška aplinka ir prielaidų jai kurti sudarymas. Tačiau, kad ją vykdytų institucijos, įstaigos, socialiniai partneriai siektų tų pačių tikslų, būtina apibrėžti ir įteisinti architektūros kokybės kriterijus. Jie turėtų būti aiškiai nustatomi, išmatuojami ir taikytini įvairiems architektūros, urbanistikos projektams ir objektams. Ši Politika nusako, kokia aplinka yra darni, kokia architektūra yra kokybiška, tačiau taip pat būtina nustatyti ir įteisinti kriterijų sąrašą bei jų išmatavimo metodiką“ (Architektūros politikos metmenys 2014–2020. 2014, www.architektusajunga.lt).

žiūros procedūras, sprendžiant ginčus, taikant kitas teisines priemones. Tai gi, kalbant apie architektūros kokybės kriterijų teisinį reguliavimą, neužtenka kalbėti tik apie jų įtvirtinimą viename ar kitame įstatyme – kartu turi būti vertinamos ir šių kriterijų įgyvendinimo bei jo priežiūros galimybės. Taip suprantant teisinį reguliavimą ir kartu nepamirštant architektūros kūrybinio pobūdžio, užduotis darosi tik sudėtingesnė. Vis tik atkreipus dėmesį į Konstitucinio Teismo minimą „tautos gerovę“ bei apžvelgus kitus teisės teorijoje nurodomus teisinio reguliavimo tikslus, kyla klausimas, ar vien reikalavimų nustatymo ir įgyvendinimo sudėtingumas gali būti pagrindu apskritai atsakyti reguliuoti tam tikrus visuomenei reikšmingus santykius.

Teisinio reguliavimo tikslai įvairiose teisės teorijose suprantami nevienodai. Iš pirmo žvilgsnio plačiausiai į šį klausimą žiūri prigimtinės teisės teorija, teisės įgyvendinamus interesus kildindama iš *dieviškosios valios ar žmogaus*. Kita vertus, šioje teorijoje, ypač klasikinėje jos sampratoje, dažniausiai minimi keturi pagrindiniai interesai: *sveikata, gyvybė, laisvė, nuosavybė* (Leonas 1995: 159). Šv. Augustinas prie jų minėjo ir *šeimą* (Augustinas 2001). Tačiau neretai šioje teorijoje aptinkama ir teisės sąsaja tik su žmogaus *išgyvenimo* užtikrinimu. „Išgyvenimo“ kaip pagrindinio teisės tikslo prielaidai, kurią vadino žemiausiu žmogaus gėrio koncepcijos sluoksniu, neprieštaravo ir vadinamojo švelniojo pozityvizmo atstovas H. L. A. Hartas, tačiau tokius „aukštesnius sluoksnius“, kaip Aristotelio „nesuinteresuotą žmogaus intelekto lavinimą“ arba T. Akviniečio „Dievo pažinimą“, jau laikė kvestionuojamomis vertybėmis (Hart 1997: 311).

Kiti teisinio pozityvizmo atstovai, ypač normatyvistinės teorijos autorius H. Kelsenas, teisę matė kaip atsietą nuo bet kokių metafizinių ar subjektyvių žmogiškųjų faktorių. Teisė šioje teorijoje suvokiama kaip objektyviai egzistuojantis reiškiny, kurio ribos prasideda ir baigiasi ten, kur baigiasi galimybė tirti šį reiškinį naudojantis moksliniais metodais. Bendrai pozityvistų požiūrius vienija požiūris į teisės kilmę – įstatymas šioje teorijoje yra tam tikru būdu išreikšta „įstatymo leidėjo valia“, t. y. pats interesas glūdi įstatymo leidėjo valioje arba, pasak H. Kelseno, pamatinėje normoje, kurią reikia priimti ir tiek: „teisė reguliuoja savo pačios kūrimą“ (Kelsen 2002: 191). Vis tik tokios teorijos įtikinamumą paneigė nacių įsigalėjimas bei Antrasis pasaulinis karas, todėl kalbėjimas apie tai, kad architektūros reikalavimai turi būti nustatyti vien todėl, kad įstatymų leidėjas to nori, ar tik todėl, kad juos tiesiog reikia priimti ir tiek, visiškai neatitiktų šių dienų požiūrio į teisės paskirtį ir kilmę, ir vargu ar būtų galima tokiam požiūriui rasti kokių nors pagrįstų paaiškinimų.

Šių dienų teisės teorija neapsiriboja ne tik pozityvistiniu požiūriu, bet ir anksčiau minėta „išgyvenimo“ prielaida. Pavyzdžiui, amerikiečių teisės filosofas, ekonominės teisės analizės mokyklos atstovas R. A. Posneris

teisę bei jos priemones prilygina anksčiau už formalias teisės sistemas atsiradusių „visuomenės normų kūrimo ir įtvirtinimo specialistams, kurių atsiranda, kai tik visuomenė gali sau leisti tokią prabangą“ (Posner 2004: 16). T. y., pasak jo, teisė, kaip visuomenės įrankis, kyla iš visuomenėje glūdinčio intereso, kuris neturi iš anksto apibrėžtų ribų – jei visuomenė tam tikrą interesą turi, jo įgyvendinimą gali užsitikrinti pasitelkdama teisę. Iš esmės panašiai teisės kilmę suvokia amerikietiškojo teisinio realizmo atstovai – jie teisę kildina iš faktinių žmonių santykių: „paskutinis patikrinimas mums, ką reiškia tiesa, iš tiesų yra jos diktuojamas ar įkvėptas elgesys“ (James *et al.* 1989: 26–27). Kitaip tariant, norint užčiuopti interesą, iš kurio kyla teisė, reikia žvelgti į susiklostančius žmonių santykius, jų elgesį – pagal tai, ko visuomenė faktiniais veiksmais siekia, galima identifikuoti, kokius gintinus teisės interesus ji turi. Nagrinėjamo klausimo atveju galima teigti, kad jei visuomenė išsako tam tikrus lūkesčius architektūros srityje, laiko juos reikšmingais ir jų siekia, tai ir yra pagrindas (ir valstybės prievolė) atitinkamus visuomenės santykius sureguliuoti taip, kad šie interesai būtų realiai ir tinkamai įgyvendinami.

Žymiai plačiau už minėtus išgyvenimo poreikius į teisės tikslus žiūri ir skandinaviškojo realizmo atstovai. Jie teigia, jog teisės tikslas yra sudaryti sąlygas „socialinei gerovei“, „visam įmanomam materialiam komfortui bei dvasinių interesų apsaugai“. Tokį tikslą nurodo skandinavų teisininkas A. W. Lundstedt, įtraukdamas į jį ne tik gyvybės ir turto saugumą, bet ir „didžiausią galimą veiksmų laisvę, lavinimosi galimybes“ (Lundstedt 1956). Vertinant šias ir anksčiau minėtas teisinio realizmo nuostatas, galima matyti, kad jos gana įtikinamai iliustruoja žymiąją A. Maslow visuomenės poreikių piramidę, pagal kurią, užsitikrinusi fizinius poreikius, visuomenė ima siekti tam tikrų dvasinių, socialinių, saviraiškos tikslų. Greičiausia ir požiūris į teisės tikslus ima kisti (plėstis) kylant visuomenės ekonominio išsivystymo lygiui, tad ir architektūros kokybės atžvilgiu, kuri gal ir nėra visa apimtimi būtina žmogaus fiziniam išlikimui, o daugiau svarbi jo dvasiniams, kultūriniais, socialiniams interesams užtikrinti, teigtina, jog įstatymų leidėjo dėmesys šiai sričiai reikštų tam tikrą visuomenės „palypėjimą“ A. Maslow piramidės laipteliais.

Grįžtant į jau pacituotą Konstitucinio Teismo nuostatą, jog teisinis reguliavimas yra „būdas per teisę siekti tautos gerovės“, aiškėja du aspektai: 1) jei architektūra išties turi didelę įtaką visuomenės gerovei, tai jos teisinis reguliavimas, taip pat ir reikalavimų architektūros kokybei nustatymas, gali būti tas būdas, kuris padėtų efektyviai jos siekti; 2) teisinis reguliavimas nėra vienintelis būdas. Teisės doktrina neatmeta ir neignoruoja kitų žmogaus elgesį veikiančių veiksnių. Joje pažymima, kad žmonių elgesį gali lemti ne tik teisė – jį lemia ir moraliniai, religiniai įsitikinimai, ekonominė ar kitokia nauda, baimė ir kiti veiksniai (Baublys *et al.* 2012: 188). Šis poveikis, nors ir

nelaikomas teisiniu, taip pat pripažįstamas reikšmingu. Vis tik pažymėtina ir tai, kad kitaip nei moralinių, religinių ar kitų paminėtų nuostatų atveju, teisės normų įgyvendinimas gali būti ir yra užtikrinamas valstybės prievartos priemonėmis. Taigi jei konkrečiuose visuomeniniuose santykiuose pagrįstai kyla tam tikro elgesio privalomumo poreikis (ypač kai kitos priemonės nebepadeda pasiekti norimų rezultatų), teisinis reguliavimas yra bene efektyviausia jo užtikrinimo priemonė.

Architektūros įtaka visuomenės gyvenimo gerovei

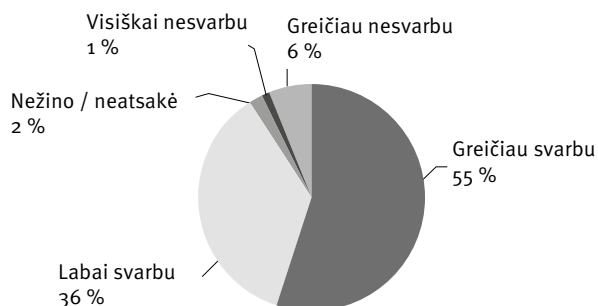
Jau nustatyta, kad faktiškai egzistuojantys visuomenės interesai gali lemti teisinio reguliavimo poreikį. Šis poreikis kyla ypač tuomet, kai atitinkami visuomeniniai santykiai yra reikšmingi, kai juose įgyvendinamos prigimtinės žmogaus teisės ir laisvės. Juo labiau šis poreikis sustiprėja, kai tuose pačiuose santykiuose susiduria skirtingų visuomenės grupių interesai ir taika tarp jų gali būti užtikrinta tik iš anksto apibrėžtais, viešai paskelbtais, proporcingais reikalavimais⁵ bei efektyvia jų laikymosi priežiūra.

Lietuvos Respublikos Konstitucija skelbia, jog valstybės valdžios įstaigos tarnauja žmonėms (LR Konstitucija 1992: 5 str. 3 d.). Konstitucinis Teismas yra ne kartą pabrėžęs ne tik tai, kad valstybė, vykdydama savo funkcijas, turi veikti visuomenės interesais (Nutarimas 2003/03/04), bet dar labiau tai, kad „valstybės paskirtis yra garantuoti viešąjį interesą“ (Nutarimas 2003/12/30, 2004/12/13, 2004/12/29, 2006/01/16) ir kad jo įgyvendinimas yra „viena svarbiausių pačios visuomenės egzistavimo ir raidos sąlygų“ (Nutarimas 1997/05/06, 2005/05/13). Viešasis interesas Konstitucinio Teismo praktikoje apibrėžiamas kaip „teisėtas asmens ar grupės asmenų interesas, kuris atspindi ir išreiškia pamatines visuomenės vertybes, kurias įtvirtina, saugo ir gina Konstitucija“ (Nutarimas 2006/09/21). Šios nuostatos rodo, kad valstybės valdžios institucijos, fiksuodamos tam tikrus visuomenės interesus, susijusius su Konstitucijoje įtvirtintų žmogaus teisių ir laisvių įgyvendinimu, ne tik gali, bet ir privalo reaguoti bei nustatyti efektyvias priemones joms užtikrinti. Todėl norint išsiaiškinti, ar architektūros kokybė turi patekti į teisinio reguliavimo sritį, reikia atsakyti, ar išties ji laikytina visuomenėje egzistuojančiu interesu ir ar ji atspindi bei išreiškia pamatines visuomenės vertybes, kurias įtvirtina, saugo ir gina Konstitucija.

⁵ Konstitucinis Teismas nurodė, kad pagal Konstituciją riboti konstitucines teises ir laisves galima, jeigu laikomasi šių sąlygų: 1) tai daroma įstatymu; 2) ribojimai yra būtini demokratiniame visuomenėje siekiant apsaugoti kitų asmenų teises bei laisves ir Konstitucijoje įtvirtintas vertybes, taip pat konstituciškai svarbius tikslus; 3) ribojimais nėra paneigiama teisių ir laisvių prigimtis bei jų esmė; 4) yra laikomasi konstitucinio proporcingumo principo (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. birželio 13 d. nutarimas).

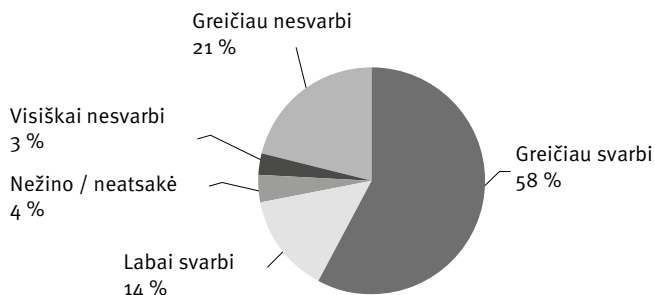
Visuomenės interesų architektūros srityje apimtį vaizdžiai iliustruoja Lietuvos architektūrų rūmų atlikta reprezentatyvi visuomenės apklausa (Lietuvos gyventojų... 2014). Net 91 proc. iš daugiau nei 1100 apklaustų pilnamečių Lietuvos gyventojų nurodė, kad jiems labai svarbi (36 proc.) arba greičiau svarbi (55 proc.) aplinka, kurioje jie gyvena (1 pav.).

Ta pati apklausa parodė, kad sąvoką „žmogaus aplinka“ gyventojai pirmiausia suvokia kaip visiškai (52 proc.) ar iš dalies (61 proc.) urbanizuotas vietoves, kuriose, akivaizdu, jie praleidžia didžiąją savo gyvenimo dalį, o gamtą žmogaus aplinka laiko tik 24 proc. gyventojų. Kitaip tariant, jei aplinkos teisinio reguliavimo ašimi ir tikslu yra laikomi žmogaus interesai, tai jie daugiausiai atsispindi būtent architektūrinėmis priemonėmis formuojamoje urbanizuotoje aplinkoje, kurios kokybei, kaip minėta, visuomenė teikia didelę reikšmę.

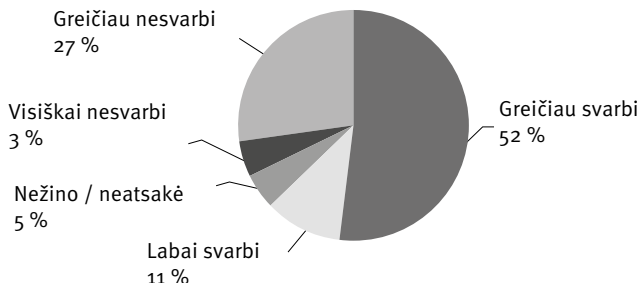
1 pav. Gyventojų atsakymai į klausimą „Ar Jums svarbu, kokioje aplinkoje Jūs gyvenate?“

Be jau nurodytų apklausos duomenų, iškalbingi ir kiti. Pavyzdžiui, į klausimą, ar jiems svarbi jų gyvenamojo būsto architektūra, atsakymus „Labai svarbi“ ir „Greičiau svarbi“ pateikė 72 proc. gyventojų (2 pav.).

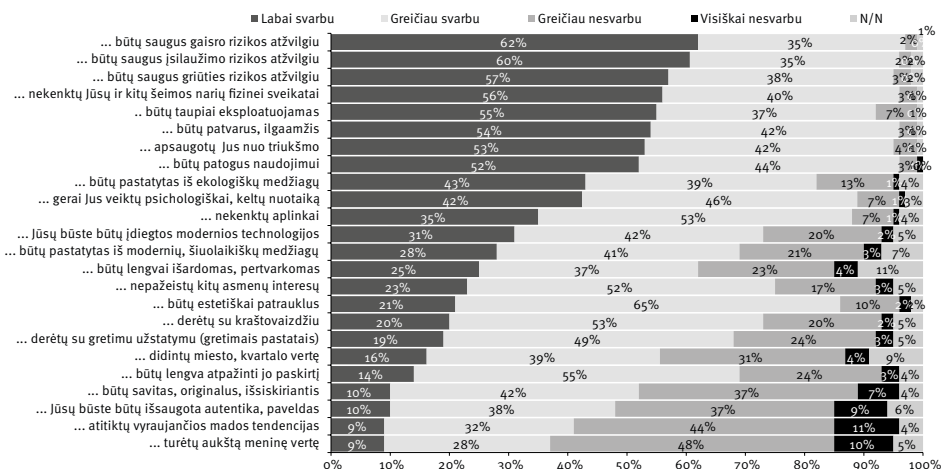
2 pav. Gyventojų atsakymai į klausimą „Ar Jums svarbi Jūsų gyvenamojo būsto architektūra?“

Rezultatai nedaug skiriasi gyventojų paklausus ir apie kitų juos supančių statinių architektūrą (3 pav.). Tai paneigia visuomenėje išgalėjusią nuostatą, jog Lietuvos gyventojams yra svarbi tik jų nuosavybė ir jų visiškai neveikia bei nedomina tai, kas juos supa, tačiau jiems nepriklauso.

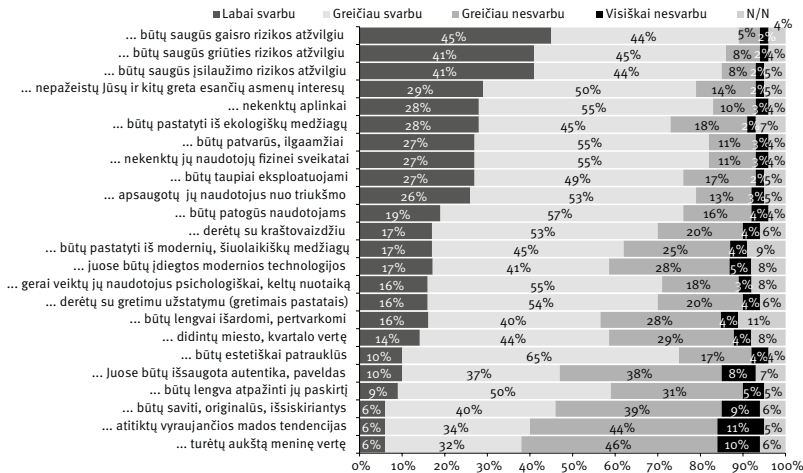

3 pav. Gyventojų atsakymai į klausimą „Ar Jums svarbi Jus supančių statinių architektūra?“

Žvelgiant į šiuos atsakymus galima būtų suabejoti, ar tokios apimties svarba įvardinta tiksliai suvokiant architektūros sąvoką, tačiau pasiteiravus apie konkrečių jos kuriamų verčių (patogumo, patvarumo, estetiškumo, ekologiškumo ir kt.) reikšmę, minėtu būdu atsakė ne mažesnis, net ir didesnis, gyventojų skaičius: kalbant apie savo būstą, atsakymų „Labai svarbu“ vidurkis sudarė 33 proc., „Greičiau svarbu“ – 43 proc., iš viso – 76 proc. (4 pav.), kalbant apie kitus supančius statinius – atitinkamai 21 proc. ir 43 proc., iš viso – 64 proc. gyventojų (5 pav.).

4 pav. Gyventojų atsakymai į klausimą „Pasakykite apie kiekvieną iš šių dalykų, ar Jums visiškai nesvarbu, greičiau nesvarbu, greičiau svarbu ar labai svarbu, kad Jūsų gyvenamasis būstas...?“

5 pav. Gyventojų atsakymai į klausimą „Pasakykite apie kiekvieną iš šių dalykų, ar Jums visiškai nesvarbu, greičiau nesvarbu, greičiau svarbu ar labai svarbu, kad kiti Jus supantys statiniai...?“

Įdomu tai, kad nors fizinius poreikius užtikrinantys sprendimai (apsauga nuo griūties, gaisro, pan.), dar kartą pailiustruodami A. Maslow piramidės pagrįstumą, lyderiauja tarp visų atsakymų, tačiau tokios vertės, kaip estetiškas patrauklumas, teigiamas psichologinis poveikis, paskirties atpažįstamumas, miesto, kvartalo veido kūrimas, taip pat neliko neįvertintos – jas kaip labai svarbias arba greičiau svarbias įvardino atitinkamai 86 proc. (kitų statinių – 75 proc.), 88 proc. (71 proc.), 69 proc. (59 proc.), 55 proc. (58 proc.) gyventojų. Taigi, visuomenės interesas turėti kokybišką, jos fizinius, dvasinius bei socialinius poreikius atitinkančią aplinką neabejotinai laikytinas faktiškai egzistuojančiu ir reikšmingu interesu, o visos šios įvardintos architektūros vertės gali tapti atspirtimi formuluojant architektūros kokybės kriterijų sąrašą.

Vertinant (kaip to reikalauja viešojo intereso samprata), kiek architektūra atspindi ir išreiškia pamatines visuomenės vertybes, kurias įtvirtina, saugo ir gina Konstitucija, pirmiausia paminėtina Konstitucijos nuostata, jog žmogaus teisės ir laisvės yra prigimtinės (LR Konstitucija 18 str.). Tokia nuostata reiškia, kad šios teisės ir laisvės egzistuoja nepriklausomai nuo to, ar valstybė yra jas apibrėžusi tam tikruose teisės aktuose. Priešingai, prigimtinių teisių ir laisvių įtvirtinimas Konstitucijoje suponuoja įstatymų leidėjo, kitų teisėkūros subjektų pareigą ne tik nepažeisti žmogaus teisių ir laisvių, bet ir neleisti, kad jas pažeistų kiti (Nutarimas 2004/12/29). Šiuolaikinėje žmogaus teisių ir laisvių doktrinoje taip pat svarbus visuotinis sutarimas, jog žmogaus teisės ir laisvės sudaro vieną bendrą ir darnią sistemą (Nutarimas 2004/12/29) ir tai, kad pagal žmogaus teisių nedalomumo principą ekonominės, socialinės

ir kultūrinės teisės laikomos tokiais pat svarbiomis kaip ir pilietinės bei politinės teisės (Birmontienė 2007: 202–225).

Peržvelgus iki šiol Konstitucinio Teismo nagrinėtas žmogaus teises ir laisves, akivaizdžiai matyti, jog architektūra turi tiesioginę įtaką įgyvendinant ne vieną iš jų. Tuo neabejojama nustatant statinių architektūros reikalavimus saugomų teritorijų bei kultūros paveldo apsaugos srityje⁶, taip pat nekeliama klausimai dėl statinio architektūrinių sprendinių įtakos žmogaus fizinei sveikatai bei gyvybei⁷. Tačiau kai kurioms Konstitucijoje įtvirtintoms visuomenės vertybėms dėmesio architektūros srityje akivaizdžiai pritrūksta. Viena iš jų – teisė į švarią ir sveiką aplinką. Nepaisant to, kad tarptautiniuose dokumentuose nurodoma, jog abu – *natūralios ir žmogaus sukurtos* – aplinkos aspektai yra būtini žmogaus gerovei ir jo pagrindinėms teisėms įgyvendinti (Declaration... 1972), taip pat to, kad, jais remiantis, *sveikata ir gerovė reikalauja švarios ir harmoningos aplinkos, kurios ne tik fiziniams, bet ir psichologiniams, socialiniams bei estetiniams veiksniams yra skiriama pakankamai dėmesio* (European... 1989), nė vienas Lietuvos Respublikos įstatymas neįtvirtina konkrečių reikalavimų ir jų įgyvendinimą užtikrinančių procedūrų, kurios sudarytų efektyvias sąlygas jau suformuotos darnios ir harmoningos urbanistinės aplinkos apsaugai nuo ją žalojančių invazijų.

Taip pat aktualu tai, kad Konstitucijos ginama sveikata apima *ne tik fizinę, bet ir dvasinę bei socialinę žmonių ir visuomenės gerovę* – taip ją ragina suprasti Pasaulinė sveikatos organizacija⁸, taip ji yra apibrėžta ir mūsų šalies įstatymuose (LR sveikatos... 1994: 2 str. 1 d.). Visgi statybos teisinis reguliavimas, kaip jau minėta, apsiriboja daugiausia fizinės sveikatos ir gyvybės apsauga, neginanč ir negarantuojant žmonių sveikatos plačiąja prasme apsaugos.

Architektūros įtaką žmonių sveikatai (tiek fizinei, tiek psichologinei) pagrindžia ne vienas mokslinis tyrimas⁹. Šiai temai išsamiai išnagrinėti reikėtų kur kas didesnės straipsnio apimties, tačiau jei vadovautumės aplinkos teisėje įtvirtinta nuostata, kad „imantis tam tikrų priemonių svarbu atsižvelgti į turimus mokslo ir technikos duomenis, tačiau jie neprivalo būti iki

⁶ Žr. Lietuvos Respublikos saugomų teritorijų įstatymą (Valstybės žinios, 1993, Nr. 63-1188; 2001, Nr. 108-3902), Lietuvos Respublikos nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymą (Valstybės žinios, 1995, Nr. 3-37; 2004, Nr. 153-5571) ir juos detalizuojančius įstatymo įgyvendinamuosius teisės aktus.

⁷ Žr. Statybos įstatyme ir Reglamente (ES) Nr. 305/2011 apibrėžtus esminius statinio ir statinio architektūros reikalavimus (4, 5 str.), taip pat Statybos įstatyme nustatytą trečiųjų asmenų apsaugos turinį (6 str. 4 d.).

⁸ „Sveikata – tai fizinė, dvasinė ir socialinė gerovė, o ne tik ligos ar negalios nebuvimas“ (<http://who.int/en/>).

⁹ Išsamiai šią įtaką nagrinėja autoriai I. Genytė, A. Juozulynas (2011); M. Gibson, H. Thomson, et al. (2011); P. Naess (2004), kt.

galo pagrįsti ir neginčytini“ (Europos Bendrijos... 1997: 174 str. 3 d.), matytume, kad protingai nustatomo ryšio tarp architektūros ir šių konstitucinių vertybių turėtų užtekti tam, kad architektūros kokybę, lemiančią tinkamą jų įgyvendinimą, būtų galima pripažinti viešojo intereso dalyku. Tai, beje, jau yra padaryta ir formaliai – Europos Parlamento ir Tarybos direktyvoje 2005/36/EB dėl profesinių kvalifikacijų pripažinimo nurodyta, jog architektūrinis projektavimas, pastatų kokybė, jų derinimas prie aplinkos, gamtos bei miesto landšafto paisymas ir pagarba valstybiniam bei privačiam paveldui yra *viešojo intereso* klausimas (Europos Parlamento... 2005: 27 d.).

Taigi anksčiau išvardinti Konstitucijos ginami ir architektūriniais sprendimais neabejotinai veikiami visuomenės interesai, kurie jau ir dabar yra pripažinti viešuoju interesu, *įpareigoja* valstybę garantuoti jų užtikrinimą teisinėmis priemonėmis, o kalbant apie architektūros kokybės kriterijų sąrašą – nustatyti jį mažiausiai tokį, koks apimtų švarios ir sveikos aplinkos (įskaitant estetinį aspektą), sveikatos (fizinės, dvasinės ir socialinės žmogaus ir visuomenės gerovės), saugomų teritorijų bei kultūros paveldo apsaugos aspektus. Kartu turėtų būti nepaneigtos tokios konstitucinės vertybės kaip kūrybos laisvė, nuosavybė, ūkinės veiklos laisvė, laikomasi Konstitucijoje įtvirtinto jų lygiareikiškumo ir privalomo ribojimų proporcingumo.

Architektūros kriterijų poreikis praktiniu požiūriu

Jau minėta, kad teisinis reguliavimas apima ne tik atitinkamų reikalavimų įtvirtinimą teisės aktuose, bet ir jų įgyvendinimą bei šio įgyvendinimo priežiūrą. Taip pat minėta, kad jau dabartiniu metu Statybos įstatyme yra pateikti esminiai statinio architektūros reikalavimai¹⁰. Pažymėtina ir tai, kad egzistuoja ne viena procedūra, skirta, be kita ko, ir statinių architektūros kokybei užtikrinti. Kai kurios iš šių procedūrų yra reglamentuotos teisės aktais ir yra privalomos, kitos yra vykdomos savanoriškai ir paprastai konkrečių teisinių pasekmių neturi, tačiau turi politinę, edukacinę, visuomenės informavimo, architektūros kokybės skatinimo, propagavimo reikšmę. Tačiau tiek minėtose privalomose, tiek savanoriškai vykdomose procedūrose, šio straipsnio autorės įsitikinimu, pasigendama bendrai pripažįstamų architektūros kokybės kriterijų, kurių atžvilgiu būtų argumentuotai vertinami architektūriniai sprendiniai (netgi Statybos įstatyme nustatyti esminiai statinio

¹⁰ Statinio architektūra turi būti tokia, kad: 1) neprieštarautų esminiams statinių reikalavimams, nustatytiems Reglamente (ES) Nr. 305/2011; 2) statinys derėtų prie kraštovaizdžio; 3) atitiktų savivaldybės administracijos direktoriaus (jo įgalioto savivaldybės administracijos valstybės tarnautojo) nustatytus specialiuosius architektūros reikalavimus, specialiuosius saugomos teritorijos tvarkymo ir apsaugos reikalavimus ir specialiuosius paveldosaugos reikalavimus; 4) atitiktų statinio paskirtį; 5) neprieštarautų statinio inžinerinių sistemų ir technologinių inžinerinių sistemų reikalavimams (Lietuvos Respublikos statybos įstatymas 1996).

architektūros reikalavimai neminimi nė vienos iš šiuo metu nustatytų procedūrų atveju).

Nesant tokių kriterijų ir jais nesiremiant, vertintojai neretai apkaltinami subjektyvumu, nelygia konkurencine kova, siekiu susidoroti su nepatikusiais ar neįtikusiais; iš kitos pusės lekia kritikos strėlės dėl siekio įtikti užsakovams ir pan. Tokia situacija nesuteikia visuomenei aiškumo ir pasitikėjimo architekto profesija. Be to, kai kurios iš nustatytų architektūros kokybės užtikrinimo procedūrų apskritai negali būti vykdomos neturint teisės aktuose nustatytų konkrečių reikalavimų. Siekiant iliustruoti praktinę architektūros kokybės kriterijų poreikį, toliau apžvelgiamos pagrindinės sritys, kuriose šie kriterijai duotų postūmį taikomų priemonių efektyvumui ir patikimumui:

Teritorijų planavimas. Teritorijų planavimo įstatymas numato, kad vienas iš galimų teritorijos naudojimo reglamento reikalavimų yra „architetūriniai reikalavimai“ (LR teritorijų... 1995: 15 str. 6 d., 18 str. 2 d.), kurių sąvoka šiame įstatyme iki 2014 m. nebuvo atskleista, o dabar ji paaiškinama tik kaip „pastatų ir viešųjų erdvių išdėstymas, automobilių stovėjimo vietų išdėstymas ir kita“. Dėl šio neaiškumo, taip pat dėl to, kad šiuos reikalavimus nustatyti neprivaloma, paprastai teritorijų planavimo dokumentuose jie ir nėra nustatomi. Jei įstatymų lygmeniu būtų įtvirtintas esminių architektūros kokybės kriterijų sąrašas, jų detalizavimas planavimo procese, atsižvelgiant į konkrečias vietas sąlygas bei kitus veiksnius, galėtų būti aiškiai suprantamas ir numatytas kaip privalomas.

Visuomenės informavimas ir dalyvavimas teritorijų planavimo bei statinių projektavimo procesuose galėtų būti ta procedūra, kurioje ji pati tiesiogiai išsakytų jai rūpimus klausimus. Visgi Lietuvos teismų praktikoje laikomasi nuostatos, jog „visuomenės nepasitenkinimą keliantis aplinkos veiksnių išaugimas galėtų būti draudžiamas tik tuo atveju, kai tai viršytų teisės aktuose įtvirtintas ribines normas“, teismas taip pat nurodo, kad „gyventojų norai, kad aplink būtų statomi jų skonį ir pageidavimus atitinkantys pastatai ir pan., yra suprantami ir logiškai buitine prasme, tačiau šių pareiškėjų interesų negarantuoja ir negina įstatymas“ (Lietuvos vyriausiojo... 2006). Taigi teismo požiūriu visuomenės interesai visų pirma turi būti apibrėžti įstatymuose ir tik tada galima jais remtis ir juos apginti pasinaudojant nustatytomis visuomenės informavimo ir dalyvavimo procedūromis.

Projektinių pasiūlymų tvirtinimas. 2014 m. buvo įvesta nauja – pritarimo projektiniams pasiūlymams – procedūra, kurią nustatytais atvejais atlieka savivaldybės administracijos direktorius ar jo įgaliotas savivaldybės administracijos valstybės tarnautojas (LR aplinkos... 2010: 67). Šie asmenys yra viešojo administravimo subjektai, todėl jų priimami individualūs administraciniai aktai privalo būti pagrįsti ir teisėti (LR viešojo... 1999: 8 str. 1 d.),

t. y. paremti konkrečiomis teisės aktų nuostatomis. Taigi, ir turėdami geras intencijas bei siekdami apsaugoti visuomenę nuo žalingų architektūrinių sprendimų, jie negalės atmesti pateiktų pasiūlymų, jei neturės tam teisinių pagrindų. Ir, priešingai, aiškiai nenurodžius, kad pasiūlymai privalo atitikti tik konkrečiai apibrėžtus kriterijus, galimas ir šių asmenų piktnaudžiavimas keliant pernelyg plačius subjektyvius reikalavimus, taip neteisėtai varžant statytojo bei autoriaus teises.

Specialiųjų architektūros reikalavimų nustatymas. Jau nurodyti reikalavimai individualius administracinius sprendimus grįsti teisės aktų nuostatomis apriboja taip pat ir galimybę nagrinėjamus kriterijus nustatyti statytojui išduodamuose specialiuosiuose architektūros reikalavimuose (LR statybos... 1996: 5 str. 3 p., 20 str. 3 d. 1 p.). Jei visuomenės interesus atitinkantys architektūros kokybės kriterijai būtų įtvirtinti įstatymuose, nurodyti dokumentai galėtų tapti jų taikymo dokumentais. Kita vertus, jei reikalavimus nustato norminiai teisės aktai bei teritorijų planavimo dokumentai, nelieka prasmės jų kartoti procesą vilkinančiose individualių administracinių aktų išdavimo procedūrose.

Projekto ekspertizė. Teisės aktuose nustatytų reikalavimų poreikis šioje projekto patikros procedūroje yra tiesiogiai apibrėžtas Statybos įstatyme: „Atliekant statinio projekto ekspertizę, tikrinami tik tie architektūriniai sprendiniai, kuriuos reglamentuoja normatyviniai statybos techniniai dokumentai ir projekto rengimo privalomieji dokumentai“ (LR statybos... 1996: 21 str. 3 d.).

Projekto patikrinimas išduodant statybą leidžiantį dokumentą. Statybą leidžiančio dokumento, be kurio nustatytais atvejais statyba draudžiama (LR statybos... 1996: 23 str. 28 d.), išdavimas ar atsisakymas jį išduoti taip pat įforminamas individualiu administraciniu aktu, todėl toks sprendimas taip pat turi būti pagrįstas ir teisėtas. Taigi atliekant projekto sprendinių patikrinimą, savivaldybės administracija privalo vadovautis teisės aktų reikalavimais. Nesant šių reikalavimų, savivaldybės vyriausiasis architektas ar kitas savivaldybės administracijos valstybės tarnautojas neturi teisės nepritari projektui, net jei jis pažeidžia egzistuojančius, tačiau formaliai neišreikštus, visuomenės interesus.

Architektūriniai konkursai. Konkursus nagrinėjančioje literatūroje pripažįstama, kad ne tiek pats konkurso faktas gali nulemti architektūros kokybę, kiek kokybiškas jo organizavimas – tai, koks šiai architektūros kokybės užtikrinimo formai suteikiamas turinys, ar yra numatyti visi reikalingi žingsniai bei ar nėra perteklinių reikalavimų, kad būtų galima pasiekti užsibrėžtus rezultatus (Spreregen 1979). Šiuo metu pasiūlymų vertinimo kriterijus konkurso sąlygose nustato jo organizatorius, t. y. nuo žmogaus faktoriaus priklauso, ar pateiktų darbų vertinimo kriterijai konkrečioje situacijoje

apims visus būtinius reikalavimus, ar nebus jų perteklinių, pavyzdžiui, suteikiančių nepagrįstą statytojo interesų prioritetą prieš visuomenės interesus.

Viešieji pirkimai. Suformuluotos architektūros kokybės sampratos ir jos turinio pritrūksta grindžiant architektūros reikšmę, rengiant dokumentus bei parenkant taikytinas procedūras viešųjų pirkimų konkursuose. Nesant jų, perkančiosioms organizacijoms nėra lengva suprasti, ko visuomenė iš jų tikisi, taip pat sunku pagrįsti papildomo laiko, finansavimo bei aukštos architektūros paslaugų teikėjų kvalifikacijos poreikį.

Architektūros ir urbanistikos ekspertų tarybos. Esant nustatytiems visuomenės interesus išreiškiantiems architektūros kokybės kriterijams, būtų aišku, ką (argumentuotai) turi įvertinti architektūros ir urbanistikos ekspertų tarybų ekspertai. Neturint tokių kriterijų ir jais ne grindžiant atliekamo ekspertinio vertinimo, kyla rizika, kad šis vertinimas nepasieks savo tikslo bei, kaip minėta anksčiau, neužtikrins visuomenės pasitikėjimo juo. Šiuo metu, remiantis Lietuvos architektų sąjungos internetinėse svetainėse pateikta informacija, yra apibrėžti tik šiai tarybai pateikiamų projektinių dokumentų bei pačių tarybų veiklos organizavimo reikalavimai¹¹, tačiau nėra nustatyti ar bent pavišinti atliekamo vertinimo principai bei kriterijai.

Architekto kvalifikacijos reikalavimai. Statybos įstatymas numato, kad už tam tikrus pažeidimus gali būti stabdomas ar naikinamas kvalifikacijos atestato galiojimas arba pareiškiamas įspėjimas (LR statybos... 1996: 10 str. 15, 16, 18 d.). Šios atsakomybės taikymas taip pat yra administracinis sprendimas, kuriam keliami anksčiau minėti teisėtumo ir pagrįstumo reikalavimai. Nesant konkrečių architektūros kokybės reikalavimų, net ir akivaizdžiai piktnaudžiaujant architekto profesija ir priimant visuomenei žalingus, tačiau teisės aktuose neapibrėžtus sprendimus, nėra galimybės pritaikyti įstatymuose numatytas prevencines poveikio priemones.

Darbas su užsakovu. Kiekvienas architektūrinis objektas gimsta remiantis sutartimis. Pagal sutarčių laisvės principą šalys gali susitarti dėl bet kokių sutarties sąlygų, kurios neprieštarauja imperatyvioms teisės normoms. Nesant nustatytų privalomų kriterijų, užsakovas, pasinaudodamas silpnesne architekto padėtimi (užsakovas finansuoja jo darbą), gali kelti neribotus ir kokybės požiūriu nepagrįstus reikalavimus. Esant imperatyviems reikalavimams, sutarties ir projektavimo užduoties nuostatos negalėtų jiems prieštarauti, taip būtų lengviau vesti architekto ir užsakovo derybas ir, vykdamat privačią veiklą už atlygį, tinkamai atstovauti visuomenės interesams.

Viešojo intereso gynimas. Įgyvendinant Konstitucijos nuostatas, įstatymai numato galimybę kreiptis į teismą ne tik asmenims, kurių teisės ar teisėti

¹¹ Lietuvos architektų sąjungos ir jos skyrių architektų svetainės www.architektusajunga.lt, www.architektams.lt, www.laskaunas.lt (žiūrėta 2015-02-04).

interesai yra pažeisti, tačiau ir tiesioginio suinteresuotumo neturintiems asmenims, kuriems yra pavesta ginti pažeistą viešąjį interesą. Pagrindiniai tokią teisę turintys subjektai – prokurorai, kurie gina viešąjį interesą, *kai nustato teisės akto pažeidimą*, kuriuo pažeidžiamos asmens, visuomenės, valstybės teisės ir teisėti interesai, ir toks pažeidimas laikytinas viešojo intereso pažeidimu (LR prokuratūros... 1994: 19 str. 4 d.). Pažymėtina, kad teisė ginti viešuosius interesus numatyta ir Architektų rūmų įstatyme (LR architektų... 2006: 2 str. 1 d.). Vis tik būtina atkreipti dėmesį, kad viešojo intereso gynimas teisinėmis priemonėmis galimas tik esant teisės aktų pažeidimui. Neturint architektūros reikalavimų teisės aktuose, neįmanoma teisinėmis priemonėmis ginti viešojo intereso architektūros srityje.

Taigi, nepabijojus tam tikro būtinųjų reikalavimų sąlygiškumo bei galbūt nešimtaprocentinio jų įgyvendinimo tikslumo ir įsitvirtinus pamatinius visuomenės poreikius atitinkančius architektūrinių sprendimų priėmimo principus, per tam tikrą laikotarpį susiformuotų tiek atskirų kriterijų sampratos, tiek jų vertinimo būdai. Manoma, kad konstruktyvus, argumentuotas dialogas išeitų į naudą visoms pusėms – ir autoriui, galinčiam iš anksto žinoti, ko visuomenė iš jo tikisi (reikalauja), ir statytojui, kuriam atsirastų galimybė aiškiau planuoti savo veiklą, ir visuomenei, kuri būtų užtikrinta, jog už uždarų durų tarp statytojo ir architekto bus priimami jos interesų nepažeidžiantys sprendimai.

Išvados

1. Architektūros srityje realiai egzistuojantys visuomenės interesai, atspindintys ir išreiškiantys tokias Konstitucijoje įtvirtintas pamatines visuomenės vertybes, kaip teisė į sveiką ir švarią aplinką, teisė į sveikatos (kaip fizinės, dvasinės ir socialinės žmonių gerovės) apsaugą, vertingų gamtinių teritorijų ir kultūros paveldo išsaugojimą bei kitas, yra pripažintini viešuoju interesu, kurį garantuoti yra valstybės paskirtis ir pareiga. Atsižvelgiant į tai teigtina, kad sprendimus architektūros srityje priimančios institucijos ne tik gali, bet ir privalo ieškoti teisinių priemonių visuomenės interesams architektūros srityje užtikrinti.
2. Nė viena iš architektūros kokybės užtikrinimo priemonių, įskaitant reikalavimus architekto kvalifikacijai bei jo priimamiems architektūriniams sprendimams, taip pat šių reikalavimų įgyvendinimo priežiūros procedūroms, negali būti teisėtos ir efektyvios iš anksto neapsibrėžus ir viešai nepaskelbus, ko konkrečiai jomis yra siekiama. Atsižvelgiant į straipsnyje pateiktą taikomų priemonių apžvalgą laikytina, kad jau šiuo metu egzistuoja ne hipotetinis, bet realus pamatinius visuomenės interesus atspindinčių ir išreiškiančių architektūros kokybės kriterijų poreikis.

3. Architektūros kokybės kriterijų nustatymas ir įtvirtinimas teisės aktuose negali išplaukti vien iš įstatymų leidėjo valios ir požiūrio – toks teisinio reglamentavimo būdas neatitiktų nei šiuolaikinėje visuomenėje vyraujančios teisės sampratos, nei Lietuvos Respublikos Konstitucijos nuostatų. Nustatydamas tokius kriterijus, įstatymo leidėjas, be kita ko, remdamasis atliktų mokslinių ir kitų tyrimų rezultatais, privalo įvertinti architektūros srityje realiai egzistuojančius visuomenės interesus bei užtikrinti tiek jų, tiek autoriaus bei statytojo teisių balansą.

Literatūra

- Architektūros politikos 2014–2020 m. metmenys. 2014 [žiūrėta 2015-02-04]. Prieiga per internetą: www.architekturasajunga.lt.
- Augustinas Aurelijus. 2001. *Dialogai. Apie laisvą sprendimą*. Vilnius: Katalikų pasaulis (antrinis šaltinis).
- Bakšienė, D.; Matvejenkaitė, K. 2013. Architektūros kokybės užtikrinimo priemonės viešųjų pirkimų teisinio reguliavimo sistemoje, *Journal of Architecture and Urbanism* 37(2): 122–132.
- Baublys, L., et al. 2012. *Teisės teorijos įvadas*. Vilnius: Leidykla MES.
- Birmontienė, T. 2007. Šiuolaikinės žmogaus teisių konstitucinės doktrinos tendencijos, *Konstitucinė jurisprudencija* 1: 202–225.
- Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment. 1972 [interaktyvus], [žiūrėta 2014-09-11]. Prieiga per internetą: <http://www.unep.org>.
- European Charter on Environment and Health. 1989 [interaktyvus], [žiūrėta 2014-09-11]. Prieiga per internetą: www.euro.who.int.
- Europos Bendrijos steigimo sutartis. C 340, 10/11/1997, p. 0173.
- Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2005 m. rugsėjo 7 d. 2005/36/EB dėl profesinių kvalifikacijų pripažinimo, OL L 255, 2005 9 30.
- Hart, H. L. A. 1997. *Teisės samprata*. Vilnius: Pradai.
- Genytė, I.; Juozulynas, A. 2011. Visuomenės sveikatos ir architektūros savasties aspektai, *Sveikatos mokslai* 5: 44–47.
- James, W.; Pierce Ch. S., et al. 1989. *Pragmatism: The Classic Writings*. Hackett Publishing Co Inc (antrinis šaltinis).
- Kelsen, H. 2002. *Grynoji teisės teorija*. Vilnius: Eugrimas.
- Leonas, P. 1995. *Teisės filosofijos istorija*. Vilnius: Mintis.
- Lietuvos architektūrū mai. Prieiga per internetą: www.architekturumai.lt.
- Lietuvos architektūrū rūmų II suvažiavimo rezoliucija. 2010 [interaktyvus], [žiūrėta 2012-04-05]. Prieiga per internetą: www.architekturumai.lt.
- Lietuvos gyventojų apklausos ataskaita. UAB „Baltijos tyrimai“. 2014 [interaktyvus], [žiūrėta 2015-02-02]. Prieiga per internetą: www.architekturumai.lt.
- Lietuvos Respublikos aplinkos ministro 2004 m. gruodžio 30 d. įsakymas Nr. D1-708 „Dėl statybos techninio reglamento STR 1.05.06:2005 „Statinio projektavimas“ patvirtinimo (Dėl statybos techninio reglamento STR 1.05.06:2010 „Statinio projektavimas“ patvirtinimo)“, *Valstybės žinios*, 2005, Nr. 4-80; 2010, Nr. 115-5902.
- Lietuvos Respublikos architektūrū rūmų įstatymas, *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 134-5063.
- Lietuvos Respublikos Konstitucija, *Valstybės žinios*, 1992, Nr. 33-1014.

- Nutarimas. 1997/05/06. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. gegužės 6 d. nutarimas.
- Nutarimas. 2000/10/18. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. spalio 18 d. nutarimas.
- Nutarimas. 2003/03/04. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. kovo 4 d. nutarimas.
- Nutarimas. 2003/12/30. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. gruodžio 30 d. nutarimas.
- Nutarimas. 2004/12/13. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 13 d. nutarimas.
- Nutarimas. 2004/12/29. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 29 d. nutarimas.
- Nutarimas. 2005/05/13. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2005 m. gegužės 13 d. nutarimas.
- Nutarimas. 2006/01/16. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas.
- Nutarimas. 2006/09/21. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. rugsėjo 21 d. nutarimas.
- Lietuvos Respublikos nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymas, *Valstybės žinios*, 1995, Nr. 3-37; 2004, Nr. 153-5571.
- Lietuvos Respublikos prokuratūros įstatymas, *Valstybės žinios*, 1994, Nr. 81-1514; 2003, Nr. 42-1919.
- Lietuvos Respublikos saugomų teritorijų įstatymas, *Valstybės žinios*, 1993, Nr. 63-1188; 2001, Nr. 108-3902.
- Lietuvos Respublikos statybos įstatymas, *Valstybės žinios*, 1996, Nr. 32-788.
- Lietuvos Respublikos sveikatos sistemos įstatymas, *Valstybės žinios*, 1994, Nr. 63-1231.
- Lietuvos Respublikos teritorijų planavimo įstatymas, *Valstybės žinios*, 1995, Nr. 107-2391; 2004, Nr. 21-617; 2013, Nr. 76-3824.
- Lietuvos Respublikos viešojo administravimo įstatymas, *Valstybės žinios*, 1999, Nr. 60-1945; 2006, Nr. 77-2975.
- Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2006 m. rugpjūčio mėn. 19 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-469-1240-06.
- Lundstedt, A. V. 1956. *Legal thinking Revised* (antrinis šaltinis).
- Gibson, M.; Thomson, H., et al. 2011. Understanding the Psychosocial Impacts of Housing Type: Qualitative Evidence from a Housing and Regeneration Intervention, *Housing Studies*: 555–573.
- Pasaulinės sveikatos organizacijos internetinė svetainė [žiūrėta 2014-09-11]. Prieiga per internetą: <<http://who.int/en/>>.
- Naess, P. 2004. *Urban Form, Sustainability and Health: The Case of Greater Oslo*, *European Planning Studies*: 1524–1543.
- Posner, R. A. 2004. *Jurisprudencijos problemos*. Vilnius: Eugrimas.
- Spreiregen, Paul D. 1979. *Design Competitions*. New York: McGraw-Hill, Inc.
- Vaišvila, A. 2004. *Teisės teorija*. Vilnius: Justitia.
- Vansevičius, S. 2000. *Valstybės ir teisės teorija*. Vilnius: Justitia.
- Volker, L. 2010. *Deciding about Design Quality. Value Judgments and Decision Making in the Selection of Architects by Public Clients under European Tendering Regulations*. Leiden: Sidestone Press.

LEGAL REGULATION OF QUALITY CRITERIA OF ARCHITECTURE: DEMAND AND POSSIBILITIES

Daiva Bakšienė

Abstract. The article examines the relationship between the two phenomena incompatible at first glance – architecture as field of art, and legal regulation as a legal means to impact people's consciousness and behaviour. Any requirement imposed by legislation which prohibits, obliges or empowers to act in one way or another limits the freedom of people to choose their own way of behaving. In the field of architecture as an art it primarily supposes the constraints of creative freedom, and building requirements also restrict the rights of the builder. Therefore, this article is dedicated to one of such constraints – architectural quality criteria – and seeks to answer the two key questions: 1) is there indeed a demand for determining such criteria, 2) is it possible (acceptable) to set such restrictions of rights of the author and the builder. In order to examine the chosen topic in more detail, the article discusses also the legal regulatory concept and its objectives, as well as the author's approach to the methodology for determining the criteria, presenting their potential identification guidelines.

Keywords: architecture, architectural quality criteria, essential building architectural requirements, legal regulation, public interest.

Apie autorę. Daiva Bakšienė – architektė, teisininkė, teismo ekspertė (VGTU – architektūros bakalauras 1999 m., architektūros magistras 2008 m.; VU – teisės magistras 2012 m.), Lietuvos architektų rūmų (LAR) tarybos narė – pirmininko pavaduotoja, LAR ekspertų tarybos, LAR profesinės etikos tarybos narė, Lietuvos architektų sąjungos (LAS) Vilniaus skyriaus valdybos narė, UAB „Architektūros projektų valdymas ir konsultacijos“ direktorė, VU doktorantė.

Profesinė veikla: nuo 1999 m. statinių projektų autorė, bendraautorė, projektų vadovė, 2010–2013 m. advokatų kontoros *Kairevičius Juzikis* statinių projektavimo ir statybos konsultantė, teisininkė, nuo 2013 m. Lietuvos architektų rūmų teisininkė, nuo 2012 m. statybos teisės lektorė, LAS sudarytos darbo grupės Architektūrinių konkursų nuostatams parengti narė, Aplinkos ministerijos sudarytos darbo grupės Infrastruktūros įstatymo projektui parengti narė, Kultūros ministerijos sudarytos darbo grupės Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymo naujai redakcijai parengti narė.

Interesų sritys: architektūra, teisė, statybos teisė, architektūros politika.

ARCHITEKTŪROS KOKYBĖ. ETIKA, ESTETIKA IR TAPATYBĖ

Aida Štelbienė

Kūrybinių industrijų parkas „Architektūros centras“,
Kalvarijų g. 1, LT-09310 Vilnius
El. paštas *aida.stelbiene@gmail.com*

Santrauka: Straipsnio tikslas – nustatyti, ar estetika dar aktuali šių dienų architektūroje, ar ji gali būti siejama su tapatybe ir koks jos taikymo bei vertinimo būdas būtų galima išeitis. Straipsnyje keliama prielaida, kad estetika architektūroje, net tapusi ekonomikos įrankiu, toliau lieka nūdienos visuomenės tapatybės formante. Atsižvelgiant į nūdienos pokyčius, vertinant estetiką būtina remtis etikos, moralės aspektu, tai padėtų formuoti holistinį požiūrį į architektūrą. Simbioziškai veikiant estetikai ir etikai gimsta prielaidos rasti *trapijai* ar *išskirtinei* architektūrai, t. y. kontekstualiai, daugiaprasmei, daugiasluoksnei ir reaguojančiai į kintančius visuomenės poreikius, fiksuojančiai visuomenės tapatybės transformaciją.

Reikšminiai žodžiai: architektūra, estetika, tapatybė, etika, „trapioji architektūra“, „išskirtinė architektūra“.

Įžanga

Šį probleminį straipsnį parašyti paskatino siekis geriau suprasti estetikos, kaip vieno iš architektūros vertinimo aspektų, potencialą, išsiaiškinti, ar ji vis dar svarbi nūdienos kontekste. Mat Vakarų Europos šalyse vis dažniau pasireiškia nuomonė, kad estetika nėra svarbi, šių dienų architektūroje žymiai aktualesni socialinis, ekologinis ar kiti aspektai. Kad estetika šių dienų architektūros politikų nuvertinama, liudija ir pastaraisiais metais ryškėjanti tendencija eliminuoti kadaise itin svarbų kriterijų iš architektūros vertinimo lauko. Tokią prielaidą kelia ir 2014 m. Tarptautinės architektų sąjungos (UIA) kongreso medžiagos apžvalgą parengusi Rūta Leitanaite: „Pagrindinis dėmesys skiriamas ne estetinėms architektūros savybėms, o tam, kaip ji padeda sukurti geresnį gyvenimą visiems, nepriklausomai nuo jų socialinės ar finansinės padėties. Architektūra nebėra savo sultyse verdantis izoliuotas menas, svarstantis estetines dilemas. Architektūra, kuri reaguoja į artimiausios ir globalinės aplinkos pokyčius, kuri pasiūlo inovatyvias išeitis iš probleminių situacijų, šiandien ir yra ta architektūra, kurios pasauliui reikia.“ (Leitanaite 2014).

Estetiką su tapatybe sieti padarė olandų architektas teoretikas Remas Koolhaas, kuravęs šių metų Venecijos architektūros bienalę „Pagrindai“ (*Fundamentals*). Jis nacionaliniams paviljonams suformulavo temą „Įtraukiantis modernumas 1914–2014“ (*Absorbing Modernity 1914–2014*), kuria pakvietė šalis

parodyti, kaip per šimtą metų modernumas ištrynė jų nacionalinę architektūros tapatybę. Savo idėją jis įtaigiai pailiustravo dviem kompiliacijomis – plakatais, kuriuose įvairių šalių pastatai 1914 ir 2014 metais.

Straipsnyje dėmesys sutelkiamas į tris esminius klausimus: koks estetikos vaidmuo nūdienos architektūroje, ar ji gali būti siejama su tapatybe ir koks jos taikymo bei vertinimo būdas būtų galima išeitis. Remiamasi prielaida, kad, įtraukus tapatybės aspektą, estetikos klausimas vietoj elementaraus „koks?“ virstų esmingesniu „kaip?“. Būtų išvengta paviršutiniškumo estetiką prilyginant dekorui.

Estetika ir architektūra

Šiais laikais estetikos tyrinėjimų laukas, kaip teigia Vladimiras Mako (2012), žymiai išsiplėtė: pradedant tvarios kultūros ir estetikos vertybėmis, baigiant santykiu tarp architektūros, vartojimo ir komercializavimo.¹ Kaip matyti, estetika architektūroje aprėpia daug laukų, ji pasireiškia veik kiekviename reikšmingesniame architektūros srities аспекte. Todėl pagrįsta galima laikyti prielaidą, jog estetikos vaidmuo svarbus.

Tad ir šiame straipsnyje siūloma atsisakyti siauros, fiziniais parametrais ribojamos estetikos sampratos. Dar 1986 m. Alvaras Aalto kvietė plačiau suvokti estetiką architektūroje: „Prašau, negalvokite, kad aš, atmesdamas dekoratyvumą, noriu nuvertinti grožį. Architektūra turi turėti žavesio; ji yra grožio buvimo visuomenėje faktorius. Bet tikras grožis glūdi ne formos, kurios galima išmokyti, koncepcijoje, tikrasis grožis – tai rezultatas darnos, kylančios iš kelių esminių faktorių, tarp kurių ne paskutinis – socialinis [taip įtraukiamas etikos aspektas – *aut. pastaba*].“ (Sauders, Levinson 2007: 122).²

Būtent darną implikuoja žinoma Vitruvijaus triada *utilitas, firmitas, venustas*, tiksliau, viena jos dedamųjų – grožis. Anuomet turėtas omenų proporcijų grožis, ir ne tiek fizinių proporcijų, kiek socialinio statuso atitiktis demonstruojamoms gėrybėms grožis, proporcingumą laikant visa ko saiko matu, viso pasaulio tvarkos atspindžiu. Ilgainiui ši prasmė buvo primiršta, iškilo grožio kaip gėrėjimosi, malonumo traktuotė. Galiausiai ir pati triada

¹ V. Mako (2012) mini šiuos estetikos tyrinėjimo laukus:

- 1) tvarios kultūros ir estetikos vertybės,
- 2) kultūrinis ir ekologinis tvarumas, remiantis vietos tradicinėmis žiniomis,
- 3) pramonės paveldo ir jo technologijos apsaugos, kai keičiama jo paskirtis, socialinės ir estelinės pasekmės (ypač aktualu šalyse, patiriančiose spartų politinį, ekonominį ir socialinį pokyčius, kur šios rūšies paveldas sparčiai nyksta),
- 4) estetikos prigimties tyrimai kūrybiškumo ir pažinimo aspektu,
- 5) santykis tarp architektūros, vartotojiškumo ir komercializavimo,
- 6) aplinkos estetikos klausimai,
- 7) viešųjų erdvių atkūrimas, tiesiogiai įtraukiant ir kitų rūšių menus.

² Straipsnis – tai interviu su K. Framptonu, kuris ir cituoja A. Aalto žodžius.

prarado savo vientisumą, nors ir negalėjo būti visiškai paneigta, nes patogus planavimas, tvirta konstrukcija ir patraukli išvaizda negali būti pakeista niekuo kitu. Pokyčiai buvo akivaizdūs. Pasak P. Collinso, modernioji architektūra „pagrįsta vertės sistema, prie tradicinės vertybių triados pridėjus naujas, sureikšminant vieną ar kitą trečiosios sąskaita ar keičiant architektūros grožio sampratą“ (Collins 1978: 21).

XX a. duoklė atiduodama kūrėjo vaizduotei: „XX a. architektūros istorija – jau ne pastatų, o idėjų istorija, nes galimybės (statybinės ir panašiai) tampa neribotos, todėl į pirmąjį planą iškeliami idėja“, – teigia K. Framptonas (Frampton 1980: 10). Pastaraisiais metais ryškėja slinktis socialinių, ekologinių ir pan. vertybių link. Šiuo atveju estetikai suteikiamas integralus vaidmuo: ne vienas tyrėjas sutinka, kad estetinis aspektas slypi veik kiekviename architektūrinio objekto lygmenyje: pradedant objekto funkcija, forma, konstrukcija, baigiant tokiais svarbiais dalykais, kaip tvarumas ar žmogaus gerovė.³

Kultūrinės analizės pagrindu giluminius estetikos ir architektūros ryšius savo straipsnyje atskleidė Vytautas Petrušonis (Petrušonis 2010: 253). Pasiremdamas George'u Dickie'u, jis mini tris meninės raiškos analizės XX a. estetikoje „vertinimo modelius“: psichologinį, analitinį, kontekstinį (Petrušonis 2010: 253). Pasak V. Petrušonio, pastaraisiais dešimtmečiais prioritetą teikiamas meno kūrinio kontekstui, suprantant jį „plačiai, teigiant, kad meno kūrinio suvokėjo mintį ir elgesį veikia ne tiek psichologiniai reiškiniai, kiek meno kūrinio kultūrinis kontekstas“ (Petrušonis 2010: 253).⁴ Remdamasis kitų mokslininkų nuomone, V. Petrušonis teigia, kad nevalia koncentruotis tik į estetinę meno funkciją. Tačiau iš tolesnio dėstymo aiškėja, kad estetika ir kultūrinis kontekstas yra neatsiejami, susipynę. Pasak jo, vertindamas objektą suvokėjas remiasi archetipine kultūrine informacija, kuri „aktualizuoja svarbias išsamesniam objekto vertės suvokimui konotacijas ir itin praplečia kultūrinį kontekstą“, ir „toku atveju objekto vertė atsiveria ne per loginį suvokimą, bet per vadinamąjį „estetinį supratimą“ (Petrušonis 2010: 253).

Kad architektūra nėra vien fizinė būtis, mano ir architektūros semiotikas italų meno specialistas U. Eco, teigiantis, kad architektūrinės formos – tai ne funkcijų materializacija, bet pranešimai apie jas (Eco 1997). Jis skiria pirmines ir antrines funkcijas, kurias sąlygiškai galima pavadinti pragmatinėmis (arba utilitariomis) ir ideologinėmis (arba kultūrinėmis, socialinėmis,

³ Tinkama iliustracija galėtų būti Sang Lee sudaryta antologija, skirta tvariosios architektūros estetikos klausimui.

⁴ Jis remiasi L. Groat ir D. Wangu; G. Dickie'u; M. M. Eatonu, H. Beltingu ir kt.

simbolinėmis). Be jokios abejonės, estetika, kaip kultūrinio, simbolinio krūvio išraiška atlieka antrinę, t. y. ideologinę, funkciją.

Lieka neatsakytas klausimas, kaip šį kriterijų taikyti praktikoje. Autorės nuomone, galimas sprendimas – įvesti tapatybės⁵ (Petrušonis 2004: 5) aspektą – kaip laidą, kuriantį pavienių architektūros objektų konotacinį santykį (Marcinkevičienė 2001)⁶ su aplinka, su visuomene, kultūra, istorija. Lieka išsiaiškinti, kieno ir kokią tapatybę ji reprezentuoja nūdienos architektūroje.

Tapatybė ir nūdienos architektūra

Identifikuojant vertybes architektūroje visada remiamasi suvokėju. Pasak V. Petrušonio, iki galo atskleisti subjektų interesus, vertybes, t. y. rekonstruoti prasmes, galima pagal holistinį (kaip jis vadina, pasaulio) modelį, tiksliau, apimant plačiau: fizinių dėsnių nustatymą, bet kokių objektų klasifikaciją, kalbotyrinę ir menotyrinę analizę (Petrušonis 2004: 55).⁷ Tačiau kartu jis pažymi, kad „netiesioginių subjektų „pasaulio modelio“, kaip jų pasaulio dėsnių (suprantant juos tiek būties, tiek ir tapsmo plotmėje), rekonstrukcija negalima be tų laikotarpių, kai tas subjektas formavosi, socialinio konteksto analizės“.

Viena galimų tokio požiūrio iliustracijų yra Gleno Hillo studija „Architektūrinio vartojimo estetika“ (Hill 2011: 26–41), kurioje jis atskleidžia esminį virsmą grožio sampratos istorijoje – grožis tapo plačiai vartojama preke, o architektūra transformavosi į estetikos ekonomiką.

Iki modernių laikų grožis buvo suvokiamas kaip neatsiejama socialinės sandaros, pasaulėvaizdžio dalis, – visi daiktai, dalykai, žmonės užėmė konkrečią vietą vienas kito atžvilgiu (perėjimas iš vieno luomo į kitą būdavo neįmanomas kaip ir iš vienos kastos į kitą, – tie patys principai būdingi tiek Vakarų, tiek Rytų kultūroms), ir ta tvarka – sukurta Dievo – prilygo harmonijai, arba, turint mintyje architektūrą (Vitruvijaus triadoje minimas grožio kriterijus), implikavo proporcijų grožį. Remiantis H. G. Gadameriu (Gadamer 1994), galima sakyti, kad antikoje gražu buvo tai, kas gera, teisinga, t. y. atspindėjo to meto visuomenės moralines nuostatas. Čia ryškėja tiesioginė estetikos architektūroje ir tapatybės, kaip moralinio signifikanto, sąsaja.

⁵ Tapatumas – saviti, individualūs vietovės bruožai... (tačiau reikia turėti omeny, kad tapatumas nėra vienalytis, paprastai tiek subjekto, tiek objekto atžvilgiu derinami įvairūs vaidmenys: socialiniai, kultūriniai ir pan. – A. Štelbienė).

⁶ Šiuo atveju ji remiasi J. Pikčilingiu, 1975. Konotacija suprantama kaip žodžio reikšmės dalis, kuri „aprėpia viską, kas yra už žodžio denotatyvinio (pirminio, aprašomojo) turinio“. (Konotacija yra subjektyvus santykis, t. y. ji kyla ženklui susidūrus su vartotojo / vartotojų emocijomis, jausmais, kultūrine patirtimi ir pan. Denotacija žymi „kas?“, o konotacija – „kaip?“ – A. Štelbienė)

⁷ V. Petrušonis remiasi V. M. Sergejevu.

Sulig modernybe keičiasi estetikos suvokimas: subjektas atidalijamas nuo objekto, pirmajam – suvokėjui – priskiriami gebėjimai ar negebėjimai pajusti grožį, antrajam – suvokiamajam – tam tikros charakteristikos ar jų neturėjimas. G. Hillas remiasi drabužių mados istorijos analogija, kad atskleistų, kaip pamažu estetika tapo vartojimo preke. Pasak jo, tai susiję su asmens noru vaizduotis kažkuo daugiau nei yra. Visais laikais įvairūs atributai ar jų nebuvimas bylojo apie žmogaus padėtį visuomenėje. Žmogaus esybei būdingas noras trokšti kažko daugiau, „geriau“ buvo postūmis „kopijų kultūrai“. Tai lėmė, kad ilgainiui vienintelis dalykas, leidęs atskirti aristokratų luomą nuo tarnų, tapo mada. Tai buvo būdas išsiskirti ir galėjimas sau leisti dažnai keisti rūbus. Ta taisyklė galiojo ir architektūros objektams. Kaip anksčiau architektūra transliuodavo žinią apie savininkų socialinę padėtį, taip moderniaisiais laikais ji yra mūsų visuomenės vertybių signifikantas.

Architektūroje modernybė, paskatinusi atsisakyti puošnumo, ne tik įtvirtino laisvą migraciją tarp socialinių sluoksnių, bet ir sudarė erdvę kurtis naujoms, kaip G. Hillas vadina, estetinėms trajektorijoms: „Nuolatos besikeičiančios modernios estetikos ekonomikos estetinės trajektorijos užpildė tuštumą, kuri atsivėrė architektūrai netekus klasikinių (kanoninių) architektūros formų, ir taip palengvino nuolat vykstantį tiek architektūros vartotojų, tiek jos kūrėjų tapatybės konstravimą ir rekonstravimą“ (Hill 2011: 32).

Ėmus plėtoti rinkodarą, iškilo vadinamasis *ikoninės architektūros*⁸ poreikis, mat tokia architektūra atitinka ir dažno užsakovo poreikį nuolat būti akiratyje. Nors ne vienas filosofų teigia, kad architektūrai būdinga likti kasdienybės fone, tačiau ir architektai trokšta, kad jų architektūra – kaip ir menas – neliktų fone, o būtų pastebėti, matomi (Davidson 1995: 8). Tai veda prie nuolatinės kaitos, nuolatinio noro išsiskirti. Savo ruožtu tai skatina nuolat nuvertinti kas sena – spartina estetikos ekonomikos kaitą.

Beje, nuolatinis naujų estetinių trajektorijų kūrimas ir pritaikymas toli gražu nėra nežalingas. Viena vertus, naujos „medžiagos“⁹ atsiradimas suintensyvina vartojimą, kita vertus, ankstesnė „medžiaga“ priversta tapti atlieka anksčiau, nei baigiasi jos galiojimo laikas. Tad estetika modernybės laikais virto varomąja tiek vartojimo, tiek atliekų gamybos jėga.

Šiuolaikinė architektūra, peraugusi į estetikos ekonomiką, yra glaudžiai susijusi su tapatybės kūrimu. Pirmiausia – su vartotojų visuomenės ar jos paskiro individo ar verslo korporacijos tapatumu.

⁸ Pasak Leslie'o Sklairo, ikoninę architektūrą nusako dvi charakteristikos: viena, objektas yra garsus, antra, ikoninė architektūra neatsiejama nuo simbolinio-estetinio vertinimo, t. y. architektūros ikona įkūnija tam tikrą prasmę, simbolišką kultūrai ir / ar laikmečiui, o viena iš sudėtinių šios prasmės dalių yra estetika (Skclair 2008: 210).

⁹ Turima omenyje ne tik statybinė medžiaga, bet ir informacinė – apie estetines idėjas bei pan.

Neretai, konstruojant vietovės ar korporacijų tapatybę, estetika įtraukia ma vaizdiniu lygmeniu. Štai W. J. Neutelingsas, architektūros biuro *Neutelings Riedijk Architecten* (Nyderlandai) vadovas, 2014 m. lapkričio 7 d. VGTU skaitydamas paskaitą „Ornamentas ir tapatybė viešojoje erdvėje“ (*Ornament and Identity in Public Space*) teigė, kad ornamentas (o tai – iš estetikos srities) gali padėti kurti tapatybę – tiek naują, tiek nutiesiant tiltą į istoriją. *Neutelings Riedijk Architecten* biuro darbai plačiai iliustruoja šį teiginį. Iš esmės būtų galima išskirti įvairių lygmenų sąmoningą tapatybės kūrimą: estetika gali stiprinti istorinę vietos tapatybę (pavyzdžiui, Antverpeno miesto muziejaus fasadus puošia iš metalo išlietos plaštakos, „atkeliavusios“ iš miesto herbo, archit. *Neutelings Riedijk Architecten*); estetika gali talkinti kuriant naujų laikų tapatybę, ypač mintyje turint anksčiau neegzistavusius dalykus – pavyzdžiui, Nyderlandų garso ir vaizdo instituto (archit. *Neutelings Riedijk Architecten*) pastato fasadai apdailinti stiklo plokštėmis, kurioms pagaminti taikyta sudėtinga holografijai artima technologija – plokštėse tai išryškėja, tai pranyksta minios vaizdai. Trečioji tapatybės rūšis, kuriama estetikos pagrindu, būtų bene labiausiai paplitusi šiais laikais, – tai svarbių visuomeninių pastatų ar privačių korporacijų būstinių *ikoninės architektūros*, kaip naujo vietoženklis (Bružas 2014), vietos tapatybės, kūrimas. Bene žinomiausias šio tipo objektas iš visuomeninių pastatų būtų Sidnėjaus Opera (archit. Jørnas Utzonas), o iš korporacijų – jau klasika tapęs Lloydo pastatas Londone (archit. Richardas Rogersas).

Problema kyla, kai tokių *ikoninių* pastatų ima daugėti, ir jų statyba miestui tampa agresyvi (kaip, tarkime, Renzo Piano suprojektuoto pastatas „Šukė“ (*The Shard*) Londone, drastiškai išskylantis virš bendros miesto panoramos, ir pan.).

Peršasi išvada, kad iš tiesų šiais laikais nuvertinama ne estetika, o tai, kad ji tapo plačiai vartojama preke, įrankiu, kuriuo naudojama siekiant merkantilinių tikslų. Neetiškas estetikos vartojimas neturėtų užgožti architektūros, šio mūsų visų aplinkos dėmens, svarbos. Tarsi susiduriame su paradoksu: nūdienos architektūroje etika tampa laidu, garantuojančiu, kad estetika išreikš konotacinį pastato santykį su vietos tapatybe. Tad etikos ir / ar estetikos dualizmas, buvęs reikšmingas XX a. avangardinių judėjimų diskusijų objektas, aktualus ir šiandien.

Etika ar / ir estetika?

Tai būtų ne pirmas kartas, kai estetikai priešinama etika: prisiminkime Louiso Sullivano lakiają frazę „forma seka funkcija“ (1890 m.), kurią savo šūkiu pavertė modernistai, ar 1913 m. publikuotą vieno iš modernizmo apologetų Adolfo Looso knygą „Ornamentas ir nusikaltimas“. Pokariu vėl grįžta prie etinių dalykų, bent jau tai skelbė Naujojo brutalizmo (1955–1966) atstovai, išpažinę visame kame tikrumą, – pradedant statybai naudotomis

medžiagomis, baigiant jų pateikimu – atviru eksponavimu. Etika grįsta ir ekologijos, tvariosios plėtros šalininkų šiuolaikinės architektūros kritika.

Paprastai „etiškausias“ architektūros srovės lydėdavo estetinę architektūros pusę pabrėžiančios srovės, tarkime, *Art Nouveau* (didžiausias populiarumas 1890–1910 m.), *Art Deco* (didžiausias populiarumas 1920–1940 m.), avangardinė britų grupė *Archigram* (1960–1970 m.), kurios šalininkai propagavo neofuturistines, technologijų įkvėptas, idėjas, tikėdami, kad menas gali praturtinti kasdienybę, būti idealo pavyzdžiu ir pan.

Estetikos reikšmę, kuriant architektūros objektus, siekia sugrąžinti Venecijos architektūros bienalės Danijos Karalystės paviljono kuratorius, žymus danų landšafto architektas, Stigas L. Anderssonas, problemos esmę nusakęs šalies ekspozicijos pavadinimu „Suteikiant galią estetikai“ (*Empowerment of Aesthetics*). Pasak jo, modernybės ir apskritai viso modernaus pasaulio problema yra tai, kad „mes sumenkinome estetikos svarbą ir vietoj jos remiamės vien racionalumu, tarsi jis mus vestų į priekį. Šis požiūris žlugdė mus keletą pastarųjų šimtmečių. Ir toliau mus žlugdys, jei neimsime domėn itin svarbios, racionalumą papildančios estetikos“ (Jensen 2014).

Nuolatinę etikos ir estetikos temų kaitą galima traktuoti kaip siekį išlaikyti pusiausvyrą architektūros lauke. Galima sakyti, kad nors startuota iš skirtingų pozicijų, tam tikrą pusiausvyrą pavyko pasiekti tiek naujojo brutalizmo, tiek *Archigram* šalininkams.

Iš esmės bet kokia vertė yra moralinio pasirinkimo klausimas. Kaip rašo M. A. Poriau (1986: 119), pasaulyje nėra pastato, kuris atlieptų vienodai ir gerai visus kokybiškos architektūros kriterijus – esame priversti rinktis kokybiško pastato reikalavimų prioritetus. Sunku įsivaizduoti pastatą, kuris būtų vienodai geras tiek istorinio paveldo apsaugos atžvilgiu, tiek tobulas funkciškai, tiek techniškai tvirtas, pigus ir estetiškai puikus. Tai, kuriems iš reikalavimų teikiame pirmenybę bei kaip juos interpretuojame, atspindi mūsų kultūrinį kontekstą. Suprantama, ir mūsų moralės standartus, t. y. per juos išreiškiame savo tapatybę. Ir atvirkščiai, konkrečių prioritetų išryškini-mas architektūroje įamžina mūsų laikų moralinius pasirinkimus, kartu – ir mūsų tapatybę.

Vakarų Europos šalyse gerai žinomas Europos Komisijos išleistas komunikatas „Komisijos architektūros politikos vadovas“, kuriame pateikiama dešimt kokybiškos architektūros kriterijų (Guide to the Commission's... 2009)¹⁰. Tai, kad estetikos kriterijus analizuojamas tik septintame punkte,

¹⁰ Nurodomi šie vertinimo kriterijai: 1) urbanistinis integralumas, 2) prieinamumo ir mobilumo alternatyvos, 3) pagarba gamtinei aplinkai ir energetinis efektyvumas, 4) pastatų statybos ir gyvenimo kokybė, 5) inovatyvumas, 6) tinkama ir patogi naudoti planinė statinio struktūra, 7) estetinis aspektas ir įvaizdis, 8) funkcionalumas, modulumas ir lankstumas, 9) kaina, 10) sąsaja – bendra (simbolinė) gija.

rodo šiandien vyraujantį gana indiferentišką požiūrį į šią architektūros dėmenį. Komunikate surašytos gairės tarsi turėtų būti šių dienų architekto siekiamybė. Gana priešingas vaizdas susidaro, kai įsigilinama į pastatyto objekto vertinimus. Akivaizdu, kad pirmiausia dėmesys kreipiamas į meninę pastato raišką. Bent jau tokias išvadas daro Williamas S. Saundersas, apžvelgęs per ilgus profesinio darbo metus analizuotus kritinius architektūros rašinius. Pasak jo, dažniausiai pasitaikantys architektūros kokybės kriterijai yra reikalavimai, kad architektūra būtų (Saunders 2007: 134):

- 1) menas savo ekspresija; originalumu, formos galia ir subtilumu turi teikti gyvą, neapsakomai emocingą patirtį;
- 2) naudinga tiems, kas socialiai ar ekonomiškai neprivilegiuoti, arba bent pagerinanti gyvenimo kokybę bet kuriems naudotojams; o, kai būtina, padedanti atsilaikyti ar siūlantį alternatyvas piktnaudžiavimams galia;
- 3) atgaivinti geriausias dizaino tradicijas;
- 4) įgyvendinanti tektoninį integralumą ir siekianti „išvaizdumo“; objektas turi būti gerai sukonstruotas, privalu naudoti kokybiškas medžiagas, darbus turi atlikti kvalifikuoti meistrai;
- 5) alegoriškai išreiškianti ir / ar atspindinti mūsų laikų dvasią bei mūsų visuomenės ir kultūros padėtį;
- 6) aprėpianti, tirianti ir atspindinti „paprastų“ žmonių troškimus ir tradicinės architektūros potencialą.

Iš šių punktų matome, kad estetikai architektūroje tenka nemenkas vaidmuo. Juk visa, kas vaizduojama, gali būti (ir yra) vertinama estetiniu aspektu. Simbolinis visuomenės įprasminimas architektūroje realizuojamas per vizualumą, kuris savo ruožtu neatsiejamas nuo estetikos.

Įdomu, kad tam tikrų panašumų esama tarp architektūros simbolinės funkcijos ir individualios ar socialinės tapatybės formavimo. Kaip britų teoretikas Chrisas Abelis pripažįsta, galiausiai pasiektas taškas, kai architektūros kaip tapatybės idėja ima konkuruoti su architektūros kaip erdvės ir architektūros kaip kalbos konceptais ir tapo viena pagrindinių metaforų bei temų architektūros diskurse (Abel 2000: 190).

Iš esmės šių dienų architektūrai pavedama formuoti sociumą, žmonių elgesį, tapti jų gyvenimo, asmenybės dalimi, t. y. atspindėti vietas, žmonių tapatybę (Norwegian architectural... 2009: 21).¹¹ Vienas tokių pavyzdžių – Oslo (Norvegijos Karalystė) buvusio konteinerių uosto teritorijoje baigiamas statyti kvartalas *Sørenga*. Nors pastatus jame kūrė keturi kolektyvai (*LPO arkitekter*, *Jarmund Vignsnes Architects*, *Arkitektelskapet Kari Nissen Brodtkorb* ir *MAD*), bendru sutarimu pasirinkta unifikuota fasadų apdailos medžiaga,

¹¹ Norvegų architektūros politikoje „Architektūra dabar“ teigama, kad vietovė, kurios architektūra kokybiška, skatina bendravimą ir gali prisidėti stiprinant žmonių jausmą, jog jie priklauso šiai vietai ir yra saugūs, turi įtakos vietai ir jos tapatumui.

palikta planavimo, formos (nepažeidžiant reglamento) ir pan. laisvė. Daug dėmesio skirta estetinei raiškai, kuri atspindi vietos praeitį: naudojamos grubios, „šaltos“ medžiagos: ypač aplinkos dizaine – oksiduotas plienas, fasadų (balkonų) detalės iš nerūdijančio plieno arba aliuminio. Taip sukuriamas trapus, glaudžiai su vietovės tapatybe susijęs vaizdas. Rezultatas – į čia keliasi gyventojai, sukurtus kodus priimantys kaip savus.

Pateiktas pavyzdys tinkamai iliustruoja, kaip estetika ir etika galėtų veikti simbioziškai. Teoriškai šio tipo architektūrą būtų galima apibūdinti terminu „trapioji architektūra“, pasiskolintu iš Juhani'o Pallasmaa, kuris perfrazuoja Gianni'o Vattimo idėją apie „trapią mintį“ ir siūlo kurti *trapią architektūrą*, o tiksliau, „trapus įvaizdžio“ architektūrą kaip priešpriešą agresyviai *ikoninės architektūros* įvaizdžiui. Pasak jo, šio pobūdžio architektūra stengiamasi padaryti įspūdį ir manipuliuoti, o trapioji architektūra yra kontekstuali, daugiasensorė ir atliepianti. „Mes galime pamatyti skirtumą tarp architektūros, kuri iš tikrųjų duoda mažiau realybės nei iš pradžių demonstruoja savo įvaizdžiu, ir architektūros, kuri atskleidžia naujus patirties ir prasmės klodus, kai susiduri su ja realiame jos kontekste“, – teigia J. Pallasmaa (Pallasmaa 2007: 102).

Prancūzų filosofas ir rašytojas J. Baudrillard'as (Baudrillard, Nouvel 2002: 66–68) kalba apie išskirtinį objektą (*singular object*) architektūroje, objektą, kuris išsiskiria iš kitų, užvaldo žmogų, nes turi savastį, kažką neapčiuopiamo, bet esminio. Toks pastatas nebūtinai turi būti gražus, gali nutikti net atvirkščiai – jis gali reprezentuoti bjaurumo estetiką. Išskirtinis objektas nesiejamas su *ikonine architektūra*, netapatinamas ir su *universalialia* ar *globalia* jos išraiška. Filosofo nuomone, būtent *išskirtinė architektūra* įeis į istorijos puslapius ir bus saugoma, tausojama.

Tiek turint mintyje *trapiąją*, tiek *išskirtinę architektūrą*, estetikai lemtas ne konvencinis, istorinio laikotarpio grožio sampratas atitinkantis, vaidmuo. Jos užduotis kur kas esmingesnė, jai pavedama užčiuopti ir įamžinti istorinio laikotarpio, visuomenės tapatybę.

Išvados

Šiuolaikinė architektūra, įsiliejusi į estetikos ekonomiką, yra glaudžiai susijusi su tapatybės kūrimu. Visų pirma – su vartotojų visuomenės ar jos paskiro individo, ar verslo korporacijos tapatumu.

Tai, kad estetika modernybės laikais virto varomąja tiek vartojimo, tiek savotiškų „atliekų“ (kai pastatas technologiškai, moraliai ir pan. nusensta, ir jį nugriauna) gamybos jėga, lėmė, jog šiais laikais estetiką norima išstumti į architektūros kokybės vertinimo užribį kaip amoralią. Iš dalies amoralia galima laikyti *ikoninę architektūrą*, kurios kūrėjai neretai menkai atsižvelgia

į vietos tapatybę, tai dažniau yra estetikos ekonomikos padarinys. Autorės nuomone, negatyvų požiūrį sukelia būtent neetiška estetinė raiška. Tokie atvejai neturėtų užgožti estetikos kaip reikšmingo mūsų aplinkos signifikanto vaidmens. Iš esmės tai, kuriems iš architektūros kokybės kriterijų teikiame pirmenybę bei kaip juos interpretuojame, atspindi mūsų kultūrinį kontekstą, mūsų moralines vertybes, o kartu – ir mūsų kuriamą tapatybę.

Gal Vitruvijaus triada kiek „išaugta“ – sunku įsivaizduoti šių dienų architektūros tyrimų lauką be tvarumo, universalaus dizaino ir pan. klausimų. Tačiau klaidinga būtų užuot nusigręžus nuo nesaikingo estetikos vartojimo imti apskritai neigti jos svarbą ir įtaką žmogui.

Kaip galimą išeitį straipsnio autorė siūlo mūsų dienų architektūroje remtis holistiniu požiūriu, siekti estetikos ir etikos darnos. Žvelgiant giliau – kurti pasiremiant tezauru kaip pasaulio modelio idėja (Petrušonis 2004). Iš esmės nūdienos architektūroje etika tampa laidu, garantuojančiu, kad estetika išreikš konotacinį pastato santykį su vietos tapatybe. Simbioziškai veikiant estetikai ir etikai gimsta prielaidos rasti *trapijai* ar *išskirtinei* architektūrai, t. y. kontekstualiai, daugiaprasmei, daugiasluoksnei architektūrai, reaguojančiai į kintančius visuomenės poreikius, fiksuojančiai visuomenės tapatybės transformaciją.

Literatūra

- Abel, Ch. 2000. *Architecture & Identity: Responses to Cultural and Technological Change*. Boston: Architectural Press. 288 p.
- Baudrillard, J.; Nouvel, J. 2002. *The singular objects of architecture*. Translated by Bonnono, R. Minneapolis-London: The University of Minnesota Press. 81 p.
- Bružas, A. 2014. *Miesto įvaizdį formuojančių šiuolaikinės architektūros vietoženklų reikšmė. Vilniaus, Kauno, Klaipėdos atvejai*. VDA. 288 p.
- Collins, P. 1978. *Changing Ideals in Modern Architecture, 1750–1950*. Montreal. 263 p.
- Davidson, C. 1995. The Placeless Anyplace, in *Anyplace*. Ed. Davidson, C. First edition. New York: The MIT Press. 272 p.
- Eco, U. 1997. Function and Sign: the Semiotics of Architecture, in *Rethinking Architecture – A Reader in Cultural Theory*. Ed. Leach. N. Psychology Press. 409 p.
- Frampton, K. 1980. *Modern architecture: A Critical History*. London: Thames and Hudson Ltd. 537 p.
- Gadamer, H. G. 1994. *Truth and Method*. New York: Continuum. 594 p.
- Guide to the Commission's architectural policy*. 2009. (C(2009) 7032). Brussels [interaktyvus], [žiūrėta 2014 m. liepos 09 d.]. Prieiga per internetą: <http://ec.europa.eu/oib/doc/architectural-policy-guide_en.pdf>.
- Hill, G. 2011. Aesthetics of Architectural Consumption, in *Aesthetics of Sustainable Architecture*. Ed. Lee, S. Rotterdam: 010 Publishers, 26-41 [interaktyvus], [žiūrėta 2014 m. liepos 22 d.]. Prieiga per internetą: <[file:///C:/Users/User/Downloads/ASA_LowRes%620\(3\).pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/ASA_LowRes%620(3).pdf)>.
- Jensen, R. H. 2014. Opening of the Danish pavilion in Venice, in *Danish Architectural Centre* [interaktyvus], [žiūrėta 2014 m. liepos 28 d.]. Prieiga per internetą: <[37](http://</p></div><div data-bbox=)

- www.dac.dk/en/service-sider/news/2014/juni/opening-of-the-danish-pavilion-in-venice/>.
- Lee, S. 2011. *Aesthetics of Sustainable Architecture*. Rotterdam: 010 Publishers. 316 p. [žiūrėta 2014 m. liepos 22 d.]. Prieiga per internetą: <file:///C:/Users/User/Downloads/ASA_LowRes%20(3).pdf>.
- Leitanaitė, R. 2014. Architektūra žmogui, iš *Lietuvos architektų sąjungos* [interaktyvus], [žiūrėta 2014 m. rugpjūčio 25 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.architektusa-junga.lt/skaitiniai/architektura-zmogui>.
- Mako, V. 2012. Aesthetics in Architecture: Contemporary Research Issues, in *SAJ_2012_4*, p. 134–141; [interaktyvus], [žiūrėta 2014 m. liepos 28 d.]. Prieiga per internetą: <http://saj.rs/uploads/2012/SAJ201203_VMako.pdf>.
- Marcinkevičienė, R. 2001. Daiktavardžių konotacijos tyrimas tekstynų lingvistikos metu, *Lituanistica* 3(47): 46–57.
- Norwegian architectural policy *Architecture. Now*. 2009. Oslo. 112 p. [interaktyvus], [žiūrėta 2014 m. liepos 22 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.regjeringen.no/upload/KKD/Kultur/Rapporter%20og%20utredninger/KKD_architecture.now.pdf>.
- Pallasmaa, J. 2007. Toward an Architecture of Humility, in *Judging Architectural Value*. Ed. Saunders, W. S., introduction by Benedikt, M. Minneapolis: University of Minnesota Press, 96–104.
- Petrušonis, V. 2004. *Vietovės kultūrinio tapatumo respektavimas architektūroje*: disertacija. Vilnius: VGTU. 134 p.
- Petrušonis, V. 2010. Kultūrinio konteksto reikšmė vertinant architektūrinį kompleksą, *Urbanistika ir architektūra* 34(5): 252–261.
- Poriau, M. A. 1986. The Aesthetics Value of Architecture, *Philosophica* 38(2): 117–120.
- Saunders, W. S.; Levinson, N. 2007. Questions of Value: An Interview with Kenneth Frampton, in introduction by Benedikt, M. *Judging Architectural Value*. Ed. W. S. Saunders. Minneapolis: University of Minnesota Press, 116–124.
- Saunders, W. S. 2007. From Taste to Judgment: Multiple Criteria in the Evaluation of Architecture, in introduction by Benedikt, M. *Judging Architectural Value*. Ed. Saunders, W. S. Minneapolis: University of Minnesota Press, 129–150.
- Sklair, L. 2008. Iconic Architecture and Capitalist Globalization, in *Architecture and Identity*. Ed. P. Herrle, E. Wegerhoff. LIT Verlag Münster. 207–219.

THE QUALITY OF ARCHITECTURE. THE AESTHETICS, ETHICS, AND IDENTITY

Aida Štelbienė

Abstract. Purpose of the article – to determine whether the aesthetics is still relevant today in the field of architecture, if it may be associated with an identity, and what its application (as well as evaluation) path could be an option. The article presumes that even the aesthetics of architecture became an economic tool, it continues to be today's public identity formant. Possible way out could be an introduction of the ethical, moral dimension as a mirror of today's society's identity, helping to form a holistic approach towards architecture.

Symbiosis of the aesthetics and the ethics may born assumptions which lead to fragile architecture or the architecture of singular objects, i. e. contextual, multisen-

sory, multi-layered and responsive to the changing needs of society, mapping transformation of the public identity.

Keywords: architecture, aesthetics, identity, ethics, fragile architecture, singular objects.

Apie autorę. Aida Štelbienė yra baigusi menotyros studijas Vytauto Didžiojo universiteto Menų fakultete (specializacija – architektūros istorija ir teorija). Nuo 1995 m. dirbo žurnaliste, jos straipsniai publikuoti įvairiuose architektūros leidiniuose, nuo 2003 m. – žurnalo „Naujas namas“ redaktore, nuo 2008 m. – žurnalo „Nauja statyba“ vyr. redaktore. 2009–2013 m. dirbdama Lietuvos architektūrų rūmų atsakingąja sekretore susidomėjo architektūros kokybės klausimais. Taip pat nuo 2009 m. iki šiol yra Kūrybinių industrijų parko „Architektūros centras“ direktorė, inicijuoja kultūrinius, su architektūros sritimi susijusius projektus. Kartu išitraukusi ir į mokslinę veiklą: dalyvauja įvairiuose nacionaliniuose bei tarptautiniuose seminaruose, konferencijose. Jos straipsniai pramonės paveldo ir jo konversijos temomis, neretai susijusiomis su bjaurumo estetika, publikuoti tarptautiniame pramonės paveldui dedikuotame TICCIH žurnale *Industrial Patrimony* (str. *The Klaipeda Harbour: Losing Its Industrial Patrimony?*), knygoje *Industrial Heritage around the Baltic Sea* (str. *What's Industrial in Industrial Heritage?*), *Reusing the Industrial Past by the Tammerkoski Rapids* (str. *Emphasis on the Sublime of Industrial Heritage – the Best Way for its Reuse?*).

ESMINIŲ ARCHITEKTŪROS KOKYBĖS KRITERIJŲ SĄRAŠO STRUKTŪRA. METODOLOGINIAI ASPEKTAI

Justinas Dūdėnas

A. J. Greimo semiotikos ir literatūros teorijos centras,
Vilniaus universitetas, Universiteto g. 5, LT-01513 Vilnius
El.paštas *justinas.dudenas@gmail.com*

Santrauka. Šiame straipsnyje apžvelgiami principai ir metodikos, kuriuos būtų galima taikyti sudarant architektūros kokybės kriterijų sąrašą. Kriterijai aptariami trimis pjūviais: semantiniu, kultūriniu ir techniniu. Semantinis pjūvis apima vertės, subjekto ir naratyvinės logikos aspektus. Kultūriniu pjūviu analizuojama pati architektūros sąvoka ir jos funkcijų spektras. Aptariamos kelios žinomiausios vertių klasifikavimo metodikos. Remiamasi Henny Coolen patirtimi analizuojant būsto vertinimo principus. Techniniu pjūviu aptariamos skirtingos kriterijų vertinimo galimybės. Remiantis aptartomis metodikomis ir įžvalgomis analizuojamas Lietuvos architektūros įstatymo projekte siūlomas vertinimo kriterijų sąrašas.

Reikšminiai žodžiai: architektūra, vertė, kriterijus, semantika, politika.

Įžanga

„A great building must begin with the unmeasurable, must go through measurable means when it is being designed and in the end must be unmeasurable.“

L. I. Kahn¹

Šis tyrimas buvo įkvėptas Lietuvoje sustiprėjusios diskusijos apie architektūros kokybės kriterijus ir parengtas Lietuvos architektų rūmų užsakymu. Architektūros kokybės klausimas šiuo metu paliktas profesionalaus architekto ir jo užsakovo valiai, o tai reiškia, kad architektūros kokybę lemia šių subjektų kultūriniai identitetai bei rinkos santykiai. Miestų plėtros rezultatai leidžia manyti, kad to nepakanka, ir suteikia pagrindą svarstyti, ar nebūtų prasminga įvesti aukštesnio lygmens architektūros kokybės kontrolę, kuri galėtų būti realizuota ekspertinio vertinimo būdu. Tokie svarstymai sukelia emociingas reakcijas, pirmiausia klausiant apie architekto kūrybinę laisvę ir galimybę atsirasti cenzūrai. Šie pavojai, be abejo, egzistuoja – tačiau svarbu pabrėžti, kad noras kelti reikalavimus architektūros kokybei kyla pirmiausia

¹ „Puikus pastatas turi prasidėti nuo to, kas neišmatuojama, projektuojamas pereiti pamatuojamus dalykus ir galiausiai tapti neišmatuojamas“ (aut. vert. iš knygos Wilder Green, „Louis I. Kahn, Architect: Alfred Newton Richards Medical Research Building“ (1961).

iš pačių architektų pusės, o kompetencijos šiuos reikalavimus formuluoti (lygiai kaip ir atlikti ekspertinius vertinimus) taip pat lieka gildijos rankose. Dėl to svarbesniu klausimu laikyčiau ne piktnaudžiavimą tokia galimybe (kuri atsiranda kartu su kiekvienu teisiniu įrankiu) – tačiau paties įrankio efektyvumą jo galimo pritaikymo atveju. Juk tam reikalingas konstruktyvus ir vertybiškai pagrįstas architektūros kokybės aprašas, kurį sudarytų vertinti tinkamų kriterijų rinkinys.

2012 m. parengtame Architektūros įstatymo projekte² numatyta 15 abstrakčių kriterijų, kuriais nustatomi reikalavimai kokybiškai architektūrai. Šie kriterijai tarpusavyje nesudaro nei jokios logiškos sekos, nei hierarchinės struktūros, ir dėl to kyla antras klausimas: ar šis sąrašas galėtų būti reformuluotas į kokią nors išsamią kriterijų visumą, ar jis pasmerktas likti padriku aktualių problemų sąrašu.

Siekdami įvertinti struktūrinio požiūrio galimybes, apžvelgsime „architektūros vertinimo kriterijų“ kaip savarankiškos idėjos sandarą. Aptarsime kriterijaus ir vertės santykį bei jų funkcionavimo ypatybes, taip pat architektūros ir architektūrinės funkcijos sampratų svarbą šiame kontekste. Galiausiai aptarsime architektūrai tinkamiausias verčių klasifikavimo tradicijas ir jų atžvilgiu ištirsime siūlomus architektūros kokybės kriterijus.

Svarbu patikslinti, kad konkrečių įstatymo projekte numatytų kriterijų aptarimas straipsnyje tėra priemonė, kuria siekiama patikrinti architektūros kriterijų struktūravimo galimybes – kitaip tariant, keliami nuoseklumo, išsamumo ir instrumentalumo klausimai.

1. Semantinis pjūvis

1.1. Kriterijaus samprata

Kriterijumi vadiname vertę arba matą, pagal kurį atliekamas vertinimo veiksmas³. Kriterijus yra instrumentaluota, subjekto programoje⁴ dalyvaujanti vertė. Analizuojant kriterijaus sąvoką, pirmiausia reikia aptarti jos sandus: pačią vertę, kaip kriterijaus substanciją, ir jos instrumentalizavimo aplinkybes.

Vertės sąvoka gali būti suprantama ir kaip matas, ir kaip vertybė⁵, todėl galima ir subjektyvi, ir objektyvi jos traktuotė. Vertės kaip mato samprata leidžia vienodą objekto vertinimą, nepriklausomai nuo vertintojo, taigi ir

² Lietuvos Respublikos aplinkos ministerija, 2012. Lietuvos Respublikos architektūros įstatymo projektas (12-77-01).

³ Kriterijus (gr. *kritērion*) – vertinimo pagrindas, matas, saikas (*Tarptautinių žodžių žodynas*. 2001. Alma Littera).

⁴ Programa čia vadiname orientuotų į tikslą veiksmų grandinę.

⁵ *Lietuvių kalbos žodynas* 2008.

neutralumą bet kurio vertintojo poreikių atžvilgiu. Pavyzdžiui, vertinimo procedūros rezultatas „pusantro metro“ negali būti nei teigiamas, nei neigiamas, kol nėra vertinančio subjekto, ir todėl nėra atsakymo, „kam gerai“ arba „kam blogai“⁶.

Kitaip tariant, kriterijui, paremtam verte kaip matu, taikyti reikalingas vertinantis subjektas. Į procedūrą vien formaliai įtraukus vertinantį subjektą, vertės tapimas kriterijumi dar neužtikrinamas: reikalinga, kad įvertinama objekto savybė dalyvautų bent vienoje subjekto programoje. Pvz., tako plotis „pusantro metro“ neturi prasmės, jei neaišku, kam tas takas skirtas. Tačiau jis gali būti įvertintas kaip „per siauras“, jei subjekto programa yra pavažiuoti automobiliu, arba kaip „beprasmiškai platus“, jei programa yra „nueiti iki šiltnamio“.

Taigi, kad kriterijus egzistuočių ir būtų taikomas, reikalingas subjektas, turintis programą. Nors santykinai objektyvios vertės ir galimos (nes joms pakanka tik epistemologiško susitarimo dėl mato sąvokos), objektyvūs kriterijai neįmanomi dėl būtinybės dalyvauti subjektui. Tačiau tai nereiškia, kad apie bendrus kriterijus architektūrai nebegalima kalbėti. Atvirkščiai – būtent dėl savo subjektyvumo jie ir reikalauja skirtingų pusių sutarimo ir taip tampa politiniu objektu⁷.

1.2. Architektūros programos: tarp naratyvinio tako ir priemonių – tikslų (*means-end*) teorijos

Subjektų programos, kaip prasminiai procesai, metodiškai nagrinėjamos semiotikoje, išskiriant naratyvinio tako elementus⁸. Naratyvinį taką kuria atskirtis (disjunkcija) tarp subjekto ir jo trokštamo „vertės objekto“. Kad šią atskirtį įveiktų, subjektas imasi veiksmų – įveikia kliūtis, pasitelkia pagalbininkus ir t. t. Svarbu suprasti, kad vertė yra bet kurio veiksmo prasmingumo sąlyga: be tikslo neįvyksta joks sąmoningas judesys. Tą patį galima pasakyti ir apie nesąmoningus biologinius procesus: jie taip pat turi tikslingumo požymių.

Ekonomikoje taikoma analogiška, tačiau pragmatiškesnė *means-end* analizė⁹, tirianti vartotojų pasirinkimą lemiančių tikslų struktūras. Architektūriniai objektai šiuo požiūriu ypač daugialypiai: statybos iniciatorius dažniausiai turi asmeninių tikslų, tačiau gimstantis architektūrinis objektas kartu formuoja ir

⁶ Pvz., A. Rapoport įrodinėja, jog modernistinėje architektūroje subjektu dažnai neteisingai pasirenkamas architektas: „Šį darbą apie prasmę nuo kitų skiria klausimas „Prasmę KAM?“, nes buvo įprasta kreipti dėmesį tik į tą prasmę, kurią mato architektai bei kiti mokslo žmonės“ (aut. vert. iš Rapoport 1990).

⁷ Žmogus iš prigimties yra apolitiškas, ir tik dėl tarp žmonių susikuriančios terpės atsiranda politika (Arendt 2005).

⁸ Greimas 1989.

⁹ Coolen 2008.

gatvės, ir kvartalo charakterį, tampa miesto ir šalies dalimi. Taip architektūra tampa viešu veiksmu, patenkančiu į sunkiai artikuliuojamas kolektyvinių išorinių subjektų (kaimynų, visuomenės) programas.

Bendruoju atveju šis kompleksiskumas neleidžia tiesmukai taikyti nei *means-end* analizės (mat dalis subjektų nesiima jokių ekonomiškai pamatuojamų veiksmų), nei semiotinės (dėl korpuso apibrėžimo sudėtingumo). Tačiau architektūros kokybės kriterijų idėjose akivaizdus siekis kalbėti ne tik apie individo, bet ir apie kolektyvinį (viešąjį) interesą. Todėl norint diskutuoti apie bet kurį architektūros kokybės kriterijų, pirmas žingsnis turėtų būti subjekto ir jo programos apibrėžimas: kam šis kriterijus reikalingas ir kodėl.

1.3. Subjektų apibrėžimo klausimas

Subjektų apibrėžimas architektūroje atrodo sudėtingas dėl kolektyvinio subjekto kategorijos: jei subjektas nėra konkretus individas, o jų grupė, kaip nustatyti jiems taikytinas vertes? Visgi jų veikimo būdai gali būti kažkiek apibendrinti.

Nedalomai „visuomenei“ galima priskirti prigimtines programas, kurios nėra priklausomos nuo kultūros ir laikmečio – kaip kad „būti sveikam“. Tokios gamtos diktuojamos biologinės vertės nereikalauja apibrėžti subjekto tiksliau nei tiesiog „žmogus“¹⁰. Kitų, kultūriškai įgyjamų, verčių „nedalomai visuomenei“ priskirti negalima, nes nėra jokios vertės, kurią būtų galima implikuotai priskirti visiems be išimties. Dėl to, kalbant apie visuomenės interesus, pačią „visuomenę“ reikia skaidyti pagal interesų grupes ir taip leisti įvertinti kiekvienos grupės tikslus bei priemones. Galimi patys įvairiausi socialiniai pūviai: pagal judėjimo būdą (pėstieji; dviratinkai; automobilininkai), pagal amžiaus grupes (vaikai; suaugę; senjorai), pagal specialiuosius poreikius (kurtieji; aklieji; turintys judėjimo negalią ir kt.), pagal specifines programas (turistai; laiškanėšiai; gaisrininkai) ir kt.¹¹ Bendruomenių (buto, namo, rajono) interesai gali būti nagrinėjami tuo atveju, jei šios bendruomenės realiai funkcionuoja ir deklaruoja savo interesus. Taip pat galimi bendruomenių interesai, tačiau čia jie analogiški bet kurio individo (arba juridinio asmens) interesams: jei esama išskirtinių poreikių, jie turi būti atskirai deklaruojami, ir hipotetiniai kolektyviniai subjektai dėl to neturi būti modeliuojami. Šią struktūrą galima redukuoti iki santykio tarp konkretaus, deklaruojančio interesus subjekto ir sumodeliuoto, hipotetinio subjekto. Kalbėti apie bendrus architektūros kokybės kriterijus individualių subjektų atžvilgiu nėra tikslo (nes konkretūs interesai išreiškiami tiesiogiai), o kriterijai, kuriuos turėtų taikyti sumodeliuotos interesų grupės, reikalauja atstovavimo.

¹⁰ Rand, Binswanger 1988.

¹¹ Šiame lygmenyje „aktantas (mūsų atveju jis konkretus ir sutampa su vertinimo subjektu – aut. pastaba) tampa izomorfiškas savo funkcijai“ (Greimas 1989).

Interesų grupių pjūvius iliustruojančiame pavyzdyje, kuris buvo surašytas improvizuotai ir nemetodiškai, jau galime numatyti aspektus, kurie architektūrą norminančiuose dokumentuose nematomi: tarkim, apie visuomeninių pastatų pritaikymą žmonėms, turintiems regėjimo negalia, nekalbama. Galima daryti prielaidą, kad struktūrinė kolektyvinių interesų architektūroje analizė leistų ne tik įvertinti daugiau visuomeniniu požiūriu svarbių kriterijų, bet ir suteiktų aiškumo projektavimo bei projektų vertinimo procesams.

2. Kultūrinis pjūvis

2.1. Architektūros sąvokos problema

Architektūra pagal Lietuvos architektūros įstatymo projektą (2012) apibrėžiama kaip „funkcinio, erdvinio ir vizualiai suvokiamo meninio žmogaus aplinkos (statinių, teritorijų ir kraštovaizdžio) formavimo veiklos rezultatas.“ Taigi, nedaroma skirtis tarp architektūros kaip meninio kultūrinio statybos sluoksnio ir statybos kaip produkto. Laikantis tokio apibrėžimo, negali būti tokių statinių, kurie nebūtų architektūra. Toks sąvokos taikymas turi suprantamą politinį pagrindą: architektūra tampa už materialią terpę atsakinga ir ją organizuojančia sritimi. Taip numatomas kitų sričių hierarchinis antraeiliskumas ir visumos pirmenybė prieš detales. Tačiau remiantis tokia samprata, įstatyme pateikiamas architektūros kokybės kriterijų sąrašas taip pat turėtų apimti labai platų lauką, t. y. beveik viską, kas erdvėje antropogeniška. Visgi įstatyme pateiktuose kriterijuose pirmenybė teikiama kultūrinėms vertėms. Tai racionalu, nes utilitarioji architektūros pusė (reikalavimai statybos kokybei, konstrukcijų ir inžinerinių sistemų parametrams) yra apibrėžta statybos reglamentuose ir normose. Tuos pačius dalykus dar kartą nustačius architektūros įstatyme, kultūrinių kolizijų grėsmė. Akivaizdu, kad šiuo kriterijų sąrašu pirmiausia keliamas kitas tikslas – legitimizuoti architektūrą kaip ilgalaikių kultūrinių investicijų sritį, nes to nepajėgia padaryti nei teritorijų planavimo, nei statybų reglamentavimo dokumentai. Viena iš išeičių būtų įvardinti šiuos kriterijus kaip architektūrinės politikos arba architektūrinės kultūros prioritetus, ir taip pašalinti būtinybę apibrėžti visas materialios antropogeniškos erdvės savybes. Antra galimybė – architektūros sąvoką taikyti tik kultūrine prasme, ją suprantant kaip statybos „meninį sluoksnį“ (terminas „meninis“ čia vartojamas veikiau kaip metonimija nei išsamus apibūdinimas). Pagal tokią sampratą pastatas gali neturėti architektūros, o architektūra gali egzistuoti ir nematerializuota. Šis architektūros sąvokos atskyrimas nuo statybos produktų nėra naujas, ir jį savo darbuose aiškiai deklaravo dažnas architektūros teoretikas¹².

¹² Paminėtini Bill Hillier, Louis I. Kahn ir Peter Eisenman.

2.2. Programos architektūroje

Tikslų ir verčių, kurias galima pasiekti architektūros priemonėmis, įvairovė rodo, kad architektūros funkcijos samprata, apsiribojanti „skirtingų žmogaus veiklų talpinimu“, yra tik kalbiniai spąstai. Tai rodo ne tik teorinė vertės struktūra, bet ir empirinė medžiaga: pvz., tekstuose pasitaikantys architektūros vertinimai dažniau susiję su kultūrinėmis konotacijomis ir estetika, o ne su patogumu ta architektūra naudotis. Jau Vitruvijus kėlė architektūrai „venustas“ reikalavimą, o visa reprezentacinės architektūros tradicija iš įprasto funkcijų sąrašo taip pat iškrenta. Architektūros funkcijų sampratos praplėtimo kultūrinėmis kognityvinėmis vertėmis reikalavo tokie autoriai kaip U. Eco¹³, A. De Botton¹⁴ ir A. Rapoport¹⁵. Savo ruožtu Kevin Lynch miesto vaizdinio teorija¹⁶ bei B. Hillier erdvės sintaksės¹⁷ praktika pirmiausia remiasi kognityvinėmis, o ne utilitariomis architektūros savybėmis. Architektūros funkcijų (siaurąja prasme) suprantamumas arba „perskaitomumas“ taip pat yra savarankiška funkcija, be kurios architektūra nesuteikia galimybių ja naudotis. Urbanistikoje analogiškai veikia gebėjimas išskirti konkrečios erdvės identitetą, kuris tampa svarbia navigacine, o paskui ir kultūrine bei ekonominė funkcija.

Remiantis tuo pačiu principu galima kalbėti apie kultūrinės funkcijas, kai architektūra tampa reikšminga laiko (šiuolaikybės arba istorijos) arba vietos (šalies arba kvartalo) atžvilgiu. Šios vertės veikia kultūriniuose kontekstuose, kurie yra reliatyvūs ir reikalauja įvertinimo tiek norint jas perskaityti, tiek užprogramuoti.

2.3. Bendroji verčių klasifikacija ir jų adaptavimas architektūrai

Žmogaus siekiamos vertės jungiasi į verčių grandines: didelių ir tolimų tikslų siekiančios programos reikalauja apčiuopiamesnių žingsnių, kurie taip pat gali būti suskaidyti. Šios stambiųjų tikslų grupės skirtingais būdais nustatinėjamos bent keliomis sociologinėmis metodikomis. Viena žinomiausių – A. Maslow¹⁸ žmogaus poreikių piramidė. A. Maslow pasiūlo žmogaus poreikių grupavimą ir šių grupių hierarchiją, teigdamas, kad žmogaus poreikiai tarpusavyje nėra lygiaverčiai. Žmogus pirma stengiasi patenkinti savo fiziologinius ir saugumo poreikius, tik tuomet rūpinasi bendravimu, pagarba ir savęs realizavimu.

¹³ Eco 2005.

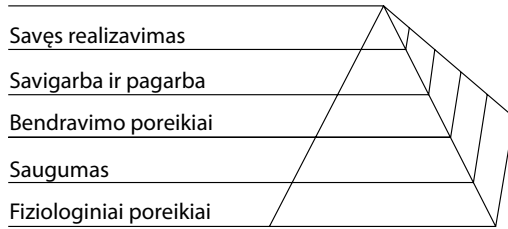
¹⁴ De Botton 2008.

¹⁵ Rapoport 1990.

¹⁶ Lynch 1960.

¹⁷ Hillier 2007.

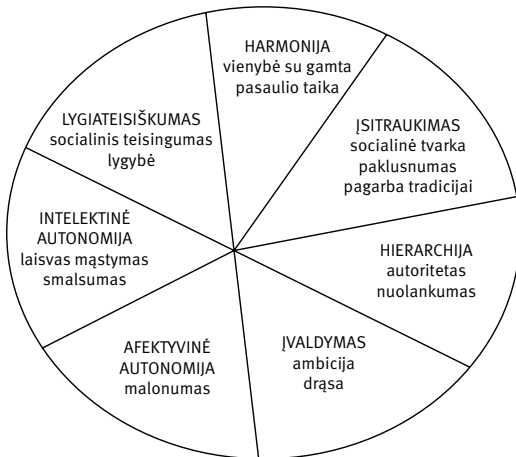
¹⁸ Maslow 1943.

1 pav. A. Maslow žmogaus poreikių piramidė

Ši poreikių hierarchija nesunkiai pritaikoma architektūros programoms ir jos vertėms klasifikuoti. Fiziologiniai poreikiai ir saugumas architektūroje užtikrinami norminant architektūros savybes pagal statistinius fiziologinių ir ergonominius rodiklių vidurkius. Aukštesnieji poreikiai teoriškai gali būti sunorminti taikant įvairius sociologinius statistinius matavimus, tačiau griežtas reikalavimas jų laikytis sunkiai įmanomas politiškai. Šiuos poreikius įgyvendinančios programos yra nulemtos nebe gamtos, o kultūros. Architektūra juos atliepia ne santykio su žmogaus kūnu požiūriu, bet kognityviai, interpretuojant. Todėl būdai, kuriais architektūra tenkina aukštesnius žmogaus poreikius, nėra vienodai suprantami visai visuomenei.

Platesnį, sociologiniais tyrimais pagrįstą verčių klasifikavimą siūlo Shalom H. Schwartz¹⁹. Jis atlieka dvigubą veiksmą – socialiniais tyrimais aptiktas vertes abstrahuoja ir klasifikuoja, ir kartu daro šios struktūros universalumo prielaidą.

2 pav. Kultūrinių dimensijų prototipinė schema, autorius S. H. Schwarz

Šiais aspektais išsidėstančios vertės taip abstrahuojamos iki dešimties kategorijų, kurios rodo teorijos kompleksiskumą ir nesutampa su vadinaujamųjų aspektų ribomis:

1. Galia (socialinė įtaka, turtas).
2. Pasiekimai (sėkmė, ambicingumas).
3. Hedonizmas (malonumas, gyvenimo džiaugsmas).
4. Stimuliacija (iššūkiai, įspūdžiai).
5. Savarankiškumas (nepriklausomybė, smalsumas).
6. Visapusiškumas (socialinis teisingumas, vienybė su gamta).
7. Geranoriškumas (pagalba, draugystė).
8. Tradicija (kuklumas, pasišventimas).
9. Prisitaikymas (mandagumas, savitvarda).
10. Saugumas (šėimos saugumas, švara).

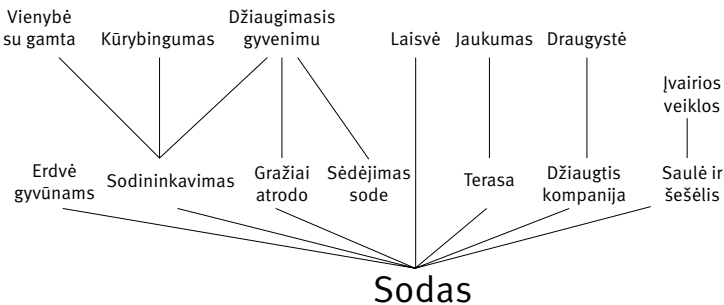
¹⁹ Schwartz 2006.

Tokią struktūrą taikant teoriniuose darbuose (S. H. Schwartz atveju – tyrinėjant kultūras), nebėra būtinybės apimti visas galimas vertes ir programas. Universalumo prielaida reikalauja holistinio žvilgsnio ir struktūrą gerokai komplikuoja. S. H. Schwartz išskiria septynias kultūrinės „dimensijas“, kuriose išsidėsto visos galimos kultūrinės vertės. „Dimensijų“ schema konstruojama uždaro žiedo principu, rodančiu dimensijų tarpusavio santykį: santykinį artumą arba prieštaringumą.

Svarbu paminėti, kad S. H. Schwartz visas šias vertes laiko kultūrinėmis (tai lemia indukcinis tyrimo metodas, reikalaujantis subjektyvaus respondentų vertinimo). Todėl dedukuota kultūros ir natūros skirtis šiuo atveju nebeišryškina. Čia fiziologinių poreikių tenkinimas patenka į hedonizmo sritį, o fizinis ir socialinis saugumas tampa viena kategorija. Šios kategorijos iš principo nebegali sudaryti hierarchinės struktūros, ir implikuojama, kad net žemesnių poreikių (pasak A. Maslow) vertinimas gali būti kultūriškai transformuotas (pvz., galima sąmoningai norėti žūti už tėvynę).

Vertybių dinamiką dar geriau iliustruoja sociologų R. Inglehart ir W. E. Baker atlikti nacionalinių kultūrų tyrimai²⁰. Apklausų duomenys pozicionavo kiekvienos valstybės kultūrą dviejose ašyse: tradicijos (religijos)–racionalumo (sekuliarumo) bei išgyvenimo–saviraiškos. Šis tyrimas rodo bent du dalykus: pirma, kad konkrečių verčių svarba priklauso nuo vietos kultūros, o antra – kad ši svarba istoriškai kinta palyginti greitai. Na o S. H. Schwartz tyrimas rodo, kad vertės, kurioms teikiama pirmenybė, ryškiai koreliuoja su socialine padėtimi ir kitais veiksniais.

Architektūros vertinimo kriterijus gyvenamojo būsto sektoriuje tyrinėja dr. Henny Coolen. Išskirdamas kriterijus sudarančias verčių struktūras, pirmiausia derino priemonių – tikslų (*means-end*) teoriją su S. H. Schwartz kategorijų klasifikacija. Verčiai nustatyti buvo taikoma grandinė „ypatybė – jos pasekmė – vertė“, kuri praktikoje atrodė kaip „penki kambariai – daugiau vietos – privatumas“.

3 pav. H. Coolen dekonstruotos „sodo“ verčių schemas pavyzdys²¹

²⁰ Inglehart, Baker 2000.

²¹ Coolen 2008.

Sekdamas pragmatiška Nyderlandų tradicija, H. Coolen neakcentuoja skirtumo tarp nekilnojamojo turto rinkos poreikių ir architektūros kokybės. Jo metodika leidžia pamatuoti vyraujančią „socialinį užsakymą“, o šie rodmenys gali daryti įtaką NT rinkos veikimui. Panašią verčių dekonstrukciją bei sociologinių tyrimų yra atlikęs Christopher Alexander. Jis sudarė aprašomąjį architektūros ypatybių žodyną²², kuris skirtas projektuojančiam architektui. Abiejų prieigų produktyvumas vertinant architektūros kokybę „visuomenei“ (t. y. ne individui ar konkrečiai jų grupei) būtų labai abejotinas, nes subjekto modeliavimas grėstų tapti abstrakčiu vidutinybės ieškojimu. Taigi, klasifikuojant kriterijus pagal A. Maslow, galima kalbėti apie gamtos (fiziologijos) ir kultūros reikšmių, kurių hierarchija galiausiai nėra vienareikšmiška, atskirimą. Taip pat galima teigti, kad įmanomas holistinis, išsamus verčių klasifikavimas, nenurodantis prigimtinio vienu verčių pirmumo prieš kitas. Taip pat aišku, kad vertės suteikimas yra pirmiausia determinuotas kultūriškai ir yra kintantis. Todėl kriterijų nustatymas yra pirmiausia politinis apsisprendimas, propaguojantis pasirinktas kultūrinės vertes.

Aptartos verčių organizavimo sistemos pasirinktos pirmiausia dėl jų pretenzijų į išsamumą ir universalumą. Kiekviena iš jų randa vietą bet kokiai architektūros vertei – nuo fizinio saugumo, patogumo ir kainos, iki inovatyvumo, grožio ar atminties išsaugojimo. Tačiau universalumas lemia ryškius trūkumus, nes architektūra imama traktuoti kaip bet koks kitas artefaktas. Kultūrinės doktrinos čia nebėra savarankiškai atskaitos taškai (jas reiktų mechaniškai pritraukti atsižvelgiant į socialinio saugumo, harmonijos siekio ar kitas vertes), ir todėl meninės savybės (pvz., saikingumas) tampa sunkiai dekonstruojamos. Taigi šios metodikos skatina atsisakyti vertinti estetiką ir likti tik prie kitų architektūrinės raiškos implikacijų (kultūrinių konotacijų, urbanistinės sintaksės ir t. t.), laikantis kantiškos perspektyvos, pagal kurią grožio dalykai yra visiškai kitkas nei pamąstomi dalykai. Taip pat, norint remtis šiomis metodikomis, daug racionaliau būtų rinktis pirmąjį iš minėtų architektūros sampratų, apimančią visą antropogenišką aplinką, o ne vien meninį jos apvalkalą.

3. Techninis pjūvis

3.1. Pamatuojami, sutartiniai ir manifestiniai kriterijai

Turėti įteisintą kriterijų sąrašą prasminga tada, kai jis gali turėti praktines implikacijas. Preciziškai sunorminti kriterijai, randami techniniuose reglamentuose ir kituose teisės aktuose, praktikoje pamatuojami taikant

²² Alexander 1977.

sutartines vertes (matus) (pvz., reikalavimas turėklo aukščiui centimetrais), dėl to architektūros sprendinių atitiktis jiems nustatoma objektyviai.

Kiti kriterijai nėra įvertinami sutartiniais matais, todėl įvertinimas, ar objektas juos atitinka, reikalauja žmogiško sprendimo. Pavadinkime juos „sutartiniais kriterijais“. Kaip pavyzdį paimkime gyvenamiesiems pastatams keliamą reikalavimą, kad jie turi užtikrinti „gerus mažaaukščių pastatų pagrindinių patalpų ir sklypo funkcinius, vizualinius ir kompozicinius ryšius“²³. Tarkim, kad sutariama dėl interpretacijos, jog šis reikalavimas teigia erdvės naudotojo navigacijos naudojantis rega efektyvumą. Ar kažkuriuo konkrečiu atveju šie „geri ryšiai“ yra užtikrinti, objektyviai pamatuoti neįmanoma, todėl kriterijus reikalauja vertinančio subjekto. Tarkim, jei įėjimas ir garažas priešingose namo pusėse, prasto funkcinį ryšį galima įvertinti beveik vienareikšmiškai: retam naudotojui bus patogiu. Jei gatvės išklotinėje sunku atpažinti, kurioje fasado vietoje įėjimas į pastatą – galima ginčytis: galbūt savininkas tai laiko privalumu, kažkiek saugančiu jo privatumą nuo nekviestų interesantų. Grįžtame prie to, kad: a) reikalingas vertinantis subjektas arba jo modelis; b) subjekto verčių hierarchija yra jo apsisprendimo reikalas; c) produktyviau yra kalbėti apie priemonių atitiktį tikslams nei apie formalias objektų savybes. Vertinimo procese, žinant subjektą ir jo siekiamą vertę, sutartinius kriterijus (kaip ir šį pavyzdį) galima argumentuotai įvertinti, tačiau visuomet liks klausimas, kokiame aukštyje kartelė, t. y., ar nustatytas faktas, kad sprendinius pagal šį kriterijų galima dar kažkiek pagerinti, reiškia, jog sprendiniai kriterijaus jau neatitinka? Dėl šios savybės sutartiniai kriterijai turėtų turėti lankstesnę teisinę statusą nei pamatuojami. Taip pat verta nustatyti, kurie iš sutartinių kriterijų taikytini tais atvejais, kai architektūrinis objektas privatus ir vertė kitoms visuomenės interesų grupėms konkrečiu aspektu abejotina.

Kaip atskirą grupę verta išskirti daugiapakopius kriterijus, apibendrinančius konkrečiose disciplinose ar idėjose susistemintas vertes. Pavadinkime juos manifestiniais kriterijais. Apibendrinančiomis savybėmis pasižymi kontekstualumas, darnumas ir daugelis kitų kriterijų, išvardintų architektūros įstatyme. Tokių kriterijų neįmanoma vertinti, kol neatsakyta į klausimą: kokią verčių junginį šis kriterijus apima? Šis klausimas gali virsti filosofiskais svarstymais, kas konkrečiai yra kontekstas, tarp kokių elementų būtina darna, ir panašiais. Be papildomo eksplikavimo arba nuorodos į konkrečią, apibrėžiančią doktriną jie preciziškai netaikomi ir lengvai gali būti klaidingai interpretuoti. Pvz., reikalavimas derėti prie aplinkos gali būti supastas kaip reikalavimas būti analogiškam, o tai būtų naivu, klaidinga, taip pat tiesiogiai prieštarauja toliau išdėstytiems originalumo kriterijams. Tam, kad

²³ Statybos techninis reglamentas STR 2.02.01:2004 „Gyvenamieji pastatai“, punktas 158.4.

tokie kriterijai galėtų būti teisiškai veiksniūs ir turėtų praktines implikacijas, juos būtina skaidyti iki sutartinių, dėl kurių būtų galima polemizuoti atsižvelgiant į sumodeliuotą subjektą ir jo tikslus. Na o manifestiniai kriterijai gali pasirodyti prasmingi ne vertinant architektūros kokybę, bet priešingame procese: jungiant architektūros teikiamas vertes į idėjų sistemas bei jas komunikuojant.

Svarbu paminėti, kad įstatyme, kaip reguliuojančiame teisės akte, kuris privalo būti įgyvendintas, ir kurio pagrindu gali kilti teisinių ginčų, neeksplikuotų manifestinių kriterijų neturėtų būti. Nesant aiškumo, ką konkrečiai reiškia kontekstualumo kriterijus, neįmanoma dėl jo diskutuoti.

3.2. Architektūros įstatymo projekte nustatomų kriterijų apžvalga

Įstatymo projekte numatyta 15 architektūros kokybės kriterijų. Kiekvieną jų atskirai patikrinsime pagal penkis struktūravimo pagrindus. Pabandysime išžvelgti, kaip galėtų būti nusakytas vertę suteikiantis subjektas bei jo programa ir kaip ši vertė būtų klasifikuota pagal A. Maslow ir S. H. Schwartz modelius. Galiausiai nustatysime vertinimo būdą: ar šis kriterijus gali būti objektyviai pamatuotas ir, jei ne, ar gali būti dėl jo sutarta.

1. Architektūros kontekstualumas, statinio ar urbanistinio komplekso ir kraštovaizdžio dermė

Pagal formuluotę, apimančią statinį ar urbanistinį kompleksą į tą pačią kategoriją su kraštovaizdžiu, galima numanyti, kad kalbama tik apie vizualinį kontekstualumą.

Struktūravimo pagrindas	Segmentas
Subjektas/programa	Bet kuris stebintysis/regimasis malonumas
A. Maslow poreikių skalė	Savigarba/pagarba (aukštesnieji poreikiai)
S. H. Schwartz verčių dimensija	Harmonija
S. H. Schwartz verčių kategorija	Visapusiškumas (socialinis teisingumas, vienybė su gamta) + hedonizmas (malonumas, gyvenimo džiaugsmas)
Vertinimo būdas	Manifestinis

2. Atitiktis darnios architektūros reikalavimams (darni architektūra – architektūra, pasižyminti fiziniu, socialiniu, kultūriniu ir vizualiniu ilgaamžiškumu)

Kriterijus reikalauja atitikties kitų kriterijų rinkiniui, kurio šaltinis nenurodytas. Kultūrinis arba vizualinis ilgaamžiškumas nėra savaime suprantamos nei atskirai apibrėžtos sąvokos. Iš konteksto galima suprasti, kad bandoma apibrėžti angl. *sustainability* sąvoką, kurios esmė – mažas

išorinės energijos poreikis, reikalingas palaikyti struktūros gyvybingumą; savipakankamumas.

Struktūravimo pagrindas	Segmentas
Subjektas/programa	Tiesioginiai architektūros naudotojai/sklandus naudojimas
A. Maslow poreikių skalė	Savęs realizavimas (aukštesnieji poreikiai)
S. H. Schwartz verčių dimensija	Įsitraukimas
S. H. Schwartz verčių kategorija	Visapusiškumas (socialinis teisingumas, vienybė su gamta) + hedonizmas (malonumas, gyvenimo džiaugsmas)
Vertinimo būdas	Manifestinis

3. Architektūros, urbanistikos, kraštovaizdžio, nekilnojamojo kultūros paveldo verčių išsaugojimas

Kriterijus, reikalaujantis išorinio kriterijaus, numatyto kituose aktuose, tokiuose kaip Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymas²⁴.

Struktūravimo pagrindas	Segmentas
Subjektas/programa	Tautinį kultūrinį identitetą turintis pilietis/ šio identiteto išsaugojimas
A. Maslow poreikių skalė	Savigarba ir pagarba (aukštesnieji poreikiai)
S. H. Schwartz verčių dimensija	Įsitraukimas
S. H. Schwartz verčių kategorija	Tradicija (kuklumas, pasišventimas) + pasiekimai (sėkmė, ambicingumas)
Vertinimo būdas	Sutartinis

4. Urbanistinis integralumas, mišrios funkcijos kūrimas

Nei integralumas, nei mišri funkcija nėra savaime suprantamos ir atskirai apibrėžtos sąvokos. Funkcinio darnumo jau pareikalauta antru kriterijumi. Priimkime tai kaip reikalavimą, kad funkcija būtų heterogeniška esamai urbanistinei aplinkai, tačiau su ja logiškai jungtusi ir ją papildytų.

Struktūravimo pagrindas	Segmentas
Subjektas/programa	Tiesioginiai architektūros naudotojai/galimybių įvairovė
A. Maslow poreikių skalė	Savęs realizavimas (aukštesnieji poreikiai)
S. H. Schwartz verčių dimensija	Įvaldymas/afektinė autonomija
S. H. Schwartz verčių kategorija	Savarankiškumas (nepriklausomybė, smalsumas)
Vertinimo būdas	Manifestinis

²⁴ Lietuvos Respublikos nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymas, 2008.

5. Prieinamumo ir mobilumo alternatyvos

Šį reikalavimą galima traktuoti kaip priešinimąsi judėjimo pasirinkimo apribojimui ir judėjimo laisvės siekį plačiaja prasme. Visgi iš kultūrinio konteksto suprantama, jog čia kalbama apie socialines grupes, kurių judėjimo galimybės mažesnės (vaikai, pagyvenę asmenys, motinos su vėžimėliais, neįgalieji ir t. t.). Tai dar vienas pavyzdys, kaip platus reikalavimo apibrėžimas leidžia turėti kelias radikaliai skirtingas interpretacijas, dėl kurių nesutarus, konstruktyvi diskusija negalima.

Struktūravimo pagrindas	Segmentas
Subjektas/programa	Tiesioginiai architektūros naudotojai/judėjimo galimybių įvairovė
A. Maslow poreikių skalė	Savęs realizavimas (aukštesnieji poreikiai)
S. H. Schwartz verčių dimensija	Lygiateisiškumas
S. H. Schwartz verčių kategorija	Savarankiškumas (nepriklausomybė, smalsumas) + hedonizmas (malonumas, gyvenimo džiaugsmas)
Vertinimo būdas	Manifestinis

6. Energetinis efektyvumas naudojant aplinkai saugias, ekologiškas technologijas bei medžiagas

Reikalaujama neapibrėžto kiekio pamatuojamų verčių (energijos sąnaudų). Šie reikalavimai taip pat nustatomi kituose teisės aktuose ir gali būti taikomi statybai, o ne architektūrai.

Struktūravimo pagrindas	Segmentas
Subjektas/programa	Visa visuomenė/gamtos tausojimas → žmonijos išlikimo užtikrinimas
A. Maslow poreikių skalė	Saugumas (žemesnieji poreikiai)
S. H. Schwartz verčių dimensija	Harmonija
S. H. Schwartz verčių kategorija	Saugumas
Vertinimo būdas	Sutartinis, bet gali turėti pamatuojamą išraišką

7. Kuriamos aplinkos kokybė, ergonomiškumas, ilgaamžiškumas

Kuriamos aplinkos kokybė bandoma apibrėžti visais šiais kriterijais, todėl nei vienas jų neturėtų reikalauti tiesioginės visų kitų atitikties. Šią dalį belieka ignoruoti. Ergonomiškumas reiškia tinkamumą fiziškai naudotis.

Struktūravimo pagrindas	Segmentas
Subjektas/programa	Tiesioginiai architektūros naudotojai/fizinio naudojimo patogumas
A. Maslow poreikių skalė	Fiziologiniai poreikiai + savigarba ir pagarba
S. H. Schwartz verčių dimensija	Afektinė autonomija
S. H. Schwartz verčių kategorija	Hedonizmas (malonumas, gyvenimo džiaugsmas)
Vertinimo būdas	Sutartinis

Ilgaamžiškumas (dar neapibrėžtas, jei laikysimės pasiūlytos antrojo kriterijaus traktuotės) – atskiras ekonominis kriterijus, kurį galima pamatuoti.

Struktūravimo pagrindas	Segmentas
Subjektas/programa	Architektūros savininkas/ekonominis saugumas
A. Maslow poreikių skalė	Saugumas (žemesnieji poreikiai)
S. H. Schwartz verčių dimensija	Harmonija
S. H. Schwartz verčių kategorija	Saugumas
Vertinimo būdas	Sutartinis, bet gali turėti pamatuojamą išraišką

8. Europos Sąjungoje sertifikuotų medžiagų ir gaminių naudojimas

Reikalaujama atitikti kituose, nenurodytuose, dokumentuose išdėstytus reikalavimus. Kadangi nėra aišku, ko ir kodėl reikalaujama (nurodytas tik vertinamas objektas – medžiagos ir gaminiai), nėra būdo aprašyti verčių struktūros. Nors įtaka erdvei ir neapibrėžiama, galima konstatuoti socialinę „lojalumo“ partneriams vertę čia.

9. Naujų technologijų taikymas, medžiagų naudojimas

Reikalaujamos technologinės inovacijos.

Struktūravimo pagrindas	Segmentas
Subjektas/programa	Visa visuomenė/ekonominis saugumas
A. Maslow poreikių skalė	Saugumas (žemesnieji poreikiai)
S. H. Schwartz verčių dimensija	Įvaldymas
S. H. Schwartz verčių kategorija	Saugumas
Vertinimo būdas	Sutartinis

10. Tinkama ir patogi naudoti planinė statinio struktūra

Pastato erdvių struktūros atitiktis deklaruojamoms funkcijoms.

Struktūravimo pagrindas	Segmentas
Subjektas/programa	Tiesioginiai architektūros naudotojai/naudojimo patogumas pagal pasirinktas programas
A. Maslow poreikių skalė	Fiziologiniai poreikiai + savigarba ir pagarba
S. H. Schwartz verčių dimensija	Įvaldymas ar galėjimas
S. H. Schwartz verčių kategorija	Hedonizmas (malonumas, gyvenimo džiaugsmas)
Vertinimo būdas	Manifestinis

11. Originalus meninis, estetinis aspektas ir įvaizdis

Originalumas reikalauja individualaus požiūrio ir kūrybingumo. Terminas „įvaizdis“ gali klaidinamai reikšti reikalavimą atlikti reprezentacinę funkciją. Šį kriterijų reiktų aptarinėti poroje su pirmuoju.

Struktūravimo pagrindas	Segmentas
Subjektas/programa	Bet kuris stebintysis/regimasis malonumas
A. Maslow poreikių skalė	Savigarba/pagarba (aukštesnieji poreikiai)
S. H. Schwartz verčių dimensija	Intelektinė autonomija
S. H. Schwartz verčių kategorija	Pasiekimai (sėkmė, ambicingumas) + hedonizmas (malonumas, gyvenimo džiaugsmas)
Vertinimo būdas	Manifestinis

12. Funkcionalumas, lankstumas, vidinės pastato struktūros transformacijų galimybė

Funkcionalumas dubliuoja 10 reikalavimą. Galimybė transformuoti vidaus erdves, pritaikant naujoms programoms, traktuotina kaip ekonominio saugumo reikalavimas. Vidinės struktūros funkcinis lankstumas reikalauja pernelyg neatitikti deklaruojamos funkcijos, tad šis reikalavimas iš dalies prieštarauja 10 punktui, todėl turėtų būti eksplikuojamas kartu su juo.

Struktūravimo pagrindas	Segmentas
Subjektas/programa	Architektūros savininkas/ekonominis saugumas
A. Maslow poreikių skalė	Saugumas (žemesnieji poreikiai)
S. H. Schwartz verčių dimensija	Intelektinė autonomija – laisvė
S. H. Schwartz verčių kategorija	Saugumas
Vertinimo būdas	Manifestinis

13. Architektūrinės idėjos vientisumas, sprendinių kompleksiškus

Ezoterinis meninis kriterijus, kurio eksplikuoti iš pažiūros neįmanoma, o vertinimas įmanomas tik autoritetingos pajautos būdu. Kriterijus negali įgyti aiškių verčių ir būti taikomas kitų, nei architektūros ekspertai, subjektų programose. Kompleksiškumo sąvoka nėra savaime aiški ir gali būti interpretuota kaip sudėtingumas.

Struktūravimo pagrindas	Segmentas
Subjektas/programa	Architektūros ekspertas/kognityvinis malonumas
A. Maslow poreikių skalė	Savęs realizavimas (aukštesnieji poreikiai)
S. H. Schwartz verčių dimensija	Intelektinė autonomija
S. H. Schwartz verčių kategorija	Hedonizmas (malonumas, gyvenimo džiaugsmas)
Vertinimo būdas	Manifestinis

14. Architektūrinių formų ir erdvių derinimas, integruojant dailės ir kitų meno rūšių kūrinius

Siekiama architektūros ir dailės sintezės (panaikinant aiškias ribas tarp abiejų sričių)

Kriterijaus aspektas	Segmentas
Subjektas/programa	Bet kuris stebintysis/regimasis malonumas
A. Maslow poreikių skalė	Savigarba/pagarba (aukštesnieji poreikiai)
S. H. Schwartz verčių dimensija	Afektinė autonomija
S. H. Schwartz verčių kategorija	Hedonizmas (malonumas, gyvenimo džiaugsmas)
Vertinimo būdas	Sutartinis

15. Kiti architektūros kokybės kriterijai, nustatyti įstatymuose ir kituose teisės aktuose

Reikalaujama atitikti kituose, nenurodytuose dokumentuose, išdėstytais reikalavimais. Kadangi nėra aišku, ko ir kodėl reikalaujama (nurodytas tik vertinamas objektas – medžiagos ir gaminiai), nėra būdo aprašyti verčių struktūros.

3.3. Kriterijų pasiskirstymas kategorijose

Nustačius, į kokias struktūrinės kategorijas patenka įstatyme siūlomi kriterijai, galima analizuoti, kokiems subjektams, programoms ir vertėms siūloma atstovauti. Patogumo dėlei analizėje pateikiami sutrumpinti pavadinimai (kriterijaus numeris ir reikšminis žodis). Šį pasiskirstymą apibendrinančios išvados atskirai nebus daromos, nes imties dydis leidžia žvilgsniu įvertinti įstatyme implikuojamas tendencijas.

Atstovaujami subjektai

Stebintieji: 1) kontekstualumas; 12) originalumas; 14) meniškumas.

Visi tiesioginiai naudotojai: 2) savipakankamumas; 4) integralumas; 5) prieinamumas; 7) ergonomiškumas; 10) funkcionalumas.

Tautinį kultūrinį identitetą turintis pilietis: 3) paveldosauga.

Visa visuomenė: 6) taupumas; 9) inovatyvumas.

Architektūros savininkas: 7) ilgaamžiškumas.

Architektūros ekspertas: 13) architektūriškumas.

Subjektų išskyrimas šioje grafoje buvo daromas arbitraliai, bandant „numanyti“, kokios grupės interesams labiausiai siekiama atstovauti, todėl subjektų grupavimas reikšmingas tik šiam kriterijų sąrašui. Šiais kriterijais pirmiausia stengiamasi apsaugoti tiesioginio naudotojo interesus (5 iš 14). Tokiu atveju galima išvelgti architektūros kaip „viešojo gėrio“ idėjos dominavimą, labiau būdingą politinės kairės diskursams.

Kokios programos skatinamos

Regimasis malonumas: 1) kontekstualumas; 12) originalumas; 14) meno integravimas.

Kognityvinis malonumas: 13) architektūriškumas.

Patogus naudojimas: 2) savipakankamumas; 7) ergonomiškumas; 10) funkcionalumas.

Tautinio kultūrinio identiteto saugojimas: 3) paveldosauga.

Galimybių įvairovė: 4) integralumas; 5) prieinamumas.

Žmonijos išlikimo užtikrinimas: 6) taupumas.

Ekonominis saugumas: 7) ilgaamžiškumas; 9) inovatyvumas.

Programų sąrašas buvo suformuotas tuo pačiu principu, kaip ir subjektų. Programų įvairovė gana tolygi. Pastebima kultūrinių konstrukčių gausa rodo, kad kultūros formavimas yra svarbus šio įstatymo siekis.

A. Maslow piramidės lapteliai

Savęs realizavimas: 2) savipakankamumas; 4) integralumas; 5) prieinamumas; 13) architektūriškumas.

Savigarba ir pagarba: 1) kontekstualumas; 3) paveldosauga; 7) ergonomiškumas; 10) funkcionalumas; 12) originalumas; 14) meno integravimas.

Bendravimo poreikiai: neatstovaujami.

Saugumas: 6) taupumas; 7) ilgaamžiškumas; 9) inovatyvumas.

Fiziologiniai poreikiai: 7) ergonomiškumas; 10) funkcionalumas.

Matome apverstą piramidę: žemiausieji žmogaus poreikiai ginami menkai (tai natūralu – šį darbą paprastai atlieka reglamentai), ir daugiausia dėmesio gauna subtiliausi socialiniai poreikiai. Žiojėjanti skylė ties „bendravimo poreikiais“²⁵ gali tapti pretekstu atskirai analizei: ar lietuviška kokybiškos architektūros vizija tikrai ignoroja žmonių tarpusavio santykius? O gal tai būdinga visam šiuolaikiniam architektūriniam diskursui?

S. H. Schwartz kultūrinės dimensijos:

Harmonija: 1) kontekstualumas; 6) taupumas.

Įsitraukimas: 2) savipakankamumas; 3) paveldosauga; 7b) ilgaamžiškumas.

Hierarchija: neatstovaujama.

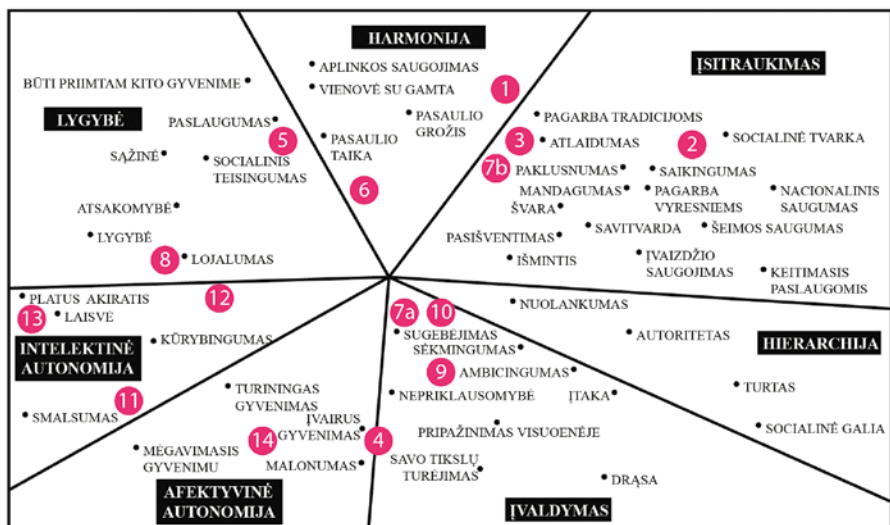
Įvaldymas: 4) integralumas; 7a) ergonomiškumas; 9) inovatyvumas; 10) funkcionalumas.

Afekinė autonomija: 14) meno integravimas.

Intelektinė autonomija: 13) architektūriškumas; 11) originalumas; 12) erdvės transformavimo galimybė.

Lygiateisiškumas: 5) prieinamumas; 8) lojalumas partneriams.

²⁵ Originaliame A. Maslow tekste čia vartojamas žodis „meilė“, tačiau lietuviškuose vertimuose akcentuojama draugystė bei bendravimas.

- 1) architektūros kontekstualumas, statinio ar urbanistinio komplekso ir kraštovaizdžio dermė;
- 2) atitiktis darnios architektūros reikalavimams;
- 3) architektūros, urbanistikos, kraštovaizdžio, nekilnojamojo kultūros paveldo verčių išsaugojimas;
- 4) urbanistinis integralumas, mišrios funkcijos kūrimas;
- 5) prieinamumo ir mobilumo alternatyvos;
- 6) energetinis efektyvumas naudojant aplinkai saugias, ekologiškas technologijas bei medžiagas;
- 7) kuriamos aplinkos kokybė, ergonomiškumas (a), ilgaamžiškumas (b);
- 8) Europos Sąjungoje sertifikuotų medžiagų ir gaminių naudojimas;
- 9) naujų technologijų taikymas, medžiagų naudojimas;
- 10) tinkama ir patogi naudoti planinė statinio struktūra;
- 11) originalus meninis, estetiškas aspektas ir įvaizdis;
- 12) funkcionalumas, lankstumas, vidinės patato struktūros transformacijų galimybė;
- 13) architektūrinės idėjos vientisumas, sprendinių kompleksiskumas;
- 14) architektūrinių formų ir erdvių derinimas, integruojant dailės ir kitų meno rūšių kūrinius, siekiant architektūros ir dailės sintezės;
- 15) kiti architektūros kokybės kriterijai, nustatyti įstatymuose ir kituose teisės aktuose.

4 pav. S. H. Schwartz kultūrinių dimensijų schema
(vertimas autoriaus)

Šioje uždaroje schemoje verčių pasiskirstymas santykinai tolygus, tačiau yra viena išlyga: niekur neatstovaujami hierarchiniai santykiai. Galima įtarti, kad tai indikuoja savitą posovietinę traumą: tarsi įtakos darymas ir turto turėjimas būtų ne vertybės, o nuodėmės. Griežtai to teigti, be abejo, negalima dėl pačios kriterijų įvedimo idėjos, kuri tik dėl to ir prasminga, kad atrinkti autoritetingi architektai, vertinantys architektūros atitiktį kokybės kriterijams, galėtų daryti įtaką kitiems kolegoms, kurie gali suklysti. Kita vertus, schemoje priešingas „lygybės“ polius taip pat ne itin gausus – todėl drąsiau būtų teigti, kad socialinis teisingumas bei galios santykiai architektūroje tiesiog menkai apmąstomi.

S. H. Schwartz kultūrinės kategorijos:

1. **Galia (socialinė įtaka, turtas):** neatstovaujama.
2. **Pasiekimai (sėkmė, ambicingumas):** 3) paveldosauga.
3. **Hedonizmas (malonumas, gyvenimo džiaugsmas):** 1) kontekstualumas; 2) savipakankamumas; 5) prieinamumas; 7) ergonomiškumas; 10) funkcionalumas; 11) originalumas; 13) architektūriškumas; 14) meno integravimas.
4. **Stimuliacija (iššūkiai, išpūdžiai):** neatstovaujama.
5. **Savarankiškumas (nepriklausomybė, smalsumas):** 4) integralumas; 5) prieinamumas.
6. **Visapusiškumas (socialinis teisingumas, vienybė su gamta):** 1) kontekstualumas; 2) savipakankamumas.
7. **Geranoriškumas (pagalba, draugystė):** neatstovaujama.
8. **Tradicija (kuklumas, pasišventimas):** 3) paveldosauga.
9. **Prisitaikymas (mandagumas, savitvarda):** neatstovaujama.
10. **Saugumas (šeimoms saugumas, švara):** 6) taupumas; 7) ilgaamžiškumas; 9) inovatyvumas; 12) saugumas.

Kultūrinių kategorijų sąrašas kitais žodžiais patvirtina išvadas, kad žmogiški santykiai (bendravimas, draugystė ir meilė) bei socialinio teisingumo kriterijai, kaip architektūros vertinimo aspektai, tiriamu atveju nedalyvauja.

Galimi kriterijų vertinimo būdai

Pamatuojamas: 6) taupumas; 7a) ilgaamžiškumas.

Sutartinis: 7b) ergonomiškumas; 9) inovatyvumas; 14) meno integravimas.

Manifestinis: 1) kontekstualumas; 2) savipakankamumas; 3) paveldosauga; 4) integralumas; 5) prieinamumas; 10) funkcionalumas; 11) originalumas; 12) erdvės transformavimo galimybė; 13) architektūriškumas.

Du iš kriterijų (taupumas bei ilgaamžiškumas) gali būti išreiškiami skaičiais, taigi jie nereikalauja ekspertinio vertinimo. Jei energetinis efektyvumas, kuris jau nemažai reglamentuotas, reikalautų papildomo dėmesio – jį reiktų suteikti tuose pačiuose dokumentuose, kuriuose pastebimi trūkumai.

Ilgaamžiškumą pateikti kaip vienareikšmiškai vertingą savybę, manau, yra klaida: dažnais atvejais poreikius geriau tenkina ekologiškos, natūraliai yrančios ar perdirbamos medžiagos, tarnaujančios būtent tiek, kiek reikalauja konkretus projektas, o ne kiek įmanoma ilgiau. Todėl siūlyčiau kriterijumi laikyti būsimo pastato amžiaus nustatymą: apibrėžimą, ar konkreči architektūra skirta keleriems metams, kelioms kartoms, ar įamžinti.

Ergonomiškumas, inovatyvumas ir meno integravimas yra vieninteliai kriterijai, dėl kurių grupė ekspertų galėtų konstruktyviai, naudodama ar-

gumentus, diskutuoti. Visgi, jei nustačius didelius ergonominius trūkumus tikrai galima teigti, kad architektūra taisytina, tai ką daryti nustačius inovatyvumo ir integruotų meno kūrybinių stoką?

Likę kriterijai nusako sprendinių atitiktį plačioms ir dažnai viduje nevienalytėms doktrinoms. Pavyzdžiui, visiems sutariant, kad mišri funkcija yra gerai, nėra savaime aišku, ar funkcinė įvairovė turi atsirasti miesto lygmeniu (pvz., statant loftą pramoninėje teritorijoje ir taip mažinant švytuoklės efektą), ar pastato lygmeniu (įkuriant parduotuvėlę ir taip didinant paslaugų prieinamumą). Taigi banalusis daugiabutis, turintis komercinę funkciją, pirmame aukšte gali būti ir pagrindžiamas, ir kritikuojamas (jei stovi tarp dešimties tokių pačių) – kaip šūkį taikant tą patį abstraktų kriterijų.

Išvados

1. Architektūros vertinimo kriterijų nustatymas yra ne būtinybė, o valingas politinis aktas, kuriuo pasirenkama reguliuoti visuomenės raidą arba ginti (taigi, išskirti iš kitų) atskirų visuomenės grupių interesus. Kriterijai ir vertės, pagal kuriuos *de facto* veikia skirtingos visuomenės, yra nepastovūs ir subjektyvūs. Dėl to svarbu vengti perteklinio architektūrinės kultūros reguliavimo.
2. Yra galimybė kriterijų skaičių sumažinti deklaruojant skirtumą tarp architektūros ir bet kokios statybos sąvokų. Šis atskyrimas koreliuotų su skirtimi tarp A. Maslow žemesniųjų ir aukštesniųjų poreikių klasių, taip pat su skirtimi tarp pamatuojamų ir nepamatuojamų (sutartinių/manifestinių) kriterijų.
3. Siekiant, kad įstatymas turėtų praktinių implikacijų, būtina manifestinius kriterijus skaidyti iki tokių, dėl kurių būtų galimos argumentuotos derybos.
4. Universalus struktūrinis tinklėlis, implikuojantis tam tikrų kriterijų reikalingumą ar nereikalingumą, negali būti sudarytas pirmiausia dėl prigimtinio kriterijų politiškumo ir subjektyvumo. Bandytas struktūruoti kriterijų sąrašą pagal abstrakčius verčių modelius pasirodė produktyvus ir gali būti taikomas analizuojant kriterijų atitiktį valingai skatinamoms politinėms ir kultūrinėms idėjoms. Bendravimo ir socialinio teisingumo verčių neegzistavimas šiame diskurse gali būti platesnių architektūrinės kultūros problemų simptomas, kurį verta aptarti išsamiau.
5. Funkcijos sampratos architektūroje praplėtimas gali būti naudingas kalbant apie architektūros reikšmę platesniuose kultūrinuose kontekstuose.

Literatūra

- Alexander, C. 1977. *A pattern language: towns, buildings, construction*. New York: Oxford University Press.
- Arendt, H. 2005. *The promise of politics*. 1st ed. New York: Schocken Books.
- De Botton, A. 2008. *The Architecture of Happiness*. New York: Vintage International.
- Coolen, H. 2008. *The meaning of dwelling features conceptual and methodological issues*. Amsterdam: Delft University Press.
- Eco, U. 2005. Function and sign. The semiotics of architecture, *Rethinking architecture: a reader in cultural theory* 1: 173–95. Routledge.
- Greimas, A. J. 1989. *Semiotika: darbų rinktinė*. Vilnius: Mintis.
- Hillier, B. 2007. *Space is the machine: a configurational theory of architecture*. London, UK: Press Syndicate of the University of Cambridge.
- Inglehart, R.; Baker, E. W. 2000. Modernization, cultural change, and the persistence of traditional values, *American sociological review*: 19–51.
- Lietuvių kalbos žodynas* (t. I–XX, 1941–2002): elektroninis variantas [interaktyvus]. 2008. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas [žiūrėta 2014 m. rugpjūčio 12 d.]. Prieiga per internetą: <<http://lkzd.lki.lt/Zodynas/Visas.asp>>.
- Lietuvos Respublikos aplinkos ministerija, 2012. Lietuvos Respublikos architektūros įstatymo projektas (12-77-01).
- Lietuvos Respublikos nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymas, 2008.
- Lynch, K. 1960. *The Image of the City*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Maslow, A. H. 1943. A Theory of Human Motivation, *Psychological Review* 50(4): 370–396.
- Rand, A.; Binswanger, H. 1988. *The Ayn Rand Lexicon Objectivism from A to Z*. New York, N. Y.: New American Library.
- Rapoport, A. 1990. *The Meaning of the Built Environment: A Nonverbal Communication Approach*. Tucson: University of Arizona Press.
- Schwartz, S. H. 2006. A theory of cultural value orientations: Explication and applications, *International Studies in Sociology and Social Anthropology* 104: 137–182.
- Schwartz, S. H. 2006. *Basic human values: an overview*. Jerusalem: The Hebrew University of Jerusalem.
- Statybos techninis reglamentas STR 2.02.01:2004 *Gyvenamieji pastatai*, 158.4 punktas.

STRUCTURING THE LIST OF ESSENTIAL CRITERIA OF ARCHITECTURAL QUALITY. METHODOLOGICAL ASPECTS

Justinas Dūdėnas

Abstract. This article focuses on principles and methodologies, relevant for analysis of the criteria of architectural quality. The criterion as a phenomenon is discussed in the following three aspects: semantic, cultural and technical. Semantic aspect covers ideas of value, subject and narrative logic. Cultural aspect reflects on interpretation of term “architecture”, as well as limits of architectural functions. Several relevant methods for classification of values are presented, with emphasis on the work of Henny Coolen. Technical aspect covers possibilities of evaluation of criteria

itself. The set of criteria for architectural quality, which was proposed for Lithuanian law of architecture, is evaluated against discussed methods.

Keywords: architecture, value, criteria, semantics, politics.

Apie autorių. Justinas Dūdėnas gimė 1982 m. Vilniuje. 2005 m. įgijo architektūros bakalauro laipsnį (VGTU), o 2013 m. – semiotikos magistro (VU). Nuo 2011 m. dirba ekspozicijų projektavimo srityje. Pagrindinės interesų sritys: erdvės semantika, erdvės politika, aktyvizmas, ekspozicijų architektūra ir šiuolaikinis menas. Dalyvauja visuomeninėse veiklose: Architektūros fondo projektuose, RUPERT programose, rengia neformalius teorinės literatūros skaitymus. Svetainė: <http://justinasdudenas.lt>

ARCHITEKTŪROS RINKA IR KRITIKA

Matas Šiupšinskas

El. paštas *mr.matas@gmail.com*

Santrauka. Neoliberalios ekonomikos sąlygomis architektūrai visų pirmiausia tenka prekės ar paslaugos vaidmuo. Straipsnyje keliama prielaida, kad architektūros kokybė tapo tiesiogiai priklausoma ne nuo pasiūlos, kurią diktuoja profesionalūs architektai ir planuotojai, bet būtent nuo paklausos. Teisinėmis priemonėmis bandant apriboti nekokybiškos architektūros pasiūlą išryškėja bandymai nelegaliai ar pusiau legaliai ribojimus apeiti. Siūlomas šios dilemos sprendimo būdas – skatinti kokybiškos architektūros poreikį, o tai yra neatsiejama nuo profesionalios, nepriklausomos architektūros kritikos.

Trumpai nusakoma istorinis kontekstas, esama situacija ir kaip iki jos atėjome. Remiantis austrų ekonomikos mokyklos pavyzdžiais siekiama vaizdžiai iliustruoti procesus nūdienos rinkoje. Koncentruojamasi į architektūros kritiką ir kritikų vaidmenį formuojant architektūros vertės suvokimą.

Reikšminiai žodžiai: architektūros kritika, neoliberali rinka, kultūros ekonomika, architektūros vertinimas, kokybės kriterijai.

Įvadas

Vienas iš straipsnio tikslų yra aptarti skirtingų architektūros rinkai skirtų poveikio priemonių efektyvumą (įtaką pasiūlai ir paklausai). Lyginant pastarojo meto tendencijas ir nagrinėjant istorinį kontekstą įvertinama aplinkybė, kad nekintamų, „objektyvių“ vertinimo kriterijų galimybe šių dienų visuomenėje imta abejoti. Tai nereiškia, kad nustatyti vertę ar apibrėžti vertybes tampa neįmanoma, tačiau reikia suvokti, kad bet koks kriterijų rinkinys šių dienų visuomenėje negali būti laikomas baigtinu ir vieninteliu įmanomu. „Ar architektūra gali būti vertinama teisingai ir objektyviai? [...] taip, gali. Tol, kol vertintojas palieka savo sprendimą neišbaigtą, ištaria jį ramiu tonu, ir tol, kol jis nemano, kad priimtas „nuosprendis“ yra nekintamas“, – teigia Amerikos architektūros ir dizaino centro direktorius Michaelis Benediktas (Benedikt 2007).

Pasak Davido Harvey'aus, globalusis pasaulis neatsiejamas nuo neoliberalizacijos procesų, kuriais siekiama visas žmogaus veiklos sritis įtraukti į rinkos santykių lauką (Harvey 2005). Veikdama tokiomis sąlygomis architektūra, kaip erdvės kūrimo menas, prarado savo herojišką misiją ir buvo redukuota iki eilinės prekės ar paslaugos statuso. Straipsnyje iškeliami prielaidai, kad architektūros kokybė tapo tiesiogiai priklausoma ne nuo pasiūlos, kurią diktuoja profesionalūs architektai ir planuotojai, bet nuo paklausos. Ar įmanoma įtvirtinant architektūros kritiko vaidmenį išspręsti problemas,

kylančias tokioje šių dienų kultūrinėje erdvėje, kurioje neliko galimybių įtvirtinti vieną nenuginčijamą architektūros vertės kanoną? Straipsnyje paminėti tiek vietiniai, tiek pasauliniai pavyzdžiai, iliustruojantys kritiko, kaip proaktyvaus architektūrinio gyvenimo dalyvio, svarbą siekiant daryti įtaką kokybiškos architektūros paklausai.

Darbe taikomas turinio lyginamosios analizės metodas – lyginama įvairiuose šaltiniuose užfiksuota informacija ir įvairių autorių teiginiai. Siekiama kontrasto principu sugretinti ekonominius bei ideologinius klausimus su nūdienos Lietuvos architektūros gyvenimo realijomis. Remiantis empiriniu autoriaus, kaip praktikuojančio architekto, patyrimu bandoma išvelgti paraleles tarp architektūrinės praktikos ir kitose žmogiškosios veiklos sferose pasireiškiančių tendencijų.

Istorinis ir kultūrinis kontekstas

Apibrėžti, kas yra architektūros kokybė XXI amžiuje nėra paprasta, o greičiausiai – ir sunkiai įmanoma. Pliuralistiniame globalizuotame pasaulyje, kuris vadovaujasi postmoderniąja pasaulėžiūra, vertybės tampa sąlygine kategorija (Bauman 2007). Gyvendami laikotarpiu, kai abejojama objektyvaus vertinimo galimybe, netenkame dalies priemonių, skirtų diskutuoti apie kokybės vertės kriterijus ne tik architektūroje, bet ir apskritai kultūroje. Nors tai nereiškia, kad reikia vengti vertinimo, tačiau svarbu suvokti jo reliatyvumą.

Ši būklė nėra tik XXI amžiaus produktas – dalis modernistų (jei atmesime tuos, kurie atstovavo racionalistų stovyklai) taip pat atmetė kanonus (Benedikt 2007) ir priešinosi įsitvirtinusiame *status quo* (Hays 1998). Vis dėlto architektas, kaip kūrėjas, siekiantis padėti kitai visuomenės daliai, gyvenamosios aplinkos inžinierius, prisiimantis socialinę atsakomybę, – būtent toks idealizuotas modernistų naratyvas kurį laiką buvo girdimas (ir su tam tikromis išlygomis vis dar įsitvirtinęs) visame pasaulyje (Fromonot 2013). Technokratiškas tikėjimas, kad dizainas gali transformuoti visuomenę, skatino ieškoti „objektyvių“ kriterijų. Nors ne visiems modernistams buvo būdingas racionalistinis požiūris, bet būtent jis pritraukė daug visuomenės dėmesio XX a. pradžioje, o vėliau, antroje amžiaus pusėje, – kritikos (Jencks, Kropf 2005).

Dėl specifinės politinės situacijos, lėmusios kultūros uždarumą Lietuvoje, architektūros suvokimo pokyčiai išryškėjo kiek vėliau. Žurnalo „Statyba ir architektūra“ straipsnyje „Socialistinis realizmas architektūroje“ A. Stokaitis rašo (Stokaitis 1979), kokiais kriterijais vadovaujantis turi būti vertinami architektūros darbai. Kliūtimi siekiant architektūros kokybės laikoma tai, kad neturima griežtų vertinimo kriterijų: „Neturėjimas kiek objektyvesnių architektūros vertinimo kriterijų neigiamai atsiliepia ir pačiai architektūrai,

ir patiems jos kūrėjams, kurie dažnai yra priversti skirti pagrindines jėgas smulkmenoms vietoj aukšto meninio lygio statinių, kuriems būtų galima taikyti socialistinio realizmo mene vertinimo kriterijus“.

Toks raginimas ieškoti vieno universalaus atsakymo, kas yra gera architektūra Lietuvoje, nuskambėjo 1979 m. – praėjus dvejiems metams nuo architektūros teoretiko ir kritiko Charleso Jenckso knygos „The Language of Post-Modern Architecture“ pasirodymo ir po metų, kai pirmą kartą buvo publikuota architekto Remo Koolhaaso knyga „Delirious New York“. Šiandien ši citata skamba ironiškai dėl autoriaus nekritiško tikėjimo vienos „teisingos“ vertinimo sistemos galimybe. Minėtas straipsnis iliustruoja tai, kad architektūrinis diskursas sovietinėje Lietuvoje gerokai atsiliko nuo pasaulinių tendencijų. „Objektyvių“ kriterijų paieška buvo būdinga XX a. pirmosios pusės technokratiškai mąstantiems projektuotojams, o ne postmoderniai ambivalentiškai XX a. antrosios pusės architektūrai (Koolhaas 2009). Jei toks vertinimo kanonas, kokio pasigenda citatos autorius, būtų įtvirtintas, jis nesunkiai galėtų būti naudojamas vienai ar kitai santvarkai reprezentuoti, o atmetus alternatyvių būdų galimybę taptų priemone cenzūrai įteisinti ir unifikuoti kūrybos praktikai įtvirtinti.

Rašydamas „Architecture not architects“ 2014 m. Venecijos bienalės kuratorius Remas Koolhaasas prisiminė gėdos jausmą dėl 1979 m. įvykusios bienalės ambicijų pademonstruoti, kad Vakarų visuomenei priklauso „raktas“ į universalią architektūrą ir į vienintelį teisingą miesto plėtros modelį (Caution 2014). Autoriui žymiai svarbiau buvo tuo pat metu įvykęs Vakarų pasaulio poslinkis neoliberalizmo linkme. Pasak R. Koolhaaso, tai pakeitė moralinę architektūros poziciją, ir architektai ėmėsi atstovauti ne konkrečiai visuomenei, jos interesams, bet neapibrėžtiems „jiems“ (privačiam sektoriui, užsakovams). Šis procesas, nors vėluodamas, bet pasiekė ir Lietuvą.

Griuvus geležinei uždangai Lietuva ne tik tapo vadinamojo laisvojo demokratinio pasaulio dalimi, bet ir įžengė į globaliąją neoliberalios ekonomikos areną. Atgavus nepriklausomybę pasijuto stipri kraštutinio liberalizmo įtaka tiek kultūroje, tiek ir ekonomikoje bei politikoje (Kasparavičius 2010). Pakitus politinei santvarkai radosi ir ekonominių architektūros rinkos pokyčių. Tarybiniais metais veikė centralizuotas projektų paskirstymas institutams, kuriuose buvo susiformavę specifiniai hierarchiniai santykiai ir asmeniniai ryšiai (Mačiulis 2008). Subyrėjus šiai tvarkai, galia spręsti, kas ir kaip turi būti statoma, perėjo iš valdžios į privačių savininkų ir verslininkų rankas.

Šis lūžis būdingas ne tik Lietuvai, bet visai posovietinei erdvei. Stephenas J. Collier'as knygoje „Post-Soviet Social“ (Collier 2011) išsamiai iliustruoja tai, kad virsmo iš vienos santvarkos į kitą metu buvo liberalizuota ne tik gamyba, kainos ir nuosavybė, bet ir tokios sritys kaip socialinė rūpyba ar

urbanistinis planavimas. Taigi šiame kontekste kalbėti apie architektūrą ir urbanistiką tik kaip apie mokslo ir meno sritį tampa problemiška, nes laisvoje rinkoje jų kokybė imta vertinti būtent kaip produkto ar paslaugos kokybė.

Apžvelgus pirmųjų nepriklausomybės dešimtmečių architektūrinę spaudą (Ercmonaitė 2004; Gūzas 1997; Lagunovičius 2003) susidaro įspūdis, kad negatyvūs statybų rinkos reiškiniai sustiprino architektų norą siekti teisinio reguliavimo. Viltasi, kad įstatymų bazė ir griežtesnė kontrolė, nepaisant sudėtingesnio derinimo proceso, užtikrins kūrybišką, palankų rezultatą. Siekiant vertinimo objektyvumo buvo kilę klausimų: kas ir kokiais kriterijais vadovaudamasis nustato žaidimo taisykles, kam yra suteikiamas mandatas formuoti architektūros politiką. Pirmąjį XXI a. dešimtmetį prie internete pasirodančių publikacijų apie rengiamus architektūrinius projektus bei laimimus architektūrinius konkursus pasigirdo anonimiškai reiškiamų abejonių, ar ekspertinis vertinimas nešališkas (architektusajunga.lt). Kitaip tariant, didelis teisinio reguliavimo poreikis ir nuolat kintantis architektūros kokybės suvokimas bei dinamiškas kultūrinis kontekstas, kuriame gimsta šiuolaikinė architektūra, lėmė įtampą. Priimti neginčijamus sprendimus ir reglamentuoti kūrybinio produkto vertinimą tokioje terpėje tapo sudėtinga, o galbūt ir visai neįmanoma.

Architektūra tapo preke, kurios poreikį nustato rinka, t. y. užsakovas, o architektai, kurie anksčiau buvo perpratę biurokratinį projektų paskirstymo ir derinimo aparatą, pasikeitus sąlygoms prarado dalį turėtų galios svirtų. Iš valdžios užsakymus realizuojančio eksperto architektas virto privataus užsakovo vizijas materializuojančiu įrankiu.

1 pav. Straipsnio, 1991 m. publikuoto žurnale „Styba ir architektūra“ Nr. 7, antraštė. Straipsnyje teigiama, kad individuali statyba turėtų tapti prioritetine, o per artimiausius penkerius šešerius metus Vilniuje ir aplink jį turės būti suformuota apie 9000 individualių sklypų

Tyrėjai, kai antai K. Kropfas, nagrinėję kitų postsovietinių valstybių patirtį, sutinka, kad tuo metu vykusį „šoko terapiją“, užsienio valstybių parama ir struktūriniai pertvarkymai buvo grindžiami būtent neoliberaliaja ideologija (Collier 2011). Pirmieji to ženklai architektūroje ir miestų planavime buvo radikalus individualizmas gyvenamojoje statyboje (1 pav.) (Švoba 1991) bei ekstensyvi Vilniaus miesto plėtra (Rimkutė 2013), panašesnė į Amerikos, o ne Europos miestams būdingą urbanistinę raidą (Rimkutė 2011). Politiniame ir ekonominiame šalies gyvenime neoliberalios rinkos advokatų įtaką ir spaudimą keisti tvarką iliustruoja Lietuvos laisvosios rinkos instituto (LLRI) įsteigimas (www.llri.lt) bei lobistinė veikla, prasidėjusi netrukus po nepriklausomybės paskelbimo.

Architektūros rinka

Sumažėjęs viešojo sektoriaus vaidmuo ir laisvosios rinkos įsitvirtinimas ne tik verslo, bet ir kituose socialiniuose santykiuose vertinamas nevienareikšmiškai, tačiau jis negali būti ignoruojamas turint mintyje gyvenamąją aplinką formuojančius veiksnius. Neoliberalizmo ištakomis laikoma austrų ekonomikos mokykla, tad tokioje rinkoje vykstantiems procesams iliustruoti siūlau apžvelgti jos atstovų vartojamus teiginius. Austrų ekonomikos mokykla nagrinėja tai, kaip žmonės ir rinkos sąveikauja tarpusavyje, ji pateikia principus, kurie turėtų atspindėti rinkoje veikiančių procesų teorinius modelius. Šie pavyzdžiai toli gražu nėra visuotini ir neginčytini, bet šio straipsnio kontekste jie yra parankūs, nes siejasi su posovietinio virsmo metais vyravusiais idealais (Collier 2011).

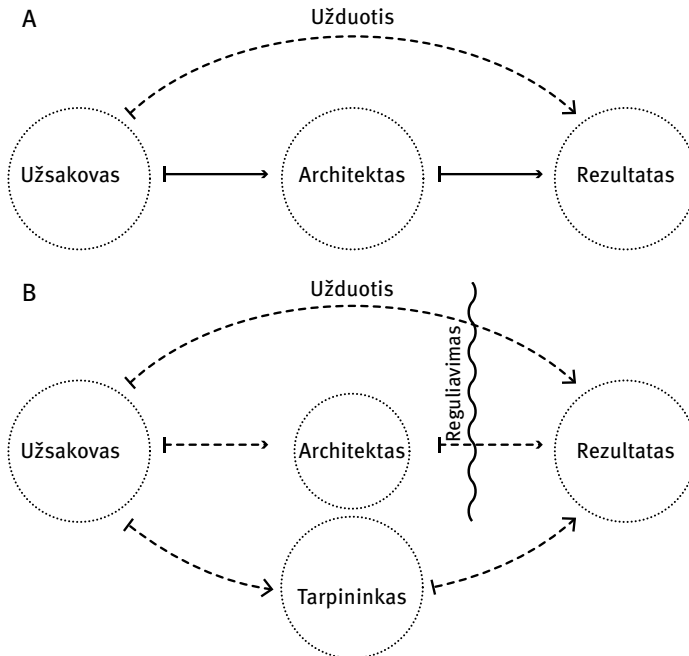
Austrų ekonomikos mokyklos atstovai teigia, kad rinkoje sprendimus priima žmonės, kurių pasirinkimai yra skatinami abipusės naudos motyvų. Transakcija įvyksta tik tuo atveju, jei abi pusės – perkanti ir parduodanti – tikisi iš jos gauti naudos. Čia susiduriama su viena didžiausių nūdienos architektūros problemų. Vadinamosios kokybiškos architektūros poreikis yra mažesnis, nei norėtų architektai. Neteigtina, kad jo nėra visai, bet vis dėlto prioritetai statybų sektoriuje dėstomi tikrai ne tokia tvarka, kokią norėtų matyti architektų bendruomenė. Į pirmą planą iškeliami ekonominiai argumentai, investicijų grąža, individualūs statytojo norai, bet ne visuomeninis interesas, erdvių kokybė ar architekto, kaip profesionalo, pozicija. Iš tam tikros vertintojo pozicijos ši situacija gali būti suvokiama kaip architekto vaidmens devalvacija ar bent transformacija.

Siekiant architektūrai palankesnės pozicijos, galima bandyti teisinėmis priemonėmis nurodyti ir pirkėjams, ir pardavėjams, kad jie privalo siekti „kokybiško“ architektūrinio rezultato. Kitaip tariant, galima paskelbti institucinį karą nekokybiškai architektūrai. Nors įvardyti universalius kokybės

kriterijus sunkiai įmanoma, šis karas palengva jau vyksta. Miesto vyriausieji architektai tvirtina arba atmeta projektus, abejotini projektai gali būti siunčiami į ekspertų tarybą, imamas iniciatyvų tobulinti teisinį aparatą ir ieškoti ribojimų, kurie užkirstų kelią nekokybiškai architektūrai rasti. Tačiau svarbu suvokti tai, kad konkrečios taisyklės ar įstatymo teoriniai siekiai nebūtinai sutampa su tuo, kaip šis reguliavimas iš tiesų vyksta praktikoje.

Kuriant reguliavimo priemones dažnai vadovaujamosi prielaida, kad žmonės yra gerai informuoti, racionalūs ir vadovaujasi griežta logika, kad nurodymo jie laikysis, o jei nesilaikys, numatoma nemaža saugiklių, kurie privers juos tai daryti. Deja, bet žmonių pasirinkimai, taip pat ir pasirinkimai rinkoje, dažnai yra grįsti: A – naudos siekimu, ir B – subjektyvia nuomone, kuri nebūtinai sutampa su teisine logika. Tai reiškia, kad dėl reguliavimo pakinta pirkėjo galimybės įsigyti produktą, bet ne jo poreikis jį turėti (Menger 2007). Toks pirkėjas ieškos būdų realizuoti savo norus, jei tik jam tai leis finansinės galimybės.

Įprastas architekto ir užsakovo ryšys galėtų būti apibrėžtas schemeje A (2 pav.). Užsakovas, kadangi pats pasiekti rezultato ir sukurti produkto negali, kreipiasi į profesionalą, suformuluoja jam užduotį ir sumoka už tai,

2 pav. Redukuotoji architekto ir užsakovo ryšio schema (A) ir santykių transformacija įterpus teisinį reguliavimą (B), jei užsakovo poreikiai nekinta, o ribojimas nukreipiamas į architektą arba jo kuriamą produktą

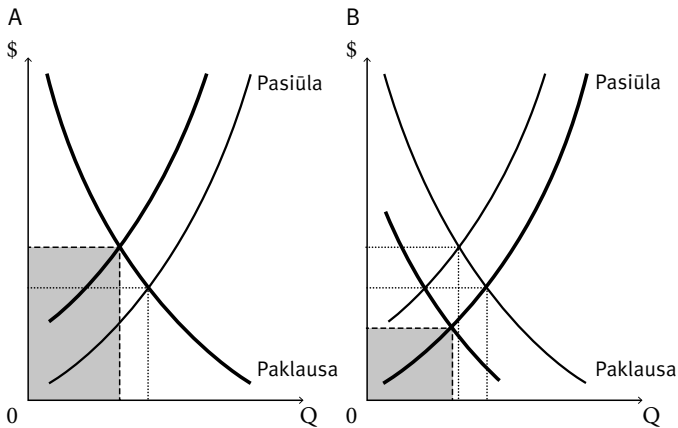
kad šis pasiektų užsakovo norimą tikslą. Iš dalies tai patvirtina ir Lietuvoje galiojantis statybos įstatymas (*Lietuvos Respublikos statybos įstatymas*). Jame teigiama, kad architektas yra konkretaus statinio, kaip architektūros kūrinio, autorius. Kieno interesams atstovauja architektas, čia nėra minima, bet apibrėžiama, kad projekto vadovas atstovauja būtent statytojo interesams. Tai reiškia, kad architektas, būdamas priklausomas nuo projekto vadovo, automatiškai tampa priklausomas ir nuo užsakovo bei turi paisyti jo nustatytą žaidimo taisyklių.

Pateiktoje schemoje niekas neatstovauja visuomenės interesams (A variantas), todėl čia kyla teisinio reguliavimo poreikis. Įvedus teisinius ribojimus (B variantas) imamasi šį procesą reguliuoti iš šalies, kitaip tariant, viziją, koks turi būti galutinis rezultatas, turi jau ne tik pirkėjas, bet ir valdžia. Formaliai tai leidžia architektui atsakyti įgyvendinti kai kuriuos užsakovo norus, motyvuojant tuo, kad tokius sprendimus draudžia įstatymai.

Architektas patiria dviprasmišką situaciją: skirtingos jo atstovaujamos pozicijos (užsakovo ir visuomenės interesai) prieštarauja viena kitai, nes teisiškai iš architekto nėra reikalaujama ginti visuomenės interesų, nors moraliai jis yra įpareigotas tai daryti. Kaip teikiama 2012 m. parengtame Lietuvos Respublikos architektūros įstatymo projekte, kreiptis į teismą dėl viešojo intereso gynimo turi aplinkos bei kultūros ministrai, Architektūros ir urbanistikos taryba, Lietuvos architektų rūmai, savivaldybių vyriausieji architektai, prokuroras ir suinteresuota visuomenė (Lietuvos Respublikos architektūros įstatymo projektas 2012). Architektas šiame punkte nėra minimas, ir ginant visuomenės interesus atstovauti gali tik kaip suinteresuotosios visuomenės narys arba jei užima tam tikrą poziciją (ekspertų tarybos narys, savivaldybės vyriausiasis architektas).

Deja, bet architektas, kaip rinkos dalyvis, nebeatstovauja visuomenės interesams, o teisinis reguliavimas riboja ir jo galimybes realizuoti užsakovo iškeltą užduotį. Dėl atsiradusių teisinių barjerų (2 pav. schema B) užsakovo siekiai nepakito ir jis vis tiek nori pageidaujamo rezultato. Susidaręs spaudimas, deja, architektams nėra naudingas, nes juos ima nukonkuruoti tie rinkos dalyviai, kurie suteikia užsakovui galimybių apeiti reguliavimą ir taip pasiekti trokštamą rezultatą (schemoje įvardyti kaip tarpininkai). Jie, o ne tikrieji architektai tampa rinkai reikiamo produkto kūrėjais, šių žmonių rankose koncentruojasi pelnas, o drauge ir įtaka (Menger 2007).

Pakitusią galios koncentraciją galima paaiškinti remiantis vadinamąja pasiūlos ir paklausos schema, vaizduojančia situaciją, kai užsakovo norimas produktas tampa ribotu ištekliumi (3 pav. A). Tarkime, kad nagrinėjamu atveju užsakovo norai nesutampa su visuomenės interesu ir tuo, kas laikoma kokybiška architektūra. Riboto išteklių kaina kyla, nes jį pasiūlyti tampa sunkiau ir rizikingiau dėl taikomo reguliavimo (Marshall 1920).

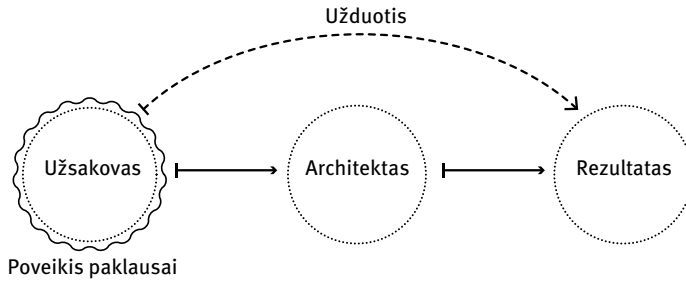

3 pav. Pasiūlos ir paklausos balansas, kai ribojama pasiūla (A) arba paklausa (B). Pilkai nuspalvinto laukelio plotas identifikuoja prekėms išleidžiamų pinigų santykinį dydį

Iš pirmo žvilgsnio tai atrodo kaip sveikintinas dalykas, nes dėl pakilusios kainos ne visi pirkėjai gali sau leisti įsigyti tokį produktą. Tačiau tie, kurie gali įpirkti pabrangusią prekę, už ją sumoka daugiau, o tai reiškia, kad daugėja pardavėjų, norinčių rizikuoti ir pasiimti šį pelną. 3 pav. pilkieji laukeliai rodo santykinį pardavėjo pelno dydį, kai stati paklausos kreivė riboja pasiūlą (A) arba paklausą (B). Nuo poreikio kreivės statumo priklauso, ar labai auga pelnas griežtėjant ribojimams.

Visiškai kitokia situacija susidaro ėmus reguliuoti ne pasiūlą, bet paklausą. 3 pav. schema B rodo, kaip sumažėjęs „nekokybiškos“ architektūros poreikis daro įtaką jos pasiūlai, o svarbiausia – kaip jis lemia tokiai architektūrai projektuoti skiriamų lėšų dydį. Šis palyginimas leidžia teigti, kad, siekiant sustiprinti architektų pozicijas rinkoje, prioritetu turi tapti ne tik nekokybiško produkto pasiūlos mažinimas taikant naujus ribojimus, bet ir poveikis paklausai (4 pav.). Kitaip tariant, efektyviausias būdas siekti kokybiškos architektūros yra nukreipti jėgas į tuos, kurie formuoja užsakymą, skirtą architektui, – į užsakovus ir visuomenę.

Atliekant teisinį reguliavimą ne visada yra įvertintas pagrindinis produkto atsiradimo rinkoje veiksnys – užsakovo noras. Būtent ši grandis yra lemiamą, nes užsakovas suformuluoja projektavimo užduotį. Užduotį architektas Audrius Ambrasas diskusijoje „Naujosios architektūros tapatybės“ (2014 m. vasario 13 d.) pavadino savo paties kaip architekto įkvėpimo šaltiniu (Naujosios architektūros tapatybės 2014). Kliento užsakymas, arba projektavimo užduotis, užkoduoja nemažą kriterijų, kuriais bus vadovaujama visame projektavimo procese. Konkretus užsakymas suteikia galią architektui veikti, todėl, siekiant kokybės, spaudimas visų pirma turėtų būti nukreiptas ne tik

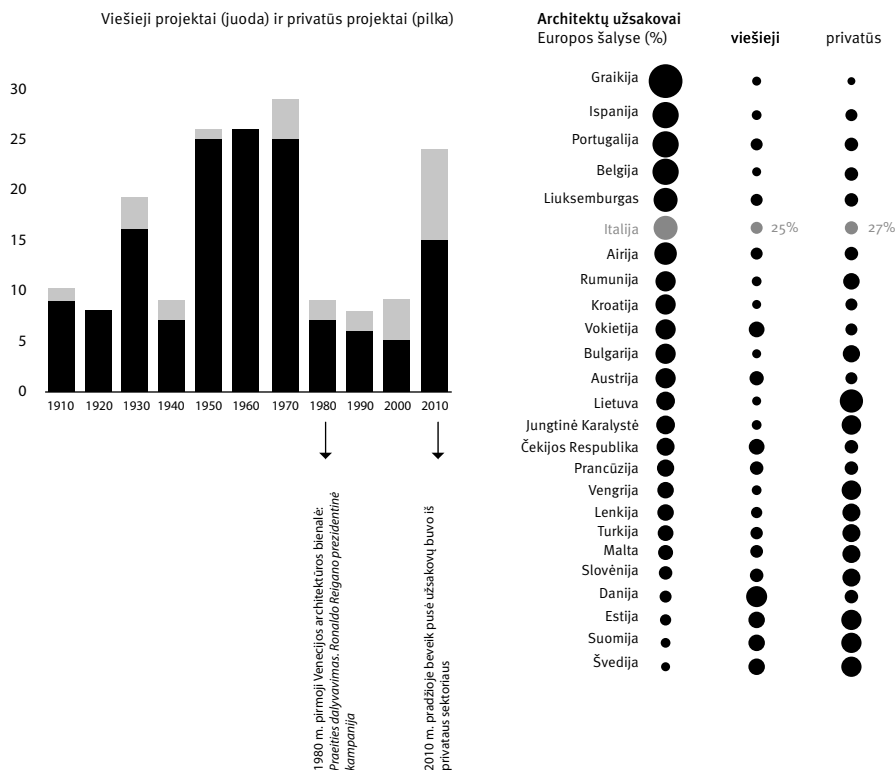
4 pav. Išlaikyti ir sustiprinti architektų pozicijas rinkoje galima tik veikiant užsakovą ir taip didinant kokybiško architektūrinio produkto poreikį

į architektūros produktą ir jį kuriantį architektą, bet į užduotį, kuri jam keikiama, ir į tuos asmenis, kurie šią užduotį formuluoja. Apibendrinant galima teigti, kad taikant supaprastintą pasiūlos ir paklausos modelį kyla poreikis ne tik ugdyti profesionalių architektų, sugebančių kurti kokybišką architektūrą, branduolį, bet ir užtikrinti, kad tokių architektų teikiamos paslaugos turės paklausą.

Architektūros kritika

Michaelis Benediktas straipsnių rinkinyje „Sprendžiant apie architektūrinę vertę“ (Benedikt 2007) teigia, kad statyba laisvosios rinkos sąlygomis žmonėms suteikia galimybę gauti ne tai, ko jiems reikia, ir ne tai, ko jie išties nori, bet tai, ko norėti juos įtikina reklama ir ko norėti galimybę suteikia jų turimi (ar pasiskolinti) finansiniai ištekliai. Nemanau, kad pakeisti užsakovo ar visuomenės ekonominę būvį yra architektų ar architektūrinio gyvenimo dalyvių atsakomybė, bet jie gali lemti, kokie norai yra „įskiepijami“ visuomenei, jie gali formuoti sau palankų poreikį rinkoje.

Venecijos bienalės prezidentas Paolo Baratta, pristatydamas 2014 m. bienalės temą ir kuratorių, neatsitiktinai minėjo (Caution 2014): „ilgus metus mes siekėme užpildyti plyšį tarp architektūros ir pilietinės visuomenės (individų ir institucijų), kuri ir turėtų kurti poreikį architektūrai.“ P. Baratta nepamiršo paminėti, kad prioritetinio vaidmens skyrimas ekonomikai ir technologijoms kelia pavojų architektūrai kaip meno sferai. Vienas iš vaizdų iliustravo tai, kad pastaraisiais metais privatus užsakymas pagal kiekį ima konkuruoti su iki tol vyravusiais valstybiniais projektais (5 pav.). Pagal kitą bienalėje pateiktą schemą (į kurios kaip ir kitų panašaus žanro schemų informacijos patikimumą reikėtų žiūrėti atsargiai) Lietuvoje architektams tenka itin mažas procentas valstybinių užsakymų, palyginti su kitomis dvidešimt penkiomis Europos šalimis (5 pav.).

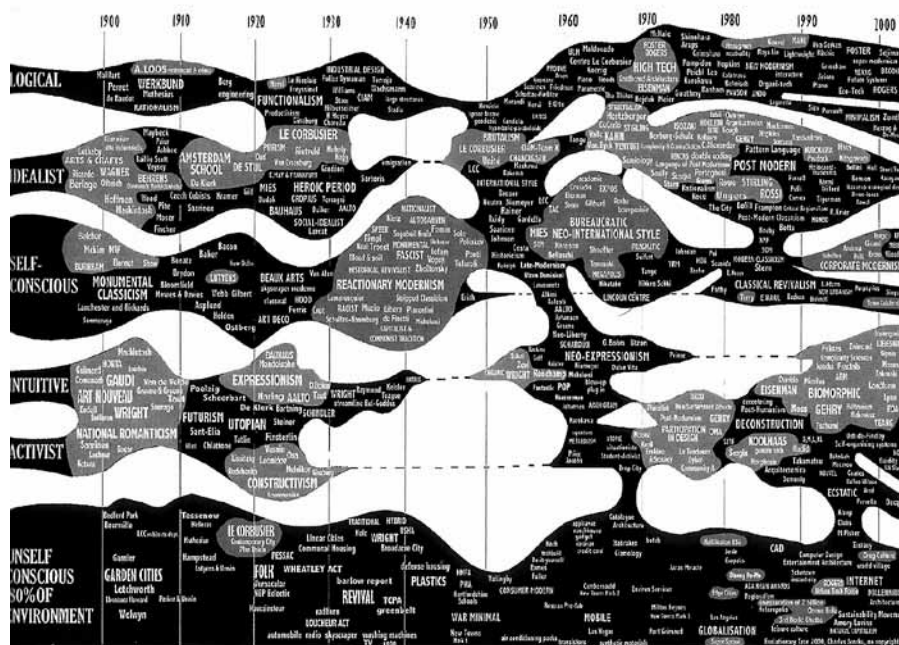
5 pav. Viešų ir privačių užsakymų masto pokytis 1910–2010 m. bei pasiskirstymas lyginant Europos valstybes (Caution 2014)

Išryškėjus privataus užsakovo dominavimui rinkoje, architektai turi būti suinteresuoti lavinti užsakovų ir visuomenės supratimą apie architektūrą, nes šie žmonės yra architektų būsimieji užsakovai. Sunku rasti vienintelį būdą, kaip veikti visuomenės požiūrį į gyvenamąją aplinką, bet minėtieji pavyzdžiai rodo, kad atsakingo požiūrio formavimas neapsiriboja universalių ir nekintamų vertės kriterijų nustatymu, tai panašiau į nuolatinį bandymo ir klaidų taisymo procesą per kultūrinę veiklą ir dialogo mezgimą (Attoe 1978).

Olandijoje leidžiamas žurnalas „Volume“. 2013 m. vienas jo numeris buvo skirtas architektūros kritikai (Oosterman 2013). Nepaisant autorių įvairovės, nemaža jų dalis architektūros kritiką laikė ne tik architektūrinio gyvenimo procesų atspindėjimo priemone, bet ir galimybe juos keisti remiantis kritine pozicija bei išsamia analize. Atkreiptas dėmesys ne tik į reflektyvų kritikų ir redaktorių vaidmenį, bet ir proaktyvias tendencijas transformuoti vyraujančią architektūros praktiką. Siekdami pokyčių, architektai, architektūros kritikai, komentatoriai ir redaktoriai turėtų palaikyti viešą diskusiją ir aktyviai bendrauti su visuomene, politikais, kitais architektais bei su užsakovais

architektūros, vykstančių pokyčių ir vertės kanonų klausimais. Jei architektūra atstovauja kūrybinei sferai, o ne tik utilitariems statybos procesams, tai kokybinių pokyčių turime siekti viešai kalbėdami, laikydami tai viena iš pagrindinių poveikio priemonių (Forty 2004).

Charlesas Jencksas, bandydamas apibendrinti XX a. architektūros tendencijas viena schema (6 pav.), iliustravo tai, kad visą šį laikotarpį dėl pozicijos konkuravo daug skirtingų nevienodą vertybinę bazę turėjusių srovių. Šioje scheme pateikiami ne tik architektūros krypčių bei architektų vardai, bet įvardijami ir architektūros kritikai, prisidėję prie vyravusių idėjų įsitvirtinimo. Jie atstovauja įvairių šalių architektūros bendruomenėms, ir yra laikytini svarbia XX a. antrosios pusės architektūros istorijos dalimi. Ne visi jie buvo architektai, bet jų dėka klotas kelias kokybiškai XX a. architektūrai atsirasti.

6 pav. Architekto ir architektūros istoriko Charleso Jenckso sukurta moderniųjų architektūros judėjimų schema iliustruoja skirtingų požiūrių dinamiką ir nevienalytį architektūros suvokimą XX amžiuje (Jencks 2000)

Architektūros kritikas Reyneris Banhamas įtvirtino brutalizmo pozicijas 1966 m. išleidamas knygą „The New Brutalism: Ethic or Aesthetic?“ Per savo spalvingą karjerą jis ant pjeđestalo iškėlė tokius architektus kaip Alisoną ir Peterį Smithsoną ar Archigramą (Nigel 2003). Jane Jackobs, į miestą žvelgdama

iš praeivio perspektyvos ir rašydama aštrią kritiką (Lange 2012), ne tik įkvėpė vadinamąją „naujosios urbanistikos“ mokyklą (drauge su Lewisu Mumfordu), bet ir tapo grėsme kai kuriems Niujorko nekilnojamojo turto plėtotojams ir investuotojams. Prieš tai, kai 1963 m. Ada Louise Huxtable tapo pirmąja „The New York Times“ architektūros kritike, JAV architektūra apskritai buvo retai minima viešuosiuose dialoguose, o kritikės nuomonė turėjo įtakos tiek politikams tiek plėtotojams. Manfredo Tafuri (Molinari 2013) yra laikomas vienu iš tų žmonių, kurie labiausiai paveikė nūdienos architektūros suvokimą. Iš dalies jo dėka buvo įtvirtinta takoskyra tarp modernistinio projekto ir architektūros istorijos. Tai sukūrė prielaidas megzti gretimiems naratyvams taip paneigiant vienos unifikuotos architektūrinės vizijos dominavimo pasaulyje galimybę (Oosterman 2013).

Pastaruju metu imta kalbėti apie kintantį architektūros kritiko vaidmenį, mažėjančią jo įtaką ir architektūrinės spaudos statuso menkimą (Molinari 2013). Mažėjant žurnalų tiražams ir daliai diskusijų persikeliant į internetinę erdvę, gali pasirodyti, kad architektūros kritiko statusas yra sumenkęs, ir apie tai užsimena ne vienas kritikas (Parnell 2013). Ypač tai akivaizdu vietiniame kontekste – reikšmingų architektūrai skirtų periodinių leidinių beveik nebeliko.

Lietuvoje plačiau paplitusi ne architektūrai, bet statybų ir nekilnojamojo turto rinkos dalyviams skirta periodika („Statyba ir architektūra“, „Constructus“), kiti leidėjai aktyviai orientuojasi į platesnį skaitytojų ratą ir dizaino sferą („Namas ir aš“, „Centras“, *Interjeras.lt*). Nors šie leidiniai yra svarbūs platesniam architektų ryšiui su profesionalais ir visuomene palaikyti, visgi jų pasirinkta kryptis, formatas ir komerciniai ryšiai riboja (nors ir neužkerta kelio) aštresnės kritinės diskusijos apie gyvenamąją aplinką ir architektūrą, kaip erdvės kūrimo meną, galimybę. Žurnalas „Project Baltia“ pateikia vertingų straipsnių ir pozicijų, skirtų visoms Baltijos šalims, bet mūsų šalyje bene paskutinė lokali leidybinė platforma – tai architektūrinio gyvenimo metraštininku prisistatantis žurnalas „Archiforma“. Svarbu paminėti ir šio žurnalo redaktoriaus L. Vaičio iniciatyva parengtas Lietuvos architektų kūrybai skirtas monografijas. Deja, bet šio amžiaus pradžioje bandęs sutelkti savo puslapiuose skirtingas pozicijas ir skatinti idėjas diskusijos pavidalu pastaraisiais metais šis leidinys vis labiau panyra į aprašomosios žurnalistikos žanrą. Beje, architektūrinės spaudos stygius yra neatsiejamas nuo nelengvos periodinės spaudos finansinės situacijos ne tik Lietuvoje, bet ir pasaulyje. Vis dėlto tokie portalai kaip *pilotas.lt*, *archata.lt* ir socialiniuose tinkluose besikuriančios grupės rodo, kad kritinis diskursas yra galimas, jei to siekia portalo ar leidinio kūrėjas, redaktorius arba iniciatorių komanda.

Pasauliniame kontekste galima išskirti žurnalo „Domus“ 2004–2007 m. redaktorių Stefano Boeri, kuris į architektūrą ir jos reflektavimą žvelgė kaip

į kultūrinį, socialinį ir politinį fenomeną (Molinari 2013). „Domus“ žurnalo prioritetai per ilgus metus kito, ir iš leidinio, lavinančio aukštesniąją visuomenės klasę, leidinys tapo viena žinomiausių kritinių publikacijų. Kritinės pozicijos laikytis nėra paprasta, nes vis daugiau leidinių yra valdomi ne privačių savininkų, bet leidinių ir žiniasklaidos grupių (Parnell 2013), redaktoriai skatinami vadovautis finansinėmis, o ne ideologinėmis vertybėmis. Vis dėlto tinklaraščių ir mažo biudžeto eksperimentinių žurnalų (*Archizines*) populiarėjimas pastaruoju metu įkvepia kritikos sferai daugiau optimizmo.

Internetinė erdvė ar mažo tiražo leidiniai nereikalauja didelių investicijų, žymiai svarbesnė tampa redaktoriaus, kaip tam tikro diskusijos provokatoriaus ir moderatoriaus, pozicija. Tokio modelio pavyzdys galėtų būti ilgametė architekto Audrio Karaliaus veikla (leidiniai „Architektas“ ir „Statybų pilotas“ bei portalas *Pilotas.lt*). Dėl mažesnio komercinio spaudimo kritinis žodis lengviau įsitvirtina nepriklausomuose projektuose ir padeda išvengti galios koncentracijos vienose rankose. Skeptikai atkreipia dėmesį į tai, kad architektūros vertinimui ir viešam aptarimui decentralizuojantis tampa sunkiau palaikyti kritikos kokybę, bet reikia nepamiršti, kad tuo pat metu stiprėja galimybės procese dalyvauti daugiau žmonių, didėja konkurencija (Hatherley 2013). Taigi dabartinė architektūros kritikos būseną galėtų būti nusakoma ne kaip nuosmukis, bet kaip jėgų pergrupavimas ir bandymas prisitaikyti prie naujų viešojo kalbėjimo taisyklių.

Kritikos strėlių bijantys architektai gali būti nesuinteresuoti, kad rastųsi stiprus kritikų sluoksnis, bet toks požiūris būtų trumparegiškas. Kritikos susilaukiama tada, kai pasiekiamas tam tikras aktualumas, „nusipelnoma“ (Benedikt 2007), todėl ji gali būti suvokiama kaip įvertinimas (vidutinybės nenusipelnė kritikos). Kai redaktoriams nepatinka konkretus architektūros objektas, jie apie jį paprasčiausiai nešneka (Fromonot 2013), o visuomenė tikrai žinos, kad vienas ar kitas pastatas yra geriausias tik tada, kai jis bus atlaikęs profesionalios kritikos bangą ir kai bus viešai įrodytas jo išskirtinumas. Kitaip tariant, architektai yra priklausomi nuo kritikų, nes architektūros vertės pripažinimas ir kanono įtvirtinimas negalimas be profesionalios refleksijos, o ją gali pasiūlyti būtent kritiko vaidmenį atliekantis žmogus.

Apibūdinta situacija iliustruoja tai, kad mums trūksta platesnės architektūros sklaidos įvairiausiomis jos formomis. Visų pirma reikia formuoti nuo užsakovų ir projektuotojų nepriklausomą architektūrinę spaudą, architektūros kritikų ir istorikų sluoksnį. Būtina auginti kritinę masę žmonių, kurie yra pajėgūs įtikinamai perduoti architektūrines žinutes tiek profesionalams, tiek plačiajai publikai. Reikia siekti, kad kiekvienas dėmesio vertas architektūros kūrinys būtų garsiai aptariamas viešumoje. Jis turi būti kritikuojamas, ir kritika visų pirma skiriama tiems projektams, kurie daro akivaizdžią įtaką visuomenės gyvenimui arba pretenduoja į geriausiųjų titulą.

Tik aktyvi nepriklausoma bendruomenė, galinti atvirai pasisakyti apie tai, kas šiandien vyksta architektūros rinkoje, yra pajėgi paveikti užsakovus. Užsakovai turi jausti, kad visa tai, kas keičia miestų veidą, bus pateita visuomenės ir profesionalų teismui, ir nuo to priklausys projekto įvaizdis rinkoje. Vystant profesionalią, nepriklausomą architektūros kritiką būtų formuojamas atsakingesnis ir architektų, ir vartotojų požiūris į kokybišką gyvenamąją aplinką. Kritika padeda suprasti mūsų aplinką veikiančius mechanizmus, todėl būtent ji gali sugrąžinti galią į architektų rankas.

Išvados

Išnagrinėjus istorinę situaciją ir vietinį kontekstą galima teigti, kad po nepriklausomybės atgavimo Lietuvos architektūrinis gyvenimas vystėsi lemiamas neoliberalios ideologijos, ši transformavo architektų ir užsakovų santykius. Užsakovui tapus kertiniu svertu, darančiu įtaką galutinio produkto formai ir turiniui, teisinis reguliavimas atlieka tik formalų kokybės užtikrinimo vaidmenį. Pagrindinis rezultatai lemiantis veiksnys yra užsakovo formuojama užduotis, o bandant teisinėmis priemonėmis apriboti nekokybiškos architektūros pasiūlą išryškėja tendencija nelegaliai ar pusiau legaliai apeiti suvaržymus. Problemos sprendimas galėtų būti įtaka kokybiškos architektūros paklausai.

Kultūros rinkoje situacija itin dinamiška, todėl neįmanoma apibrėžti neįkintamų vertės nustatymo kriterijų, dar sunkiau tai atlikti architektūroje, nes architektas atsako ne tik už kultūrinę, bet ir utilitarią kūrinių vertę. Nepaisant to, būtent kritikai pajėgia imtis iniciatyvos, komentuoti kūrybinius procesus ir identifikuoti dinamiškoje terpėje išryškėjančias tendencijas. Nenutrūkstama kritinė diskusija apie architektūrą ir gyvenamąją aplinką atlieka lankstaus ir greitai reaguojančio į pokyčius kultūrinio kompasos vaidmenį. Todėl architektūros kritikos, o ne biurokratinėmis procedūromis galima tiksliau identifikuoti pasisėkusius ir nepasisėkusius projektus bei būtent per aktyvią kultūrinę-verbalinę produkciją formuoti kokybiškos architektūros poreikį.

Nors architektūros kritikos svarba ne visada deramai įvertinama, bet be jos sunkiai įmanomas architekto dalyvavimas platesniame kultūros lauke ir jo, kaip erdvės formavimo profesionalo, statusas. Architektūros kokybė pirmiausia priklauso ne nuo normų ir reglamentų, bet nuo to, ar architektūros bendruomenė yra įsisavinusi būtinausias viešojo kalbėjimo priemones, ar skiria tam pakankamai dėmesio ir ar sugeba reikiama linkme pakreipti ne tik kokybiškos architektūros pasiūlos, bet ir paklausos kreivę.

Literatūra

- Archizines* [interaktyvus] [žiūrėta 2014-10-10]. Prieiga per internetą: <<http://www.archizines.com/>>.
- Attoe, W. 1978. *Architecture and Critical Imagination*. Chichester, New York, Brisbane, Toronto: John Wiley & Sons.
- Oosterman, A. 2013. *Move That Body, Volume 2: 2*.
- Bauman, Z. 2007. *Globalizacija: pasekmės žmogui*. Vilnius: Apostrofa.
- Benedikt, M. 2007. Introduction. *Judging Architectural Value*. Edited by W. S. Saunders. London, Mineapolis: University of Minnesota Press.
- Caution, L. 2014. *Fundamentals Catalogue*. Venice: Marsilio Editori.
- Collier, S. J. 2011. *Post-Soviet Social: Neoliberalism, Social Modernity, Biopolitics*. Princeton: Princeton University Press.
- Ermonaitė, A. 2004. Sovietinis palikimas ir architektūrinė pertvarka, *Archiforma 1: 67–72*.
- Forty, A. 2004. *Words and Buildings. A Vocabulary of Modern Architecture*. London: Thames and Hudson (reprinted 2012).
- Fromonot, F. 2013. *Criticism as Culture, Volume 2: 12–14*.
- Gūzas, E. 1997. Architektas Lietuvoje – „Socialistinėje“ ir..., *Archiforma 2: 37–40*.
- Hays, K. M. 1998. *Architecture Theory since 1968*. London: The MIT Press.
- Harvey, D. A. 2005. *Brief History of Neoliberalism*. Oxford: Oxford University Press.
- Hatherley, O. 2013. *Blogging the Photo-Essay, Volume 2: 136–137*.
- Įvairūs (www.architektusajunga.lt) [interaktyvus], [žiūrėta 2014 09 16]. Prieiga per internetą: <<http://www.architektusajunga.lt/naujienos/mmc-ir-biuru-pastato-vilniuje-konkurso-darbai>>; <<http://www.architektusajunga.lt/naujienos/mmc-konkursas>>; <<http://www.architektusajunga.lt/naujienos/lukiskiu-aikstes-konkurso-ii-etapo-darbai>>; <<http://www.architektusajunga.lt/naujienos/agila-konkursas-nidoje>>.
- Jencks, C. May 2000. *Architecture 2000 and Beyond* (Critique & new predictions for 1971 book). Academy, Wiley.
- Jencks, Ch.; Kropf, K. 2005. *Theories and manifestos of contemporary architecture*. London: Wiley academy.
- Kasparavičius, A. 2010 *Politinė kultūra ir kritika šių dienų Lietuvoje*. [interaktyvus], [žiūrėta 2014 09 16]. Prieiga per internetą: <<http://www.pinigukarta.lt/blog/visuomene-ekspertai/politine-kultura-ir-kritika-siu-dienu-lietuvoje>>.
- Koolhaas, R. 2009 *Keynote lecture on two strands of thinking in sustainability: advancement vs. apocalypse* [interaktyvus], [žiūrėta 2014 09 16]. Prieiga per internetą: <<http://oma.eu/lectures/sustainability-advancement-vs-apocalypse>>.
- Lagunovičius, A. 2003. Komercinės paskirties objektai. Dešimtmečio raida: nuo „boutique“ stiliaus parduotuvių iki prekybos ir pramogų sostinės, *Archiforma 2: 13–23*.
- Lange, A. 2012. *Writing About Architecture: Mastering the Language of Buildings and Cities*. New York: Princeton Architectural Press.
- Lietuvos laisvosios rinkos institutas. *LLRI istorija* [interaktyvus], [žiūrėta 2014-10-10] Prieiga per internetą: <<http://www.llri.lt/apie-mus/llri-istorija>>.
- Lietuvos Respublikos architektūros įstatymo projektas*. 2012 [interaktyvus], [žiūrėta 2014-10-10]. Prieiga per internetą: <http://www.lrs.lt/pls/proj/dokpaieska.showdoc_l?p_id=122698>.
- Lietuvos Respublikos statybos įstatymas* [interaktyvus], [žiūrėta 2014-10-10]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=454053>.
- Mačiulis, A. 2008. *Permainingi metai. Architekto užrašai*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla.

- Marshall, A. 1920. *Principles of Economics*. 8th ed. London: Macmillan and Co.
- Menger, C. 2007. *Principles of Economics*. Auburn, Ala: Ludwig von Mises Institute.
- Molinari, L. 2013. *Taking Sides*, Volume 2: 6–11.
- Naujosios architektūros tapatybės* (diskusija su architektais Gintautu Natkevičiumi, Audriumi Ambrasu, Gintaru Čaikausku, Alvydu Šeiboku). 2014 [interaktyvus], [žiūrėta 2014-11-20]. Prieiga per internetą: <<http://archfondas.lt/lt/pokalbiu/irasas/naujosios-architekturos-tapatybes>>.
- Nigel, W. 2003. *Reyner Banham: Historian of the Immediate Future*. Cambridge, London: The MIT Press.
- Parnell, S. 2013. *Criticism Turned on Itself*, Volume 2: 76–80.
- Rimkutė, B. 2011. Miestų plėtros nebereikia, *Statyba ir architektūra* 7: 38.
- Rimkutė, B. 2013. Žmonės nesupranta, kiek kainuoja gyvenimas užmiestyje, *Statyba ir architektūra* 5: 26.
- Stokaitis, A. 1979. Socialistinis realizmas architektūroje, *Statyba ir architektūra* 7: 9.
- Švoba, J. 1991. Kur statysime vienbučius?, *Statyba ir architektūra* 7: 20.

ARCHITECTURE CRITICISM AND THE MARKET OF ARCHITECTURE

Matas Šiupšinskas

Abstract. In the face of the neoliberal economy architecture became a market commodity. Presumption is made that the quality of architecture became dependent on a demand and not on the supply provided by the professional planners and architects. The decision to regulate such a condition provokes friction causing illegal or semi legal practices and attempts to avoid regulations set by the state. In order to soften the problem author suggests to use not only restrictions, but also an architecture criticism as a tool to draw public awareness and affect demand of high quality architecture.

Local Lithuanian context and the wider historical background are described in the article. In order to illustrate tendencies of market processes schematic models from Austrian School of Economics are used. In the last chapter focus is concentrated on the architecture criticism and the problematic of architectural value.

Keywords: Market of Architecture, Neoliberal Market, Economy of Cultures, Quality of Architecture, Criteria of evaluation.

Apie autorių. Matas Šiupšinskas – praktikuojantis architektas, mokslinių ir publicistinių straipsnių autorius („Volume“, „Monu“, „Archifroma“, „Journal of Architecture and Urbanism“, *echogonewrong.com* etc). Domėjimosi laukas aprėpia (bet tuo neapsiriboją) miestų planavimo istoriją, masinės statybos raidą, būsto tipologijas, miesto morfologiją ir sovietinį architektūros paveldą. 2009 m. baigė VGTU Architektūros studijas, o vėliau ten pat įgijo architektūros istorijos ir teorijos magistro laipsnį, dirbo R. Paleko studijoje, stažavosi Liuksemburge, Danijoje ir Olandijoje, drauge su J. Reklaitė rengė leidinio „Lietuvos kultūros gidas“ architektūros dalį.

HARMONINGOS ARCHITEKTŪRINĖS APLINKOS KŪRIMO TEISINĖS PRIELAIDOS

Vytautas Petrušonis

Architektūros fakultetas, Vilniaus Gedimino technikos universitetas,
Pylimo g. 26/1, LT-01132 Vilnius, Lietuva
El. paštas *vytas_petr@yahoo.com*

Santrauka. Straipsnyje nagrinėjama, kaip turi būti struktūruojama teritorinio planavimo dokumentų reglamentinė informacija, kad, pertvarkant architektūrinę aplinką, leistų atsižvelgti į vietovėje istoriškai susiklosčiusius urbanistinius architektūrinius ypatumus, gyvenamos modelius ir kartu užtikrintų dabartinių vietovės gyventojų gyvenamos modelių sklaidą kuriant naują vietovės tapatumą, derantį su jau susiklosčiusiu. Problemų, kuriant kokybišką architektūrinę aplinką, būtų mažiau, jeigu greta prieigos „iš viršaus žemyn“ (*top-down*) vietiniu lygmeniu būtų sudarytos sąlygos reglamenuojant aktyviau reikštis principui „iš apačios aukštyn“ (*bottom-up*) ir reguliuojant būtų siekiama palikti daugiau laisvos iniciatyvos tam, kas nedraudžiama. Būtina ne tik, kaip priimta, nurodyti aplinkai ir statinių architektūros kokybei keliamus standartinius reikalavimus, bet ir sudaryti sąlygas kai kuriems fenomenologiškai grįstiems reikalavimams dinamiškai nustatyti vykstant projektinei veiklai. Atsižvelgiant į tokias sąlygas, architektūros kokybės kriterijus galima būtų formuluoti situatyviai, *ad hoc*, spontaniškai, netiesiogiai, tam pasinaudojant tiek žiniomis, kurios socialinėje plotmėje figūruoja prieš projektavimo pradžią, tiek žiniomis, išryškėjančiomis projekto rengimo metu ir pagal aiškias „žaidimo taisykles“ aukštos kompetencijos projektuotojams vykdant „vidinę ekspertizę“. Prie tokių žinių, figūruojančių socialinėje erdvėje, netiesiogiai argumentuojančių ir leidžiančių aktualizuoti pagrįstus svarstymus apie architektūros kokybę ir veikiančių iš esmės *bottom-up* principu, priskirtinos žinios, figūruojančios kaip specifiniai „supratimo įtaisai“, arba, pasiskolinant filosofo M. Mamardašvili terminą, kaip *protingieji kūnai*. Labai svarbu, ar teisiniuose aplinkos pertvarkymą reguliuojančiuose dokumentuose būtų pristatomi būtent tokie *protingieji kūnai*. *Protingaisiais kūnais* čia vadinami pasitelkus lokalizmo koncepciją ištirti autentiški gyvenamos modeliai, kuriuos sudaro žinios apie unikalios ir savitos mūsų krašto apgyvendinimo sistemos elementus, kultūrinės idėjas, architektūrinių objektų archetipus. Šie dalykai figūruoja kaip savotiški subjektai, su kuriais projektuotojas bendradarbiauja „dialogo“ režimu. Aplinkos kūrimo proceso dalyviais laikomi ne tik bendruomenės nariai. Informacija, susijusi su *protinguoju kūnu*, perjungia projektuotoją į kitą gyvenimo ir būties režimą, kuriame yra atmintis, perimamumas, tęstinumas laikui bėgant ir kur šie dalykai išlieka nesuirę (kas įvyktų, jei jie būtų paliekami natūralių procesų savaiminei eigai). *Protingieji kūnai*, veikdami netiesioginio argumentavimo režimu, geriausiai pasireiškia komunikavimo srityje mitologinio naratyvo principu (kurio struktūroje organiškai dera ir denotacinė, ir konotacinė semantika – pastaroji ypač svarbi skatinant kūrybinį mąstymą), gali prisidėti prie architekto egzistencinės patirties aktualizavimo, sprendžiant kūrybinius uždavinius, ir geba atlikti sprendimo katalizatoriaus

vaidmenį; tik tokiu būdu organizuojant projektinės veiklos informacinį aprūpinimą, gali būti sudaromos galimybės naujiems originaliems architektūriniams kūriniams sukurti kartu atsižvelgiant ir į sociokultūrinę atmintį; ieškant veiksmingų *bottom-up* modelių prototipų, tikslinga atsižvelgti į primirštas statybos reglamentavimo schemas, savo laiku prisidėjusias kuriant Europos miestų tapatumą pačiose ansktyviausiose jų raidos etapuose. Pažymėtina mitologinių naratyvų ypatybė – veikdami sociokultūrinėje dimensijoje, jie adekvačiausiai priimami plačiosios visuomenės sluoksnių (tai gebėjimai, kurie gali būti išvystyti ugdant visuomenę) ir gali tarnauti kaip priemonė, leidžianti pasiekti konsensą tarp projektuotojų, visuomenės ir architektūrinės aplinkos.

Reikšminiai žodžiai: harmoninga architektūrinė aplinka, teritorijų planavimo teisinis reguliavimas, reglamentavimas „iš apačios aukštyn“ (*bottom-up*) principu, vietovės kultūrinis tapatumas, kultūros paveldo apsauga, kūrybinės inovacijos architektūroje, mitologinis naratyvas, konotacijos, statybinės teisės istorija.

Įvadas

Jei architektai, remdamiesi bendrojo pobūdžio tipologiniais duomenimis, dar geba operuoti universaliais archetipais (gyvenamasis namas, gyvenamasis butas, aikštė, gatvė ir pan.), tai tikriniai¹ archetipai, susiję su konkrečia vietoje (pavyzdžiui, konkretaus Lietuvos miestelio sodybinis gyvenamasis namas, konkretaus miesto reprezentacinė aikštė), yra sunkiai įvaldomi, nes vis dar nepajėgiami suvokti informacijos apie vietovės ar joje esančių objektų ypatumus². Tikriniai kultūriniai archetipai tiek urbanistinės renovacijos, tiek ir architektūrinių objektų kūrimo procesuose šiuo metu praktiškai nefigūruoja ir todėl esame beginkliai prieš globalizacijos proceso iš svetur peršamus modelius (Petrušonis 2011). Kita vertus, pasireiškia tendencija globalizacijos sąlygomis, pasinaudojant naujosiomis informacinėmis technologijomis, ieškoti stebuklingų būdų, kaip kurti moderniai ir „pagal šios dienos žodį“, neieškant vietinių savitumų (sutaupant tyrimų sąskaita).

Kokia viso to priežastis? Manau, problema yra aplinkos tvarkymo reguliavimo nuostatos, kuriose vis dar gajūs klasikinės pasaulėžiūros reliktai³. Merabas Mamardašvili aiškina, kad klasikinėje traktuotėje įprasta kurti

¹ Tikrinis – individualus, tik su tam tikru objektu ar situacija siejamas dalykas. Šis žodis individualizuoja objektą ar reiškinį. Žodis *tikrinis* čia naudojama būtent šia prasme, taikomas ne žodžiui, o objektui, t. y. naudojamas „instrumentine“, metodologine prasme, o ne susietumo su kuriuo nors žodžiu prasme.

² Tai, kad Vilniuje niekaip nesutvarkoma Lukiškių aikštė, liudija ir apie reglamentavimo kultūros ydas.

³ Klasikiniam racionalizmui buvo būdingas erdvės principas, t. y. dalyko visiško artikuliuojimo į išorę (prieinamo išoriniam stebėjimui) reikalavimas, kaip sąlyga to, ką mes apskritai galime apie jį žinoti; reiškinio stebėjimo aktas nekeičia esmės; klasikiniame paveiksle absoliučioje erdvėje ir laike fiziniai objektai juda praradę savo informacinę talpą ir apibrėžiami išskiriant prie jų prisiliejusį supratimo vientisumą (Mamardašvili 1996).

teorijas, kurios aprašo nekintamus, pasikartojančius ir grįžtamus reiškinius, ir paskui viso to fone, kaip kokį priedurą ar patikslinimą ir pan. pateikti paaiškinimą, kad tai neva tinka ir inovacijoms (kas labai abejotina). Anot, Mamardašvili, prasmingiau būtų veikti atvirkščiai – pradėti nuo tam tikrų pasaulio sandarą ir dėsnius apibrėžiančių sąvokų, jau atsižvelgiant į tai, kad bus inovacijų (Mamardašvili 1996).

Anot Mamardašvili, sąmonės ir būties tarpusavio santykiuose tiesioginis minties determinavimas negalimas. Tai gali būti atlikta tik per tarpininkaujančias grandis. Tos tarpininkaujančios grandys yra tai, kas kitoje Mamardašvili knygoje (2012: 145) vadinama *protingaisiais kūnais* (iš esmės tai savotiški „supratimo vienetai“, padedantys mums mąstyti, apsispręsti). Siekiant suprasti, kodėl vykstant urbanistinio planavimo ir architektūrinio objektų projektavimo procesams nesiseka įvertinti vietinių ypatumų, tikslinga detaliau išgildinti, kokia *protingųjų kūnų* reikšmė kuriant harmoningą architektūrinę aplinką.

Straipsnio tikslas – panagrinėti, koku būdu turi būti struktūruojama teritorinio planavimo dokumentų reglamentinė informacija, kad, pertvarkant architektūrinę aplinką, leistų atsižvelgti į vietovėje istoriškai susiklosčiusius urbanistinius architektūrinius ypatumus, gyvensenos modelius ir kartu užtikrintų dabartinių vietovės gyventojų gyvensenos modelių sklaidą, kuriant naują vietovės tapatumą, derantį su jau susiklosčiusiu; pasvarstyti, kaip tai gali paveikti į inovacijas orientuotų projektuotojų kūrybinio mąstymo procesą ir kartu parodyti, kad dažniausiai galima apsieiti be gremėzdiškos išorinio ekspertavimo institucijos, paliekant patiems projektuotojams kūrybinio proceso netrikdančios vidinės ekspertizės galimybę. Straipsnyje pristatomi kai kurie užstatymo teisinio reglamentavimo istoriniai modeliai, jie lyginami su šiuo metu vyraujančiais modeliais ir parodoma, kokios galimybės, leidžiančios kurti architektūrinę aplinką tiek išsaugant susiklosčiusį kultūrinį vietovės tapatumą, tiek kuriant naują vietovės tapatumą, slypi kai kuriose užmirštose statybos reglamentavimo schemose, savo laiku prisidėjusiose kuriant Europos miestų tapatumą.

Tapatumo komunikavimas kaip harmonijos puoselėjimas

Antikinėje Graikijoje savęs arba sąlygų, kurioms esant kažkas egzistuoja ir atsikuria, nesunaikinamumas vadinosi harmonija. Tas harmonijos pojūtis tapatus įstatymo pojūčiui. Reiškinių sąlygų išsaugojimas yra harmonija. Reiškiniui išsaugoti, anot Merabo Mamardašvili, didelę reikšmę turėjo vadinamieji *protingieji kūnai* – socialiniai įtaisai, sukurti daugelio žmonių pastangų dėka, leidžiantys išsaugoti reiškinį. Aiškindamas, kad antikinis *polis* yra vienas iš tokių, Mamardašvili pabrėžia, kad graikai gyveno tol, kol

egzistavo polis, t. y. kol jie stengėsi išsaugoti poliį, tol gyvavo ir pati antikinė Graikija (Mamardašvili 2012: 101).

Labai svarbu, kad teisiniuose aplinkos pertvarkymą reguliuojančiuose dokumentuose būtų pristatomi būtent *protingieji kūnai*. Jie gali būti skirstomi į universaliuosius ir į unikaliosius, arba kitaip – tikrinius. Tai, kas šiame straipsnyje vadinama *protingaisiais kūnais* – tai lokalizmo koncepcijos pagrindu ištirti ar fenomenologiškai išjausti autentiški gyvenimos modeliai, kuriuos sudaro žinios apie unikaliosius ir savitus mūsų krašto apgyvendinimo sistemos elementus, architektūrinių objektų archetipus. Informacija, susijusi su *protinguoju kūnu*, perjungia projektuotoją „į kitą gyvenimo ir būties režimą, kuriame yra atmintis, yra perimamumas, yra tęstinumas laike ir kur šie dalykai išlieka nesuirę (kas įvyktų, jei jie būtų paliekami natūralių procesų savaiminei eigai)“⁴.

Atsižvelgiant į teisinių dokumentų struktūrą, jie gali arba negali aktualizuoti dalykų, susijusių su atmintimi, tęstinumu, tikro autentiško gyvenimo vietovėje transliavimo galimybėmis. Tam reglamentuojančiame dokumente turi būti derinami tiek denotacine, tiek ir konotacine semantika grįsti reglamentiniai teiginiai. Reguluojantys veiklą dokumentai iš esmės orientuoja projektinę kūrybinę veiklą, vadinasi, juose pakankamu laipsniu komunikaciniais tikslais turi būti operuojama konotacijomis, nes tik konotacijos gali suaktyvinti kūrybinį mąstymą. Deja, šiuo metu reglamentiniuose tekstuose vyrauja denotacinė semantika, perteikianti bendrinius dalykus, o konotacinė semantika praktiškai nefigūruoja.

Veiklą reguliuojantys tekstai su pakankamomis konotacinėmis galimybėmis turi gebėjimų skatinti abdukcinių svarstymą, pagrįstą egzistencinės patirties įsijungimu (pavyzdžiui gali tarnauti Naujasis Testamentas, kuriame Kristus, perduodamas savo mokymą, operuoja palyginimais – metaforomis)⁵. Abdukciniai (arba apagoginiai – tai graikiška lotyniškojo *abdukcija* versija) svarstymai, klostantis teismo proceso kultūrai, turėjo didelę reikšmę tiesios nustatymo technikai (Kondakov 1975: 515).

Abdukciniu pagrindu įvykdytas sprendimas – tai kūrybingas sprendimas. Tačiau tokiam sprendimui reikalinga papildoma informacija apie aktualius situacijai *protinguosius kūnus*. Tai sprendimo technika, kuri pagrįsta harmonija. Taip, tokia technika paremta mistika. Bet, Alberto Šveicerio žodžiais tariant, tai etinė mistika, kurios metu sprendimas grindžiamas vienybės su pasauliu išgyvenimo sąlygomis (Швейцер 1988). Eksperto sprendimas irgi pagrįstas mistika, bet dėl to, kad jis yra išorėje, už kūrybinio proceso tekmės

⁴ Čia panaudota citata iš Mamardašvili teksto (2012).

⁵ Apie abdukcinių svarstymų reikšmę architektūrinėje kūryboje autoriaus jau buvo rašyta (Petrušonis 2011).

pabaigos, jis mato ir išgyvena ne visumą, o dalį. Jį daugiau veikia išoriniai motyvai. Jis tėra išorinis stebėtojas, jis „svetimas“, jis su objektu nesueina į egzistencinį, fenomenologinį santykį, kas būdinga sprendžiančio problema ir į ją įsigilinusio kūrėjo asmenybei. Todėl tokiu atveju eksperto sprendimas gali būti nepakankamai pagrįstas. Kai kūrėjas operuoja papildoma informacija apie *protinguosius kūnus*, jis mato situacijai aktualias „žaidimo taisykles“. Todėl svarbu, kad kultūriniai archetipai, turintys socialinę reikšmę, galintys perteikti sociumo, istorijos, visko, kas susieta su tapatumo susiklostymu, balsą, būtų demonstruojami kūrėjui eksplicitiniu pavidalu iš anksto. Būtent suvokimui to, kas yra tapatumas, komunikavimo procese minėtieji *protingieji kūnai* vaidina esminį vaidmenį. Informacija, susijusi su *protinguoju kūnu*, perjungia projektuotojo mąstymą į režimą, kuriame yra atmintis, perimamumas ir tęstinumas laikui bėgant.

Tinkama teisinio reguliavimo dokumento forma

Kaipgi gali būti apipavidalinti aplinkos tvarkymą reguliuojantys dokumentai, kad kūrėjas gautų daugiau laisvės ir kartu jo kūrybinė veikla vyktų atsižvelgiant į kultūrinį kontekstą, į sociokultūrinę atmintį? Kaip čia galima pasinaudoti žiniomis apie *protinguosius kūnus*?

Protingieji kūnai iš esmės yra tapatumo determinantai. Jais gali būti vaizdiniai, bet taip pat ir bet kokių tyrimų duomenys, kurie apibrėžia vietos ar juose esančių objektų išskirtinumą, t. y. gali būti tapatinami tik su šiais objektais (su jų „gyvenimu“) ir dėl to komunikavimo procese jie tampa vaizdinių plotmėje dirbančiais mitologiniais naratyvais⁶. Taigi, nepaisant jų „mokslinės kilmės“ (tai yra tie, kurie gauti atlikus „mokslinius tyrimus“), iš esmės vis tiek figūruoja kaip mitologiniai naratyvai. Bet kokie teiginiai, kuriuose slypi vertinimas, gali būti laikomi mitologiniais naratyvais, darančiais strateginį poveikį suvokėjui (jie tai daro situatyviai pakeisdami supratimą – *ad hoc*). Mitologiniai naratyvai aprašo objektą ir jo neatsiejamus atributus. Tokie atributai gali būti nustatomi tiek kokybinio tyrimo (tada jie natūraliai siejami su mitologiniais konstruktais), tiek kiekybinio tyrimo metu (tada operuojama „moksliniais“ konstruktais). Bet abiem atvejais prasisverbiamą į fenomenologinį lygmenį, abiem atvejais rekonstruojami tam tikri apsisprendimą palengvinantys *protingieji kūnai*, arba „supratimo įtaisai“, tuomet reikalavimai, aktualizuojantys „vertinimo“ mechanizmą, veikia kaip mitologiniai naratyvai.

Panagrinėkime, kaip mitologiniai naratyvai, pasinaudojant atributais, gali apibūdinti aikštę. Tarkime, gera aikštė pasižymi tam tikrais atributais.

⁶ Apie mitologinius naratyvus ir jų reikšmę architektūrinių objektų ypatumų konotaciniam pristatymui žr. kitame autoriaus straipsnyje (Petrušonis 2011).

Visi tie atributai yra sietini būtent su apibrėžta architektūros kokybe ir jų tiesiog buvimas ar nebuvimas liudys apie gerą ar blogą aikštę. Paminėsime kai kurias geros aikštės savybes, nustatytas kokybinio tyrimo metu (Stepanovas 1985). Tos savybės gali būti grupuojamos į dvi aikštės kokybės prielaidų rūšis – erdvinės planinės prielaidos ir socialinės prielaidos. Pirmajai grupei priskirtume: aikštės buvimą miesto centre, vizualinį uždarumą, utilitariai funkcionuojančių gatvių artumą, galimybę girdėti, kas vyksta aikštės centre iš aikštės pakraščių. Antrajai grupei priskirtina: aikštės populiarumas, atmintini įvykiai, tai, kad aikštėje vyksta oficialios šventinės apeigos, aktyvi visuomenei reikšminga simbolika.

Dabar pateiksime aikštės atributus, nustatytus kiekybinio tyrimo metu. 1970 m. Wiliam Whyte atliko Niujorko aikščių tyrimą, kuris paskatino pakoreguoti komercinių aukštybinių pastatų teritorijos zonavimo taisykles (Whyte 1980). Prieš pradėdant tyrimą buvo leidžiama statyti pastatus su didesniu patalpų plotu, jei kartu buvo įrengiamos ir viešosios erdvės. Tačiau taip elgiantis kai kurios aikštės buvo nepakankamai panaudojamos, o kitos pietų metu būdavo perpildytos užkandžiaujančių darbuotojų. Whyte norėjo suprasti to priežastis ir pasiūlyti taisyklių pataisas. Šešis mėnesius jis su kolegomis analizavo 18 aikščių. Panaudodami vaizdo kameras, jie skaičiavo žmones tam tikrais laiko intervalais. Gretindami aikštės panaudojimo pobūdį su apibrėžtomis fizinėmis savybėmis, jie sugebėjo nustatyti reikšminius ir svarbius projektavimo dalykus. Taigi, tam tikros fizinės savybės lemia žmonių elgesį aikštėje. Pabandykime Whyte tyrimo rezultatus perrašyti mitologinio naratyvo pavidalu. Mitologinis naratyvas, išreiškiantis gerą aikštę, turi tokį pavidalą:

$$V = A(a_1 + a_2 + a_3 + a_4 + a_5 + a_6),$$

čia V – vieta, aikštė; A – atributų visuma; a_1 – sėdimų vietų buvimas (pakankamumas nustatomas tiesiniais metrais); a_2 – optimalus atstumas nuo gatvės; a_3 – palankus insoliacijos režimas; a_4 – atviri vandens telkiniai, kurie priimtini aikštėje (fontanai ir pan.); a_5 – augmenija, sukurianti komfortinę aplinką; a_6 – galimybė įsigyti maisto iš greta esančių prekybos taškų.

Tokio mitologinio naratyvo įgyvendimas kurioje nors konkrečioje miesto vietoje reiškia, kad automatiškai atsiras vieta, kur per pietų pertrauką iš biurų išėję žmonės galės pailsėti ir paužkandžiauti.

Tapatumą galima užrašyti remiantis mitologinio naratyvo principu, nes mitas fiksuoja vertybinį santykį (Lotmanas, Uspenskis 2004: 232). Dėl to, kad mitologinis naratyvas turi vaizdinio struktūrą, jis leidžia užrašyti atributą, atsižvelgiant į vaidmenį aprašymui aktualiame kontekste, akivaizdžiai nurodant tą kontekstą. Prasmės komunikavimo reikmėms kur kas geriau nurodyti vertybinį sąryšį, akivaizdžiai pristatant konteksto viziją (nes tai motyvuoja vertybinį sprendimą), negu nurodant vertinimą „uždarąja“ skaitmenine balo

reikšme. Tai iliustruoja dar vienas pavyzdys, kur atributai pateikiami kartu su kontekstinėmis apibrėžtimis. Konkrečioje valdoje pastatų grupės išsaugojimas esamu pavidalu gali būti pageidautinas kontekstualiai dėl tokių motyvų: 1) kadangi jie fiksuoja regionui retą pramonės rūšį; 2) dėl to, kad formuoja miestui būdingą krantinės užstatymą; 3) nes pastatų aukštis yra toks, kad gretimose teritorijose garantuojami istoriškai reikšmingi vizualiniai ryšiai, ir t. t. Pateiktame pavyzdyje matoma keletas *protingojo kūno* atributų, tokių kaip „krantinė“ ir kt.

Tai, kas pateikta, yra galimų teritorijos reglamentinių teiginių, užrašytų mitologiniu naratyvu, pavyzdžiai, kuriuose nurodomas aiškus fizinis objektas ir jį tam tikrais kontekstualiai aiškiais atžvilgiais įkūnijantys atributai, reprezentuojantys jį aplinkoje kuriamos ar išsaugomos gerovės atžvilgiu.

Vietovės ar objekto tvarkymo reglamentas gali figūruoti kaip patariančioji intelektinė sistema. Tokios sistemos šerdimi būtų dinaminio semantinio žodyno – tezauro – analogas, padedantis vertinti projektinius sprendinius. Tezauro struktūra garantuoja lankstumą, grįžtamojo ryšio galimybes tobulinti sprendimą, sudaro sąlygas abdukciniam svarstymui. Visas šias operacijas, pasižyminčias išties „nelinijiniu“ pobūdžiu, primenančiu galimos hipotezės nagrinėjimą, tikrinimą (primena aptarinėjimą midrašo⁷ principu ar tiesos nustatymą teisminiame procese), gali užtikrinti tezaure esanti semantinė informacija, kurią sudaro su konkrečiu objektu susieti denotaciniai ir konotaciniai semantiniai vienetai.⁸ Naudojant objektams tvarkyti tokią lanksčią reglamentavimo priemonę, kuri dera su naujųjų informacinių technologijų ideologija (nes gali būti įdiegta geografinėse informacinėse sistemose), be kita ko, galima efektyvi aplinkos tvarkymo stebėseną. Jeigu iškiltų reikmė, tokia informacinė sistema suinteresuotiems bendruomenės nariams gali pademonstruoti priimto sprendinio pagrindus, „paslėptų darbų aktus“.

Tai, kad tokie žemėlapiai gali būti teisiniu dokumentu, nieko neturėtų stebinti – juk teritorinio planavimo dokumentai iš esmės ir yra teisiniai dokumentai, nes apibrėžia subjektų santykius. Gal kiek naujai atrodo čia pateiktas siūlymas tai sieti su naujosiomis informacinėmis technologijomis. Tačiau ir tai jau naudojama, pavyzdžiui, vadinamuosiuose daugiataktliuose kadastruose, kai sprendimas ir mokesčio dydis dėl valdų apmokestinimo už lietaus kanalizaciją automatiškai generuojamas pagal sklypo reljefo duomenis (plg. Digital Map Data Bases 1987: 128). Visa tai siejasi su XXI a., kaip žinių amžiaus, perspektyva. Vietovių tapatumo žemėlapiai su juos papildančiais duomenimis lentelių ir kartogramų pavidalu gali tarnauti įvairios prigimties

⁷ Taip vadinasi judaistinė Biblijos interpretavimo technika, kuri nukreipta į naujų ir neakivaizdžių prasmų ieškojimą.

⁸ Apie tai rašoma kitame autoriaus straipsnyje (Petrušonis 2012).

vietovės potencialams pristatyti ir prireikus galimų sprendinių bei jų pasekmių vizualizacijai, kas naudinga aktualių *protingųjų kūnų* įgyvendinimo patikrai. Kaip potencialai gali būti vaizduojamos ir apibrėžto tipo objektų galimų statybų zonos. Taigi, daugiasluoksnis daugiatakslis skaitmeninis kadas-tras gali užtikrinti efektyvią stebėseną. Kodai, išreiškiami potencialais, gali netiesiogiai pristatyti miesto kompozicinę idėją, pagrįstą atitinkamomis bendruomenei reikšmingomis vertybėmis, harmonijos reikalavimais. Šiuo metu teritorinis planavimas dažnai remiasi perdėtu potencialų apibendrinimu (jei ir operuojama mitologiniais naratyvais, tai jie beveik išimtinai bendriniai, universalus pobūdžio, tikrinių pasitaiko labai retai)⁹.

Istoriniai aplinkos tvarkymo reglamentavimo modeliai ir jų reikšmė

Pasinaudojant mitologiniais naratyvais, teisinis statybos reguliavimas galėtų būti vykdomas didesnę reikšmę teikiant principui „iš apačios aukštyn“ (*bottom – up*), Besimo Hakimo minima prasme (Hakim 2008). Tokio tipo teisinis reguliavimas turi senas tradicijas. Šiuo požiūriu įdomi Viduržemio jūros regiono miestų statybos teisės tradicija. Su šiais principais sietina ir arabiškoji bei antikinė – bizantiškoji statybinė teisė. Arabiškojoje teisėje žinomos *fina* ir *sabat* kategorijos. Jos siejasi tiek su pastatu, tiek su valda, tiek ir su kvartalu. Hakim išskiria Julijano Askaloniečio (IV a.) taisyklių (bizantiškasis šaltinis) ir arabiškų autorių tekstų bendrumus, kuriuos nustato kategorijos *fina*, *sabat*, vizualiniai koridoriai (Hakim 2008: 28, 29).

Fina yra nematoma 1–1,5 m pločio erdvė prie pastato išorinių sienų, ypač iš gatvės ir priėjimų pusės. Savininkai ir valdytojai turėjo teisių ir pareigų, kaip elgtis šioje zonoje. *Fina* principas buvo svarbi priemonė pastatų fasadų, prieangių, slenksčių artikuliuojimui viešojoje erdvėje. *Fina* yra minima ir Julijano Askaloniečio tekste, bet detalizuota ji arabiškoje teisėje, galiojusioje net iki islamo įvedimo. *Fina* zonoje galėjo būti įvairių dalykų: prie įėjimo įmontuotų suolų (*built-in-benches*), lovinių augmenijos vazonų, jai priskirtinos aukštutiniuose aukštuose esančios balkonų ar erkerių pavidalo pastatų iškyšos. Gatvių ir privačių priėjimų (*pasageways*) valymas bei apsauga nuo suirimo buvo su *fina* teise susijusi prievolė (Hakim 2008: 29).

Sabat principas – idėja, išvestinė iš *fina* principo. Skirtingose gatvės pusėse gyvenantys savininkai susitarę įrengdavo patalpas virš gatvės, skersgatlivio. Susiformuodavo gatvių tuneliai. Taip uždengta gatve arabų kraštuose turėjo praeiti apkrautas nešuliais kupranugaris arba prajoti ginkluotas riteris

⁹ Kartais teritorinio planavimo dokumentuose kaip tapatumo modeliai pateikiami gana banalūs vaizdiniai (ar ne juokinga, kalbant apie Vilnių, ieškoti jame Monmartro, tarsi Vilnius neturėtų savo kultūrinių modelių ir autentiškų kultūrinių pasaulių projekcijų?).

(Toledo, Ispanijoje, XV a. galiojusių taisyklių reikalavimas) (Hakim 2008: 31). Hakim rašė, kad Julijano ir arabų autorių (Ibn al-Imamir ir kt.) traktatuose minima galimybė leisti kaimynui pasinaudoti pastato siena pasireiškė ir XIII a. Prancūzijoje. Jis nurodė Beauvais apygardoje (šiauriau Paryžiaus) galiojančias užstatymo taisykles. Tiesa, jis rašė, kad galima įtaka šiuo atveju nebuvo specialiai tyrinėta (Hakim 2008: 28).

Labai svarbi tos teisinės tradicijos kategorija buvo vizualiniai koridoriai. Reginiai pro langus, iš balkonų, terasų – į jūrą, kalnus, sodus (*gardens, orchards*) buvo labai svarbūs vėlyvosios antikos kultūroje, Bizantijoje ir arabų kraštuose. Šiose visuomenėse tai buvo traktuojama kaip vertybė, privalumas (*asset*). Reikalavimų laikymąsi apibrėžė statybinių kodeksų reikalavimai. Tokių taisyklių buvimas taip pat pastebimas ir Romos laikų teisėje (Hakim 2008: 29).

Detaliai vizualinių koridorių (vizualinių properšų) kategorija, kuri atspindi principą *bottom-up*, pristatoma Julijano Askaloniečio tekste. Tai IV a. parašytas traktatas „Apie Palestinos įstatymą ir papročius“. Jame nurodyta, kad statyti reikia įvertinant *apopsijos* dėsnį¹⁰ (Сюзюмов 2002; Алферова 1973). Pagal šį dėsnį, bet kuris miesto gyventojas gali uždrausti statybą kaimyniniame sklype, jeigu naujai statomas pastatas sutrikdys esamų gyvenamųjų namų vizualinius ryšius su reikšmingais aplinkos objektais: jūra, sodais, taip pat su reikšmingais statiniais ir paminklais, pastatytais dievybėms, žymiesiems žmonėms (Алферова 1973: 197). Siekiant užtikrinti vizualines properšas, nurodomi reikalaujamieji atstumai tarp pastatų ir nuo įvardijamų objektų. Beje, Julijano tekstas – tai ne šiaip teorinis traktatas, o statybinių reikalavimų rinkinys. Justiniano kodekse, apibrėžusiam Konstantinopolio urbanistinę plėtrą (beveik tūkstantį metų tai lėmė šio naujo krikščioniško miesto kraštovaizdžio charakterį), buvo aiškiai nurodyta, kad turi būti užtikrinta apopsija (įlankos ir svarbiausių šventyklų matomumas iš konkrečių vietų). (Michailas Siuziumovas aiškino, kad Konstantinopolio tvarkymo dokumento, galiojusio net XIV a., pagrindu tapo būtent minėtasis Julijano Askaloniečio tekstas (Сюзюмов 2002).

Apopsijos reikalavimai, anot Gali Alferovos, atsispindėjo ir rusiškojoje urbanistinėje teisėje. „Miestiškajame įstatyme“ keliami reikalavimai apie vaizdus, atsiveriančius iš tam tikrų miesto vietų, gatvių, aikščių, viešųjų laiptų. Kaip sektinas pavyzdys, kuriame tokie reikalavimai yra įgyvendinti, nurodytas Konstantinopolis (Алферова 1973: 197)¹¹.

¹⁰ Šis dėsnis apibrėžia tai, kokie objektai iš kokių vietų turi būti matomi.

¹¹ Čia įdomios ir Kazimiero Šešelgio mintys apie tikėtiną rusiškųjų miestų planavimo tradicijų įtaką Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestams (Šešelgis 1996: 31). Šešelgis nurodo, kad tos sąsajos dar nebuvo nagrinėtos. Šio straipsnio autoriaus nuomone, ta įtaka labiausiai

Įvertinant Evgenijos Kiričenko svarstymus apie antikinės Graikijos architektūros tūrinės ir erdvinės kompozicijos principų apraiškas Vakarų Europos miestų vizualinėje struktūroje (greta romėniškų principų apraiškos plane), galima teigti, kad apopsija – reikalavimas „kas iš kokių vietų turi matytis, galbūt kiek užslėptu, atvirai nereflektuojamu pavidalu figūravo ir Vakarų Europos miestuose (Кириченко 1979).

Kuo įdomūs minėtieji senieji aplinkos tvarkymo teisiniai dokumentai šiuo metu? Visų pirma, jie svarbūs savo holistiniu pobūdžiu, kad pabrėžia bendradarbiavimą, organiškumu pagrįstą aplinkos plėtotę. Jie parodo, kaip derantis, nustatant abipuses sąlygas ir derinant interesus yra randamas visoms pusėms priimtinas sprendimas. Tokiuose dokumentuose labai ryškūs lokaliųjų tikrinių aplinkybių, nustatytų pagal konkrečias susitariančių derybų dalyvių galimybes, svarbos pabrėžimas. Hakim pabrėžia tokių dokumentų aktualumą šiais laikais, susiedamas jų nuostatas su darnios plėtros idėja: „Tai labai svarbu (*crucial*) mums siekiant sėkmingos darnios plėtros mūsų miestuose ir užstatytoje aplinkoje“ (Hakim 2008: 31).

Hakim nuomone, tuose dokumentuose sustruktūruoti statybiniai kodai turėjo poveikio Europos tradicinei urbanistinei aplinkai (Hakim 2008: 32). Anot jo, poveikis ypač pastebimas pietinės Italijos Puglia ir Calabria regionuose, kur daugelyje miestų yra bendrumo su šiaurinės Afrikos miestų urbanistine struktūra. Taip yra dėl to, kad Italija ir Sicilija kurį laiką buvo valdoma musulmonų. Hakim remiasi Enrico Guidoni, kuris aprašė šį reiškinį, panaudodamas sąvoką *Italiano – Muslim town planning* (Guidoni 1979). Pietinėje Ispanijoje, Toledo ir daugelyje kitų islamiškuoju periodu atsiradusių miestų bei kaimų taip pat juntamas šių taisyklių poveikis.

Hakim aptarinėja Viduržemio jūros regiono senųjų miestų plėtros klausimus, pasitelkdamas naujausių mokslinių paradigmu teorinius modelius, pabrėždamas savireguliacijos, atsiradimo (*emergence*), grįžtamojo ryšio, tinklinio modelio (*network pattern*) sąvokų reikšmę (Hakim 2008: 35, 36). Miesto plėtros procesą jis lygina su embriono vystymusi, remdamasis Lewis Wolpert knyga „The Triumph of the Embryo“ (1991). Wolpert naudoja terminą *generatyvinė programa*: „Embrionas neturi gyvūno aprašymo, o turi generatyvinę programą jo sukūrimui“. Generatyvinė programa, anot jo, tai yra struktūra, paaiškinanti, kaip veikia generuojanti sistema. Ji skiriasi nuo deskriptyvinės programos tuo, kad taikoma individualiam objektui. Embriono formavimosi atveju nėra „centrinės vyriausybės“, o tik daugybė mažų savivaldos „regionų“.

juntama mažiausiai pertvarkų patyrusiame Vilniaus Užupyje. Įdomu būtų panagrinėti, kaip veikė (*bottom-up* prasme) Lietuvoje galioję istoriniai teisiniai dokumentai: Magdeburgo teisynas ir Lietuvos Statutas. Toks nagrinėjimas – ateities dalykas.

Anot Hakim, panašūs procesai vyksta ir tipinėje tradicinėje užstatytoje aplinkoje. Ląstelė – veikėjas, individualus savininkas, embrionas – besiformuojantis ir nuolat kintantis bei augantis miestas. Genetinė informacija – taisyklės ir kodai, kurių reikalavimų individai laikosi be kokio nors aukštesnės valdžios diktato. Maži savivaldos regionai – tai faktiškai miesto bendruomenės kaimynystės¹².

Anot Hakim, Viduržemio jūros tradicinių miestų patirtis pristato sprendimų „iš apačios“ (*bottom-up*) kultūrą. Jis kritikuoja šiuo metu pasaulyje taikomas zonavimo taisykles, taip pat bandymus pakeisti juos formomis grįštais kodais (*form-based codes*), nurodydamas, kad tai atstovauja *stasis* principą (V. Postrel (1998) minima prasme), kai veikla daugiausia reguliuojama iš aukščiau priimamais sprendimais (Hakim 2008: 32)¹³. Kalbėdamas apie formomis grįstus kodus, Hakim visų pirma turi omenyje vadinamąją *SmartCode* idėją, kaip vieną iš bandymų suteikti gyvenamajai aplinkai tradicinių bruožų, kurie buvo prarasti XX a., pradėjus taikyti beatodairiškus modernistinei architektūrai būdingus planavimo modelius¹⁴. Tačiau, anot Hakim, *SmartCode* teigiamai vertinti galima tik iš dalies. Jis teigia (šekdamas Virginia Postrel (1998)), kad tai kodai, nuleisti iš viršaus ir neleidžia pasireikšti organiško pobūdžio dinamiškumui, kuris, pavyzdžiui, buvo būdingas Viduržemio jūros regiono miestams.

Mitologinių naratyvų panaudojimo, reglamentuojant urbanistinę veiklą, galimybės

Hakim aiškinimas dera su straipsnio autoriaus idėja didesnę reikšmę suteikti projektuotojų „vidinei ekspertizei“. Šiuolaikiniai zonavimo principai („iš viršaus“) neleidžia puoselėti susiformavusio tikrinio savitumo (plg. Hakim 2008). Reikia daugiau dėmesio skirti vietoje susiklosčiusiems bruožams, jiems nustatyti ir adekvačiai pristatyti į projektuotojų sprendimo lauką. Tik detali privalumų ir trūkumų (imant įvairiais aspektais) analizė leistų apibrėžti konkrečios vietos metaprincipus (esmingai susijusius su reikšmingais vietai dalykais), kurie galiojo vakar, galioja dabar, galios rytoj. Tai būtų reglamentavimas einant „iš apačios“.

¹² Urbanistinio sprendimo, kaip analogo su embriono morfogenezės procesu, tema autoriaus taip pat buvo savarankiškai gvildenta (Petrušonis 2002).

¹³ Galima pridėti, kad tokiu atveju sprendimai yra kontekstiškai neįautrūs.

¹⁴ *SmartCode* yra unifikuotas planavimo ir urbanistinės plėtros modelis. Jis išvystytas bendrovėje *Duany Plater-Zyberk & Company*. *SmartCode* padeda kurti erdves, kuriose ypatingas dėmesys skiriamas pėstiesiems. *SmartCode* pagrįstas septynių zonų laipsniško perėjimo nuo natūralios aplinkos į tankiai užstatytą urbanizuotą aplinką principu. Kodo įgyvendinimas pagrįstas komunikacinės struktūros „žemyn“ (*top-down*) veikimu.

Bėda ta, kad globalizacijos epochoje vietinių savitumų neieškoma, bet ieškoma panacėjų. Viena iš tokių panacėjų – planavimo įrankis, veikiantis principu „iš viršaus žemyn“ (*top-down*) – *SmartCode*. Jis pagrįstas universaliųjų, o ne tikrinių *protingųjų kūnų*, mitologinių naratyvų veikimu.

Elito – ekspertų vaidmens sumažinimas taip pat būtų svarbus žingsnis „elitinių“ kūrėjų kompetentingumo didinimo linkme. Labai svarbu sumažinti išorinės projektavimo proceso ekspertizės vaidmenį ir sudaryti galimybes vidinei ekspertizei, kurią reikiamos kompetencijos projektuotojai patys vykdytų pagal aiškias „žaidimo taisykles“. Kai perdėm didelis vaidmuo ekspertams, likusieji nesima iniciatyvos, neugdo savo kompetencijos.

Kaip galima techniškai pasinaudoti *protingųjų kūnų* galimybėmis kuriant harmoningą architektūrinę aplinką? Visų pirma reikėtų pasiekti, kad formuojant reikalavimus architektūrai būtų derinami deskriptyvieji ir mitologiniai naratyvai. Kaip minėta, mitologinis naratyvas vartoja konotacinę semantiką (antrines reikšmes). Tai mįslingi intriguojantys dalykai. Vaizdinis metaforinis jų pobūdis leidžia juos atpažinti ne tik specialistams, bet ir kitiems visuomenės nariams. Galimybė juos atpažinti gali būti užtikrinta visuomenės narių ugdymo, švietimo procese. Tačiau profesionaliai operuoti jais praktikoje kaip stimulais rengdami projektus ir tvarkydami aplinką gali tik tam parengti specialistai, kurie kartu moka garantuoti estetiškai priimtina harmoningą pavidalą.

Derinant reikalavimų aprašyme deskriptyviusius ir mitologinius naratyvus, galima pozityvi įtaka architekto kūrybiniam procesui, nes tik taip galima suaktyvinti architekto asmeninę egzistencinę patirtį ir atsiranda sąlygos kūrybinei inovacijai.

Mitologinio naratyvo, kaip „supratimo įtaiso“, *protingojo kūno*, galinčio savąja *žinute* orientuoti, katalizuoti, padėti įsivertinti veiklą, pavyzdžiu gali būti mitologinis naratyvas „Kauno Naujamiestis – Katedra“. Kultūrinė idėja „Kauno Naujamiestis – Katedra“ autoriaus buvo pasiūlyta dar 1987 m. Jos šaltinis – fenomenologinė įžvalga (Petrušonis 1988, 1994). Deja, tam, kad mitologiniai naratyvai patektų į paveldo dimensiją (ko dabar nėra), tikslinga koreguoti tiek Nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymą, tiek ir Vertingųjų savybių aprašą (žr. argumentuotą šių teisės aktų kritiką – Petrušonis 2002, 2012).

Vienai vietovei gali būti priskirta daug mitologinių naratyvų. Įtampa tarp jų gali skatinti kūrybinę mintį. Pavyzdžiui, Kauno Naujamiestio tvarkymo reglamente gali būti nurodoma būtinybė respektuoti tokius unikaliuosius *protinguosius kūnus*, kurie išreikšti mitologiniais naratyvais: „Kauno Naujamiestis – Katedra“, „Kauno Vieniybės aikštė – Didvyrių koplyčia“, „Nykštukas Vieniybės aikštėje – invertuotas Karalius“. Atitinkamai šių naratyvų struktūroje figūruojantys vidiniai tekstai – „intekstai“ taip pat gali

tarnauti orientuojančiais projektnę veiklą katalizatoriais (pavyzdžiui, „Daukanto gatvė – Transeptas“).

Mitologiniais naratyvais pristatyti *protingieji kūnai*, aktyvizuojantys atminties struktūrų darbą psichologinėje plotmėje, iš esmės tai iškeltos „prieš skliaustus“ žinios, jos „niekieno“ ir figūruoja socialinėje dimensijoje. Bet kokių tyrimų (įskaitant mokslinius) rezultatai, kad jie veiktų kūrybinį procesą ir užtikrintų atodairą į kultūrinę atmintį, turi būti transponuoti į mitologinius naratyvus. Pagal jų galimo įkūnijimo faktą ir laipsnį galimas projekto vertinimas. Išugdžius visuomenėje gebėjimus atpažinti aktualius visuomenėje mitologinius naratyvus, arba *protinguosius kūnus* (senovėje tuo požiūriu didelę reikšmę turėjo folkloras, ypač tos jo formos, kurios operuojant metabolėmis skatino mąstymą), būtų didžiulė nauda visuomenei. Tai skatintų jos pilietinį brandumą ir aktyvumą, sudarytų konsenso sąlygas ir prielaidas, sprendžiant svarbiausius klausimus.

Mitologiniai naratyvai, netgi tie, kurie įkūnijami architektūroje, gali skirtingai veikti etinėje plotmėje ir daryti poveikį žmonių sąmonei. Jie gali skatinti *harmonizmą* arba *polemizmą* (net agresiją). Svarbu akcentuoti naratyvus, skatinančius harmonizmą ir bendradarbiavimą¹⁵.

Šiuo metu tikslinga būtų minimizuoti pagal principą „iš viršaus“ rengiamų teritorinio planavimo dokumentų reguliacinį momentą tais klausimais, kurie susiję su galimu poveikiu vietovės charakteriui. Tai gali padėti kurti harmoningą aplinką, orientuojantis į pagrindinius metaprincipus, turinčius proskriptyvinį (kas neleidžiama) pobūdį, paliekant daugiau laisvos iniciatyvos ten, kur nedraudžiama. Kaip preskriptyvinė (nurodomoji) norma gali būti reikalavimas atsižvelgti į vietovei ar kuriai nors jos daliai aktualius *protinguosius kūnus* (mitologinius naratyvus).

Šiuolaikinėje planavimo teorijoje vyksta diskusija, koku laipsniu ir kuriuose planavimo lygmenyse greta „iš viršaus žemyn“ galėtų būti taikomi „iš apačios aukštyn“ principai. Pripažinta, kad jie gali būti veiksmingi tik vietiniu lygmeniu, regioninio ir strateginio urbanistinio planavimo iš esmės galima tik „iš viršaus žemyn“ prieiga (Pissourios 2014: 95). Su tuo galima sutikti, tačiau reikia pabrėžti, kad minimoje diskusijoje susitariančių, bendradarbiaujančių subjektų statusas suteiktas išimtinai tik vietos bendruomenės gyventojams, tuo tarpu šio straipsnio autorius tokį statusą suteikia ir pačiai vietovei, miestui ir net kultūrinėms idėjoms (kurios iš esmės yra „aukštai organizuotos žinios“), juos atspindintiems *protingiesiems kūnams*.

¹⁵ *SmartCode* yra unifikuotas planavimo ir urbanistinės plėtros modelis. Jis išvystytas bendrovėje *Duany Plater-Zyberk & Company*. *SmartCode* padeda kurti erdves, kuriose ypatingas dėmesys skiriamas pėstiesiems. *SmartCode* pagrįstas septynių zonų laipsniško perėjimo nuo natūralios aplinkos į tankiai užstatytą urbanizuotą aplinką principu. Kodo įgyvendinimas pagrįstas komunikacinės struktūros „žemyn“ (*top-down*) veikimu.

Kad vietinis tapatumas galėtų skleistis, svarbu daugiau orientuotis į proskriptyvinius ribojančius metaprincipus, į kuriuos rengiant sprendinius atsižvelgiama įvertinant vietos sąlygas. Kartu įvertinamas su vietoje glaudžiai susijusių aktualių *protingųjų kūnų* išdėstymo ir jų įkūnijimo sprendiniuose galimybės. Tai skirtinga strategija nuo tos, kuri yra dabar dominuojanti, kai bendriniai modeliai, pagrįsti beveik vien denotacine semantika, diegiami iš eilės visose vietovėse, ko pasekmė – laipsniškas miestų supanašėjimas.

Protinguosiuose kūnuose, suintensyvinančiuose įprastines žmogiškąsias būsenas, aktyvų vaidmenį vaidina specifiniai semantinės metakalbos vienetai. Dėl jų projektuotojo sąmonėje atsiranda adekvatus situacijai sprendimas, kurio daugelis savybių (ypač susijusios su estetinė sprendinių puse) atsiranda spontaniškai *ad hoc*. Tai laikytina formaliąja puse, techniniais dalykais, nes neturi jokio santykio su pačiu kuriamo architektūrinio objekto turiniu (su pačiu architektūriniu meniniu sprendimu iš estetinės pusės; tai jau architekto kompetencijos dalykas). Kaip jau minėta, čia svarbiausia yra informacija, perjungianti suvokėją, kūrėją į kitą gyvenimo ir būties režimą, kuriame yra atmintis.

Mitologinių naratyvų ignoravimas neatitinka darnios plėtros principų. Iš esmės darni plėtra – tai įvairių subjektiškumų interesų suderinimas. Tačiau, ignoruodami kultūrinės idėjas, kurios komunikavimui adekvačiai gali būti pristatomos tik mitologiniu naratyvu, neišvengiamai turime žiūrėti į miestą, kaip į negyvą daiktą, kuris esą tik mūsų dėka gali „atgyti“.

Šiuo metu rengiamuose teritoriniuose planavimo dokumentuose sprendiniai dažniausiai, išskyrus nesisteminius atvejus, yra atsieti nuo vietovės kultūrinio tapatumo lauko dėl netinkamai parengto reglamento, kuriame apeinama metafizinė vietovės, kuri pasižymi ženkliais fenomenologiniu ir semantiniu potencialu, dimensija. Nors mūsų teisės aktai nenumato, kad būtų vykdomi vietovės semantiniai, fenomenologiniai tyrimai, niekas projektuotojams nedraudžia sprendinius grįsti aktualia kultūrine informacija. Deja, tai daroma labai retais atvejais. Tam, kad reglamentuojant architektūrinės aplinkos tvarkymą būtų galima plačiai operuoti mitologiniais naratyvais, nuodugni vietovės fenomenologinė, kultūrologinė ir semantinė analizė turėtų būti privalomi dalykai¹⁶. Atliekant analizę nustatyti vaizdiniai ir ypatumai mitologinių naratyvų pavidalu turi būti nurodomi planuojamos teritorijos reglamente ir priskiriami vienai ar kitai konkretesnei vietai. Tik tada visai šiai teritorijai turėtų būti rengiami konkretūs projektiniai sprendiniai.

Vietovės mitologinių naratyvų visuma – tai savotiška „kalkė“, kuri uždėta ant vietovės padeda interpretuoti joje planuojamus veiksmus. Toje „kalkėje“ nurodyti su vietoje susiję įvairūs duomenys, diferencijuoti pagal

¹⁶ Destruktyviai veikiančio mitologinio naratyvo, pabrėžiančio polemistines nuostatas, pavyzdys – Vladimiro Putino „Russkij mir“.

sudėtingumo laipsnį. Tai ne faktai, kurie dažnai tėra elementarios denotacinės konstrukcijos, o žinios, kurios suvokiamos kaip kultūrinės idėjos ar kaip konceptai, turintys subjektiškumo bruožų, t. y. jie yra „protingi“ ir dėl to pajėgūs katalizuoti, kreipti, orientuoti kūrybinę mintį, užtikrinti kūrybinę abdukciją, be kurios negali būti sukurta nieko naujo. Su tokiomis idėjomis prasideda dialogas, net polilogas. Tam žinios turi būti pateiktos paradoksaliai, su tam tikra mitologine „intriga“. Būtent tada jos įgaus vaizdinių pavidalą, aktyvizuos dešiniojo smegenų pusrutulio, kuris atsakingas už kūrybą, darbą. Užuominos apie tas gerai organizuotas žinias ir turi figūruoti teritorinio planavimo dokumentų reglamentuose. Ant žemėlapių būtina nurodyti vietovėje konkretų kontūrą ir jame galiojančią kokybinę būseną (tai galima atlikti nurodant galiojančią tame kontūre vaizdinį, mitologinį naratyvą). Viename kontūre tokių naratyvų gali būti nustatyta gana daug, kontūrai gali persidengti. Tokiu atveju mitologiniai naratyvai figūruoja kaip specifiniai vietovės potencialų signalai.

Išvados

1. Planavimo praktikoje įprasta, kad socialiai reikšmingus reikalavimus atspindinčios žinios visais planavimo lygiais (strateginiu, regioniniu, vietiniu) pateikiamos nurodant planavimo standartus „iš viršaus žemyn“ (*top-down*) principu. Būtų mažiau su kokybiškos architektūrinės aplinkos kūrimu susijusių problemų, jeigu reglamentuojant vietiniu lygmeniu papildomai būtų sudarytos sąlygos aktyviau reikštis principui „iš apačios aukštyn“ (*bottom-up*).
2. Numatant reguliavimą, planuojant vietinio lygmens teritorijas ir projektuojant pastatus, turi būti orientuojamasi į pagrindinius metaprincipus, kurie turi *proskriptyvinį* (apibrėžia tai, kas neleidžiama) pobūdį. Šitaip būtų paliekama daugiau laisvos iniciatyvos tam, kas nedraudžiama. Draudimai turi būti metalygio – visetiniai, archetipų plotmės, ne stilistinių taisyklių lygmens (už stilistiką atsako pats architektas).
3. *Preskriptyvinėmis* (nurodomosiomis) normomis galime ne tik, kaip priimta, nurodyti aplinkai ir statinių architektūros kokybei keliamus standartinius reikalavimus (nors kol kas dėl įprastinio siekio formuluoti direktyviai – tiesiogiai tai gali pretenduoti į absoliučias formuluotes, kurios gali pridaryti žalos vietiniam kultūriniam tapatumui), bet ir skubiai, vykstant projektinei veiklai, sudaryti sąlygas kai kuriems fenomenologiškai grįstiems reikalavimams nustatyti.
4. Atsižvelgiant į tokias sąlygas, architektūros kokybės kriterijus būtų galima formuluoti situatyviai, *ad hoc*, spontaniškai, netiesiogiai, tam panaudojant tiek žinias, kurios socialinėje plotmėje figūruoja prieš projektavimo pradžia,

tiek ir rengiant projektą išryškėjančias žinias bei aukšta kompetencija pasižyminčių projektuotojų pagal aiškias „žaidimo taisykles“ vykdomą „vidinę ekspertizę“. Prie žinių, figūruojančių socialinėje erdvėje ir leidžiančių aktualizuoti pagrįstus svarstymus apie architektūros kokybę, vykstant netiesioginiam argumentavimui, ir veikiančių „iš apačios aukštyn“ principu, priskirtinos žinios, figūruojančios kaip specifiniai „supratimo įtaisai“ arba, vartojant filosofo M. Mamardašvili terminą, – *protingieji kūnai*. Labai svarbu, ar teisiniuose aplinkos pertvarkymą reguliuojančiuose dokumentuose būtų pristatomi būtent tokie *protingieji kūnai*.

5. *Protingaisiais kūnais* straipsnyje vadinami remiantis lokalizmo koncepcija ištirti autentiški gyvensenos modeliai, kuriuos sudaro žinios apie unikalius, savitus mūsų krašto apgyvendinimo sistemos elementus, kultūrinės idėjas, architektūrinių objektų archetipus. Šie dalykai egzistuoja kaip savotiški subjektai, su kuriais projektuotojas bendradarbiauja „dialogo“ režimu. Tokiu atveju aplinkos kūrimo proceso dalyviais laikomi ne tik bendruomenės nariai. Informacija, susijusi su *protinguoju kūnu*, perjungia projektuotoją į kitą gyvenimo ir būties režimą, kuriame yra atmintis, perimamumas, tęstinumas laikui bėgant ir kur šie dalykai išlieka nesuirę (kas įvyktų, jei jie būtų paliekami natūralių procesų savaiminei eigai). *Protingieji kūnai* gali būti skirstomi į universaliuosius ir unikaliuosius. Šiuo metu tikriniai archetipai ir su jais koreliuojantys *protingieji kūnai*, susiję su konkrečia vieta (pavyzdžiui, konkretaus Lietuvos miestelio sodybinis gyvenamasis namas arba kurio nors miesto reprezentacinė aikštė), yra sunkiai architektų įvaldomi. Todėl neretai esame beginkliai prieš globalizacijos proceso iš svetur peršamus modelius.
6. *Protingieji kūnai*, veikdami netiesioginio argumentavimo režimu, geriausiai pasireiškiantys komunikavimo procese mitologinio naratyvo principu (kurio struktūroje organiškai dera ir denotacinė, ir konotacinė semantika – pastaroji ypač svarbi skatinant kūrybinį mąstymą), gali prisidėti prie architekto egzistencinės patirties aktualizavimo sprendžiant kūrybinius uždavinius ir geba atlikti sprendimo katalizatoriaus vaidmenį. Tik tokiu būdu organizuojant projektinės veiklos informacinį aprūpinimą gali būti sudaromos galimybės sukurti naujus originalius architektūrinius kūrinius, kartu atsižvelgiant ir į sociokultūrinę atmintį. Ieškant veiksmingų *bottom-up* modelių prototipų, tikslinga atsižvelgti į primirštas statybos reglamentavimo schemas, savo laiku prisidėjusias kuriant Europos miestų tapatumą pačiais ankstyviausiais jų raidos tarpsniais.
7. Pažymėtina mitologinių naratyvų ypatybė – veikdami sociokultūrinėje dimensijoje jie adekvačiausiai priimami plačiosios visuomenės sluoksnių (tai gebėjimai, kurie gali būti išvystyti ugdant visuomenę) ir gali tarnauti kaip priemonė, leidžianti pasiekti konsensą tarp projektuotojų, visuomenės ir architektūrinės aplinkos.

Literatūra

- Digital Map Data Bases. Economics and User Experiences in North America. 1987. *Joint Nordic Project „Community Benefit of Digital Spatial Information“*, Report 3, March.
- Guidoni, E. 1979. La componente urbanistica Islamica nella formazione delle città Italiane, in Gabrieli, F. and Scerrato, U. (eds.) *Gli Arabi in Italia*. Milano, 575–597.
- Hakim, B. S. 2008. Mediterranean urban and building codes: origins, content, impact, and lessons, *Urban design* 13: 21–40.
- Lotmanas, J.; Uspenskis, B. 2004. Mitas – vardas – kultūra, in Lotman, J. *Kultūros semiotika* (sud. A. Sverdiolas). Vilnius: Baltos lankos, 231–253.
- Petrušonis, V. 1988. Teatras ir Kauno centro mitai, *Kauno tiesa* 239: 4.
- Petrušonis, V. 1994. Modeling of the town identity, in *Villes reconstruites: du dessin au destin*. Actes du deuxième colloque international des villes reconstruites. Lorient. Editions de l'Harmattan, 2: 141–142.
- Petrušonis, V. 2002. Vietovės kultūrinio tapatumo subjekcinis substratas, *Urbanistika ir architektūra* [Town Planning and Architecture] 23(1): 18–36.
- Petrušonis, V. 2011. Kultūrinių archetipų recepcija planuojant urbanistinę renovaciją, *Urbanistika ir architektūra* [Town Planning and Architecture] 35(4): 260–266.
- Petrušonis, V. 2012. Kultūros paveldo vertinimo metodologinės perspektyvos bendrųjų mokslinių paradigimų kaitos kontekste, *Urbanistika ir architektūra* [Town Planning and Architecture] 36(1): 5–12.
- Pissourios, I. A. 2014. Top-down and Bottom-up Urban and Regional Planning: Towards a Framework for the Use of Planning Standards, *European Spatial Research and Policy* 21(1): 83–99.
- Postrel, V. 1998. *The Future and its Enemies: The Growing Conflict over Creativity, Enterprise, and Progress*. New York.
- Šešelgis, K. 1996. *Lietuvos urbanistikos istorijos bruožai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.
- Whyte, W. 1980. *The Social Life of Small Urban Spaces*. Washington, DC: The Conservation Foundation.
- Wolpert, L. 1991. *The Triumph of the Embryo*. Oxford.
- Алфорова, Г. В. 1973. Кормчая книга как ценнейший источник древнерусского градостроительного законодательства, *Византийский временник* 35: 195–220.
- Кириченко, Е. И. 1979. Пространственно-временные характеристики в русской архитектуре середины и второй половины XIX в., в кн. *Типология русского реализма второй половины XIX века*. Москва: Наука, 286–351.
- Кондаков, Н. И. 1975. *Логический словарь-справочник*. Москва: Наука.
- Мамардашвили, М. К. 1994. *Классический и неклассический идеалы рациональности*. Москва: Лабиринт.
- Мамардашвили, М. К. 2012. *Лекции по античной философии*. Санкт-Петербург: Азбука, Азбука-Аттикус.
- Степанов, А. В. 1985. Площадь – пространство конфликта, в кн. *Социально-психологические основы среднего образования*. Таллин, 97–98.
- Сюзюмов, М. Я. 2002. О трактате Юлиана Аскалонита, in Сюзюмов, М. Я. *Византийские этюды*. Екатеринбург: Изд-во Уральского университета, 38–54.
- Швейцер, А. 1988. Мировоззрение индийских мыслителей. Мистика и этика, в кн. *Восток – Запад. Исследования. Переводы. Публикации*. Москва: Наука, 209–233.

LEGAL PRECONDITIONS FOR CREATING HARMONIOUS ARCHITECTURAL ENVIRONMENT

Vytautas Petrušonis

Abstract. In planning practice of all scales (strategic, regional, local) it is usual that the knowledge representing socially important requirements is shaped as set of planning standards defined on the base of *top-down* approach. The creation of high-quality architectural environment would have less problems if, on the local level, the *bottom-up* principle, now rarely applied, would be widespread at a greater degree. Local-level territorial planning and building design should focus more on key meta-principle, having proscriptive character (definition of what is legally not allowed). It means more freedom is left for issues that are not prohibited. Prohibitions have to function on meta-level, they have to present archetypically based holistic features not related with any artistic, stylistic aspects – the latter belong exclusively to the realm of architect's responsibility. On the other hand prescriptive requirements have to be suitable not only for formulating descriptive standards for quality of environment and architectural objects. However certain threats for locality's cultural identity can arise because of absolute character of such definitions. Therefore the possibility allowing to formulate some phenomenologically based requirements in the course of the project work should be left open. Thanks to such conditions, architectural quality criteria can be formulated by situation, *ad hoc*, spontaneously, indirectly. In this case two types of knowledge are being involved: the knowledge which appears in the social context before the beginning of design, as well as the knowledge, which is highlighted in process of preparation of the project. It happens thanks to the creative efforts of designers with a high competence acting under explicitly presented "rules of the game" without advices and instructions of so called experts.

Talking about the knowledge that figures in social space and allows to actualize considerations about the quality of architecture we can refer to the knowledge, that can be named as specific "awareness devices" or, borrowing philosopher M. Mamardashvili's term – "intelligent bodies". Indirect reasoning and operating in the frame of *bottom-up* approach is essential quality of this type of knowledge. It is very important to integrate such "intelligent bodies" into the structure of legal regulative documents governing the changes of built environment. We apply the notion „intelligent bodies“ to authentic lifestyle patterns defined on the base of localism concept; it is basically the knowledge about the unique features of the built environment, related structures and elements, cultural ideas, archetypical qualities of architectural objects. The mentioned entities possess features of subjectivity and the designer collaborates with them in the „dialog“ mode. It should be stated that not only members of the community but also the mentioned entities participate in the forming of built environment.

Information related with the „intelligent bodies“ switches the understanding of the designer into specific mode of life and existence, activating the memory, continuity in time. This state of mind allows dealing with socio-cultural memory in more appropriate way. "Intelligent bodies" can be divided into the universal and the specific ones. We can state that the archetypes and the „intelligent bodies“ correlated with them and associated with a specific area (for example, a homestead residential

house of certain Lithuanian village or particular town square that have to express representative character) are still too difficult for the architects to handle. Therefore, we are often powerless in the face of the globalization process seducing us with universal patterns as some kind of *panacea*.

“Intelligent bodies“, acting in indirect mode of argumentation if presented in the shape of mythological narrative can contribute to the actualization of existential experience of the architect. Such narrative organically joins both denotative and connotative semantics – the latter is particularly important in promoting creative thinking. In this case it is fostering the role of narrative as catalyst of solution. The process of creating new original architectural works with respect to the socio-cultural memory has to be supplied with information organized in the mentioned way. Ancient building regulatory models that contributed becoming of identity of European cities in earliest stages of their development can offer certain schemes of effective *bottom-up* models for today.

It should be noted that the mythological narratives figuring in the socio-cultural dimension can be easily perceived by different groups of society (thanks to appropriate public education) and so it can help to reach a consensus among the wide range of agents – planners, community members also the built environment as a subjectivity of specific kind.

Keywords: harmonious architectural environment, the legal regulation of territorial planning, regulation of planning using *bottom-up* approach, locus' cultural identity, protection of cultural heritage, creative innovation in architecture, mythological narrative, connotation, history of building laws.

Apie autorių. Vytautas Petrušonis – docentas, daktaras. Dirba Architektūros fakultete, Vilniaus Gedimino technikos universitete.

Mokslinių interesų kryptys: vietovės kultūrinis tapatumas, architektūrinių objektų struktūrinės-tipologinės ypatybės, architektų kūrybinio braižo tyrimai, kūrybinės inovacijos architektūroje, architektūra ir psichologija, architektūros etiniai aspektai, architektūrinės veiklos metakritika.

MIESTAS KAIP SPĄSTAI: APIE NORMAS IR LAISVES, KURIANT MIESTO ARCHITEKTŪRĄ

Jūratė Markevičienė

ICOMOS narė

El. paštas juratemark@post.5ci.lt

Santrauka. Straipsnyje nagrinėjamas architektūros kūrimas mieste, dichotomija tarp miesto, kaip gyvenimo terpės, normiškumo ir architektūros, kaip meninės kūrybos, laisvės. Bendrajame teisiniame šiuolaikinio miesto ir architektūros kokybės kontekste siekiama išsiaiškinti du miesto formos požiūriu esminius dalykus: pirma, kiek ir kaip turėtų būti reglamentuojama miesto architektūra, antra, kaip architektūros vertinimo tikslais reikėtų įnorminti jos kokybę.

Žmogaus gyvenamoji terpė, ypač miestai, yra gyvybiškai svarbūs visuomenių kultūrai ir visai žmogaus būčiai bei (iš)gyvenimui. Dabartinėje antropoceno epochoje miestų forma yra viešasis gėris, kuriam puoselėti kuriami įstatymai, steigiamos institucijos, užtikrinamas visuomenės dalyvavimas. Šiuo požiūriu architektūra yra priemonė miesto terpei formuoti, o statiniai – terpės ląstelės, vertinamos pagal gyvenamosios aplinkos kokybės kriterijus.

Kita vertus, architektūra priklauso menams, šiuolaikiniai jos kūrėjai siekia modernybės suformuotos menininko kūrybinės laisvės, o meniniai-estetiniai kriterijai, pagal kuriuos vertinami architektūros meno kūriniai, negali būti sutapdinami su lyginamaisiais kiekybiniais architektūros kokybės rodikliais.

Dėl nuolatinės dichotomijos tarp miesto terpės diktato architektūrai ir meno autonomiškumo architektas, kurdamas mieste, dažnai pradeda tarp jų rinktis, taip patekdamas į vertybinius spąstus. Panašių prieštarų kyla ir reglamentuojant bei vertinant miesto architektūros kokybę.

Miestų formavimo reglamentai yra visuomeninio susitarimo dalykas – politinis sprendimas. Jų tinkamumą lemia keli veiksniai. Pirma, pagrįstumas miesto formos matricos, charakterio ir kaitybos paradigmų identifikavimu. Antra, formos siekiamybės išankstinis įteisinimas. Trečia, konkrečiai ir tiksliai įnorminti miesto matricos standartai; šie reglamentai negali būti migloti arba „kiauri“, kad jais nebūtų manipuluojama. Ketvirta, atsisakymas „lopyti“ įstatymų spragas valdžios institucijų *ad hoc* nurodymais, nes nuomonės nėra įstatymai. Praktikoje visa tai priklauso nuo miesto valdžios ideologinių nuostatų (totalitarinių, neoliberalių, socialinių demokratinių) ir (arba) jos pragmatinio aktyvumo įteisinant miesto formavimą.

Šiame kontekste analizuodama Lietuvos miestų formos reglamentavimą, autorė daro išvadą, kad jis neretai skatina chaotišką miestų raidą. Identifikuojamos pagrindinės priežastys, ypatumai, pateikiama siūlymų Lietuvos miesto formavimo teisei gerinti. Miesto architektūros kokybės atveju siūloma sugrupuoti rodiklius į miesto terpės ir architektūros meno, drauge įteisinant skirtingus vertinimo mechanizmus ir teisinę vertintojų atsakomybę.

Reikšminiai žodžiai: architektūra, architektūros kokybė, estetinė ir meninė vertė, gyvenimo kokybės rodikliai, įnorminimas, kultūros ekologija, kultūros paveldas, meno kūrinys, miesto morfologija, miesto terpė, miestų planavimas, reglamentavimas, teisė, viešasis gėris.

Įžanga

Žmogaus gyvenamoji terpė, ypač miestai, yra viešasis gėris, gyvybiškai svarbus visuomenių kultūrai ir visai žmogaus būčiai bei (iš)gyvenimui. *Miestas*, ypač šiuolaikinis miestas, – itin sudėtinga organizacija, kurios materiali raiška yra miesto forma – fizinį ir dvasinį miestiečių (iš)gyvenimą lemianti ypatinga aplinka (terpė), sukurta tikslingai arba atsiradusi dėl žmonių visuomenių veiklos¹. Tai daugialypė erdvėlaikinė sistema, kurioje neišvengiamai tenka patirti ir atsižvelgti į aibę įvairiausių ir savaip susipynusių veiksnių. Ji nuolatos kinta dėl gamtinių, sociokultūrinių ir istorinių veiksnių, o jos atskiros sudėtinės dalys labai įvairiai veikia tiek viena kitos, tiek bendrąją miesto formą.

Priešingai modernizmo ir totalitarių sistemų urbanizmo kadaise įteigtam, o Lietuvoje vis dar gajam požiūriui apie neva *chaotiškai* augusius ankstesnių laikotarpių miestus, jie kito dėsningai, paprastai „pakludami“ savo sandaros invariantams bei archetipiniams. Miesto formą neišvengiamai grindžia dvi pagrindinės paradigmos: *vietos* (kraštovaizdžio) ir *tinklo*, kurias miesto tyrinėtojai (urbanologai, miesto geografs ir pan.) dažnai sieja su gyvenimo mieste *kokybe*². Taip išsaugoma ir tęsiama miesto regimoji tapatybė. Tiesa, įvyksta vadinamųjų miesto raidos „revoliucijų“, kada ankstesnė forma tikslingai sunaikinama, kad jos vietoje būtų sukurta visiškai kita. Taip atsiranda nauja miesto tapatybė ir prasideda naujas jos saugos bei tamos ciklas.

Miesto formą suvokiame ne tik jslėmis. Ji yra trimatis tekstas, regimasis pasakojimas, kurį galima pamatyti ir perskaityti. Suvokdami miestą, iš esmės suvokiame jo savitą charakterį – tiek fizinį, tiek sociokultūrinį. Visgi, norint toliau plėtoti ir puoselėti miestą, reikia ne vien justi, bet ir suprasti miesto charakterį bei įžodinti šį supratimą. Tik tuomet galėsime numatyti, kaip miestą paveiktų mūsų siūlomi pokyčiai.

¹ Kai kurie bendrieji dalykai, apie kuriuos kalbama straipsnyje, yra plataus tarptautinio mokslinio diskurso dalis, todėl, užuot atskirai juos aiškinus, pateikiamos nuorodos į publikacijas, kurios, straipsnio autorės nuomone, padėtų skaitytojui labiau įsigilinti į atitinkamą kontekstą.

² Daugiau žr. Sargolini 2013.

Miesto terpė yra gyvybiškai svarbi kiekvienam miestiečiui. Dabartinėje antropoceno epochoje pasauliui vis labiau urbanizuojantis, o miestams demokratėjant, kiekvienas statinys neišvengiamai vertinamas kaip miesto terpės ląstelė, o *architektūra* tampa *priemone šiai terpei formuoti*. Neatsitiktinai miesto formos puoselėjimas tiek tarptautiniu, tiek nacionaliniais lygmenimis laikomas viešuoju interesu, pagrindiniu miestų planavimo prioritetu, kuriam ginti kuriami įstatymai, steigiamos institucijos, užtikrinamas visuomenės dalyvavimas³ ir taikomi *gyvenamosios aplinkos kokybės* kriterijai.

Kita vertus, *architektūra priklauso menams*. Šiuo atžvilgiu jai taikomi bendrieji *meno kūrinio vertinimo* kriterijai. Nenuostabu, kad šiuolaikiniai architektai, kaip visi modernybės epochos menininkai, siekia kuo mažiau varžomos kūrybinės laisvės, todėl purtosi tiek teisinio reglamentavimo, tiek „neprofesionalios“, t. y. ne profesijos kolegų išsakomos, kritikos.

Dėl nuolatinės dichotomijos tarp miesto terpės diktato architektūrai⁴ ir meno autonomiškumo ką nors mieste kuriantis architektas dažnai patenka į savotiškus *vertybinius spąstus* – tuomet, kai įžvelgia ne dvinariškumą, bet dvi alternatyvas ir pradeda iš jų rinktis. Taip gali atsitikti dėl įvairių priežasčių – socialinių, politinių, teisinių, ekonominių, asmeninių ir kitų. Ši dichotomija taip pat sukelia prieštarų reglamentuojant ir vertinant miesto architektūros kokybę.

Minėtoji problema yra visuotinė, tačiau ypač aktuali šalims, neturinčioms ilgalaikių tęstinių miesto žemėvaldos, miestų planavimo⁵ teisės ir formavimo valdymo tradicijų, tarp jų ir Lietuvai. Todėl bendrajame šiuolaikinio miesto formavimo ir miesto architektūros kokybės užtikrinimo kontekste žvelgiant į Lietuvos miestų formavimo teisinį reglamentavimą siekiama išsiaiškinti *du* miesto formos požūriui Lietuvai esminius dalykus. *Pirma*, kiek ir kaip turėtų būti reglamentuojama arba nereglamentuojama miesto architektūra. *Antra*, kaip architektūros vertinimo tikslais reikėtų apibrėžti jos kokybę.

³ Daugiau žr. Markevičienė 2011 (1), 2011 (2).

⁴ Šiame straipsnyje nenagrinėjamas iškilių miesto dominančių kūrimas – tais atvejais, kai, siekiant viešojo tikslo sukurti unikalų simbolį, iš anksto suplanuojama visiškai arba iš dalies nepaisyti bendrųjų miesto formavimo taisyklių.

⁵ *Miestų planavimu* čia vadinamas ne teritorijų planavimas, kaip jį apibrėžia Lietuvos Respublikos teritorijų planavimo įstatymas, bet visas miesto formos kūrimo procesas – nuo sumanymo atsiradimo iki jo įteisinimo, t. y. gauto valdžios leidimo statyti (taip pat plačiaja prasme). Todėl visos tekste vartojamos planavimo ir projektavimo sąvokos (*reglamentai, planai, projektai, sąlygos, reikalavimai* ir pan.) yra bendrinės ir neturi būti siejamos su konkrečiais Lietuvos arba kitos šalies įstatymais, jei nenurodyta priešingai.

1. Kiek ir kaip reglamentuoti architektūros kūrimą mieste?

Miesto formos identifikavimas – miesto matrica ir charakteris

Miesto, kaip vienio, fizinę formą (įskaitant ir jo sociokultūrinį pagrindą, ypač su fiziniiais pavidalais siejamas simbolines prasmes) tiria *miesto morfologija*⁶. Ji nustato šios trimatės (arba keturmatės, jei pridėtume diachroninę sudedamąją) sistemos *morfologinę sandarą* – karkaso ir audinio ypatumus bei *elementus* – materialius ir nematerialius, tūrinius ir erdvinčius, dirbtinius ir gamtinius, invariantinius bei archetipinius ir kintamuosius, taip pat šių elementų *sąsajų ir jungčių* su visuma ir vieno su kitu *po būdį*, jų diachroninius *sluoksnius* bei pan.⁷, identifikuoja *miesto formos matricą* ir *miesto charakterį*⁸. Miesto morfologinėje sandaroje kiekvienas atskiras statinys, pavienis kompleksas ir pan. tėra miesto formos ląstelė, *morfema*⁹, kuri pagal savo sisteminę reikšmę kartais yra „žodžio“ šaknis, o kartais priešdėlis, priesaga arba galūnė. Miesto sandara apskritai panaši į žodinės kalbos sandarą.

Žodinėje kalboje visi žodžiai skirstomi į *turinio* žodžius (daiktavardžius, būdvardžius, veiksmažodžius,rieveiksmius) ir *funkcinius* žodžius (įvardžius, jungtukus, pagalbinius veiksmažodžius ir t. t.). Kalbėtojas gali papildyti kalbą naujais turinio žodžiais, bet ne naujais funkciniais žodžiais, antraip jo kalba netektų rišlumo ir niekas nesuprastų, ką sako kalbėtojas. Panašiai skirstomos ir morfemos – į *žodžių darybos* ir *žodžių kaitybos*

⁶ Kitaip – *urbomorfologija*. Plačiau apie miesto morfologiją, jos pranašumus, palyginti su įprastiniais šiuolaikinio urbanistinio planavimo bei architektūrinio projektavimo metodais, ir suteikiamas naujas galimybes vertinti bei formuoti šiuolaikinius miestus, įskaitant istorinius, žr. Bianca 2014: 85–112.

⁷ Miesto formos nustatymas nereiškia, kad sudėtingas miesto formas reikia susiaurinti iki atskirų tipologinių vienetų. Priešingai, miesto morfologinis sudėtingumas yra pagrindas tirti miestovaizdžių susidarymą ir kaitą, nustatant, kaip laikui bėgant formavosi konkretūs miestai ir, vadovaujantis bendroju principu, kad miestovaizdžiai yra palimpsestai – savęs pačių raidos įrašai. Miesto gatvės ir žemės sklypų struktūros yra morfologiškai skirtingos ir visos drauge sudaro miesto sudėtingumą, todėl sunkiai suvedamos į pavienius tipus. Miesto sandaros analizei reikia didelio kartografinio mastelio (1:500–1:5000), detalai atskleidžiančio gatvių, sklypų ir pastatų išsidėstymą. Tas taikytina ir miesto erdviniai sandarai bei miesto audiniui, kur identifiкуotini tiek dideli, tiek maži vietovės formos matricos ir charakterio pokyčiai. Būtent jie yra svarbūs, norint atskleisti miestą formavusius ir naudojusius sociokultūrinis procesus. Be to, miesto formos nėra nei neutralios, nei inertiškos, jos neša ir kuria sociokultūrinės prasmes, todėl įtraukiami miesto ikonografiniai tyrimai, nustatantys miestovaizdžių reikšmes ir simbolines prasmes (Lilley 2009).

⁸ *Miesto formos matrica* yra vietovės (viso miesto, taip pat atskirų jo dalių, pavienių kraštovaizdžių ir pan.) erdvinės sandaros sisteminė schema, o *vietovės charakteris* – šios matricos pagrindu susiformavęs unikalūs, išskirtinis vietovės pavidalas.

⁹ Lingvistikoje *morfema* yra mažiausia žodžio dalis, turinti leksinę ar gramatinę reikšmę, – priešdėlis, intarpas, priesaga ir galūnė, bet ne šaknis. Kalbėdama apie miesto morfologiją, straipsnio autorė *morfemos* sąvoką vartoja kiek plačiau, šioms reikšminėms dalims priskirdama ir žodžio šaknį.

morfemas: priešingai pirmosioms, antrosios niekada nepakeičia žodžio gramatinės kategorijos ir reikšmės. Morfologija tiria žodžių formas, jų tarpusavio santykius ir reikšmes. Kiekviena žodžio forma turi vieną ar kelias gramatines reikšmes, o pagal gramatines reikšmes skiriamos žodžių formų grupės sudaro *kaitybos paradigmas* (Kasparaitis 2005).

Tokiomis pat vidinėmis sąsajomis pagrįsta ir miesto forma. Miesto morfologijos tyrimais nustatomos miesto formos sudėtinių dalių, sluoksnių ir elementų *sąveikos, sąsajos, daugiabriaunės priklausomybės ir kontekstai*, visų jų integravimosi tarpusavyje principai, kitaip tarus, identifikuojama *miesto formos matrica*, kurioje kiekviena morfema, pavyzdžiui, pastatas, vertinama kaip *portalas*, per kurį atsiveria didesnė miesto visuma. Neiškreiptą vaizdą gausime tik tuomet, jei žvelgsime visais rakursais, neapsiribodami, tarkime, vien makro- arba mikromasteliu, atsietai vertindami urbanistinius ir architektūrinius arba erdvinius, tūrinius ir plokštuminius elementus, ir t. t. Todėl miesto morfologijos metodai yra *sisteminiai ir visuminiai*. Jie tinka tiek istorinio, tiek bet kurios rūšies šiuolaikinio miesto morfologinei matricai identifikuoti. Pasak Stefano Bianca, tai „kultūrinės anamnezės“ procesas, kurį reikia vertinti ne kaip pamišimą dėl praeities, bet kaip geriausią būdą pagrįsti ateitį, sistemingai ir nuosekliai valdyti tęstinį miesto atsinaujinimo procesą, prireikus užgydyti istorinio audinio žaizdas (Bianca 2014: 86).

Identifikavus miesto matricą, galima nustatyti miesto formos *kaitybos paradigmas*, kurios tampa pagrindu tolesniam miesto pavidalui modeliuoti. Jomis remiantis taip pat vertinama, kiek ir kaip naujoji architektūra yra susijusi su miesto kontekstu.

Miesto formos matricos nustatymas – sudėtingas daugialypis uždavinys. Iš įvairių šalių praktikos matyti, kad jis paprastai neįkandamas vienam žmogui, vienai grupei, profesijai, institucijai. Jam išspręsti nepakanka meninės intuicijos ir (arba) vizualinio raštingumo, nes anaipol ne visi pavidalai matomi plika akimi, ne visos prasmės atsiveria iš regimojo rakurso. Vėlyvojoje modernybėje, suintensyvėjus miesto semiotizavimui ir sujausminimui, miesto aplinka apskritai įgijo kur kas daugiau prasmų, negu įmanoma nustatyti įprastiniais sociologinių ir geografinių tyrimų metodais (Schmid, Sahr, Urry 2011: 1; žr. ir Lilley 2009: 66–69). Kitaip tarus, identifikuojant miesto materialųjį pavidalą, nepakanka *ad hoc* išvelgti tik „kažką, kažkaip ir kažkodėl“, esančio ten šiuo metu, reikia ir žinojimo „kaip ir kodėl“ atsirado šie miesto pavidalai, kokia jų vertybinė prasmė. Be visų šių *išankstinių žinių* neįmanomas miesto erdvinis planavimas – procesas, kai, remiantis *esamosios* (paveldėtosios) miesto formos matrica (ją išsaugant, tęsiant arba nuvertinant), modeliuojama *siekiamoji* miesto matrica.

Miesto formos reglamentavimas

Miestų formavimą pradėta reglamentuoti jau prieš keletą tūkstantmečių, rūpinantis tiek viešąja tvarka, tiek miesto simboline raiška ir nuo jos neatšiejamu estetiniu¹⁰ miesto pavidalu. Už estetiškos tvarkos pažeidimus bauta beveik kiekvienoje epochoje – piniginėmis baudomis, prievole nugriauti miestui netinkamą statinį, nusavinimu, netgi mirtimi. Tarp seniausiųjų reglamentų dažnai nurodomas Asirijos valdovo Sennacheribo (705–681 pr. Kr.) įsakymas, jog kiekvienas, išdrįšęs sudarkyti Ninevijos Karališkojo kelio perspektyvą ir pavidalą, turi būti pakartas ant savo namo stogo¹¹. Civilinės teisės lopšyje – Senovės Romoje – buvo sukurta ir viešoji miestų formavimo teisė. Praėjusiojo amžiaus septintajame dešimtmetyje sukurta *urbicidio* (smurto prieš miestą) sąvoka, kuri reiškia tyčinį miestų naikinimą – tiek ginkluotų konfliktų metu, tiek masiškai restruktūrizuojant ir renovuojant miestus.

Šiuolaikiniame pasaulyje turbūt nerastume miesto, kurio formavimas nebūtų reglamentuotas. Įnorminimo ribos yra visuomeninio susitarimo dalykas – politinis sprendimas dėl prioritetų ir atramos taškų, kuris įteisinamas tam tikro standarto pavidalu. Todėl vyksta diskursas dėl reglamentavimo apimčių ir pobūdžio, ypač dėl laisvės ribų įgyvendinant teises į saviraišką, kultūrinį tapatumą, disponavimą nuosavu nekilnojamuoju turtu ir pan.

Už miestų formavimą paprastai atsako valdžios institucijos, kurios turi užtikrinti, kad miesto matrica būtų *iš anksto identifikuota*, o atitinkama miesto formos siekiamybė – *iš anksto įteisinta*. Nuo šio identifikavimo ir įteisinimo pobūdžio tiesiogiai priklauso, ar miestas išsaugos savo sisteminių vienių, tapatumą, unikalų charakterį arba, priešingai, taps chaotiškas pavienių statinių bei kompleksų „salynas“ amorfinėje beveidžių trasų tinklo išvarpytoje aplinkoje.

Vargu ar kokio nors šiuolaikinio miesto savivaldybė oficialiai skelbtų siekianti antrosios alternatyvos. Tačiau praktikoje ji sutinkama neretai, ir būtent ten, kur miesto valdžia tiek dėl *ideologinių*, tiek dėl *pragmatinių* priežasčių faktiškai nusišalina arba yra nušalinama nuo miesto formavimo.

¹⁰ Estetinio pavidalo nereikėtų tapatinti su meniniu (žr. toliau). Tiesa, modernybėje sutinkami ir miestų-meno kūrinių projektai, netgi vienas kitas įgyvendinimas, tačiau, tokiam miestui pradėjus gyvuoti, jo menines savybes neišvengiamai nustelbdavo gyvenamajai terpei būdingi ypatumai.

¹¹ Žr. kad ir Erder 1986: 25. Pažymėtina, kad šie savininkų laisvės statyti „pagal savo norus“ suvaržymai paprastai taikyti ne bakūžėms, bet privatiems rūmams ir turtingųjų namams (pvz., Senovės Romoje).

Tarp *ideologinių priežasčių* ryškėja trys pagrindinės tendencijos. *Totalitarinė* būdinga diktatūroms. *Demokratinė socialinė*¹² paprastai sutinkama Vakarų demokratijose. *Neoliberalioji* itin dažna trečiojo ir buvusio antrojo (pokomunistinio) pasaulio šalyse, kuriose vyksta sudėtingas perėjimas iš totalitarizmo į demokratiją¹³. Pasak J. Fiedlerio, sąvoka „neoliberalusis planavimas“ apskritai yra oksimoronas, nes planavimas – tai pastanga sukurti prasmingą kontekstą remtis bendresne, didesne tvarka, makroekonominiais skaičiavimais, ekologiniu santykiu ir viešuoju interesu, o globaliosios rinkos ekonomikos sąlygomis vykstantis urbanizavimas neturi nei šių prasmų, nei jokie tikslo, todėl vengia planuoti. Taip ardomas miesto vienis: „*Mėgindami pasiekti bet kokios rūšies regimųjų rezultatų tiek privatūs, tiek viešieji veikėjai imasi kurti uždarus rojus, visas kitas problemas išstumdami į išorę, globalios nirvanos link <...>. Šiuos veiksmus įkvepia plačiai paplitusi nuomonė, kad, jei kiekvienas darys teisingus dalykus savo vietoje, pasaulis iš tiesų taps geresnis. Nereikia smerkti šio požiūrio, tačiau būtina pasakyti, kad tokie rojai galimi tik todėl, kad aplink esama daugybės ne rojaus erdvių, sugeriančių funkcijas, kurių niekas nenori turėti. Ši erdvė – prasidedanti miesto ir pasibaigianti pasaulio erdve – yra menkai reglamentuota. Kalbant apie viešąją reglamentavimą, turi būti aišku, kad jis nenustato visumos*“ (Fiedler 2014: 129–130, 132). Kitaip tariant, neoliberaliai miesto valdžiai miestas yra *distopija*, užstatyta tik į save pačius atsigręžusiais padrikais mikrodariniiais, kurie nepriklauso niekam kitam, netgi *rizomai*¹⁴.

Neoliberalusis urbanizmas dažnai sukelia miestų bendruomenių nepasitenkinimą. Todėl sutinkamas ir užslėptas – latentinis – neoliberalusis urbanizmas, kai rezultato siekiama manipuliuojant „demokratiškai skambančiais“ deklaratyviais įstatymais ir ypač menkai kontroliuojant jų vykdymą. Svarbu ir tai, kad totalitarusis ir neoliberalusis urbanizmas ne visais atžvilgiais yra prieštaros. Pavyzdžiui, du vienodai priešingi demokratiškam miestų valdymo procesui, nes viešai arba neviešai siekia diktuoti visuomenei, miesto formavimą pagrįsdami ne tiek įstatymais, kiek asmeniniais požiūriais: vienu atveju valdančiųjų „direktyvomis“, kaip sovietinėje urbanistikoje, kitu atveju – privačių savininkų „pageidavimais“ ir kt.

¹² Ši srovė turi daug atmainų. Jai priskirtinos ir XX a. pab. susiformavusios naujosios, Lietuvos praktikos dar nepasiekusios miestų formavimo kryptys, programiškai prieštaraujancios modernistiniam urbanizmui ir jo šiuolaikinėmis atmainomis (restruktūrizacijai, posturbanizmui, reginių urbanizmui ir kt.) ir siekiančios kitų tikslų: miestų istorinio tęstinumo, ekologinio ir kultūrinio tvarumo, bendruomeniškumo ir socialinės sanglaudos, žmogaus teisių į miestą užtikrinimo ir pan. (pvz., reurbanizmas, naujasis urbanizmas, tvarusis urbanizmas, naujasis tradicionalizmas, iš dalies žaliasis urbanizmas ir kt.).

¹³ Plačiau žr. kad ir Stenning *et al.* 2010; Fiedler 2014.

¹⁴ Deleuze'iškąja sąvokos prasme.

Pragmatinėms miesto valdžios faktinio nusišalinimo nuo miesto formavimo *priežastims* daugelyje miesto tyrimų (sociologinių, politologinių ir pan.) priskiriami atvejai, kai miesto valdžia:

- tiesiog nesugeba suvaldyti situacijos (kaip didmiesčių lūšnynuose);
- dėl ideologinių arba ekonominių paskatų atsisako sistemškai vystyti miestą arba besąlygiškai suteikia pirmumą pelno siekiančiai veiklai, statistinei plėtrai, o ne miesto bendruomenės gyvenimo kokybės puoselėjimui¹⁵;
- nacionaliniu ir (arba) vietos lygmeniu neturi ir nekuria tinkamo teisinio reglamentavimo;
- turi reikiamas teises priemones, tačiau netinkamai jas įgyvendina;
- nacionaliniu ir (arba) vietos lygmeniu neužtikrina valstybės tarnautojų kvalifikuotumo;
- yra korumpuota ir pan.

Miestų formavimo reglamentai

Suvestiniai integruoti reikalavimai *atskiriems* miestams formuoti turi tūkstantmetę tradiciją. Mūsų laikais jie vadinami miesto užstatymo, statybos, miesto dizaino, architektūros reglamentais, gairėmis, taisyklėmis ir pan. Reglamentai skiriami ne atsietiems architektūros objektams, bet jų dermei su žmogaus gyvenimo aplinka, paprastai vadinama „užstatytąja aplinka“. Juk dauguma statinių veikia fizinę, vizualinę ir socialinę aplinką, susiformavusią per šimtmečius ar dešimtmečius ir susijusią su ten įsikūrusių žmonių ir bendruomenių gyvenimu. Todėl miesto visuomenė suinteresuota puoselėti šios aplinkos kokybę taip, kad ji tenkintų ne asmeninius vystytojo norus, bet platesnius viešuosius sociokultūrinius reikalavimus – vietos konteksto, tvarumo, kaimynijų tapatumo ir pan. Tokio pobūdžio reglamentai taikomi konkrečioms miesto dalims – atskiriems rajonams, kaimynijoms, gatvėms ir kitoms viešosioms erdvėms. Jie tiesiogiai atskleidžia konkrečius miesto bei jo dalių formavimo tikslus ir būna pagrįsti kruopščia vietos arba vietovės pobūdžio analize, atsižvelgiant į regimuosius, socialinius, aplinkosaugos ir pan. reikalavimus. Šie reglamentai yra pakankamai detalūs ir aiškiai nustato konkrečius reikalavimus, kurie užtikrintų architektūros objektų suderinamumą su konkrečios miesto dalies charakteriu. Tekstinius reglamentus papildo tekstiniai ir grafiniai paaiškinimai (schemos, brėžiniai, piešiniai, nuotraukos), kad kiekvienam būtų aišku, ko reikalaujama. Kartais visus miesto formavimo aspektus apima suvestinis

¹⁵ Miestų vystymas sutapdinamas su „laisvosios rinkos principais“, labiau vertinama trumpalaikė ekonominė nauda ir pan. Pavyzdžiui, Lietuvoje Teritorijų planavimo įstatymu nustatyti labai menki ir abstraktūs miestų zonavimo reglamentai, taip iš esmės suteikiant žemės savininkams labai daug laisvės „nusistatyti sau tinkamas normas“, atitinkamai pakeičiant detaliuosius planus arba gaunant statybų leidimus visai be planavimo.

integruotas dokumentas, kartais įteisinamas planavimo (zonavimo) reglamentas ir jį detalizuojantys miesto dizaino reglamentai, kuriuos savu ruožtu dar labiau detalizuoja atskirų miesto dalių, paprastai kaimynijų, reglamentai¹⁶.

Tai nereiškia, kad šiais reglamentais nustatoma, koks turi būti konkretaus namo pavidalas. Jie tik apibrėžia architekto bei savininko vaizduotės ribas, kad naujoji architektūra kryptingai puoselėtų kaimynijos arba kitos vietos charakterį, unikalumą ir tapatumą¹⁷. Todėl moksliniais tyrimais identifikavus esamą konkrečios vietos formos matricą ir charakterį, įteisinamas politinis sprendimas dėl puoselėtino urbomorfologinio pavidalo ir sociokultūrinio turinio, konkrečiai apibrėžiant atitinkamas morfologines savybes. Naująją architektūrą galima kurti laisvai, tačiau tik šiuose „rėmuose“. Kiekvieno naujo statinio kontekstiškumą valdžios institucijos vertina pagal architektūros objekto atitiktį tokiems reglamentams, neretai vadovaudamosi privalomaisiais viešai skelbiamais išankstiniais kontroliniais klausimais¹⁸. Keičiantis visuomenės vertybėms, viešojo gėrio sampratai, gali būti įnorminti kiti politiniai sprendimai.

Kita vertus, jei laiku (iš anksto) neįteisinamas reikiamas teisinis reglamentavimas arba patvirtinami netinkami teisės aktai (kurių išankstiniai reikalavimai yra neapibrėžti, migloti, pernelyg lakoniški arba abstraktūs, o projektų vertinimo kriterijai atsieti nuo konkretaus konteksto), atsiranda teisinių landų. Dėl „skylėtų“ reglamentų mieste iškyla vizualinių akibrokštų, kurie, bent jau Lietuvoje, viskam įvykus kukliai pavadinami „urbanistinėmis klaidomis“, nors vargiai gali „masiškai suklysti“ aibė specialistų ir valstybės tarnautojų, tikinančių ir vertinančių tokius projektus nuo statybų sumanymo iki leidimo statyti.

¹⁶ Pasaulyje apstu teisės aktų ir jų paketų, taip reglamentuojančių miesto formavimą. Panašius reglamentus turi Vakarų ir Šiaurės Europos, Amerikos (ypač JAV ir Kanados), Australijos ir nemažai kitų žemynų miestų. Palyginimui pasirinktas vienas iš daugelio pavyzdžių – San Francisko (JAV) *Planavimo kodeksas* (naujausia redakcija) (The San Francisco Planning Code 2014) drauge su jį detalizuojančiomis *Gyvenamosios statybos dizaino gairėmis* (The San Francisco Residential Design Guidelines 2003) ir vienos iš San Francisko miesto gyvenamųjų dalių – Cow Hollow kaimynijos dizaino gairėmis (The Cow Hollow Neighborhood Design Guidelines 2001).

¹⁷ Pavyzdžiui, *San Francisko gyvenamosios statybos dizaino gairėse* nurodoma, kad „projektai turi atitikti Gairėse nustatytus dizaino principus. Tačiau šiame dokumente pateikti dizaino sprendimai ir scheminiai brėžiniai yra tik dokumento teksto iliustracijos, o ne kopijuoti arba imituoti skirti dizaino pavyzdžiai. Galimi kiti, gairėse nenurodyti, sprendimai, kurie taip pat sukurs sėkmingą projektą. Gairės neįteisina konkrečių architektūros stilių ir neskatina tiesiogiai imituoti praeities“ (The San Francisco Residential Design Guidelines 2003: 6).

¹⁸ Tokių klausimų gali būti net keliasdešimt, pvz., *San Francisko gyvenamųjų pastatų dizaino gairėse* (The San Francisco Residential Design Guidelines 2003: 59–61).

2. Kaip apibrėžti ir vertinti miesto architektūros kokybę?

Architektūros mieste kūrimas

Architektūra daro didžiulį, įvairų ir sudėtingą poveikį miesto terpei. Kita vertus, kiekvienas architektūros objektas yra tik vienas iš daugelio šios terpės elementų, morfema miesto kalboje. Neatsitiktinai tarptautiniame miestų formavimo diskurse labiau kalbama ne apie pavienių statinių, bet apie „užstatytos aplinkos“ (t. y. miesto terpės) formos kokybę, tiesiogiai siejant ją su gyvenimo kokybe¹⁹.

Miesto architektūros reglamentavimas yra pagrįstas miesto matricos formavimo prioritetų įnorminimu, atitinkamai nustatant reikiamus miesto bei jo dalių charakterio ir susijusius architektūrinės raiškos standartus.

Projektuodamas mieste architektas patenka į paprastai jam nežinomo arba mažai žinomo, amžius trunkančio sociokultūrinio „žaidimo“ lauką, o valdžios institucijos, netinkamai parengusios šio „žaidimo taisyklės“, paspenčia architektui dar vienus vertybinius spąstus. Tuomet jis turi tris skirtingas galimybes. *Pirma*, galima pačiam pažinti miesto matricos dėsningumus ir nuspręsti, kokios reikėtų sąveikos (bet tai truktų pernelyg ilgai ir visais atžvilgiais kainuotų pernelyg brangiai). *Antra*, galima vadovautis jau anksčiau kitų projektuotojų nustatytais „žaidimo taisyklėmis“, kurioms jau pritarė valdžios institucijos (bet poveikio miestui kokybė priklausys nuo to, kiek šios ankstesnės „taisyklės“ pagrįstos miesto matricos pažinimu). *Trečia*, galima nekreipti dėmesio į esamus „žaidimus“ ir „žaidėjus“, o tiesiog įsiveržti vietai visiškai nauju žaidimu. Tiesa, kai kuriuos dalykus kartais pavyksta intuityviai nuspėti, bet visgi naivu tikėtis, kad, valdžios institucijoms neatlikus savo prievolės ir neįteisinus reikiamų žaidimo taisyklių, miesto morfologines savybes, matricos dėsningumus pajėgs identifikuoti visai kitu darbu – morfemos kūrimu užsiėmęs projektuojantis architektas. Naivu tikėtis, kad toks architektas (tegu ir patraukliausio tarptautinio konkurso dalyvis) ims visų reikiamų studijų, kad žinotų, ką čia galima projektuoti. Iš tiesų miesto architektūros atspirties taškas visuomet yra iš anksto nustatyti *išoriniai* (valdžios institucijų) *teisiniai reikalavimai* – tiek norminiai, tiek individualūs.

Kita vertus, miesto architektūros reglamentavimas nėra itin populiarus tarp architektų. Būdami menininkai jie veržiasi „ištrūkti iš visuomenės gniaužtų į visišką laisvę“, vedini dar gyvuojančios romantizmo sukurtos,

¹⁹ Tokia nuostata pabrėžiama įvairiuose tarptautiniuose (JTO, UNESCO, ET, ES ir kt.) dokumentuose, nacionaliniuose įstatymuose, valstybinėse architektūros politikos programose ir pan. Būsiamiems architektams studijų programose taip pat siekiama ugdyti supratimą, kad „užstatyta aplinka turėtų būti projektuojama ne vien pagal tiesioginį užsakovo reikalavimą, bet ir pagal platesnius visuomenės reikalavimus, t. y. atsižvelgiant į miesto kontekstą, ilgamžiškumą, tvarumą ir lankstumą“ (Bromberek 2000: 25).

o modernizmo išpuoselėtos „meno kaip genijaus savivalės“ sampratos²⁰ bei modernizmo įsitikinimo, kad esą būtent architektas žino, kaip išspręsti žmogijos problemas vietoj revoliucijos pasirenkant architektūrą²¹. Visgi menas – anaip tol ne vienintelė sociokultūrinė visuomenės egzistencijos sritis, kurioje atsiranda priešara tarp individo siekio laisvai gyventi bei kurti ir socialinio siekio reglamentuoti (paprastai suvaržyti) šia veiklą (etiniais pagrindais, paprotinės arba kodifikuotos teisės normomis), taip užtikrinant viešąjį gėrį. Ne mažiau suvaržytas šiuolaikinis mokslas. Grynųjų menų kūrėjai turi daugiau laisvės, bet tik sąlyginai – tol, kol neišeina su savo kūriniais į viešumą ir nepradedą ieškoti jiems vietos visuomenėje.

Žinoma, kad šiuolaikinėse demokratijose socialinė tvarka grindžiama bendriausiu teisės principu – asmeninė laisvė baigiasi ten, kur prasideda kito žmogaus laisvė. Todėl laisvė kurti negali būti tapdinama su laisve integruoti savo kūrinius į visuomenės gyvenimą. Architektūra formuoja žmogaus gyvenamąją aplinką, taigi neišvengiamai veikia visuomenę įvairiais atžvilgiais – tiesiogiai ir netiesiogiai, fiziškai ir dvasiškai. Vien dėl to socialinė neteisės būseną neleidžia architektūrai egzistuoti. *Todėl architektūrinės veiklos, įskaitant ir architektūrinę kūrybą, reglamentavimas yra visiškai eilinė, įprastinė ir tūkstantmetę tradiciją turinti socialinio veikimo priemonė.*

Ką reiškia kokybė?

Architektūros kokybės sąvoka yra taikoma tarptautiniuose ir nacionaliniuose teisiniuose dokumentuose (įstatymuose, politikos gairėse, strategijose ir pan.), dėl jos plačiai diskutuojama Europoje²². Tačiau, bandant įnorminti kokybės vertinimo procesą, atsiranda *kriterijų subjektyvumo* dilema.

Bet kuris vertinimas neišvengiamai yra subjektyvus. Todėl jokia visuomenė apskritai negali gyvuoti, neturėdama bendrų veikimo pagrindų – *normų*. Kuo aiškesnė, konkretesnė ir suprantamesnė yra norma, tuo labiau tikėtina, kad ji tikrai veiks.

Apskritai nėra ir *kokybės* vienintelės suvestinės apibrėžties. Tarp plačiausiai sutinkamų galima nurodyti: „kokybė – tai ko nors vertė konkrečiam asmeniui“, „kokybė priklauso nuo žinojimo – kokybę „sau“ žinome, tačiau kokybę kitiems galime nustatyti tik tuomet, kai daug žinome apie numatytą daikto panaudojimą ir naudotojus“; „tobulas tikslo įgyvendinimas“, „kokybė

²⁰ Vieną iš ankstyviausių apibrėžčių 1910 m. pateikė modernizmo architektūros pradininkas Adolf Loos savo knygoje *Ornamentas ir nusikaltimas*: „Forma ir ornamentas yra visų konkrečios kultūros narių pasąmoninio bendradarbiavimo produktai. Menas yra visiškai priešingas. Tai genijaus, einančio savo keliu, kūrinys. Jį įkvepia Dievas“ (cituojuama pagal Masheck 2013: 146).

²¹ Lakioji Le Corbusier frazė „architektūra arba revoliucija“, 1923 m. išsakyta jo knygoje *Vers Une Architecture*, cituojama pagal anglišką 1931 m. vertimą Le Corbusier 1986: 280).

²² Žr., pvz., *Discussing Architectural Quality* 2003.

yra ryšys, santykis“, „kokybė – tai daikto tinkamumas naudoti ir atitikties reikalavimams“, „kokybė yra tai, kas matoma“, arba priešingai – „tai, kas juntama“, „kokybė yra toks objekto savybių visumos laipsnis, kuris visiškai įgyvendina reikalavimus“.

Daikto *kokybė negali būti abstrakti* – ji visuomet reiškia daikto santykio su mūsų tikslais lygį. *Vertindami* kokybę, *lyginame* daiktą, projektą, idėją *su analogais* ir nustatome, kad vertinamasis objektas, palyginti su sau panašiais, yra: „vienodos vertės“, „geras“, „geresnis“, „geriausias“, „gana geras“, „blogas“, „labai blogas“, „puikus“, „ne blogiausias“, „nelabai blogas“, „ne pats geriausias“, „priimtinas“, „bjaurus“, „pakenčiamas“, „ne bjauresnis už kitus“ ir pan.²³

Bendrieji kokybės vertinimai gali būti pagrįsti trejopu lyginimu: *pirma*, su bendruoju įnormintu kriterijumi („kokybės etalonu“, paprastai standartu), *antra*, su vertybiniais kriterijais, priklausančiais nuo mūsų bendresnio požiūrio (etiniais, estetiniais arba kt.), *trečia*, su tam tikrų rūšių standartais²⁴. Pavyzdžiui, galima sakyti, kad „šis pastatas yra geras gyvenamosios architektūros pavyzdys, tačiau netinkamas saugomos istorinės aplinkos elementas“.

Kalbant apie *architektūros kokybę*, išsiskiria kelios skirtingos sampratos. Vieniems „kokybė reiškia objekto savybių atitikties reikalavimams lygį“, o *patys reikalavimai yra standartas*, pagal kurį galima palyginti objektus: „projektavimo ir statybos produkcijoje nėra nieko arba beveik nieko, nepatenkančio po kokybės „skėčiu“, kiekvieną galime apibūdinti kaip „blogą“, „gerą“ arba „puikų“ <...>. Akivaizdu, kad architektūros „kokybės“ programa reiškia projekto atitikties poreikiams ir lūkesčiams lygio kėlimą“ (Nelson 2006:4). Kiti tyrinėtojai išskiria du matmenis: minėtąjį *techninį* (kai žvelgiama iš aplinkos apsaugos, žmonių saugos, sveikatos bei panašių rakursų) ir *estetinį* (kuris suvokiamas iš emocinio rakurso)²⁵. Pastaraisiais dešimtmečiais priešų „tradicinių“ matmenų vis dažniau pridedamas trečiasis – *sociokultūrinis*. Pagaliau, jei architektūros objektas vertinamas kaip meno kūrinys, reikia ir ketvirtojo – *meninio* matmens.

Šiuolaikinės miesto architektūros atveju vis reikšmingesnis tampa penktasis – *miesto terpės* matmuo, kai atskirų objektų kokybė vertinama pagal atitiktį miesto matricai – iš anksto įnormintiems *konkrečios* aplinkos formavimo reglamentams (sociokultūriniais, pavyzdžiui, tvarumo ir sanglaudos, gamtos ir kultūros paveldo saugos; ekologiniams ir kt.), įskaitant ir estetinę (bet ne meninę) raišką.

²³ Žr., pvz., Hansson 2012: 103–105.

²⁴ Plačiau žr. Hansson 2012.

²⁵ Plačiau žr., pvz., Rönn 2011.

Miesto architektūros kokybės standartų pobūdis, vertinimo kriterijai ir atitikties standartams patikra

Vertinant miesto architektūrą, svarbu turėti galvoje egzistencinę dichotomiją tarp miesto terpės ir meno sociokultūrinių funkcijų, kiekvienos atžvilgiu nustatant atitinkamai skirtingus standartus bei kriterijus.

Miesto terpės sociokultūrinė paskirtis – užtikrinti ir gerinti miesto bendruomenių (iš)gyvenimą. *Meno* kūriniai turi *reikšmes* – asmeninius menininko požiūrius, jo interpretuojamas gyvenimo situacijas, jausmus, idėjas, naujai atskleidžiamus žinomuosius dalykus – ir komunikuoja juos meno suvokėjams²⁶. Teoretikai įvairiai apibrėžia, kas išskiria meno kūrinius iš kitų žmogaus kuriamų artefaktų arba spektaklių rūšių. Pavyzdžiui, pasak B. Gaut, meno kūrinys:

- turi aiškių ir tikrų estetinių savybių, pasižymi emocijų raiška, yra intelektualinis iššūkis, turi sudėtingą, tačiau nuoseklią formą, geba perteikti sudėtingas prasmes, demonstruoja individualų požiūrį, kūrybinės vaizduotės produktas, yra ypatingai meistriškai atliktas;
- turi nustatytą meno rūšies pavidalą, yra ketinimo sukurti meno kūrinį rezultatas, naujai atskleidžia žinomo gyvenimo aspektus ir pan.²⁷

Dėl subjektyvios raiškos ir suvokimo vargiai įmanoma nustatyti „meninius standartus“ (nors ne viena epocha tą bandė), o šiuolaikiniam menui toks „atitikties etalonui“ kriterijus apskritai netaikytinas.

Teoriniame diskurse neretai siūloma, netgi meno kūrinių atveju, aiškiau atskirti meninius ir estetinius potyrius. Nors abiejų šaltinis gali būti tas pats, meno kūrinius suvokiame kitaip negu savo gyvenimo daiktus. Pirmieji gali atrodyti „raiškūs“, „įstabūs“, „sukrečiantys“, „atveriantys akis“, „sukeliantys minčių“, bet, priešingai mūsų daiktams, jie neturi būti „mieli“, „jaukūs“, „saugūs“, „patrauklūs“, „patogūs“.

Architektūros kokybės vertinimo atžvilgiu gana plačiai paplitusi nuomonė, kad estetinės ir meninės raiškos neįmanoma įnorminti, tačiau jos vertinimų subjektyvumą galima sušvelninti organizuojant konkursus ir vertinimo komisijas, kuriose „numanomos ekspertinės žinios ir jautrios, įgudusios, treniruotos ekspertų akys“ vis tiek leis įvertinti ir daugumos sutarimu nuspręsti, kas geriausia (Rönn 2011: 104, 106, 109–110). Visgi šis vertinimo modelis neužtikrina objektyvesnių vertinimų, nes priklauso nuo ekspertų požiūrių, asmeninių atskaitos kriterijų ir profesinių rakursų. Ilgaamžė architektūros vertinimo istorija rodo, kad žinovų nuomonės labai skiriasi – tas pats pastatas vieniems gali atrodyti šedevras, o kitiems – „stichinė nelaimė“.

²⁶ Plačiau žr. McFee 2011: 63, 77.

²⁷ Cituojama pagal McFee 2011: 24.

Dėl šio savaiame subjektyvaus suvokimo architektūros meninės raiškos vertinimus, nesvarbu individualius ar kolegialius, reikėtų priskirti *architektūros kritikai* ir aiškiai atsieti nuo architektūros kokybės patikros, kurią valdžios institucijos turi atlikti, kad leistų arba uždraustų mieste planuojamą veiklą. Juk *atitikties standartams patikra sukelia teisinės pasekmes*. Kita vertus, jos išvadas galima apskųsti teismui, kuris paprastai aiškinasi, ar valdžios institucijos sprendimas turėjo teisinį pagrindą, ar buvo tik nuomonė. Tuo tarpu nuomonė *nėra norma, todėl negali ir neturi sukelti jokių teisinių pasekmių* nuomonės subjektams – nei tiems, kas reiškia nuomonę, nei tiems, kam ji skirta. Todėl negali būti teisėti tokie valdžios institucijų sprendimai, kurie pagrįsti ne teisės normomis, bet subjektyviomis vieno arba kito darbuotojo nuomonėmis.

Tai nereiškia, kad teisės aktais apskritai negalima nustatyti estetinių reglamentų, kitaip tarus, kiekybinių ir kokybinių rodiklių miesto matricai ir jos dalims formuoti. Tiesa, dar XX a. pr., besiformuojant šiuolaikinei viešajai žemėnaudos teisei, daugelyje šalių kilo abejonių, ar leistina varžyti privačios nuosavybės teises dėl viešojo intereso – *estetiškesnės* gyvenamosios aplinkos.

Pasak J. Sweet ir M. M. Schneier, JAV šią dilemą išsprendė dar 1954 m., kada JAV Aukščiausiasis teismas nusprendė, kad „įstatymas gali nustatyti, kad bendruomenė turėtų būti *graži*, taip pat sveika, erdvi, švari, *gerai subalansuota* bei atidžiai patruliuojama“ (Sweet, Schneier 2009: 107). Tačiau to negalima daryti iš anksto neįteisinus specialių „žaidimo taisyklių“ konkrečių gyvenamųjų teritorijų vientisumui užtikrinti. Todėl JAV teismų praktikoje valdžios institucijos yra pralaimėjusios bylų todėl, kad, užuot veikusios teisėtai – iš anksto nustačiusios reikiamus standartus, savivaliavo – perduodavo patariamąsios architektūros taryboms teisę spręsti, ar numatomas konkretus pastatas tiktų prie aplinkos, taigi savininkas negali iš anksto žinoti, ko iš jo reikalaujama (Ten pat). Įvairių šalių teismų praktikoje pagrindu naikinti individualius valdžios institucijų sprendimus²⁸ tampa ne tik iš anksto viešai nepaskelbtos, bet ir neaiškios teisės aktų nuostatos. J. Punter mini JAV bylas, kuriose teismai panaikino savivaldybių atsakymus išduoti statybos leidimus todėl, kad savivaldybės, atsakiusios leisti statybą dėl jos „nedarnumo“ ir „nesuderinamumo“, šių savo teiginių nepagrįsdavo deramai išnagrinėtomis ir išaiškintomis taisyklėmis arba savivaldybių leidimų komisijos bei tarybos neteisėtai atmesdavo savininkų prašymus, nes reikalavimus, dėl kurių projektas būdavo atmetamas, nustatydavo tik jo vertinimo metu. O jei reikalavimai nebuvo iš anksto įnorminti, savininkai negalėjo žinoti, kas leidžiama, o kas draudžiama (Punter 1999: 199). Straipsnio autorės

²⁸ Leidimus arba draudimus statyti ir pan.

pastebėjimu, panašiai motyvuotų nutarčių yra ir Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo praktikoje.

Kitaip tarus, bet kurios normos, standartai turi prasmę ir veikia tik tuomet, jei yra aiškūs, tikslūs, konkretūs bei iš anksto viešai žinomi. Šio bendrojo teisinės valstybės principo taikymas valdant miestus iš esmės reiškia, kad miestų formavimo gairės turi būti nedviprasmiškos, lengvai suprantamos, detalios, pritaikytos konkrečioms miesto vietoms ir pagrįstos būtent tų vietų charakterio analizėmis.

Iš tiesų neįmanoma apibrėžti apskritai „darnos“, „suderinamumo“ ir kitų bendrinių savybių. Tačiau identifikavus miesto arba jo dalies matricą, charakterį ir sutarus dėl pavidalų, kuriuos vienur arba kitur norima palaikyti, visuomet įmanoma *kiekybiškai* ir *skaitiškai* apibrėžti, ką laikysime „suderinamumu“ su konkrečia vieta arba vietove²⁹.

Šiuo požiūriu *miestų reglamentus galima skirstyti į konkrečiuosius ir abstrakčiuosius*. Kartais teisės aktų konkretumas arba abstraktumas tapdinamas su griežtąja arba švelniąja teise, bet tai klaidinga, nes griežtąją teisę nuo švelniosios skiria anaiptol *ne* teisinių nuostatų *miglotumas*.

Abstraktumą skatina kelios priežastys. *Pirma*, kiekvienai visuomenei būdinga normų dinamika ir architektūros kokybės sampratos kaita, kurios atsiradimą ir pobūdį kryptingai veikia visuomenės kintančios vertybės, žinios, patirtis. *Antra*, abstrakčiosioms taisyklėms parengti reikia kur kas mažesnio mokslinio ir administracinio įdirbio, jos pigiau kainuoja, greičiau parengiamos ir įteisinamos. *Kita vertus*, atsiveria didelės galimybės korupcijai, savavaldžiavimui ir vystytojų savivalei. Be to, architektams, užuot pasišventus grynai profesinei veiklai, kūrybai, tenka „išradinėti“ tokius reglamentus, kuriuos iš anksto privalėtų nustatyti valdžios institucijos, patiems identifikuoti teritorijų vertybes – o visiems reikiamiems teritorijos aspektams (bendresniam morfologiniam kontekstui, sociokultūrinėms reikmėms ir pan.) nustatyti paprastai stinga tiek kitų profesijų žinių, tiek laiko ir išteklių. Dėl šio abstraktumo tiek projektų autoriai, tiek leidimus suteikiančių valstybės institucijų tarnautojai dažnai „prašauna pro šalį“, o įgyvendinus pavadinama „klaidomis“.

Konkrečiųjų „žaidimo taisyklių“ parengimas reikalauja kur kas daugiau valstybės tarnautojų darbo, gero teritorijos pažinimo, aiškiai suvokiamų gyvenamosios aplinkos formavimo tikslų ir tam reikiamų priemonių parinkties. Tačiau taip užtikrinama visų lygybė įstatymo atžvilgiu. Tuomet kiekvienas gali iš anksto žinoti, ko teisėtai tikėtis vienoje ar kitoje vietoje, ir taip

²⁹ Kaip matyti iš konkrečių miesto formavimo reglamentų, saugotini ypatumai įteisinami kaip visiškai konkrečios aplinkos (pvz., gatvės, kvartalo, kaimynijos) formavimo standartai – statinių tipai, išdėstymas sklype, matmenys, medžiagų sudėtis, matomų statinio konstrukcijų, išorės apdailos, dekoru, kolorito tipai ir t. t.).

išvengti valstybės tarnautojų savavaldžiavimo, o architektams suteikiama galimybė labiau pasižvesti kūrybos procesui.

Žinoma, konkrečiosios miesto formavimo taisyklės (kaip bet kuris įstatymas) atitinkamai varžo savininkų ir architektų laisvę keisti aplinką. Kita vertus, jos gerokai sumažina „nuomonių“ grėsmę, todėl neša didelę socialinę naudą: apsaugo nuo neprognozuojamos valstybės tarnautojų savivalės, nes kiekvienam leidžia iš anksto aiškiai žinoti kaitos galimybes, o teritorijos gyventojams bei naudotojams – turėti ilgalaikių teisėtų lūkesčių. Kai kur, taip pat ir Lietuvoje, tokių taisyklių atsisakoma, nes neva ilgai trukūtų jas parengti ir suderinti su valdžios institucijomis bei visuomene. Tačiau syki įnorminus konkrečius reglamentus, nepaprastai sutrumpėja ir supaprastėja leidimų išdavimo procedūros, nes, užuot ilgai derėjusis dėl skirtingų nuomonių, pakanka (paprastai pagal kontrolinius klausimus) patikrinti, ar projekte nenukrypta nuo reglamentų. Visa tai veiksmingai padeda užtikrinti miesto aplinkos kokybę ir mažinti piktnaudžiavimą valdžia, o dėl to išlošia visi miestiečiai.

Taigi beprasmiška klausti „ar reikia reglamentuoti miesto architektūrą“? Klausti reikia kitko – ką ir kaip galima ir reikia reglamentuoti, kas, kaip, kuriais atžvilgiais bei požiūriais turėtų ją vertinti? Kitaip tarus, tai ne normų (taisyklių) buvimo arba nebuvimo, bet įnorminimo (įskaitant ir jo modeliavimą) pobūdžio dalykas.

3. Kuo ypatingas Lietuvos miestų formos reglamentavimas šiuolaikinio urbanizmo kontekste?

Šiuolaikinėje Lietuvoje dėl valstybės istorinės raidos ir žemėvaldos bei žemėnaudos kaitos ypatumų nuo Apšvietos amžiaus³⁰ iki dabar miestų planavimo teisė ir jos įgyvendinimas neturėjo ir vis dar neturi tęstinumo³¹. Per beveik ketvirtį amžiaus po Nepriklausomybės atkūrimo neatsirado aiškios politinės ir teisinės nuostatos dėl to, kur brėžti ribą tarp valdžios galių formuoti miestą kaip sociumą ir privataus asmens teisės laisvai naudotis jam priklausančia žeme.

Gal dėl to dabar Lietuvoje kur kas daugiau kalbama apie totalitarinį planavimą nei apie neoliberalųjį, nors būtent pastarasis ryškėja urbanistinio reglamentavimo praktikoje – ir ne pats vienas, bet susipynęs su minėtais

³⁰ Maždaug tuomet Vakaruose pradėjo formuotis šiuolaikinio miestų planavimo pagrindai.

³¹ Pavyzdžiui, vien po Nepriklausomybės atkūrimo priimtas *Lietuvos Respublikos teritorijų planavimo įstatymas* per 20 metų buvo pakeistas net 29 kartus – nuo 1995 m. gruodžio 12 d. pirmosios redakcijos iki 2015 sausio 1 d. įsiteisėjusių paskutiniųjų pataisų (Lietuvos teisės aktų registro (internetu prieiga: <https://www.e-tar.lt/portal/index.html>) duomenimis); panaši ir *LR Statybos, Saugomų teritorijų* ir kitų su miestų formavimu susijusių įstatymų kaitos dinamika.

giminingaisiais „komandinės“ sovietinės urbanistikos reliktais³². Todėl, nagrinėjant šiuolaikinį lietuviškąjį urbanizmą, svarbu atkreipti dėmesį į *latentines* neoliberaliojo ir totalitarinio (sovietinio) urbanizmo apraiškas ir jų faktinį poveikį miestų formai.

Iš šalies pažvelgus į naujai atsirandančius Lietuvos miestų pavidalus, gali atrodyti, kad vis laisvesnę ir chaotiškesnę miesto formos kaitą skatina neoliberalusis urbanizmas. Rezultatai iš tiesų panašūs, tačiau atsiranda ir dėl kitų priežasčių.

Normų ir standartų ypatumai

Lietuvos miestų formavimo teisėje labai stinga *erdvinio formavimo normų ir standartų*. Šio trūkumo ištakos – besitęsiančios sovietinio miestų planavimo tradicijos. Sovietinis miestų formavimas nebuvo pagrįstas žemėnauda – beveik visa žemė priklausė valstybei, todėl nebuvo sociokultūrinių kliūčių kurti miestuose makroformas, kurias skatino ir modernistinės nuo *tabulae rasa*³³ kuriamų laisvai suplanuotųjų miestų vizijos. Individualūs sklypai, žinia, nebuvo svarbūs planavimo moduliai, todėl jų ribas, dydį, užstatymo pobūdį gatvės, gretimo rajono, miesto atžvilgiu ir kitus miesto matricai svarbius elementus buvo galima laisvai keisti. Atgavus Nepriklausomybę ir atkūrus privačią žemės nuosavybę, paradoksaliai prasidėjo kitas nedemokratinis procesas – kone absoliučiai sureikšmintą privataus žemės savininko teisė laisvai formuoti jam priklausančią miesto dalį faktiškai nekreipiant dėmesio į aplinką³⁴, net jei tai menkintų viešąjį interesą³⁵, t. y. pasikeitė kaitos užsakovas, bet ne jo laisvė keisti miestą pagal savo norą.

Net 29 kartus taisytas Lietuvos Respublikos teritorijų planavimo įstatymas³⁶ kartais deklaruodavo tikslą nustatyti teritorijų *erdvinio* vystymo kryptis, *erdvinę* sandarą, tačiau faktiškai niekada nereglementavo miesto formos. Jame kalbama apie gamtinę karkasą, tačiau iki šiol neįteisintas *sociokultūrinis*, stinga ir daugelio kitų esminės miestų formos sąvokų, pavyzdžiui, *morfologinės sandaros*, *charakterio*, *miestovaizdžio*, *vidaus erdvės*, *gatvės*,

³² Visais lygmenimis – nuo įstatymų iki savivaldybės individualių teisės aktų (leidimų statyti ir pan.).

³³ Pasak Le Corbusier.

³⁴ Ši faktinį žemės savininkų nevaržomumą atskleidžia miestų formavimo praktika, kai dėl deklaratyvių įstatymų valstybės tarnautojai turi visas galimybes subjektyviai nustatyti reikalavimus ir vertinti projektų atitiktis reglamentams.

³⁵ Paradoksalu, bet pagal Lietuvos Respublikos teritorijų planavimo teisės aktus gretimybėmis laikomos tik fiziškai besiribojančios teritorijos (žemės sklypai ir kitos teritorijos, besiribojančios su planuojama teritorija), bet ne sklypai kitapus gatvės, nors ir būtų tik už kelių metrų. Bendresnis visuomenės dalyvavimas visame miestų formavimo procese yra nominalus (daugiau žr. Markevičienė 2011 (2)).

³⁶ Žr. 31 nuorodą.

silueto, audinio ir pan. Įteisintų *sklypo užstatymo* rodiklių – dabar tik *pastatų ir užstatymo aukščio*³⁷, *intensyvumo, tankio* bei *tipo* (Teritorijų planavimo įstatymas 2014: 2 str. 17–18, 38–41 d.) – apskritai nepakanka konkrečios vietovės formos matricai palaikyti, nes, esant vienodoms aukščio, tankio ir panašioms reikšmėms, gali būti kuriama labai skirtinga architektūra. Esminiai *statybos linijos* ir *ribos* rodikliai įteisinti tik detaliam planavimui, t. y. vien miesto fragmenteliams, atskiroms morfemoms, „apeinant“ visus bendresnius matricos elementus. Todėl aibė skirtingų ir tarpusavyje nesuderintų pavidalų gali atsirasti netgi toje pat gatvėje, jau nekalbant apie kaimynijas ir kitas miesto vietas bei erdves.

Įteisintasis *morfologinis „minimalizmas“* leidžia kurti pernelyg *abstrakčius ir miglotus reglamentus*, kuriais lengva manipuliuoti savaip interpretuojant. Iš esmės taip ribojamas teisinis reglamentavimas. Ši tendencija laipsniškai stiprėja³⁸. Be to, dėl netinkamai parengtų reglamentų projektams konkrečiose miesto vietose rengti ir derinti (įskaitant neįteisintus projektų atitikties kontrolinius klausimus) valdžios institucijos pernelyg dažnai bando *ad hoc* užpildyti šias spragas – nustato konkrečioms projektams reikalavimus, kurių iš anksto neapibrėžė joks teisės aktas, ir vertina parengtuosius projektus pagal iš anksto viešai nepaskelbtus kriterijus. Netgi tuomet, kai teisės aktais viskas iš anksto nustatyta, valdžios institucijos, užuot konkrečiai nurodžiusios sklypui taikomus reglamentus, apsiriboja „privalomaisiais reikalavimais (sąlygomis)“ pavadintu atskirų galiojančių aktų sąrašu. Taip prašytojas verčiamas pats įspėti, ką jam leis, o ko ne. Taigi valstybės tarnautojas pasilieka sau „interpretacinių landų“, kad vėliau, leidimo suteikimo stadijoje, galėtų beveik nevaržomai sutikti arba nesutikti su prašytojo „numanytais spėjimais“³⁹. Šį procesą labai skatina ir tai, kad neįteisinta asmeninė valstybės tarnautojų atsakomybė už įstatymais nepagrįstus sprendimus.

Formalioji *miglotų, nerišlių ir prieštaringų reglamentų atsiradimo* priežastis – *netinkamas įžodinimas*. Dėl to kalti ne vien minėtieji norai palikti įstatymuose landų, bet ir atitinkama latentinė sovietinės teisėkūros tradicija. Žinoma, kad sovietinė teisė, ypač viešoji, buvo itin deklaratyvi, ypač nustatydama subjektinių teisių įgyvendinimo mechanizmą. Teritorijų formavimo teisėje apskritai *vengta rašytinių teisės aktų* – priešingai nei Vakarų šalyse, pagrindiniai miestų planavimo dokumentai buvo ne tekstai, bet brėžiniai.

³⁷ Be to, šie rodikliai apibrėžti taip, kad būtų įmanoma kuo didesnė aukščio įvairovė: „Aukštis matuojamas metrais nuo statinių statybos zonos esamo žemės paviršiaus vidutinės altitudės iki pastatų stogo kraigo ar jų konstrukcijos aukščiausio taško“ (Teritorijų planavimo įstatymas 2014: 2 str. 11 d.).

³⁸ Tuo nesunku įsitikinti pažvelgus bent į vieną iš daugelio įrodymų – į Teritorijų planavimo įstatymo bet atitinkamų teisės aktų turinio pokyčius nuo 1995 m. iki 2015 m.

³⁹ Tai būdinga autorės tyrinėtai Vilniaus praktikai, tačiau kituose Lietuvos miestuose galbūt yra kiek kitaip.

Dėl šio nesupratimo, jog įstatymai turi būti parašyti (prireikus žiniai pridedant schemas), o ne „nubraižyti“ (prie brėžinių prisegant nedidukus tekstus⁴⁰, kurių turinys dažnai nesutampa su brėžinių turiniu), Lietuvos miestų formavimo teisė sunkiai juda demokratijoms įprastos rašytinės teisės link. Mūsų miestų formavimo rašytiniai dokumentai yra dešimtys kartų „plonesni“ ir bene tiek pat miglotesni negu atitinkami Vakarų miestų planai⁴¹. Paradoksalu, bet vakarietiški miestų formavimo tradicijai – konkrečiosioms taisyklėms – kur kas artimesni ne šiuolaikiniai, bet prieškariniai Lietuvos miestų formavimo reglamentai. 1940 m. įsigaliojusios *Vilniaus* (Vilniaus miesto burmistro įsakymas 1940 m.) ir *Kauno* (Kauno miesto burmistro nutarimas 1940 m.) *statybos taisyklės* labiau, konkrečiau ir aiškiau reglamentavo miesto formos vienio užtikrinimą atskirose miestų dalyse (konkrečiuose gyvenamuosiuose rajonuose, gatvėse, viešosiose erdvėse, formuojant pastatų fasadus ir pan.)⁴² negu beveik po 70 metų patvirtintas *Vilniaus miesto bendrasis planas* (*Vilniaus miesto savivaldybės teritorijos bendrasis planas iki 2015 metų* 2007), kuris neindividualizuoja, netgi neįvardija net istorinių miesto vietovių.

Visas šis „neįgalusis“ teisinis reglamentavimas *neužtikrina miestų formos tęstinumo*, nes iš esmės suteikia laisvę statyti mieste it tyruose. Tuo nesunku

⁴⁰ Paprastai jie vadinami aiškinamaisiais raštais, tekstiniais reglamentais ir pan.

⁴¹ Dabartinių vakarietiškas planavimo tradicijas tęsiančių valstybių miestai turi iš esmės kitokius – itin išsamius ir sudėtingus miesto formavimo reglamentus. Tuo nesunku įsitikinti palyginus, pavyzdžiui, dabartinį *Vilniaus miesto bendrąjį planą* (Vilniaus miesto savivaldybės teritorijos bendrasis planas iki 2015 metų, 2007) su aibe kitų šiuolaikinių Vakarų miestų formavimo dokumentų. Pavyzdžiui, didžiuliam (apie 1500 puslapių) San Francisko miesto planavimo kodekse (kurio teisinis statusas maždaug atitinka Lietuvos miestų bendrųjų planų statusą) yra kelios dešimtys tipologiškai skirtingų rodiklių, kurių skaitinės reikšmės savo ruožtu skiriasi pagal atskirų miesto rajonų, kaimynijų, gatvių morfologines ir socialines savybes. Tai nereiškia, jog kiekvienam žemės savininkui tenka studijuoti visą reglamentą, – pakanka susirasti savo sklypą, prie kurio nurodyti visi jam taikomi reikalavimai (žr. *The San Francisco Planning Code 2014* ir *The San Francisco Residential Design Guidelines 2001*).

⁴² Tiek Vilniaus, tiek Kauno prieškarinėmis taisyklėmis pagal miesto dalis reglamentuota: sklypo dydis; užstatymo tankis; namo (tuomet vadinto trobesiu) aukštų skaičius ir aukštis (skaičiuotas nuo „šaligatvio paviršiaus iki karnizo viršaus“, o jei stogo nuolydis viršija 45 laipsnius – „nuo šaligatvio paviršiaus iki statomo trobesio kraigo“) nurodant, kad „statomų prie gatvės trobesių aukštis turi būti ne didesnis už tos gatvės plotį, skaitant pastarąjį tarp namų linijų“. Be to, atskirai reglamentuotas: kampinių namų aukštis („esamuose priėmimuose vienodo pločio gatvių sklypuose statomieji trobesiai turi būti prie gatvės tokio aukščio, koks yra leistinas prie platesnės gatvės, bet šio trobesio prie siauresnės gatvės dalis negali būti ilgesnė kaip tos gatvės plotis“); leidimas arba draudimas statyti namą su pastoge, dar nurodant, ar ji gali būti gyvenama; leidimas arba draudimas statyti ūkinius pastatus; namo gatvės fasado atitraukimas nuo sklypo linijos (konkrečiai metrais atskiroms miesto dalims (pavyzdžiui, „naujus gyvenamuosius namus galima statyti nuo gatvės ne arčiau kaip 4 m, nuo visų kitų sklypo ribų iš dviejų kaimynų pusės – 4 m, o iš trečiojo – 8 m, negyvenami ir ūkio reikmėms skirti trobesiai gali būti statomi ne arčiau kaip 16 m nuo gatvės“). Taip pat reglamentuoti įvažiavimai į kiemus ir nemažai kitų elementų, drauge užtikrinančių miesto teritorijų urbanistinį charakterį.

įsitikinti pasidairius kad ir po didžiuosius Lietuvos miestus, sparčiai prarandančius šimtmečius formuotą unikalų charakterį. Be to, miglotų ir *ad hoc* reglamentų, reikalavimų ir vertinimų *teisėtumas yra labai abejotinas*, nes, kaip minėta, kiekvienas žmogus turi teisę iš anksto aiškiai ir tiksliai žinoti, kokios „urbanistinio žaidimo“ taisyklės nustatytos vienoje ar kitoje gatvėje, kaimynijoje ir pan. Juolab kad miestų formavimo teisė yra *viešoji* (administracinė), pagal kurią, priešingai civilinei teisei, *viskas, kas nėra leista, yra draudžiama*, bet ne atvirkščiai.

Architektūros kokybės įnorminimas

Iš šio neteisės akligatvio miestų architektūrą iš dalies galėtų ištraukti architektūros kokybės įnorminimas. 2012 m. parengtas *Architektūros įstatymo* projektas (Architektūros įstatymas 2012). Jame siūloma visuminė, daugumą gyvenimo sričių apimanti *architektūros kokybės* apibrėžtis – tai „meninių, estetinių, kultūrinių, socialinių, techninių, aplinkos apsaugos, kultūros paveldo apsaugos ir ekonominių reikalavimų, kuriuos turi atitikti architektūra, visuma“. Aibės įvairių gyvenimo sričių ir lygmenų atžvilgiu architektūra turi būti *kontekstuali*⁴³ ir *darni*⁴⁴ (Ten pat: 2 str. 1, 4, 8, 9 d.). Visuotinumą siekiamybę atskleidžia ir siūlomi *architektūros kokybės kriterijai*⁴⁵ (Ten pat: 13 str.), kurie apima nuo kraštovaizdžio, socialinės ir kultūrinės ekologijos iki statybos technologijų inžinerijos. Pagal savo turinį jie akivaizdžiai skyla į dvi grupes: *miesto terpės formavimo* ir *architektūros meno*: pirmosios paskirtis –

⁴³ „Architektūros kontekstualumas – architektūros sąsaja su kraštovaizdžiu, gamta, statiniais ir kitais objektais, vyraujančiais socialiniais, kultūriniais, meniniais, ekonominiais ir kitais funkciniais bei estetiniais valstybės, regiono, savivaldybės, miesto, miestelio ar kaimo, jo dalies ar kvartalo teritorijos elementais“.

⁴⁴ „Darni architektūra – fizine, socialine, kultūrine ir vizualine darna (proporcijomis, masteliu, santykiu su aplinka) pasižyminti architektūra, turinti stilistinę ir estetinę išliekamąją vertę“.

⁴⁵ 1) architektūros kontekstualumas, statinio ar urbanistinio komplekso ir kraštovaizdžio dermė; 2) atitiktis darnios architektūros reikalavimams; 3) nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga, atgaivinimas ir panaudojimas visaverčiam gyventojų gyvenimo kokybės gerinimui, edukacijos ir kultūrinio turizmo reikmėms; 4) architektūros, urbanistikos, kraštovaizdžio, nekilnojamojo kultūros paveldo verčių išsaugojimas; 5) urbanistinis integralumas, mišrios funkcijos (visuomeninės, gyvenamosios ir komercinės paskirties derinimas, taip pat kultūrinės ir socialinės integracijos galimybė viešojoje erdvėje) kūrimas; 6) prieinamumo ir judėjimo alternatyvos (visiems visuomenės nariams); 7) energinis efektyvumas panaudojant aplinkai saugias, ekologiškas technologijas ir medžiagas; 8) kuriamos aplinkos kokybė, ergonomiškumas, ilgaamžiškumas; 9) Europos Sąjungoje sertifikuotų statybos ir apdailos medžiagų ir gaminių naudojimas; 10) naujų technologijų, medžiagų naudojimas; 11) tinkama ir patogiai naudoti planinė statinio struktūra; 12) originalus meninis, estetinis aspektas ir įvaizdis; 13) funkcionalumas, lankstumas (vidinės pastato struktūros transformacijų galimybė); 14) architektūrinės idėjos vientisumas, sprendinių kompleksškumas; 15) architektūrinių formų ir erdvių derinimas įkomponuojant dailės ir kitų meno rūšių kūrinius, siekiant architektūros ir meno sąveikos; 16) kiti architektūros kokybės kriterijai, nustatyti kituose teisės aktuose ar dokumentuose.

vertinti atitiktį ne architektūros reguliavimo sričių standartams, įskaitant gyvenamosios aplinkos formavimo reglamentus⁴⁶, o antrosios – *architektūros meninę ir estetinę raišką*⁴⁷.

Visaapimančią architektūros kokybę apibrėžti, matyt, lėmė projekto siūlymas architektūrą sutapdinti su gyvenamosios terpės kūrimu („*architektūra* – žmogaus gyvenamosios aplinkos erdvinio formavimo menas ir mokslas“⁴⁸), o *urbanistiką* laikyti *architektūros šaka* (Architektūros įstatymas 2012: 2 str. 1, 10 d.). Tačiau, siekiant Lietuvos miestų formavimo teisę labiau priartinti prie Vakarų demokratijoms būdingo reglamentavimo, abi siūlomas sąvokas reikėtų dar gerai apgalvoti.

Apibrėžiant *urbanistiką* atsižvelgtina į tai, kad šiuolaikinis miestų planavimas remiasi urbanistikos mokslu – tarpdalyke šaka, sistemiskai tiriančia miestą kaip kultūros reiškinių (jo socialinės, ekonominės ir fizinės raidos tendencijas, formuojančiuosius socialinius, politinius, ekonominius, technologinius ir ekologinius procesus, taip pat žmonių gyvenimą, miesto fizinę sandarą ir pan.) ir taikančia įvairių socialinių, fizinių, technologinių bei humanitarinių mokslų žinias ir metodus. A. Vyšniūnas teisingai pastebėjo, jog Lietuvoje „esama painiavos“ dėl to, kas yra *urbanistika*⁴⁹ (Vyšniūnas 2013). Dar paradoksaliau, kad *urbanistikos* sąvokos neapibrėžia nė vienas Lietuvos įstatymas, susijęs su miesto formavimo veiklomis⁵⁰, o *architektūra* laikoma kur kas siauresnė veiklos sritis („funkcinis erdvinis ir vizualiai suvokiamas meninis statinių, kraštovaizdžio ir teritorijų planavimo objektų formavimas“ – Statybos įstatymas: 2 str. 79 d.).

Apibrėžiant *architektūros kokybę* kyla klausimas: jeigu visus šiuos urbanistinius reglamentus, aibeį sričių nustatytas normas ir standartus priskirsime architektūrai, ar tarp jų neišsisklaidys tai, kas išskiria architektūrą iš kitų miesto formavimo veiklų, – meninė ir estetinė raiška?

Savaime suprantama, kad miesto formavimas neišvengiamai veikia daugumą miesto gyvenimo sričių, todėl turi tenkinti pagrindines žmogaus ir visuomenės reikmių grupes. Siekiant paprasčiau, aiškiau įnorminti ir veiksmingiau bei objektyviau vertinti miesto formą, reikėtų *miesto terpės kokybės rodiklių (kriterijų)*, vienodai taikomų visiems atitinkamiems objektams, tarp jų ir architektūros: *pirma*, statybinių ir kitų inžinierinių (fizinės saugos

⁴⁶ 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 13 ir 16 kriterijai.

⁴⁷ 12, 14 ir 15 kriterijai.

⁴⁸ Tai modifikuota Pasauliniame architektūros kongrese 1981 m. Varšuvoje priimta apibrėžtis, kad architektūra yra menas ir mokslas formuoti aplinką ir erdvę.

⁴⁹ Apie urbanistinės veiklos apibrėžčių painiavą Lietuvoje žr., pvz., Vyšniūnas 2013.

⁵⁰ Ji pateikta tik 2005 m. Vyriausybės nutarimu patvirtintame „Lietuvos Respublikos architektūros politikos kryptių apraše“, pagal kurį „architektūra“ ir „urbanistika“ yra dvi susijusios, bet viena nuo kitos atskiros veiklos sritys (Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas 2005: II d. 7–9, 11 p.).

ir saugumo, įskaitant ekologinius, ir pan.); *antra*, sociokultūrinių (pagrįstų gyvenimo kokybės rodikliais⁵¹ ir pan.), šiai grupei taip pat priskiriant atitiktį miesto matricai, kultūros paveldo ir kraštovaizdžio apsaugos reglamentams; *trečia*, susijusių trečiųjų asmenų interesų užtikrinimo; *ketvirta*, architektūros kokybės, t. y. meninės ir estetiškos raiškos.

Atitinkamai reikėtų diferencijuoti vertinančias institucijas, jų prievolės bei atsakomybę. Jau minėta, kad teisiniai sprendimai negali būti pagrįsti subjektyviomis nuomonėmis, todėl miesto formos kokybės rodiklius, įskaitant daugumą estetinių, galima ir reikia įnorminti. Teisinę atitiktį šioms normoms, standartams, konkrečios aplinkos reglamentams (geriausiai pagal iš anksto įteisintus kontrolinius klausimus) privalo tikrinti valdžios institucijos, įgaliotos suteikti leidimus vykdyti veiklą. Sunkiai įnorminamus architektūros meninės-estetinės kokybės aspektus galėtų vertinti specializuotos komisijos, kurios teiktų išvadą valdžios institucijoms. Tačiau, siekiant mažinti tokių vertinimų subjektyvumą ir pateikti svarių argumentų, kuriais valdžios institucijos, prirėkus galėtų remtis teismuose, svarbu teisiškai reglamentuoti tokių komisijų išvadų formą, turinio sudėtį (kontrolinį klausimą, reikalavimus vertinamajai projekto analizei ir pan.) ir ekspertų atsakomybę.

Miestų architektūros konkursų sąlygų ypatumai

Konkursai yra viena iš pagrindinių priemonių miestų architektūros meninei-estetinei raiškai užtikrinti. Tačiau jei valdžios institucijos pačios nežino, ką mieste vertina ir kokios urbanistinės kokybės nori, architektai šios spragos neužpildys. Todėl konkursų naudingumas miesto formai tiesiogiai priklauso nuo to konkurso užduočių tikslumo ir dalyviams pateikiamos informacijos apie miesto matricą išsamumo bei konkretumo.

Šiuo požiūriu Lietuvoje rengiamų miesto architektūros konkursų sąlygos urbanistinius kontekstus apibrėžia dar migločiau ir lakoniškiau negu minėtieji miestų formavimo reglamentai. Vaizdus lyginamasis pavyzdys – du tarptautiniai architektūriniai konkursai *Guggenheimo muziejaus pastatui* Vilniuje 2008 m. (Ateities vizija – architektūriniai pasiūlymai naujam muziejui Vilniuje 2008) ir Helsinkyje 2014 m. (Guggenheim Helsinki Design Competition 2014). *Vilnietiškosios sąlygos* kur kas trumpesnės, abstraktesnės, miglotesnės, beveik neužsiminta apie konkrečias saugotinas ir gerbtinas miesto vertybes, sąsajas su aplinka, ypač pasaulio paveldo vietoje – Senamiesčiu. Tikslas – „pastatyti aukščiausio lygio tarptautinį muziejų, kuris paverstų Vilnių vienu pasaulinių kultūros centrų; suprojektuoti išskirtinį pastatą, tapsiantį Vilniaus ir Lietuvos simboliu“ ir itin nekonkretūs bei

⁵¹ Kuri plačiau prasme suprantama kaip „gyvenimo gerovė“ ir apima labai įvairius ekonominius, ekologinius ir sociokultūrinius gyvenimo aspektus, netgi laimę, aplinkos grožį ir pan. Plačiau žr. kad ir Byrne 2007.

„minimalistiniai“ vertinimo kriterijai⁵² – tiek dalyviams, tiek vertintojams suteikia nevaržomą laisvę miesto formos atžvilgiu. Helsinkio Guggenheimo muziejus irgi sumanytas kaip miesto simbolis, tačiau konkurso sąlygose pateikti įvairesni, gerokai konkretesni ir išsamesni urbanistiniai reikalavimai pastatui: jo architektūra turi būti išskirtinė, įkūnyti Suomijos tradicijai būdingas etines bei ekologines vertybes ir tapatybę, taip pat būti integruota į istorinio miesto centro krantinės užstatymą ir stipriai susieta su istoriniu miesto centru, uostu bei urbanistiniu kontekstu, be to, atskleisti šiaurietiškus idealus ir pan. Sąlygose konkrečiai įvardijami ir apibūdinami istorinės bei gamtinės aplinkos aspektai ir objektai, į kuriuos reikia atsižvelgti, taip pat miesto valdžios reikalavimai visam sklypui ir jo susietumui su kitomis Helsinkio dalimis. Tarp vertinimo kriterijų nurodyta, kad miestovaizdžio požiūriu pastatas turi būti suderinamas su vietos kokybe, verte ir reikšme, derėti prie miesto audinio ir atitikti Helsinkio miesto planavimo ir miesto vaizdžio formos principus.

Miglotos ir įvairių nacionalinių konkursų sąlygos. Pavyzdžiui, 2014 m. pavasarį paskelbto *Modernaus meno centro ir biurų vietoje „Lietuvos“ kino teatro* konkurso (Modernaus meno centro ir biurų vietoje „Lietuvos“ kino teatro konkursas 2014) sąlygose visai „pamiršta“, kad Vilniaus senamiestis yra pasaulio paveldo objektas, Lietuvos paminklas (kuriam galioja specialūs apsaugos reglamentai), nenurodyta, kuo vertinga Pylimo gatvės morfologinė sandara, į kuriuos gretimus paveldo objektus būtina atsižvelgti. Miesto kontekstui skirti vos keli sakiniai: „Teritorija yra Vilniaus centrinėje dalyje, senamiestyje. Sklypas ribojamas Pylimo, Basanavičiaus, Vingrių gatvių ir Purvinojo skersgatvio, yra lengvai pasiekiamas viešuoju transportu. Sklypo teritorijoje per keletą dešimtmečių susiformavo vieša kultūrinė erdvė“. Konkurso tikslas apskritai nenumato Senamiesčio apsaugos⁵³. Daugiau nei trisdešimties šiam konkursui pateiktų projektų visuma puikiai iliustruoja, kad šias sąlygas dalyviai suprato kaip laisvę kurti nepaisant aplinkos. Iš jų matyti, koks chaosas gali kilti mieste, jei formos matrica nėra identifikuota, reikalavimai miestui formuoti nenustatyti ir neįteisinti, o miesto morfologinė sandara keičiama mažomis skiautelėmis ir

⁵² Pavyzdžiui, „derinimas su aplinka (kaip pastatas įkomponuojamas į numatytą sklypą ir koks jo santykis su turtingu senamiesčio paveldu, šiaurėje susiformavusia verslo zona ir aplinkiniai pastatai apskritai bei žvelgiant iš nustatytų pagrindinių panoramos taškų)“, „aplinkosauga (ar pastatas nežaloja aplinkos)“ ir „parko zonos išsaugojimas (ar pastatas išsaugo kuo daugiau viešos erdvės, kuria miesto gyventojai galėtų naudotis ir neužsukdami į muziejų)“.

⁵³ Dalyviai privalo tik: „išnagrinėti sklypo užstatymo galimybes, išvystant naują biurų pastatą su Modernaus meno centru, kuris sukurs teritorijos urbanistinį-architektūrinį vientisumą bei identitetą“, „sukurti patrauklią viešąją erdvę“ ir „parengti administracinės paskirties pastato architektūrinio projekto koncepciją“.

vadovaujantis subjektyviomis pavienių asmenų nuomonėmis. Panašiai atsitiko ir 2014 m. vasarą paskelbtame konkurse „Gyvenamosios paskirties pastatui su požeminiu parkingu Subačiaus g. 26, 28 Vilniuje architektūrinei idėjai sukurti“ („Misionierių sodai“: gyvenamojo namo Subačiaus g. Vilniuje architektūrinis idėjinis konkursas 2014). Vieno iškiliausių Vilniaus senamiesčio architektūros paminklų – Misionierių bažnyčios, vienuolyno bei konvikto ansamblį ir jo įstabaus kraštovaizdžio vertė konkurso sąlygose neapibūdinta⁵⁴, apsaugos kryptis nenustatyta, o pagrindiniai reikalavimai tėra: „Teikti pirmenybę racionaliems bei komerciškai pagrįstiems sprendiniams; siekti optimalaus žemės ir esamų pastatų panaudojimo; numatyti ne mažiau kaip 9000, bet geriau 10 000 m² parduodamo butų ploto; atsižvelgti į vietos bei būsimų gyventojų išskirtinumą ir atitinkamai numatyti medžiagas bei sprendinius, kurie pabrėžtų viso projekto unikalumą; butus, kurių langai bus numatyti į vaizdingą Vilniaus senamiestį, projektuoti 150–250 m² ploto“. Nors paveldosaugos požiūriu neleistina planuoti tokio unikalaus miestovaizdžio pirmiau neįteisintus konkrečių paveldosaugos reglamentų, konkurso dalyviams vietoje reglamentų pasiūlyta savo nuožiūra pasinaudoti kitu projektu – „Paveldotvarkos projekto koncepcija“, prie kurios vietoje reglamentų prisegti keli valdžios institucijų raštai su įvairių komisijų *nuomonėmis* ir jokio teisinio statuso neturinčių pažymų apie archeologinius bei istorinius tyrimus.

Nenuostabu, kad ir šio, ir daugelio kitų konkursų projektai geriausiai iliustruoja vieną – kad nenorint paversti miesto chaotiškomis namų pabiroimis, jo matricos identifikavimą ir formavimą reikia grįsti ne nuomanomis, bet įstatymais.

Vietoje išvadų

Miestai, kuriuose stinga aiškių reglamentų, apibrėžiančių matricos formavimo kryptis, tampa tikrais spąstais savininkams ir architektams, nes jie negali iš anksto žinoti, ko iš jų bus norima, kuriems formavimo principams reikės paklusti, kurias vertybes puoselėti. Dėl visų minėtųjų teisinių ydų jie iš esmės patys kuria miesto „žaidimų taisykles“ toms vietoms, kuriose projektuoja. Neturėdami nei galimybių ir išteklių, nei pareigos identifikuoti miesto morfologinę sandarą, jie vertina ir keičia miesto dalis pagal

⁵⁴ Apsiribota keletu sausų, su vertybiniu paveldo kontekstu nesusietų istorinių faktų: „Teritorija yra rytinėje Vilniaus senamiesčio dalyje, už istorinės miesto gynybinės sienos. Ji yra ant kalvos, nuo kurios matomas įspūdingas miesto vaizdas: pastatai, bokštai, giliai į panoramą įsiterpę sodriai medžiais apaugę aukšti Vilnios šlaitai. Nagrinėjama teritorija yra Subačiaus g. 26, 28. Ją sudaro dvi istorinės valdos: vakarinėje pusėje buvusi „Vaikelio Jėzaus vaikų namų“ prieglauda, rytinėje pusėje – buvęs misionierių vienuolynas su Viešpaties Dangun Žengimo bažnyčia“.

savo asmeninį ir oficialiai projektus derinančių bei vertinančių institucijų darbuotojų skonį. Tai viena iš pagrindinių priežasčių, dėl kurių pastaruosiu metu chaotiškai kinta Lietuvos miestai. Pasaulinė praktika rodo, kad chaotiškos miesto formos išvengia tik tie miestai, kurie turi iš anksto įteisintas aiškias, konkrečias ir išsamias „žaidimo miestą taisykles“. Ir priešingai, be tokių reglamentų labai sparčiai gali suirti šimtmečius formuotas miesto vienis ir tapatybė.

Šiuolaikinių miestų formavimo teoriniame diskurse ir praktikoje ryškėja trys ideologinės tendencijos – totalitarinė, demokratinė socialinė ir neoliberalioji, kurios savaip žvelgia į miesto terpės prasmes ir atitinkamai skirtingai įteisina miesto matricos identifikavimą ir reglamentavimą.

Demokratijose – siekiant užtikrinti miestiečių gyvenamosios aplinkos kokybę, miesto ir jo konkrečių dalių forma iš anksto reglamentuojama įnorminant atitinkamus formos standartus. Taip įgyvendinami svarbūs teisiniai principai – visų lygybės prieš įstatymą ir įstatymo valdžios: subjektyvios valstybės tarnautojų arba jiems patariančių ekspertų nuomonės savaime netampa teisės pakaitalu, todėl mažėja valdžios savivalės, suvaržoma korupcija, o miestiečiai gali turėti ilgalaikių teisėtų lūkesčių. Architektūra reglamentuojama tiek, kiek gali paveikti miesto formą ir charakterį. Todėl, nors meniniai ir estetiniai architektūros vertinimo kriterijai visada subjektyvūs, pagal miesto bei jo dalių matricos morfologinius ypatumus įnorminama nemažai urbanistinių estetinių parametru.

Lietuvoje dėl jos istorinės raidos ypatumų šiuolaikinės demokratinės miestų formavimo teisės kūrimą ir įstatymų kontrolę varžo latentinės totalitarinio (sovietinio) ir neoliberaliojo urbanizmo apraiškos, kurios skatina chaotišką miestų kaitą. Todėl Lietuvos miestų formos savitumui puoselėti ir miestų formavimo teisėtumui palaikyti reikia atitinkamai taisyti teisinį reglamentavimą:

1. Teritorijų planavimas turi apimti ir kur kas detaliau reglamentuoti visus aplinkos fizinės formos aspektus.
2. Iš anksto įnorminti išsamius, aiškius ir konkrečius miestų bei jų dalių formos reglamentus, standartus bei sąlygas, kad kiekvienas galėtų žinoti, kas ir kur yra leista arba uždrausta.
3. Teisiškai užtikrinti, kad moksliniais tyrimais būtų identifikuojama miesto formos matrica, ir jos kaitos paradigmas, kurių pagrindu būtų modeliuojamas tolesnis miesto pavidalas bei vertinama, kiek ir kaip naujoji architektūra yra susijusi su miesto kontekstu.
4. Apibrėžiant miesto architektūros kokybę, atskirti miesto terpei ir architektūros menui taikomus kriterijus ir vertinimo mechanizmus.

Literatūra

- Architektūros įstatymas – projektas*. 2012. Lietuvos Respublikos aplinkos ministerija, Nr. 12-77-03, pateiktas Vyriausybei svarstyti 2012-08-30 [interaktyvus], [žiūrėta 2014 m. gruodžio 2 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.lrs.lt/pls/proj/dokpaieska.showdoc_l?p_id=153328&p_org=&p_fix=y&p_gov=n>.
- Ateities vizija – architektūriniai pasiūlymai naujam muziejui Vilniuje: galimybių studija*. 2008. Vilnius [interaktyvus], [žiūrėta 2014 m. gruodžio 2 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.mekas.lt/uploads/hg_vilnius_konkursas_paroda.pdf>.
- Bianca, S. 2014. Morphology as the Study of City Form and Layering, in *Reconnecting the City: The Historic Urban Landscape Approach and the Future of Urban Heritage*, Ed. by F. Bandarin, Ron van Oers. Oxford: John Wiley & Sons, 85–112.
- Bromberek, Z. 2000. The Architect for the Future and Teaching Architectural Science, in *ANZASCA 2000: Proceedings of the 34th Conference of the Australia and New Zealand Architectural Science Association, December 1–3, 2000*, 21–27 [interaktyvus], [žiūrėta 2014 m. gruodžio 2 d.]. Prieiga per internetą: <<http://anzasca.net/wp-content/uploads/2014/08/I-3.pdf>>.
- Byrne J., 2007. Quality Of Life, in *Encyclopedia of Environment and Society*, general editor Paul Robbins. London: Sage, 1454–1455.
- Discussing Architectural Quality. European Forum for Architectural Policies, 21 May 2002 Helsinki Finland*. Seminar Report. 2003. Edited by Anni Vartola. Helsinki: Publications of the Ministry of Education 2003: 37 [interaktyvus], [žiūrėta 2014 m. gruodžio 2 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.minedu.fi/export/sites/default/OPM/Julkaisut/2003/liitteet/opm_161_DAO.pdf?lang=en>.
- Erder, C. 1986. *Our Architectural Heritage: From Consciousness to Conservation*. UNESCO series: Museums and monuments. Vol. XX. UNESCO. 25.
- Fiedler, J. 2014. *Urbanisation, unlimited: A Thematic Journey*. Switzerland: Springer.
- Guggenheim Helsinki Design Competition: Competition Conditions*. 2014. Helsinki: Malcolm Reading Consultants [interaktyvus], [žiūrėta 2014 m. gruodžio 2 d.]. Prieiga per internetą: <<http://d3jdhfv96zr63z.cloudfront.net/helsinki/Competition.Conditions.LR.pdf>>.
- Hansson, S. O. 2012. Valuation of Artefacts and the Normativity of Technology, in *Norms in Technology*. Edited by Marc J. de Vries, Sven Ove Hansson, Anthonie W.M. Meijers, New York and London: Springer, 103–105.
- Kasparaitis, P. 2005. *Kompiuterinė lingvistika. Morfologija* [interaktyvus], [žiūrėta 2014 m. gruodžio 2 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.mif.vu.lt/~pijus/CL/Morfol.pdf>>.
- Kauno miesto burmistro nutarimas statybos reikalui, *Vyriausybės žinios* Nr. 700, Kaunas, 1940 m. balandžio 20 d., l. 199–207, poz. 5388.
- Le Corbusier, 1986. *Towards a New Architecture*. New York: Dover Publications.
- Lilley, K. D. 2009. Urban Morphology, in *International Encyclopedia of Human Geography*. Editors-in-Chief Rob Kitchin, Nigel Thrift, Amsterdam: Elsevier, 12: 66–69.
- Lietuvos Respublikos teritorijų planavimo įstatymas, aktuali redakcija* [interaktyvus], [žiūrėta 2014 m. gruodžio 2 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=478619>.
- Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas 2005 m. gegužės 18 d. Nr. 554 „Dėl Lietuvos Respublikos architektūros politikos kryptių aprašo patvirtinimo“, *Valstybės žinios*, 2005-05-21, Nr. 64-2302.

- Markevičienė, J. 2011. Protection of Human Rights to the City and Preservation of Historic Urban Landscapes: Ways to Coherence, in *Urbanistika ir architektūra*, Vilniaus Gedimino technikos universiteto ir Lietuvos mokslų akademijos mokslo žurnalas, 2011 35(4): 301–309. Prieiga per internetą: <<http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.3846/tpa.2011.32?journalCode=tpa19>>.
- Markevičienė, J. 2011. Visuomenės teisės ir galimybės ginti viešąjį interesą aplinkos bei kultūros paveldo srityje ikeiteisine ir teismine tvarka, in *Pozicija*, Lietuvos žmogaus teisių asociacijos tęstinis teminis leidinys, Nr. *Viešasis interesas ir jo gynimas – Lietuvos teisinė sistema*, 36–47[interaktyvus], [žiūrėta 2014 m. lapkričio 27 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.lzta.lt/assets/files/110926-Pozicija.pdf>>.
- Masheck, J. 2013. *Adolf Loos: The Art of Architecture*, York and London: I. B. Tauris.
- McFee, G. 2011. *Artistic Judgement: A Framework for Philosophical Aesthetics*, London: Springer, 2011. Cituojama P. 63, 77.
- „Misionierių sodai“: gyvenamojo namo Subačiaus g. Vilniuje architektūrinis idėjinis konkursas. 2014. Lietuvos architektų sąjunga [interaktyvus], [žiūrėta 2014 m. gruodžio 2 d.]. Prieiga per internetą: <[http://www.architektusajunga.lt/anonsai/misionierių-sodai-gyvenamojo-namo-subaciaus-g-vilniuje-architekturinis-idejinis-konkursas](http://www.architektusajunga.lt/anonsai/misionieriუსodai-gyvenamojo-namo-subaciaus-g-vilniuje-architekturinis-idejinis-konkursas)>.
- Modernaus meno centro ir biurų vietoje „Lietuvos“ kino teatro konkursas. 2014. Lietuvos architektų sąjunga [interaktyvus], [žiūrėta 2014 m. gruodžio 2 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.architektusajunga.lt/anonsai/modernaus-meno-centro-ir-biuru-vietoje-lietuvos-kino-teatro-konkursas>>.
- Nelson, Ch. 2006. *Managing Quality in Architecture: A Handbook for Creators of the Built Environment*, London: Elsevier.
- Punter, J. 1999. *Design Guidelines in American Cities: A review of Design Policies and Guidance in Five West Coast Cities*, Liverpool: Liverpool University Press. 199.
- Rönn, M. 2011. Architectural quality in competitions: A dialogue based assessment of design proposals, in *Norway: FORMakademisk*, 4(1): 100–115 [interaktyvus], [žiūrėta 2014 m. gruodžio 2 d.]. Prieiga per internetą: <<https://journals.hioa.no/index.php/formakademisk/article/download/130/122>>.
- Sargolini, M. 2013. *Urban Landscapes: Environmental Networks and Quality of Life*. Milan: Springer.
- Schmid, H.; Sahr, W-D.; Urry, J. 2011. Cities and Fascination: Beyond the Surplus of Meaning, in *Cities and Fascination: Beyond the Surplus of Meaning*. Edited by Schmid, H.; Sahr, W-D.; Urry, J. Burlington: Ashgate.
- Stenning, A.; Smith, A.; Rochovská, A.; Świątek, D. 2010. *Domesticating Neo-Liberalism: Spaces of Economic Practice and Social Reproduction in Post-Socialist Cities*. Chichester: Wiley-Blackwell.
- Sweet, J.; Schneier, L. M. 2009. *Legal Aspects of Architecture, Engineering and the Construction Process*, 8th edition. Stamford: Cengage Learning.
- Teritorijų planavimo įstatymas, Nr. I-1120.1995 m. gruodžio 12 d. redakcija, *Valstybės žinios*, 1995 m. gruodžio 30 d., Nr. 107, publ. Nr. 2391.
- Teritorijų planavimo įstatymas, Nr. I-1120. Redakcija aktuali nuo 2014 m. liepos 15 d. [interaktyvus], [žiūrėta 2014 m. gruodžio 2 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=478619>.
- The Cow Hollow Neighborhood Design Guidelines*. 2001. San Francisco: Cow Hollow Association [interaktyvus], [žiūrėta 2014 m. gruodžio 2 d.]. Prieiga per internetą <<http://cowhollowassociation.org/legacy/guidelines.pdf>>.
- The San Francisco Planning Code*. 2014 redakcija. Cincinnati: American Legal Publishing Corporation [interaktyvus], [žiūrėta 2014 m. gruodžio 2 d.]. Prieiga per

internetą: <[http://www.amlegal.com/nxt/gateway.dll/California/planning/planningcode?f=templates\\$fn=default.htm\\$3.0\\$vid=amlegal:sanfrancisco_ca\\$sync=1](http://www.amlegal.com/nxt/gateway.dll/California/planning/planningcode?f=templates$fn=default.htm$3.0$vid=amlegal:sanfrancisco_ca$sync=1)>.

The San Francisco Residential Design Guidelines. 2003. City and Country of San Francisco: San Francisco Planning Department [interaktyvus], [žiūrėta 2014 m. gruodžio 2 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.sf-planning.org/Modules/ShowDocument.aspx?documentid=5356>>.

Vilniaus miesto savivaldybės teritorijos bendrasis planas iki 2015 metų. Patvirtintas Vilniaus miesto savivaldybės tarybos 2007 m. vasario 14 d. sprendimu Nr. 1-1519, reg. Nr. 010011001881 [interaktyvus], [žiūrėta 2014 m. gruodžio 2 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.vilnius.lt/lit/Bendras_planas_iki_2015_m_/1724961>.

Vilniaus miesto burmistro Konstantino Stašio privalomasis įsakymas Nr. 22 statybai tvarkyti Vilniaus mieste. Pasirašytas 1940 m. birželio 7 d. Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. R-776, Ap. 7, b. 157, L 118–148.

Vyšniūnas, A. 2013. Ar yra skirtumas tarp planuotojo ir urbanisto?, *Structum* 2013 (3) [interaktyvus], [žiūrėta 2014 m. spalio 16 d.] Prieiga per internetą: <<http://www.architektams.lt/publikacijos/ar-yra-skirtumas-tarp-planuotojo-ir-urbanisto>>.

THE CITY AS A TRAP: ABOUT NORMS AND FREEDOMS IN CREATING URBAN ARCHITECTURE

Jūratė Markevičienė

Abstract. The author analyses creation of urban architecture, and a dichotomy between the normativity of urban environment and the freedom of artistic creativity in architecture. Based on general context of urban legislation, she investigates to what extent should urban architecture be regulated and how architectural quality would be standardized for in order to evaluate artistic and aesthetic aspects of architectural creations.

Human living environment, especially urban, is vital to the cultures of societies and the overall human existence. In our Anthropocene era an urban form is the public good, fostered by special laws, and public bodies, and by ensuring public participation. In this regard, architecture is a means for shaping the urban environment; individual buildings being the cells of this environment, and evaluated according to the criteria of its quality. On the other hand, architecture is one of the Arts; architects are artists, seeking for creative freedom that is rooted in the Modernity, therefore artistic and aesthetic criteria of its evaluation should not be identified with comparative quantitative indicators of architectural quality. Due to this dichotomy it happens that architect, who is building in the city, or the public authorities fall into the trap of values.

The author identifies and compares legal specificities of urban form regulations in totalitarian, neoliberal, and democratic systems in general, and in Lithuania in special, suggesting some amendments to the national legislation, including indicators of the 'architectural quality' as applied to urban environment.

Keywords: aesthetic and artistic value, architectural quality, architecture, cultural ecology, cultural heritage, legislation, normativity, public good, quality of life indicators, regulations, urban environment, urban morphology, urban planning, work of art.

Apie autorę. Jūratė Markevičienė – ICOMOS ir ICOMOS tarptautinių mokslinių komitetų CIVVIH, CIAV ir CIF narė, INTBAU narė, Lietuvos Mokslo Tarybos ekspertė, Lietuvos dailės istorikų draugijos narė.

Dirba mokslinį darbą kultūrologijos, architektūrologijos, urbanologijos, paveldo saugos ir muzeologijos srityse. Mokslinių interesų kryptys: miestų morfologija, suvokimo, vertybių teorija, tvari raida ir kultūros ekologija, paveldo saugos teorija, teisė ir valdymas, Vilniaus urbanistinė raida.

Paskelbė keliasdešimt mokslinių straipsnių Lietuvoje ir užsienio šalyse, skaitė pranešimus keliasdešimtyje pasaulinių, europinių ir tarptautinių mokslinių konferencijų, organizuotų UNESCO, ICOMOS, OWHC, ICCROM ir universitetų Brazilijoje, Čekijoje, Estijoje, Italijoje, Ispanijoje, Kanadoje, Latvijoje, Lenkijoje, Lietuvoje, Meksikoje, Norvegijoje, Prancūzijoje, Slovakijoje, Suomijoje, Švedijoje. 2013 m. gavo individualią valstybės stipendiją parengti monografiją „Nuo daikto iki įvaizdžio: kultūros paveldas ir restauratorius 21 amžiuje“.

Dirba ekspertinį darbą: valstybės institucijoms parengė analizių, ekspertizių, teisės aktų projektų ir programų, 2007–2013 m. Valstybinės kultūros paveldo komisijos narė. Beveik dvidešimt metų dėstė kultūros paveldo apsaugą Vilniaus dailės akademijoje ir Vilniaus universitete.

VIETOVĖS LYGMENS BENDRŪJŲ PLANŲ OBJEKTAI, REGLAMENTŲ NUSTATYMO YPATUMAI BEI TEISINIAI ASPEKTAI, VIEŠOSIOS ERDVĖS

Gintautas Tiškus

Architektūros fakultetas, Vilniaus Gedimino technikos universitetas,

Pylimo g. 26/1, LT-01132 Vilnius

El. paštas gintas.tiskus@gmail.com

Santrauka. Straipsnyje nagrinėjami naujojoje Teritorijų planavimo įstatymo (toliau tekste – Įstatymas) redakcijoje numatyti vietovės lygmens bendrųjų planų objektai, planų rengimo ir reglamentavimo ypatumai bei teisiniai aspektai. Teigiama, kad Įstatyme numatyti rengti miestų dalių, miestelių dalių, kaimų ir viensėdžių bendrieji planai nėra bendrojo planavimo objektai. Racionaliau yra rengti šių teritorijų detaliuosius planus. Analizuojant Vilniaus miesto savivaldybės teritorijos bendrojo plano iki 2015 m. sprendinius teigiama, kad Lietuvoje nėra parengtų bendrųjų planų, kuriuose būtų nustatyti visi detaliesiems planams privalomo teritorijos naudojimo reglamento reikalavimai (kaip numatyta Įstatyme), todėl vadovaujantis bendraisiais planais negali būti rengiami statinių projektai.

Patvirtinus naujos redakcijos Teritorijų planavimo įstatymą (įsigaliojo nuo 2014-01-01), teritorijų planavimas iš aiškios teritorijų planavimo dokumentų rengimo sistemos (ankstesnės Teritorijų planavimo įstatymo redakcijos) tapo tik chaotiška planavimą sudarančių dalių visuma. Planavimas kaip sistema jau neegzistuoja, nes įvairūs teritorijų planavimo dokumentai funkcionuoja (ar gali funkcionuoti), ir jų rengimo (keitimo ir koregavimo) procesai vyksta savarankiškai – kaip atskiri pavieniai elementai, t. y. tarpusavyje gali ir nesąveikauti, neturėti įtakos vienas kitam. Sukrauti į krūvą jie sistemos nesudaro.

Reikšminiai žodžiai: teritorijų planavimas, bendrieji planai, detalieji planai, statinio projektavimas.

Įvadas

Daug reklamuotas ir naują teritorijų planavimo sistemą žadėjęs sukurti Aplinkos ministerijos parengtas Teritorijų planavimo įstatymas (Žinios, Nr. 76-3824 2013) įsigaliojo nuo 2014-01-01 (nauja redakcija). Šio straipsnio tikslas nėra išanalizuoti visą teritorijų planavimo sistemą ar jos raidą vertinant ankstesnes Teritorijų planavimo įstatymo redakcijas, jo tikslas – išnagrinėti tik vieną, nedidelę, bet svarbią galiojančio įstatymo dalį, nustatančią vietovės lygmens bendrųjų planų objektus bei galimybę vadovaujantis šių planų sprendimais, nerengiant detaliųjų planų, rengti statinių projektus. Nors straipsnyje nagrinėjami tik vietovės lygmens planavimo objektai, tačiau šis lygmuo yra esminis visoje teritorijų planavimo sistemoje, nes būtent bendrieji ir detalieji planai nustato urbanizuotų ar urbanizuojamų teritorijų

tvarkymo ir naudojimo reglamentus bei yra dažniausiai rengiami teritorijų planavimo dokumentai, turintys lemiamą įtaką ilgalaikėi teritorijų plėtrai. Be to, vietovės lygmens teritorijų planavimo dokumentų rengimo procesas yra informatyviausias visos teritorijų planavimo sistemos efektyvumo rodiklis. Kitų lygmenų (valstybės, savivaldybės) teritorijų planavimo dokumentai rengiami tik epizodiškai (pvz., Lietuvos Respublikos teritorijos bendrasis planas arba apskrities teritorijos bendrieji planai), todėl nėra reprezentatyvūs vertinant teritorijų planavimo sistemą. Siekiant išvengti subjektyvumo, straipsnyje pateikiamos galiojančio Teritorijų planavimo įstatymo ir kitų teisės aktų straipsnių redakcijos.

Teritorijų planavimo įstatyme (2 str. 26 dalis) *teritorijų planavimas* apibrėžiamas kaip *procesas, kuriuo siekiama darnaus teritorijų vystymo ir kuris apima žemės naudojimo prioritetų, aplinkosaugos, visuomenės sveikatos saugos, paveldosaugos ir kitų priemonių nustatymą, gyvenamųjų vietovių, gamybos, inžinerinės ir socialinės infrastruktūros sistemų kūrimą, sąlygų gyventojų užimtumui reguliuoti ir veiklai plėtoti sudarymą, visuomenės ir privačių interesų suderinimą. Bendrasis planas – kompleksinio teritorijų planavimo dokumentas, kuriame pagal teritorijų planavimo lygmenį ir uždavinius nustatoma planuojamos teritorijos erdvinė struktūra ir teritorijos naudojimo privalomosios nuostatos ir reikalavimai bei apsaugos principai* (2 str. 1 dalis).

Vyriausiasis administracinis teismas yra pažymėjęs, jog bendrasis teritorijos planas iš esmės nustato teritorijos vystymo, naudojimo bei apsaugos principus (tam tikras elgesio taisyklės), kuriais turi vadovautis visi planuojamos teritorijos nekilnojamojo turto savininkai, valdytojai ar naudotojai (individualiais požymiais neapibūdinti subjektai). Kadangi bendrasis teritorijos planas atitinka Administracinių bylų teisenos įstatymo 2 straipsnio 13 dalyje (Žinios Nr. 13-308 1999, Nr. 85-2566 2001) įtvirtintus norminio teisės akto požymius, jis yra laikytinas norminiu administraciniu aktu. Šie aktai adresuoti neapibrėžtai asmenų arba asmenų, apibūdintų rūšiniais požymiais, ratui. Jie visada abstraktūs ir sieja pagal tipines, rūšines savybes panašius visuomeninius santykius, realizavus toliau veikia individualiuose santykiuose ir pasireiškia konkrečių asmenų elgesiu. Vadovaujantis Administracinių bylų teisenos įstatymu, kreiptis dėl norminio akto teisėtumo ištyrimo į administracinį teismą turi teisę šie subjektai: Seimo nariai, Seimo kontrolieriai, Valstybės kontrolės pareigūnai, bendrosios kompetencijos ir specializuotieji teismai, taip pat prokurorai ir savivaldybių veiklos priežiūrą vykdančios Vyriausybės atstovai (110 straipsnio 1 ir 2 dalys). Tai reiškia, kad planavimu suinteresuota visuomenė vietovės lygmens bendrųjų planų sprendinių teismui apskųsti negali.

Vietovės lygmens bendrojo planavimo objektai

Teritorijų planavimo įstatymo 4 str. *Teritorijų planavimo lygmenys* 1 dalyje pateikta *Teritorijų planavimo lygmenys*:

3) *vietovės – planuojamos savivaldybės teritorijos dalys: miestai (ar jų dalys), miesteliai (ar jų dalys), kaimai ir viensėdžiai (rengiami atskirų urbanizuotų ar urbanizuojamų teritorijų bendrieji planai (masteliu M 1:2 000–M 1:10 000), detalieji planai (masteliu M 1:500–M 1:1 000) ir specialiojo teritorijų planavimo dokumentai (masteliu M 1:500–M 1:10 000).*

Teritorijų planavimo įstatymo 14 str. *Savivaldybės lygmens ir vietovės lygmens bendrieji planai, objektai ir uždaviniai* 3 dalyje numatyta, kad *Vietovės lygmens bendrieji planai rengiami savivaldybės lygmens bendruosiuose planuose nurodytoms prioritetinės plėtros teritorijoms – miestams, jų dalims, miesteliams, jų dalims, kaimų ir viensėdžių teritorijoms – arba savivaldybės tarybai priėmus sprendimą atitinkamoje savivaldybės dalyje rengti savivaldybės dalies bendrąjį planą.* Tai reiškia, kad miestas gali turėti vieną, kelis, ar net keliolika bendrųjų planų. Rajono savivaldybė gali turėti keliasdešimt ar net kelis šimtus ar tūkstančius bendrųjų planų. Vertinant tai, kad Lietuvoje yra 103 miestai, 249 miesteliai, 19 004 kaimai ir 1 687 viensėdžiai (2011 m. Statistikos departamento duomenys), susidaro gan išpūdingas bendrųjų planų skaičius – 21 043. Jei turėsime mintyje ir tai, kad taip pat gali būti rengiami miestų bei miestelių dalių bendrieji planai, rengiamų bendrųjų planų skaičius jau nebeįvardijamas. Tokia bendrųjų planų gausa nesuvokiama ar nėra racionaliai paaiškinama (ankstesnės redakcijos Teritorijų planavimo įstatyme visų lygmenų bendrųjų planų skaičius buvo 363). Akivaizdu ir tai, kad tokio skaičiaus bendrųjų planų nereikia. Miesto dalių ir miestelių dalių bendrieji planai neišvengiamai dubliuos miestų ir miestelių bendruosius planus, nes šie planai yra to paties lygmens, ir pagal Teritorijų planavimo įstatymo 14 str. (Savivaldybės lygmens ir vietovės lygmens bendrieji planai, objektai ir uždaviniai) jų uždaviniai vienodi, nors planuojamos teritorijos dydis skirsis kelis ar net keliasdešimt kartų. Kaimų ar viensėdžių teritorijų bendrųjų planų rengimo reikmes sunku atskirti nuo detaliojo planavimo. Lietuvos Respublikos teritorijos administracinių vienetų ir jų ribų įstatyme (Žinios Nr. 60-1183 1994) *Viensėdžiai yra istoriškai susiformavusios gyvenamosios vietovės, paprastai sudarytos arba kilusios iš vienos sodybos ir turinčios ne daugiau kaip 20 objektų skirtingu adresu.* Taigi pagal Teritorijų planavimo įstatymo nuostatas Vilniaus miesto, turinčio apie 550 000 gyventojų ir užimančio apie 402 kv. km plotą, bei viensėdžio, kuriame gyvena tik keli gyventojai ir kuris užima vidutiniškai 0,5–3,0 ha žemės sklypą, numatyta rengti vienodo lygmens ir tų pačių uždavinių bendruosius planus.

Dar yra numatyta galimybė rengti miestų ir miestelių dalių bei kaimų detaliuosius planus, o viensėdžių gali būti rengiami tik bendrieji planai.

Teritorijų planavimo įstatymo 17 str. *Detalieji planai, objektai ir uždaviniai* 5 dalyje numatyta, kad *Detaliųjų planų objektai yra:*

- 1) *esamos arba naujai planuojamos miestų ir miestelių dalys, jų kvartalai;*
- 2) *esamos arba naujai planuojamos kaimų kompaktiškai užstatytos teritorijos, jų kvartalai.*

Tačiau planuojant kaimus būtina atkreipti dėmesį ir į tai, kad Žemės įstatymo (Žinios Nr. 34-620 1994) 39 str. numatyta rengti kaimo plėtros žemėtvarkos projektus, todėl tampa visiškai neaišku, kokius reikia rengti kaimų teritorijų planavimo dokumentus: bendruosius planus, detaliuosius planus ar kaimo plėtros žemėtvarkos projektus.

Teritorijų planavimo įstatymo 14 str. *Savivaldybės lygmens ir vietovės lygmens bendrieji planai, objektai ir uždaviniai* 6 dalyje numatyta, kad *Savivaldybės lygmens ir vietovės lygmens bendrųjų planų uždaviniai yra:*

- 1) *suformuoti planavimo lygmenį atitinkančias teritorijos funkcinio ir erdvinio vystymo kryptis;*
- 2) *optimizuoti planuojamos teritorijos urbanistinę struktūrą, socialinę ir inžinerinę infrastruktūrą;*
- 3) *numatyti racionalaus žemės gelmių išteklių, žemės ūkio naudmenų, miškų, kitų gamtos išteklių išsaugojimo ir naudojimo, gamtinio karkaso ir ekologiškai pagrįstos žemės naudojimo teritorinės struktūros formavimo, gamtos ir nekilnojamojo kultūros paveldo, kraštovaizdžio ir biologinės įvairovės išsaugojimo priemonės;*
- 4) *detalizuoti atitinkamų aukštesnio lygmens kompleksinio teritorijų planavimo dokumentų sprendinius.*

Sunku įsivaizduoti viensėdį, kurio bedrojo plano uždaviniai būtų nustatyti funkcinio ir erdvinio vystymo kryptis ar optimizuoti urbanistinę, socialinę bei inžinerinę infrastruktūrą. Apžvelgiant pasaulinę (60 valstybių) planavimo praktiką (International Manual... 1992, 1995, 1998), taip pat Baltijos jūros regiono 10 valstybių (be Lietuvos) planavimo sistemas (Compendium of spatial... 2000), analogų Lietuvos Respublikos teritorijų planavimo įstatymo nuostatoms, reglamentuojančioms vietovės lygmens bendrąjį planavimą, nėra.

Blieka priminti, kad nei pirmojoje Teritorijų planavimo įstatymo redakcijoje (galiojo nuo 1996-01-01 iki 2004-04-31), nei antrojoje (galiojo nuo 2004-05-01 iki 2013-12-31) miestų ir miestelių dalys, kaimai ir viensėdžiai nebuvo įvardyti kaip bendrojo planavimo objektai.

Apibendrinant šį skyrių galima konstatuoti, kad Teritorijų planavimo įstatymo 5 str. *Teritorijų planavimo dokumentų rūšys* bendruosius ir detaliuosius planus pavadinus kompleksiniais planais ir suvienodinus planavimo lygmenį, nepagrįstai ir nelogiškai buvo devaluoti esminiai bendrojo ir detaliuojamojo planavimo skirtumai.

Vietovės lygmens bendrųjų planų reglamentų nustatymo ypatumai bei teisiniai aspektai

Teritorijų planavimo įstatymo 17 str. *Detaliojo planavimo objektai ir uždaviniai* 4 dalyje numatyta, kad **detalieji planai nerengiami: 2) jeigu vietovės lygmens bendruosiuose planuose nustatyti visi detaliesiems planams privalomo teritorijos naudojimo reglamento reikalavimai**. Šiuo atveju reikia nagrinėti miestų ir miestelių bendruosius planus, kurie buvo rengiami vadovaujantis 1995 ir 2004 m. Teritorijų planavimo įstatymų redakcijomis ir galioja tol, kol parenjami ir patvirtinami juos keičiantys to paties lygmens teritorijų planavimo dokumentai (Teritorijų planavimo įstatymo 14 str. 4 dalis). Būtina atkreipti dėmesį, kad šiuose 1996–2013 m. parengtuose miestų ir miestelių bendruosiuose planuose nėra ir negalėjo būti nustatytų detaliesiems planams privalomo teritorijos naudojimo reglamento reikalavimų (ankstesnėse Teritorijų planavimo įstatymo redakcijose – teritorijos tvarkymo ir naudojimo režimas), nes bendrųjų planų ir detaliųjų planų rengimo tikslai iš esmės skiriasi. Be to, iki šiol nėra parengto bendrųjų planų reglamentų standarto, todėl, galima sakyti, visi iki šiol parengti miestų ir miestelių bendrieji planai yra **skirtingi**. Taip pat svarbu suprasti, kad negalima sutapatinti bendruosiuose ir detaliuosiuose planuose nustatomų *intensyvumo* ir *tankumo* rodiklių. Bendruosiuose planuose *tankumo* ir *intensyvumo* rodikliai nustatomi teritorijoms (funkcinės zonos, rajonai, mikrorajonai) ir yra būtini inžinerinės ir susisiekimo infrastruktūros reikmėms apskaičiuoti (inžinerinių tinklų diametrai, galingumas, gatvių kategorijos ir kt.) bei socialinės infrastruktūros objektams (vaikų darželiai, mokyklos ir kt.) projektuoti. Gi detaliuosiuose planuose numatomi žemės sklypo *tankumo* ir *intensyvumo* rodikliai naudojami kaip statybas ribojantys (reguliuojantys) reikalavimai. Praktikoje numatyti funkcinės zonos (*bruto*, neišskiriant gatvių ir kt.), rajono ar mikrorajono *tankumo* ir *intensyvumo* rodikliai daugeliu atveju bus mažesni už numatytus konkretaus sklypo *tankumo* ir *intensyvumo* rodiklius (pvz., rajono intensyvumo rodiklis lygus 1,0, o rajone esančio žemės sklypo šis rodiklis gali būti ir 1,6, ir tai natūralu, nes kitų žemės sklypų šis rodiklis gali būti 0,8 ar panašus).

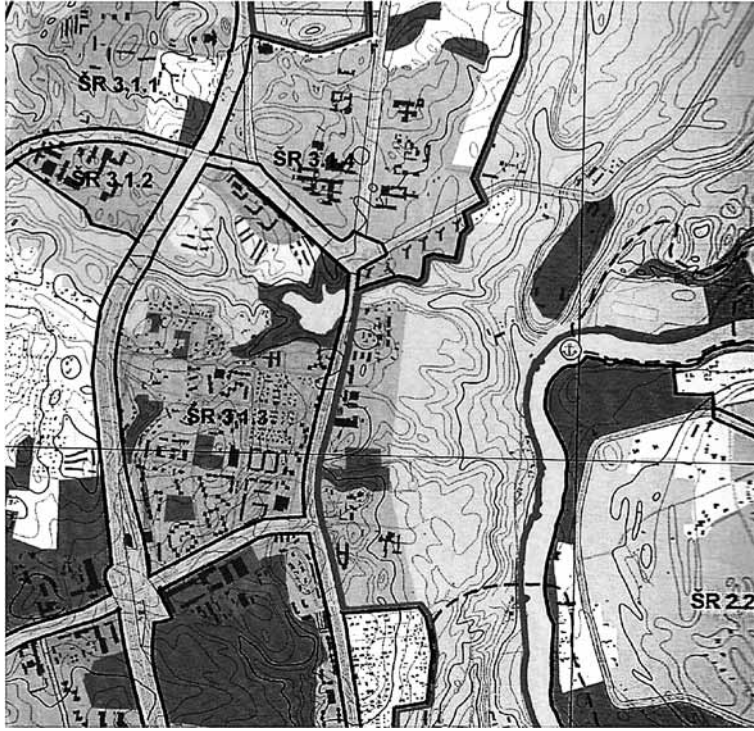
Akivaizdu, kad neesant bendrųjų planų, kuriuose yra **nustatyti visi detaliesiems planams privalomo teritorijos naudojimo reglamento reikalavimai** (iš esmės tokių bendrųjų planų ir negali būti), taikyti Teritorijų planavimo įstatymo 17 str. *Detaliojo planavimo objektai ir uždaviniai* 4 dalies 2) punkto nuostatų, t. y. nerengti detaliųjų planų, praktiškai ir teisiškai nėra galimybės. Šiuo atveju būtina pažymėti, kad pavadinimas *detalusis planas* yra siejamas su tarptautiniu žodžiu *detalus* (pranc. *detaillé* – su smulkmenomis, tikslus iki smulkmenų). Tokio pobūdžio planai buvo rengiami dar carinėje Rusijoje, todėl daugelis senųjų Vilniaus miesto planų vadinti *подробни план*.

Taip pat numatyta, kad pagal Teritorijų planavimo įstatymo 17 str. 4 dalies 2) punkto nuostatą, leidžiančią nerengti detaliojo plano, galima, vadovaujantis bendrojo plano sprendiniais, rengti statinio projektą. Tokia galimybė numatyta Teritorijų planavimo įstatymo 20 str. *Teisė statyti ir žemės valdos projektų taikymas* 1 dalyje: *Žemės sklype, esančiame urbanizuotoje ir urbanizuojamoje teritorijoje, kuriai neparengti detalieji planai, arba žemės sklype, esančiame neurbanizuotoje ir neurbanizuojamoje teritorijoje, gali būti vykdoma statyba, atitinkanti savivaldybės lygmens bendrojo plano ir (ar) vietovės lygmens bendrojo plano, jeigu jis parengtas, sprendinius, vadovaujantis Statybos įstatymo nuostatomis.* Teritorijų planavimo įstatymo 20 str. 2 dalyje numatyta, kad šio straipsnio 1 dalyje nurodytu atveju:

1) savivaldybės administracijos direktorius ar jo įgaliotas valstybės tarnautojas, atsižvelgdamas į aplinkinių teritorijų užstatymo tipą, statinių parametrus ir statytojo pateiktus projektinius pasiūlymus, specialiuosiuose architektūros reikalavimuose statiniui projektuoti nustato statybai numatyto žemės sklypo teritorijos naudojimo reglamento parametrus pagal savivaldybės lygmens bendrąjį planą ir (ar) vietovės lygmens bendrąjį planą, jeigu jis parengtas. Apie numatomą statinių projektavimą ir visuomenės dalyvavimą svarstant statinių projektinius pasiūlymus informuojama Statybos įstatymo nustatyta tvarka.

Šiuo atveju reikalavimas *atsižvelgti į aplinkinių teritorijų užstatymo tipą, statinių parametrus ir statytojo pateiktus projektinius pasiūlymus* nėra konkretus, o abstraktus, ir gali būti vertinamas bei suprantamas įvairiai. Analogiškas modelis Lietuvoje buvo taikomas sovietinės okupacijos metais, kai rengti statinio projektą buvo galima vadovaujantis architektūrine planine užduotimi (dažniausiai būdavo rengiami masinės statybos gyvenamųjų rajonų (mikrorajonų), pramoninių zonų detalieji planai), pasirašyta miesto vyriausiojo architekto (straipsnio autoriui 1978–1995 m. dirbant Vilniaus miesto valdybos Urbanistikos ir architektūros skyriuje teko rengti architektūrinių planinių užduočių projektus). Tačiau tarp sovietinių laikų ir dabar ties yra esminis skirtumas. Sovietiniais laikais statinio užsakovas, projektuotojas ir statytojas buvo valstybinė struktūra, dabar – dirbama rinkos sąlygomis, todėl subjektyvumo ir asmeninio (komercinio) intereso išvengti iš esmės neįmanoma.

Kaip reglamentų taikymo pavyzdį panagrinėsime Vilniaus miesto bendrojo plano iki 2015 m. sprendinius (1 pav.). Šis bendrasis planas pasirinktas todėl, kad, straipsnio autoriaus nuomone, yra vienas iš geresnių ir profesionaliausiai parengtų teritorijų planavimo dokumentų. Daugelio kitų Lietuvos miestų ir miestelių bendrieji planai nėra tiek išsamiai išnagrinėti ir reglamentuoti. Dažniausiai apsiribojama tik funkcinį zonų išskyrimu.

1 pav. Ištrauka iš Vilniaus miesto savivaldybės teritorijos bendrojo plano (iki 2015 m.) pagrindinio brėžinio. Rengėjas SĮ „Vilniaus planas“, 2007 m.

Pagrindiniame brėzinyje *intensyvaus užstatymo gyvenamųjų teritorijų funkcinėi zonai ŠR 3.1.3.* bendrojo plano reglamentų lentelėje nustatytas maksimalus pastatų aukštingumas ≤ 5 a. (leidžiama iki 20 % gyvenamosios teritorijos aukštingumo numatyti nuo 6 iki 9 aukštų). ŠR 3.1.3. zonoje gyvenamųjų pastatų, kurių aukštingumas iki 5 aukštų, užstatymo intensyvumo rodiklis 1,2, o pastatų, kurių aukštis 9 a. ir mažiau, – 1,6. Būtina atkreipti dėmesį, kad zonoje tarp Kalvarijų g., Ateities g., Geležinio Vilko g. yra skirtingo užstatymo tipo kvartalų. Prie Ateities g. ir Rugių g. (funkcinės zonos pietinė dalis) vyrauja 5–7 a. daugiabučių gyvenamųjų namų kvartalai, o tarp Lobio g. ir Mokyklos g. (funkcinės zonos vidurys, vakarinė dalis) – sodybinio tipo 2 a. gyvenamieji namai. Šiuo atveju tampa neaiški sąvoka *intensyvaus užstatymo gyvenamųjų teritorijų funkcinė zona*, nes tiek daugiabučiai daugiaaukščiai, tiek ir sodybinio tipo gyvenamieji namai yra toje pačioje pilkai ruda spalva pažymėtoje zonoje. Planuojant ŠR 3.1.3. zonoje naujas statybas neišvengiamai teks spręsti naujų pastatų aukštingumo klausimus. Formaliai, vadovaujantis bendrojo plano sprendiniais, šioje funkcinėje zonoje gali būti statomi 1–9 a. gyvenamieji namai, tačiau nėra aiškios metodikos, kaip apskaičiuoja-

mas leistinasis iki 20 % gyvenamosios teritorijos aukštingumas (nuo 6 iki 9 aukštų pastatai). Praktikoje bandoma skaičiuoti vertinant tik pastatų užimamą žemės sklypo plotą (taip gaunamas žymiai didesnis aukštesnių pastatų skaičius). Straipsnio autoriaus nuomone, 20 % gyvenamosios teritorijos turi būti skaičiuojama įvertinant tik žemės sklypų, kuriuose jau yra ar gali būti statomi 6–9 aukštų pastatai, plotus. Zonoje esantys pastatais neužstatyti sklypai (želdynai, bendrojo naudojimo teritorijos, gatvės ir kt.) neturi būti vertinami. Ši nuomonė grindžiama tuo, kad rengiant detaliuosius planus buvo nustatomas viso žemės sklypo, o ne sklypo dalies po pastatu žemės sklypo naudojimo ir tvarkymo režimas. Nagrinėjamu *funkcinės zonos ŠR 3.13.* atveju apskaičiuoti 20 % gyvenamosios teritorijos sudėtinga ir todėl, kad dar ne visiems pastatams ar jų grupėms yra suformuoti žemės sklypai.

Akivaizdu, kad planuojant šioje funkcinėje zonoje naujas statybas (ypač vidurinėje zonos dalyje) bendrojo plano reglamentai bus suprantami skirtingai. Investitorius planuos statyti kuo aukštesnius pastatus, o gretimų sklypų gyventojai norės pastatus matyti kuo mažesnius. Šiuo atveju svarbu įvertinti ir skirtingus, nors ir neaprašytus, tačiau suprantamus aplinkos kokybės standartus, taikomus daugiabučiams daugiaaukščiams ir privatiems sodybinio tipo gyvenamiesiems namams. Daugiaaukščiame name privatumas užtikrinamas užtraukiant lango užuolaidas, o privataus namo savininkas, pirkdamas sklypą ir statydamas namą, siekė ir tikėjosi privatumo ne tik name, bet ir sklype. Pastačius greta daugiaaukštį pastatą jo valda bus nuolat apžvelgiama ir stebima, t. y. bus patiriamas nuolatinis diskomfortas. Kilus nesutarimų, spręsti, ar numatoma statyba atitinka bendrojo plano sprendinius, dažnu atveju teks teismams.

Nors naujosios redakcijos Teritorijų planavimo įstatyme teigiama, kad bendruosiuose planuose gali būti nustatyti visi detaliesiems planams privalomo teritorijos naudojimo reglamento reikalavimai, tačiau analizuojant įstatymo nuostatas akivaizdu, kad toks teiginys neturi pagrindo. Teritorijų planavimo įstatymo 15 str. *Savivaldybės lygmens ir vietovės lygmens bendruosiuose planuose nustatomi teritorijos naudojimo privalomieji reikalavimai* 1 dalyje numatyta:

- 1) teritorijos funkcinis zonavimas;
- 2) teritorijos gyvenamųjų vietovių sistema – savivaldybės urbanistinių centrų sistema ir jų funkciniai ryšiai, savivaldybės urbanistinių centrų vystymo galimybės ir urbanizuotų teritorijų prioritetinės plėtros kryptys;
- 3) saugomų teritorijų ir kraštovaizdžio apsaugos reikalavimai;
- 4) gamtinio karkaso sistema, papildant ją vietinės reikšmės gamtinių karkasu su į jo sudėtį įeinančiu ekologiniu tinklu ir atskiraisiais želdynais;
- 5) vietinio reikšmingumo lygmens nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos ir veiklos plėtojimo jo teritorijose ir apsaugos zonose reikalavimai;

6) inžinerinės ir socialinės infrastruktūros vystymo principai (ar jos išdėstymo reikalavimai), inžinerinių komunikacijų koridoriai;

7) teritorijos, skiriamos objektams, kurių išdėstymas planuojamoje teritorijoje priklauso nuo jų veiklos poveikio aplinkai ir visuomenės sveikatai;

8) išskiriamos urbanizuotos, urbanizuojamos ir neurbanizuojamos teritorijos (arba nurodomos urbanizuotų teritorijų plėtros kryptys), nustatant prioritetingas plėtros teritorijas ir galimą plėtros mastą, prioritetingas ir kitas galimas veiklas;

9) mažmeninės prekybos objektų išdėstymo privalomieji reikalavimai (miesto teritorijoje), nurodant didžiausią galimą vieno mažmeninės prekybos objekto bendrą plotą atskirose planuojamos teritorijos dalyse;

10) miestai, jų dalys, miesteliai, jų dalys ir kitos teritorijos, kurioms būtina rengti vietovės lygmens bendruosius planus masteliu M 1:2 000–10 000;

11) savivaldybei svarbiems objektams rezervuotinos teritorijos;

12) žemės gelmių išteklių telkiniai;

13) valstybei svarbių projektų objektų teritorijos.

Teritorijų planavimo įstatymo 15 str. 2. dalyje numatyta, kad Rengiant miestų savivaldybių bendruosius planus, papildomai nustatomi leistini užstatymo intensyvumo ir užstatymo aukščio privalomieji reikalavimai. Tačiau miestų savivaldybių yra tik 12, todėl kitiems miestams (91-am) šis papildomas reikalavimas netaikomas.

Teritorijų planavimo įstatymo 18 str. *Detaliosiuose planuose nustatomas teritorijos naudojimo reglamentas* numatyta, kad fiziniams ir juridiniams asmenims ar kitoms organizacijoms privalomas teritorijos naudojimo reglamentas:

1) teritorijos naudojimo tipas, atitinkantis vietovės lygmens bendrąjį planą, jeigu jis parengtas, arba konkreti pagrindinė žemės naudojimo paskirtis, konkretūs žemės naudojimo būdai;

2) leistinas pastatų aukštis;

3) leistinas žemės sklypų užstatymo tankis;

4) leistinas žemės sklypų užstatymo intensyvumas ar užstatymo tūrio tankis (pramonės ir sandėliavimo objektų ir (ar) inžinerinės infrastruktūros teritorijose);

5) galimi užstatymo tipai, atitinkantys vietovės lygmens bendrąjį planą, jeigu jis parengtas, statinių statybos zona, riba ir linija;

6) inžinerinei ir socialinei infrastruktūrai reikalingų teritorijų ir (ar) inžinerinių komunikacijų koridorių ribos;

7) galimos žemės sklypų ribos ir (ar) žemės sklypų formavimo ir pertvarkymo principai (mažiausi ir (ar) didžiausi galimi žemės sklypų dydžiai);

8) atskirųjų želdynų plotai, priklausomųjų želdynų ir želdinių teritorijų dalys procentais.

Svarbu paminėti dar vieną teritorijų planavimo procesui įtakos turintį teisės aktą – *Kompleksinio teritorijų planavimo dokumentų rengimo taisyklės (Teisės aktų registras Nr. 25 2014)* (toliau tekste – Taisyklės). Taisyklių 162 dalyje vartojama sąvoka *Savivaldybės dalies bendrojo plano spraga – padėtis, kai savivaldybės dalies bendrajame plane dėl besikeičiančių teritorijų planavimo teisinio reguliavimo, techninių ar kt. priežasčių nėra nustatyto kurio nors vieno ar kelių teritorijos naudojimo privalomųjų reikalavimų*, kurios nėra Teritorijų planavimo įstatyme. Taisyklių 230 dalyje numatyta, kad *Galiojantys savivaldybių dalių bendrieji planai koreguojami šiais papildomais vienu ar keliais atvejais:*

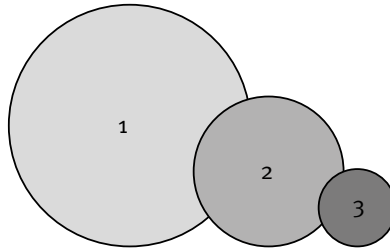
230.2.2. bendrajame plane panaikinamos sprendinių spragos;

234. Taisyklių 230.2.1, 230.2.2, 230.2.3 punktuose nurodytais atvejais koreguotas savivaldybės dalies bendrasis planas neteikiamas derinti ir tikrinti, tvirtinamas tik savivaldybės tarybos sprendimu.

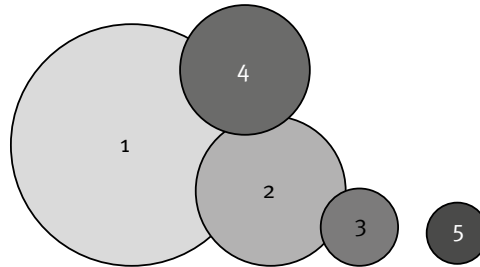
Praktikoje tai reiškia, kad visi miestų bendrieji planai, parengti 1995–2013 m., gali būti koreguojami neatliekant dalies Teritorijų planavimo įstatyme numatytų teritorijų planavimo dokumentų rengimo etapų ir stadijų, taip pat neatliekant teritorijų planavimo dokumentams privalomos valstybinės priežiūros. Taip eliminuojamos procedūros, teikiančios galios planavimo procese suderinti valstybės, savivaldybės, investuotojo ir visuomenės interesus. Šiuo atveju Taisyklės akivaizdžiai prieštarauja Teritorijų planavimo įstatymo 8 straipsnio *Visuomenės (viešasis) interesas planuojant teritorijas 2 dalies nuostatomis – Visuomenės (viešasis) interesas planuojant teritorijas įgyvendinamas per reglamentuotą viešą teritorijų planavimo procesą, privalomą visiems planavimo organizatoriams, teritorijų planavimo dokumentų sprendiniuose nustatant teritorijos naudojimo ir apsaugos priemones, privalomas ar galimas veiklas ir jų ribojimus.*

Pravartu atminti ir sovietinę teritorijų planavimo dokumentų rengimo praktiką, kai buvo rengiami mažesniųjų miestų vadinamieji *bendrieji detalieji* planai. Tokius planus buvo įmanoma rengti, nes planinės ekonomikos sąlygomis būsimos statybos buvo žinomos iš anksto (kur bus statoma, kada bus statoma ir kaip atrodys (tipinė statytba)). Skirtingi miestų ir miestelių bendrieji planai gali būti rengiami ir dabar, tuo labiau kad Lietuvos miestai savo dydžiu ir gyventojų skaičiumi skiriasi. Statistikos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės duomenimis, 2011 m. pradžioje Vilniuje gyveno 542 206, Kaune – 336 912, Utenoje – 31 139, Birštone – 3072, Virbalyje – 1156, Kavarske – 667, Panemunėje – 294 gyventojai (visos gyvenamosios vietovės turi miesto statusą). Iš 103 Lietuvos miestų net 35 miestai turi mažiau nei 3000 gyventojų, t. y. atitinka miestelio kriterijus. Akivaizdu, kad planuojant Vilniaus ir Panemunės miestų teritorijas, taip pat miestelius, gali (turi) būti taikomi skirtingi reikalavimai ir uždaviniai, tačiau tokių galimybių galiojančiame Teritorijų planavimo įstatyme nėra numatyta.

Bendrųjų planų rengimo modelis staipsnio autoriaus buvo siūlytas 2009 m. (Tiškus 2010). Straipsnyje apžvelgiamų tyrimų rezultatai (siūlymai) pavaizduoti 2 ir 3 paveiksluose.

- 2 pav. Siūloma bendrųjų planų sistemos schema:
1 – Lietuvos Respublikos teritorijos bendrasis (generalinis) planas;
2 – savivaldybės teritorijos bendrasis planas;
3 – savivaldybės administracinio centro bendrasis planas

- 3 pav. Siūloma planavimo sistemos schema:
1 – Lietuvos Respublikos teritorijos bendrasis (generalinis) planas;
2 – savivaldybės teritorijos bendrasis planas;
3 – savivaldybės administracinio centro bendrasis planas;
4 – apskrities specialusis (struktūrinis) planas;
5 – miesto ar miestelio detalusis planas (konceptija)

Nors atrodytų, kad nerengiant detaliųjų planų projektavimo procesas turėtų žymiai sutrumpėti ir atpigti, tačiau ar iš tiesų taip yra. Būtina atkreipti dėmesį į reikalavimus parengti projektinius siūlymus ir apie numatomą statinių projektavimą bei visuomenės dalyvavimą, svarstant statinių projektinius pasiūlymus, informuoti Statybos įstatymo nustatyta tvarka (Teritorijų planavimo įstatymo 20 str. 2 dalies 1) punktas). STR 1.05.06:2010 „Statinio projektavimas“ (Žinios Nr.115-5902 2010) 7 skyriuje *Visuomenės informavimas apie numatomą statinių projektavimą ir visuomenės dalyvavimas svarstant statinių projektinius pasiūlymus* numatyta tvarka panaši į nustatytąją *Visuomenės informavimo, konsultavimo ir dalyvavimo priimant sprendimus dėl teritorijų planavimo nuostatuose* (Žinios Nr.140-7096 2013), tačiau kiek trumpesnė. STR

1.05.06:2010 „Statinio projektavimas“ 13 priedas nustato projektinių pasiūlymų paskirtį, sudėtį, projektinių pasiūlymų rengimo užduoties reikalavimus bendruoju atveju. Privalomai rengiant projektinius pasiūlymus projektas brangsta. Be to, svarstant projektinius pasiūlymus su visuomene atsiranda galimybė diskutuoti ne tik dėl žemės sklypo tvarkymo reglamento, bet ir dėl pastato architektūros. Tada dar galima (ar būtina) projektinius siūlymus koreguoti, rengti naujus ir pan., dėl to projektavimo darbai ne tik brangsta, bet ir ilgėja jų trukmė. Taip pat neatmestina galimybė apskusti savivaldybės administracijos direktoriaus (jo įgalioto savivaldybės administracijos valstybės tarnautojo) sprendimą dėl pritarimo projektiniams siūlymams administracinių ginčų komisijai arba administraciniam teismui įstatymų nustatyta tvarka. Tada ginčas dėl numatomos statybos (investicijos) iš detaliojo plano rengimo proceso persikelia į statinio projektavimo procesą, o tai nesėkmės atveju gresia žymiai didesniais nuostoliais, nes statinio projekto rengimo kaina yra didesnė už detaliojo plano rengimo kainą.

Svarbu suvokti ir detaliojo planavimo esmę. Tai dokumentas, kurį rengiant suderinami valstybės ir savivaldos (pateikiant planavimo sąlygas, derinant, vykdant valstybinę priežiūrą), visuomenės (dalyvaujant viešosiose procedūrose, teikiant siūlymus ir kt.) bei investuotojo (organizuojant planavimą ir deklaruojant savo norus, reikmes) interesai. Atliekant detaliojo planavimo procedūras išnagrinėjamos konkretaus žemės sklypo naudojimo galimybės, įvertinamos gretimybės, valstybės ir trečiųjų šalių interesai, o tada sutariama dėl **žemės sklypo naudojimo** (ką ir kokiomis sąlygomis sklype galima daryti, ko ne). Toks išsamus sklypo galimybių vertinimas (analizė) nėra įmanomas rengiant statinio projektą. Svarbu ir tai, kad Speciāliosios žemės ir miško naudojimo sąlygos (Žinios Nr. 22-652 1992) bei servitutai, nustatomi tik teritorijų planavimo dokumentuose (statinio projektavimo metu teisiškai servitutų nustatyti negalima).

Tai, kad nėra aiškios teritorijų planavimo sistemos, neužtikrina ir viešojo intereso gynimo. Dviprasmiškomis nuostatomis galima pasinaudoti siekiant užstatyti viešąsias erdves: aikštes, skverus, sporto aikštynus, rekreacijai naudojamas teritorijas ir kt., kurios esamuose bendruosiuose planuose dėl savo užimamos teritorijos dydžio nėra pažymėtos kaip atskiros funkcinės zonos. Situaciją komplikuoja ir tai, kad tik želdynų reikmė yra reglamentuota. Aikštėms kaip miesto bendro naudojimo erdvėms, skirtoms reprezentacijai, viešiesiems renginiams ir kt. reglamentų nėra.

Pavyzdžiui, jau nagrinėto Vilniaus miesto bendrojo plano (iki 2015 m.) sprendiniuose aikštės kaip atskira funkcinė zona arba neišskirtos, arba didesniosios priskirtos *želdynų funkcinėi zonai*.

Išvados

Teritorijų planavimo įstatyme vietovės lygmeniui priskirti miestų dalių, miestelių dalių, kaimų ir viensėdžių bendrieji planai nėra bendrojo planavimo objektai. Šioms teritorijoms racionaliau rengti detaliuosius planus.

Lietuvoje nėra parengtų vietovės lygmens miestų ir miestelių bendrųjų planų, kuriuose būtų nustatyti visi detaliesiems planams privalomo teritorijos naudojimo reglamento reikalavimai, todėl, vadovaujantis bendrojo plano sprendiniais, nerengiant detaliojo plano, statinio projekto rengti teisiškai nėra galimybės. Įstatyme sukurtos situacijos, kurių natūroje nėra, ir pagal neesamas situacijas modeliuojami tolesni veiksmai.

Teritorijų planavimo įstatymo 5 str. *Teritorijų planavimo dokumentų rūšys* bendruosius ir detaliuosius planus pavadinus kompleksiniais planais nepagrįstai ir nelogiškai buvo devaluoti esminiai bendrojo ir detaliojo planavimo skirtumai.

Patvirtinus naujos redakcijos *Teritorijų planavimo įstatymą* (įsigaliojo nuo 2014-01-01), teritorijų planavimas iš aiškios teritorijų planavimo dokumentų rengimo sistemos tapo tik chaotiška planavimą sudarančių dalių visuma. Planavimas kaip sistema jau neegzistuoja, nes pavieniai teritorijų planavimo dokumentai ir jų rengimo (keitimo ir koregavimo) procesai jau funkcionuoja (ar gali funkcionuoti) savarankiškai kaip atskiri pavieniai elementai, t. y. tarpusavyje gali ir nesąveikauti, neveikti vienas kito. Sukrauti į krūvą jie sistemos nesudaro, o geriausiu atveju tik imituoja.

Atkreiptinas dėmesys ir į vieną esminių Konstitucijoje įtvirtinto teisinės valstybės principo elementų – teisinio saugumo principą. Analizuojant šį principą svarbu pažymėti, kad teisinio saugumo imperatyvas suponuoja tam tikrus privalomus paties teisinio reguliavimo reikalavimus. Jis privalo būti aiškus ir darnus, teisės normos turi būti formuluojamos tiksliai. Teritorijų planavimo įstatymo nuostatos nėra aiškios ir darnios, todėl jų taikymas neužtikrina nei racionalaus teritorijų planavimo, nei architektūros kokybės.

Apibendrinant išvadas teiktini būtų tam tikri siūlymai.

Naujoji *Teritorijų planavimo įstatymo* redakcija lėmė beprecedentį atvejį – tarsi įstatymas parašytas ne tam, kad būtų planuojama, o tam, kad teritorijų planavimo dokumentai nebūtų rengiami (neterminuotas bendrųjų planų galiojimas, dažniausiai atsisakoma rengti detaliuosius planus, įstatyme numatoma rengti kaimų ir viensėdžių bendruosius planus, kurie nebus rengiami, nes juos rengti nėra prasmės, atsisakoma derinimo ir valstybinės priežiūros procedūrų rengiant dokumentų korektūras ir kt.).

Straipsnio autoriaus nuomone, reikia kuo skubiau atlikti nuoseklų ir išsamų *Teritorijų planavimo įstatymo* ekspertinį vertinimą. Būtinasis esminis Teritorijų planavimo įstatymo nuostatų keitimas – grįžti prie ankstesnės aiškios ir pagrįstos teritorijų planavimo sistemos, darant tik objektyviai būtinus

ir profesionaliai parengtus pakeitimus. Keičiant įstatymą vadovautis europine planavimo praktika, o ne verslo struktūrų, numatančių patinkantį objektą statyti bet kur, supratimu (atsisakius planavimo tai tampa įmanoma).

Priėmus naująją Teritorijų planavimo įstatymo redakciją buvo sugriauta ne tik teritorijų planavimo sistema, bet iš esmės neteko prasmės ir ilgus metus kurta teismų praktika, nustačiusi teritorijų planavimo dokumentų statusą ir daugumos teritorijų planavimo dokumento rengimo procedūrų teisinius ypatumus. Prarasta savivaldybių tarnautojų ir planuotojų administraciniai gebėjimai, prarastas ir toliau prarandamas laikas ir lėšos iš naujo rengiant ar koreguojant begalę teritorijų planavimo procesui įtakos turinčių teisės aktų.

Literatūra

- Administracinių bylų teisenos įstatymas. 1999. *Žinios* Nr. 13-308; 2001, Nr.85-2566.
- Compendium of spatial planning systems in the Baltic sea region*, VASAB 2010, Gdansk, 2000.
- International Manual of Planning Practice: second edition 1992; second volume 1995; third volume 1998*, IsoCaRP. The Hague – The Netherlands.
- Kompleksinių teritorijų planavimo dokumentų rengimo taisyklės. 2014. Teisės aktų registras Nr. 25.
- Lietuvos Respublikos administracinių vienetų ir jų ribų įstatymas. 1994. *Žinios* Nr. 60-1183.
- Specialiosios žemės ir miško naudojimo sąlygos. 1992. *Žinios* Nr. 22-652.
- STR 1.05.06:2010 „Statinio projektavimas“. 2010. *Žinios* Nr. 115-5902.
- Teritorijų planavimo įstatymas. 2013. *Žinios* Nr. 76-3824.
- Tiškus, G. 2010. Bendrojo ir specialiojo teritorijų planavimo strategija ir praktika, *Dar-naus vystymosi strategija ir praktika: mokslo darbai 1(4)*: 17–29. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas. ISSN 2029-1558.
- Visuomenės informavimo, konsultavimo ir dalyvavimo priimant sprendimus dėl teritorijų planavimo nuostatai. 2013. *Žinios* Nr. 140-7096.
- Žemės įstatymas. 1994. *Žinios* Nr. 34-620.

LOCAL LEVEL MASTER PLANS, REGULATIONS, SETTING UP AND USING PRACTICAL , PUBLIC SPACES AND LEGAL ASPECTS

Gintautas Tiškus

Abstract. The article analyzes the new Spatial Planning Act (hereinafter – the Law) version of the site to determine the level of interest the general plans for the development and regulation of the practical and legal issues. It is argued that the law provide for the establishment part of the city, parts of towns, villages and farmsteads general plans are not objects of general planning. These areas rationally prepare detailed plans. The analysis of the Vilnius city municipality area of the master plan by 2015, the solutions stated that Lithuania is prepared comprehensive plans for all the

detailed plans to establish a binding land use regulation requirements (as defined in the law), and in accordance with the general plan can not be held construction projects.

The adoption of a new version of the Spatial Planning Act (effective from 2014-01-01), spatial planning is a clear spatial planning document preparation system (previous version Territory Planning Act) became only the chaotic planning sum of its parts. Planning how the system no longer exist because the individual areas of planning and preparation of documents (and exchange adjustment) process already operates (or may operate) independently, as separate individual components, that is, can not interact with each other and work together. Stacked to the system, they do not.

Keywords: territorial planning, master plans, detailed plans, building design.

Apie autorių. Gintautas Tiškus – VGTU Architektūros fakulteto doktorantas, Architektūros magistras, Statybos ir architektūros teismo ekspertų sąjungos pirmininkas, Lietuvos Respublikos teismo ekspertas (ekspertizės sritys – teritorijų planavimas (bendrasis, specialusis ir detalusis planavimas), statinio projektavimas). Atestuotas teritorijų bendrojo planavimo, teritorijų detaliojo planavimo, teritorijų specialiojo planavimo specialistas, ypatingo statinio projekto vadovas, ypatingo statinio projekto ekspertizės vadovas. Darbo patirtis – 1978–1995 m. Vilniaus miesto savivaldybė (architektas, Gamybinio personalo vadovas – skyriaus vedėjo pavaduotojas), 1995–1998 m. – Statybos ir urbanistikos ministerija (vyriausiasis architektas, Teritorijų planavimo departamento direktorius), 1998–2007 m. – Aplinkos ministerija, Teritorijų planavimo, urbanistikos ir architektūros departamento direktorius.

Interesų sritis – teritorijų planavimas ir jo teisinis reglamentavimas, kultūros paveldo, aplinkosaugos ir teritorijų planavimo integravimas, urbanistika, architektūra.

MIESTO VIEŠŪJŲ ERDVIŲ TINKLO MODELIO TAIKYMO RENGIANČIŲ URBANISTIKOS PROJEKTUS GALIMYBĖS: VILNIAUS PAVYZDYS

Justinas Bučys

Urbanistikos katedra, Vilniaus Gedimino technikos universitetas,
Pylimo g. 26/Trakų g. 1, LT-01132 Vilnius, Lietuva
El. paštas *justbucys@gmail.com*

Santrauka. Vis daugiau pasaulio miestų susiduria su būtinybe spręsti didėjančio transporto poveikio žmonių sveikatai klausimą ir ieško būdų, kaip sumažinti poreikį miestuose naudotis lengvaisiais automobiliais ir sudaryti palankias sąlygas susisiekti pėsčiomis, dviračiais bei viešuoju transportu. Straipsnio tikslas – trumpai pristatyti miesto viešųjų erdvių tinklo modelio taikymą, siekiant sukurti intensyviai naudojamas viešąsias erdves – susitikimų ir bendravimo vietas, ir išnagrinėti Šiaurinės gatvės Vilniuje pavyzdį, kuris leistų atskleisti urbanistinės erdvės struktūros analizės metodų taikymo rengiant urbanistikos projektus galimybes. Jungtinės Karalystės mokslininkų sukurti analizės metodai pasitelkiami nagrinėjant urbanistinės erdvės konfigūracijos pobūdį. Tai leidžia rengiant projekto užduotį išsiaiškinti esamos struktūros plėtojimo ir gyvybingų viešųjų erdvių formavimosi galimybes bei nustatyti pastatų architektūros reikalavimus. Taip pat, siekiant užtikrinti priimamų sprendimų kokybę, minėti analizės metodai taikomi vertinant ir plėtojant pasirinktus projekto variantus. Viena vertus, Lietuvoje strateginių sprendimų priėmimo problema yra aktuali siekiant išvengti miestų dalims, kurios buvo suplanuotos remiantis modernistinio (laisvojo) planavimo principais, būdingų trūkumų: gatvės erdvės išsidriekimo, funkcijų atskyrimo, neefektyviai naudojamų žaliųjų plotų ir antžeminių automobilių stovėjimo aikštelių, vyraujančios gyvenamosios funkcijos, viešųjų ir privačių erdvių susipynimo. Kita vertus, įvardijami įtaką viešųjų erdvių gyvybingumui darantys sprendimai, pavyzdžiui, ištisinio užstatymo suformavimas, galimybė tiesiai iš gatvės patekti į pastatus, kuriuose įsikūrusios kasdienės paslaugas teikiančios įmonės, paslaugų įvairovė, langų ir durų angų vyravimas bei aklinų sienų ir kitų neperregimų elementų nebuvimas į gatvės erdvę nukreiptų fasadų plokštumose. Atsižvelgiant į Lietuvos situaciją, didžiausias dėmesys skiriamas gatvių tinklui, pritaikytam susisiekti pėsčiomis ir naudotis įvairių rūšių transportu. Ekspertai pasitelkiami ir geroji patirtis perimama, kad būtų plėtojamas visas kūrybos procesas, neatsisakant taikyti architekto intuicija paremtus metodus. Tai leistų užtikrinti, kad rengiant urbanistikos projektus būtų atsižvelgiama į urbanistinės erdvės savybes bei nustatytus viešųjų erdvių formavimo ir jų kokybės gerinimo prioritetus.

Reikšminiai žodžiai: kūrybinė raiška, urbanistika, analizės metodai, viešosios erdvės.

Įvadas

Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacija paskelbė 2011–2012 metais vykdyto tyrimo ataskaitą (OECD 2013), kurioje pristatyti tvaraus augimo uždaviniai, pateiktos rekomendacijos miestų savivaldos institucijoms ir įvardyti būdai, kurie leistų sumažinti transporto poveikį aplinkai. Nors lengvųjų automobilių ir šiam susisiekimo būdai pritaikytų planavimo sprendimų vyravimo problema ir įvardyta, turi praeiti laiko, kol bus imtasi konkrečių veiksmy. Vis daugiau pasaulio miestų susiduria su būtinybe spręsti didėjančio transporto poveikio žmonių sveikatai klausimą ir ieško būdų, kaip sumažinti poreikį miestuose naudotis lengvaisiais automobiliais ir sudaryti palankias sąlygas susisiekti pėsčiomis, dviračiais ir viešuoju transportu. Tai nėra tik automobilių spūščių ir oro kokybės klausimas. Pavyzdžiui, naujausi Australijos ir Jungtinės Karalystės mokslininkų tyrimų rezultatai parodė, kad tinkama gyvenamoji aplinka, susisiekimo būdo pasirinkimas bei fizinis aktyvumas padeda saugoti ir stiprinti sveikatą (Giles-Corti *et al.* 2014; Martin *et al.* 2014). Vaikščiojimo pėsčiomis ir važiavimo dviračiu nauda neginčijama. Taip pat reikia pabrėžti neabejotiną viešojo transporto sistemos vaidmenį (TFL 2014).

Vis dėlto siekiant užtikrinti viešųjų erdvių gyvybingumą minėtoje ataskaitoje įvardyti būdai – mišrios paskirties kvartalų formavimas ir neefektyviai naudojamų miesto dalių naujo (antrinio) panaudojimo skatinimas – yra svarbūs, bet nepakankami. Neužsiminta, kokie sprendimai būtų tinkami ir leistų sukurti gatvių tinklą, pritaikytą susisiekti pėsčiomis ir naudotis įvairių rūšių transportu. Pereinant į detalesnį urbanistinės erdvės lygmenį paaiškėja, kad neatkreiptas dėmesys į nuo kvartalų dydžio ir viešųjų erdvių tinklo ypatumų priklausančias konkrečios gatvės atkarpos galimybes būti kelionės tikslu arba maršruto dalimi ir būtinybę įvertinti atskirų pastatų vaidmenį, nustatyti jų architektūros reikalavimus. Pirmiausia reikia apibūdinti, ką reiškia galimybė iš bet kurios miesto vietos patogiai pasiekti kasdienius gyventojų poreikius tenkinančias prekybos ir paslaugų įmones, darbo ir mokymo įstaigas bei laisvalaikio leidimo vietas. Antra, kaip žmogus pasirenka susisiekimo būdą bei maršrutą, kuriuo vyks iš vienos vietos į kitą vietą, ir kokią reikšmę šiam pasirinkimui turi urbanistinės erdvės savybės ir gatves ar aikštes supantys pastatai. Šiame straipsnyje pasitelkus matematinio ir grafinio modeliavimo priemones nustatyti urbanistinės erdvės ypatumai gali būti objektyvus tyrimų pagrindas, siekiant išnagrinėti viešųjų erdvių tinklo struktūros pokyčius, kurie vyksta atsirandant naujiems elementams (trūkstantoms jungtims).

Straipsnio tikslas – trumpai pristatyti miesto viešųjų erdvių tinklo modelio taikymą, siekiant sukurti intensyviai naudojamas viešąsias erdves – susitikimų ir bendravimo vietas, ir išnagrinėti Šiaurinės gatvės Vilniuje pavyzdį, kuris leistų atskleisti urbanistinės erdvės struktūros analizės metodų taikymo rengiant urbanistikos projektus galimybes.

Miesto viešųjų erdvių tinklo modelio taikymas kuriant susitikimų ir bendravimo vietas

Kai siekiama įvardyti bendrai priimtinus urbanistinio projektavimo aspektus, paprastai dėmesys sutelkiamas į viešųjų erdvių formavimo problemas (Carmona *et al.* 2003; Jacobs 1961; Madanipour 1996; Moughtin *et al.* 1999), tačiau vis daugiau dėmesio sulaukia matematinio modeliavimo priemonių taikymu išsiskirianti *space syntax* (erdvės sintaksės) teorija ir metodika (Hillier, Hanson 1984; Hillier 2007).

Miestų dalims, kurios buvo suplanuotos remiantis modernistinio (laisvojo) planavimo principais, būdingi trūkumai: gatvės erdvės išsidriekimas, funkcijų atskyrimas, neefektyviai naudojami žalieji plotai ir antžeminės automobilių stovėjimo aikštelės, vyraujanti gyvenamoji funkcija, viešųjų ir privačių erdvių susipynimas (Karimi, Vaughan 2014). Bandant išlaikyti ir įtvirtinti esamą padėtį, išlieka susvetimėjusi aplinka, neskatinanti atsitiktinių (iš anksto neplanuotų) susitikimų, naujų ryšių užmezgimo, socialinių mainų, keitimosi idėjomis ir pan. Nors šių dienų architektai turi visas galimybes mokytis iš praėjusiame amžiuje padarytų klaidų, vis dėlto neatsisako per daug supaprastinto požiūrio į nuo gatvės atitrauktų vienfunkčių pastatų vaidmenį (ypač lokaliuose centruose, arti viešojo transporto stotelių), pėsčiųjų ir automobilių srautų atskyrimą, aklagatvių kūrimą ir kitus modernistinio (laisvojo) planavimo principus. Siūlant alternatyvų požiūrį dažnai susitelkiama į „inovatyvų“ pastatų išdėstymą sklype, pagrindiniai įėjimai projektuojami iš kiemo pusės, nuo gatvės atsiribojama aklinomis tvoromis ar gyvatvorėmis ir tik vėliau imama suprasti, kad reikės daugiau kūrybinių pastangų ieškant tinkamų viešųjų erdvių gyvybingumo užtikrinimo būdų.

Galima būtų pradėti nuo paprasto, tačiau dažnai nepaisomo problemos sprendimo: visais atvejais pirmiausia projektuojamos viešosios erdvės, o tik paskui pastatai. Pasiūlymas kalbėtis, susitarti, rasti visiems priimtina veikimo būdą, atsižvelgti į gretimų kvartalų plėtros planus palengvintų kūrybinių sprendimų paiešką ir leistų suformuoti veiksmingą gatvių tinklą. Kitas pavyzdys – bet koks apribojimas tampa natūralios plėtros, t. y. socialinių ir ekonominių procesų, paremtų veiklos laisve ir iniciatyva, kliūtimi, kai netinkamai panaudojami pastatų pirmieji aukštai (nėra galimybės jų perplanuoti ir pakeisti patalpų paskirtį). Juose galėtų įsikurti nuo žmonių judėjimo priklausančios prekybos, viešojo maitinimo ir kitas kasdienės paslaugas teikiančios įmonės, taip viešosios erdvės taptų dar gyvesnės.

Projektuojant, jeigu įmanoma, siūloma vertinti visą viešųjų erdvių tinklą: nuo viso miesto nagrinėjimo pereiti prie miesto dalies ir konkrečios gatvės atkarpos. Norint sukurti jaukias, savitas ir gyvybingas vietas, reikia

sudaryti palankias sąlygas žmonėms jose tenkinti savo kasdienes poreikius (Bučys 2013). Pavyzdžiui, tokie yra pėsčiomis, dviračiu ir viešuoju transportu pasiekiami lokalūs centrai, kuriuose užtikrinama paslaugų įvairovė. Tinkamos patalpos paslaugoms teikti išsidėsčiusios viena šalia kitos ir užima nedidelį pastato fasado plotą. Šių savybių turinčių pastatų vaidmuo ne visada tinkamai įvertinamas. Pavyzdžiui, įėjimus į tokias patalpas įrengus šoniniuose fasaduose arba vietose, kuriose maži pėsčiųjų srautai, dažnai reikia iš naujo ieškoti efektyvaus patalpų naudojimo idėjų.

Šiame straipsnyje urbanistikos projektai – kvartalų (kvartalų grupės), stambių urbanistinių kompleksų bei juos ribojančių gatvių ir kitų viešųjų erdvių suplanavimo projektai. Taip pat gali būti rengiami esamų miestų ar jų dalių pertvarkymo ir naujų miestų projektai.

Vykdamas pirminį tyrimą sukuriama miesto viešųjų erdvių tinklo modelis. Svarbu, kokia teorija ir metodika remiamasi siekiant pagrįsti priimamus sprendimus, kaip pasirinkta tyrimų metodika sujungia gatves, aikštes ir kitas viešąsias erdves ir jų naudotojus. Remiantis Kayvano Karimio (2012) sudarytu urbanistinio projektavimo proceso modeliu, Jungtinės Karalystės mokslininkų sukurti analizės metodai gali būti pasitelkiami nagrinėjant formuojamos urbanistinės erdvės konfigūracijos pobūdį. Tai leidžia rengiant projekto užduotį išsiaiškinti esamos struktūros plėtojimo ir gyvybingų viešųjų erdvių formavimosi galimybes bei nustatyti pastatų architektūros reikalavimus. Taip pat, siekiant užtikrinti priimamų sprendimų kokybę, minėti analizės metodai taikomi vertinant ir plėtojant pasirinktus projekto variantus. Kūrybos proceso dalyviams siūloma susitelkti į projekto idėjų kūrimą ir jas tinkamai įvertinti, taikant pasirinktus kriterijus.

Taikant *space syntax* teorija paremtus analizės metodus gauti rezultatai padėtų architektams suprasti formuojamos erdvės įtaką mieste vykstantiems socialiniams ir ekonominiams procesams. Šiame straipsnyje atskleisti analizės metodai gali būti taikomi ir vykdant pirminį esamos būklės tyrimą, ir vertinant pasirinktus projekto variantus (Bučys 2013). Siekiant sukurti intensyviai naudojamas viešąsias erdves – susitikimų ir bendravimo vietas, pirmiausia svarbu nustatyti gatvėvaizdžių trūkumus ir plėtojimo galimybes. Gatvių, aikščių ir kitų viešųjų erdvių pobūdis įvertinamas lankantis vietoje. Nustatomi vyraujantys nagrinėjamų gatvių išsklotinių trūkumai. Neatsisakant taikyti architekto intuicija paremtus metodus, pasitelkiamos matematinio ir grafinio modeliavimo priemonės ne tik padėtų priimti tinkamus sprendimus projekto idėjos paieškos ir projekto sprendinių įvertinimo etapuose, bet ir leistų plėtoti visą kūrybos procesą.

Šiaurinės gatvės Vilniuje tyrimas taikant viešųjų erdvių tinklo modelį

Viešųjų erdvių tinklo pokyčiai

Straipsnyje pirmą kartą pristatomi Vilniaus miesto tyrimo, kuriuo buvo siekiama palyginti esamą padėtį ir numatomus pokyčius, įgyvendinant galiojančio miesto bendrojo plano (iki 2015 m.) susisiekimo infrastruktūros dalies sprendinius, preliminarūs duomenys. Esamas Vilniaus miesto modelis papildytas naujais elementais – planuojamų gatvių atkarpomis. Miesto gatvių ir kitų viešųjų erdvių tinklas vaizduojamas plane taikant raudonos ir mėlynos spalvų, atspindinčių viešųjų erdvių pasiekiamumo vertes, skalę (Bučys 2010).

Suplanuotos, tačiau neįgyvendintos, Šiaurinės gatvės Vilniuje pavyzdys parodo, kokią įtaką atsiradę nauji elementai (trūkstamos jungtys) daro esamiems viešųjų erdvių tinklo struktūros elementams (1, 2 pav.). Viešųjų erdvių pasiekiamumo verčių pokyčiai atspindi, kaip kinta galimybės susisiekti.

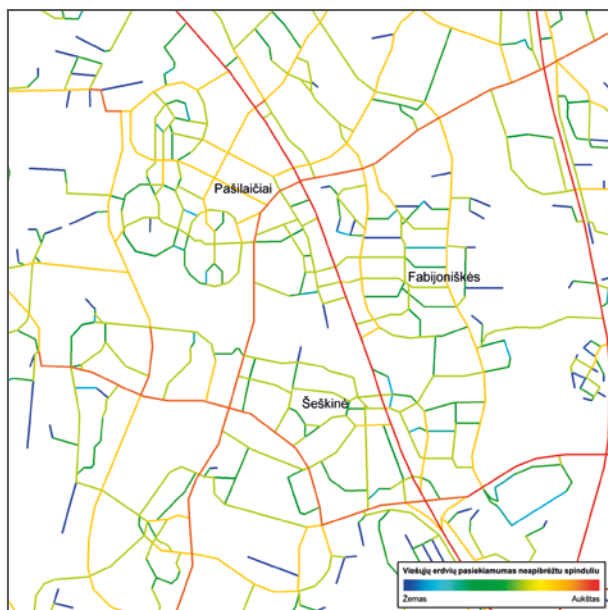
Kvartalų dydžio įvertinimas

Rengiant urbanistinius projektus ir juos įgyvendinant atsižvelgiama į urbanistinės struktūros formavimosi procesui būdingus dėsningumus. Projektuojant dažnai keliama tinkamo kvartalų dydžio parinkimo problema, kurią galima išspręsti nustatčius vietas lokaliems centrams formuoti. Tikslinga būtų pradėti nuo centrą apibūdinančių požymių: pagrindinių gatvių susikirtimo ir tankesnio viešųjų erdvių tinklo, leidžiančio susitelkti prekybos, paslaugų ir kitoms aktyvios veiklos židinių sudarančioms įmonėms. Pavyzdžiui, didėjant gyventojų skaičiui, gatvių tinklas miestų centruose palaipsniui sutankinamas, tačiau išlieka retas miestų dalyse, kuriose vyrauja gyvenamieji kvartalai (Siksna 1998). Iš mažesnių kvartalų sudarytų miestų centrų, kuriuose galima lengvai kirsti keičiant judėjimo kryptį, privalumas – didesnės galimybės susitikti ir bendrauti (Jacobs 1961).

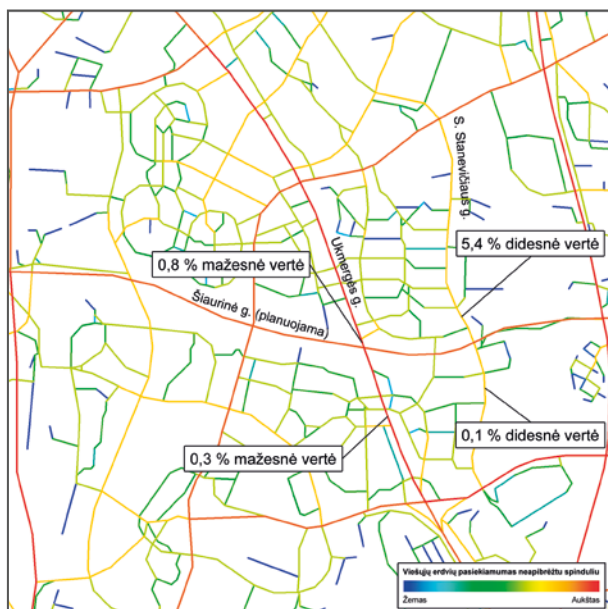
Nagrinėjamą Vilniaus miesto dalį sudaro susisiekimo ir bendravimo galimybes apribojantys neproporcingai dideli kvartalai, neefektyviai naudojami žalieji plotai, skiriantys Fabijoniškių ir Šeškinės gyvenamųjų rajonų kvartalus, kurių viduriu planuojama nutiesti Šiaurinę gatvę (3 pav.). Nors planuojama gatvė ir padalytų šiuo metu neužstatytą, bet investuotojams patrauklią teritoriją į mažesnius kvartalus, tačiau tokie kvartalai per dideli, kad būtų sudarytos palankios sąlygos susisiekti pėsčiomis.

Viešųjų erdvių tinklo plėtojimas

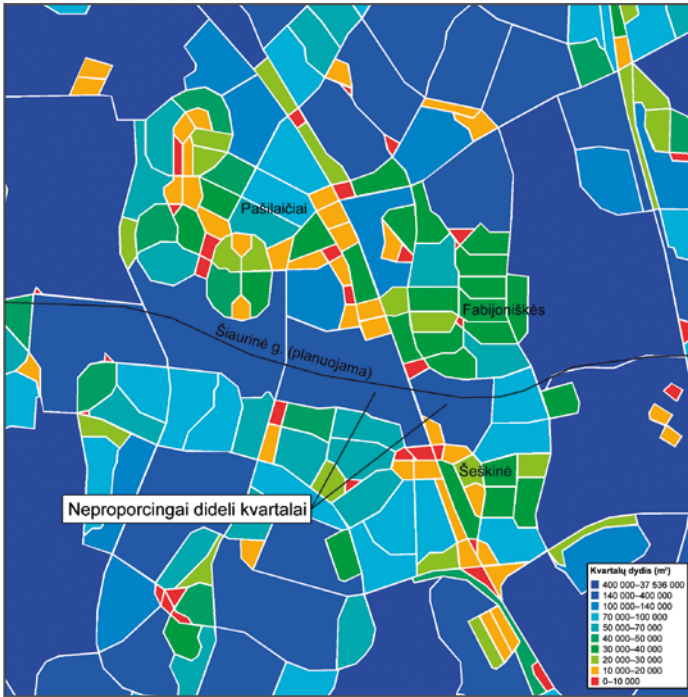
Priešingai, nedaug pasikeistų Fabijoniškių ir Šeškinės viešųjų erdvių pasiekiamumas viso miesto mastu (1, 2 pav.). Nutiesus Šiaurinę gatvę, Ukmergės gatvė išliktų svarbi norintiems nuvykti į miesto centrą.

1 pav. Vilniaus miesto šiaurės vakarų dalyje esančių gyvenamųjų rajonų viešųjų erdvių pasiekiamumo neapibrėžtu spinduliu schema (pasirinkimas, įvertinant mažiausią posūkio kampą)

2 pav. Vilniaus miesto šiaurės vakarų dalyje esančių gyvenamųjų rajonų viešųjų erdvių (įgyvendinus Šiaurinės gatvės projektą) pasiekiamumo neapibrėžtu spinduliu schema (pasirinkimas, įvertinant mažiausią posūkio kampą)

3 pav. Vilniaus miesto šiaurės vakarų dalyje esančių gyvenamųjų rajonų kvartalų išsidėstymo, atsižvelgiant į jų dydį, schema

Plėtojant projektą gali būti dar kartą pasitelkiami minėta *space syntax* teorija paremti analizės metodai. Remiantis gautais rezultatais nenustačius jokių prieštaringumų ir priėmus sprendimą tęsti projektą, pereinama į projekto užbaigimo etapą.

Urbanistinės erdvės struktūros analizės metodų taikymas vertinant konkursų rezultatus

Projektą Londono (Jungtinė Karalystė) savaimė susiformavusioje, tačiau neturinioje išplėtoto gatvių tinklo istorinėje dalyje kurti prieš ketverius metus buvo pakviestos šešios architektų grupės (My Earls Court 2013). Konkursui pateiktų darbų autoriai buvo žinomi vertintojams. Į konkurso sąlygas buvo įtraukti darnios plėtros, numatant galimybes projektą įgyvendinti etapais, ekonominio efektyvumo ir autorių patirties rengiant didelės apimties projektus kriterijai. Vienas iš svarbiausių uždavinių buvo įvertinti veiksmingos urbanistinės struktūros formavimo sprendimų pagrįstumą. Taip pat nagrinėti turgaus, prekybos įmonių ir kitų nuo žmonių judėjimo priklausančių funkcijų susitelkimo vietos projektuojamame gatvių tinkle parinkimo klausimai. Konkurso rezultatams vertinti pasitelktas Londono miesto viešųjų erdvių tinklo modelis.

Projekto Londone architektų, konkurse laimėjusių pirmąją vietą, idėjos atitiko svarbų konkurso sąlygose pateiktą reikalavimą suformuoti gyvybingas viešąsias erdves. Jame atsižvelgta į tai, kad miesto planas (taip pat siluetas, gatvėvaizdžiai) yra savaiminio formavimosi ir urbanistinio projektavimo sprendimų veikiamas procesas. Kiti projekto privalumai: dėmesys kontekstui, tinkamai numatyti gatvių tinklo plėtros etapai, ištinio užstatymo suformavimas ir pėstiesiems palanki aplinka, sukuriant gatvės erdvę formuojančius kvartalus. Atmesti projektai, kuriuose siūlyti netinkamo dydžio kvartalai, suplanuoti neįvertinus galimybių pėsčiomis lengvai pasiekti esamus traukos objektus.

Lietuvoje urbanistikos projektų vertinimo praktika dar tik formuojasi, bandomos derinti įvairios projektų rengimo ir vertinimo priemonės (pavyzdžiui, pasitelkiami ekspertai iš užsienio, pasitikima jų subjektyvia nuomone). Per pastaruosius dešimt metų yra įvykę keli stambių miesto dalių suplanavimo konkursai, kai pakviesti architektai turėjo pasiūlyti sprendimus, kaip pertvarkyti apleistas, miestų centruose esančias neefektyviai naudojamas teritorijas, kuriose anksčiau buvo įsikūrusios pramonės įmonės. Tačiau mažiau dėmesio skiriama nuo pagrindinio centro nutolusioms miesto dalims. Siekiant išvengti pavienių pastatų statybos atsitiktinėse vietose, neturint greta esančių kvartalų plėtros galimybes nustatančios koncepcijos, geriausiai Šiaurinės gatvės Vilniuje projekto idėjai atrinkti siūloma rengti konkursą. Kitas siūlymas – išnagrinėti Ukmergės gatvės pertvarkymo iš greito eismo gatvės į skirtingiems susisiekimo būdams pritaikytą prekybos gatvę galimybes. Šis klausimas bus keliamas baigus tiesti vakarinį miesto aplinkkelį.

Galima įvardyti kelis svarbiausius architektų kūrybos, dalyvavimo konkursuose ir jų rezultatų vertinimo momentus. Pirma, architektams ypač svarbu turėti dalyvavimo tarptautiniuose konkursuose patirties ir būti susipažinusiems su įvairių pasaulio miestų pasiekimais formuojant gyvybingas viešąsias erdves. Antra, kokių rezultatų galima tikėtis, dažnai priklauso nuo tinkamai parengtų konkurso sąlygų. Trečia, didelę įtaką daro skaidrus ir aiškus vertinimo procesas, konkursui pateiktus projektus vertinti kviečiamų architektų ekspertų kompetencija. Ar pavyks perprasti įvardytus urbanistikos projektų vertinimo ypatumus ir perimti gerąją praktiką, parodys laikas.

Išvados

1. Straipsnyje keliami urbanistikos projektų rengimo, ypač su kūrybos proceso rezultatų vertinimu susiję, klausimai. Tam būtini išsamūs moksliniai tyrimai, taikant viešųjų erdvių tinklo modelius. Urbanistinės erdvės struktūros analizės metodai yra išplėtoti ir toliau tobulinami, taikomi vis plačiau, ne tik paviniams, paprastai gerai žinomiems, miestams tirti, bet ir juose vykstančių konkursų rezultatams vertinti. Pasitelkiant matematinio ir grafinio

modeliavimo priemonės reikėtų išnagrinėti daugiau įvairių pasaulio miestų pavyzdžių. Apibendrinant gautus rezultatus gali būti pateiktos objektyviais kriterijais paremtos veiksmingos viešųjų erdvių tinklo struktūros formavimo rekomendacijos.

2. Suplanuotos, tačiau neįgyvendintos, Šiaurinės gatvės Vilniuje pavyzdys rodo viešųjų erdvių tinklo struktūros pokyčių, kurie vyksta atsirandant naujiems elementams (trūkstantoms jungtims), įvertinimo galimybes. Jungtinės Karalystės mokslininkų sukurti analizės metodai pasitelkiami nagrinėjant urbanistinės erdvės konfigūracijos pobūdį. Tai leidžia rengiant projekto užduotį išsiaiškinti esamos struktūros plėtojimo ir gyvybingų viešųjų erdvių formavimosi galimybes bei nustatyti pastatų architektūros reikalavimus. Taip pat, siekiant užtikrinti priimamų sprendimų kokybę, minėti analizės metodai taikomi vertinant ir plėtojant pasirinktus projekto variantus. Lietuvoje urbanistikos projektų vertinimo praktika dar tik formuojasi. Svarbus vaidmuo tenka savo vertinimus kviečiamiems teikti architektams ekspertams, kurie turi galimybę pasitelkti urbanistinės erdvės struktūros analizės metodus.
3. Atsižvelgiant į šiame straipsnyje pateiktus pavyzdžius, vykdant tolesnius tyrimus, galima būtų palyginti, kaip kinta architekto kūrybinės raiškos būdai, nukreipiant pastangas į nuo žmonių judėjimo priklausančių funkcijų susitelkimo galimybių įvertinimą ir gyvybingų viešųjų erdvių formavimą, sudarant palankias sąlygas pėstiesiems. Bet kokiems apribojimams tampant natūralios plėtros kliūtimi, sprendimų, padedančių iš bet kurios miesto vietos patogiai pasiekti kasdienius gyventojų poreikius tenkinančias prekybos ir paslaugų įmones, darbo ir mokymo įstaigas bei laisvalaikio leidimo vietas, paieškai reikia daugiau kūrybinių pastangų.

Literatūra

- Bučys, J. 2010. Lokalių centrų vieta ir vaidmuo hierarchinėje didmiesčio centrų sistemoje: Vilniaus pavyzdys, *Urbanistika ir architektūra* 34(2): 98–105. <http://dx.doi.org/10.3846/tpa.2010.09>
- Bučys, J. 2013. Funkcinių ir kompozicinių urbanistinės struktūros analizės aspektų sujungimas: Vilniaus miesto lokalių centrų tyrimas, *Journal of Architecture and Urbanism* 37(2): 141–159. <http://dx.doi.org/10.3846/20297955.2013.807565>
- Carmona, M.; Heath, T.; Oc, T.; Tiesdell, S. 2003. *Public Places – Urban Spaces: The Dimensions of Urban Design*. Oxford: Architectural Press. 320 p.
- Giles-Corti, B.; Hooper, P.; Foster, S.; Koohsari, M. J.; Francis, J. 2014. *Low Density Development: Impacts on Physical Activity and Associated Health* [interaktyvus]. National Heart Foundation of Australia. 53 p. [žiūrėta 2014 10 30]. Prieiga per internetą: <http://www.heartfoundation.org.au/active-living/Documents/FINAL_Heart_Foundation_Low_density_Report_September_2014.pdf>.
- Hillier, B.; Hanson, J. 1984. *The Social Logic of Space*. Cambridge: Cambridge University Press. 281 p. <http://dx.doi.org/10.1017/CBO9780511597237>

- Hillier, B. 2007. *Space is the Machine* [interaktyvus]. 1996 metais pirmą kartą išleistos monografijos elektroninis variantas. London: Space Syntax. 355 p. [žiūrėta 2014 10 30]. Prieiga per internetą: <<http://eprints.ucl.ac.uk/3881/1/SITM.pdf>>.
- Jacobs, J. 1961. *The Death and Life of Great American Cities*. New York: Vintage Books. 458 p.
- Karimi, K. 2012. A configurational approach to analytical urban design: 'Space syntax' methodology, *Urban Design International* [interaktyvus] 17(4): 297–318, [žiūrėta 2014 10 30]. Prieiga per internetą: <<http://www.palgrave-journals.com/udi/journal/v17/n4/pdf/udi201219a.pdf>>.
- Karimi, K.; Vaughan, L. 2014. An evidence-based approach to designing new cities: the English New Towns revisited, iš *Explorations in Urban Design: An Urban Design Research Primer*, red. Matthew Carmona. Farnham: Ashgate, 261–276.
- Madanipour, A. 1996. *Design of Urban Space: An Inquiry into a Socio-Spatial Process*. New York: John Wiley & Sons. 241 p.
- Martin, A.; Goryakin, Y.; Suhrcke, M. 2014. Does active commuting improve psychological wellbeing? Longitudinal evidence from eighteen waves of the British Household Panel Survey, *Preventive Medicine* [interaktyvus], [žiūrėta 2014 10 30]. <http://dx.doi.org/10.1016/j.ypmed.2014.08.023>
- My Earls Court*. 2013. Terry Farrell and Partners. The Earls Court Masterplan [interaktyvus], [žiūrėta 2014 10 30]. Prieiga per internetą: <<http://www.myearlscourt.com/the-future>>.
- Moughtin, C.; Cuesta, R.; Sarris, C.; Signoretta, P. 1999. *Urban Design: Method and Techniques*. Oxford: Architectural Press. 195 p.
- OECD. 2013. *Green Growth in Cities* [interaktyvus]. OECD Green Growth Studies. OECD Publishing. 132 p. [žiūrėta 2014 10 30]. <http://dx.doi.org/10.1787/9789264195325-en>.
- Siksna, A. 1998. City centre blocks and their evolution: a comparative study of eight American and Australian CBDs, *Journal of Urban Design* [interaktyvus] 3(3): 253–283 [žiūrėta 2014 10 30]. <http://dx.doi.org/10.1080/13574809808724429>
- TFL. 2014. *Improving the Health of Londoners: Transport Action Plan* [interaktyvus]. Transport for London. 88 p. [žiūrėta 2014 10 30]. Prieiga per internetą: <<http://www.tfl.gov.uk/cdn/static/cms/documents/improving-the-health-of-londoners-transport-action-plan.pdf>>.

EXPLORING THE POSSIBILITIES OF USING A MODEL FOR THE NETWORK OF PUBLIC SPACES IN URBAN DESIGN: A CASE STUDY OF VILNIUS

Justinas Bučys

Abstract. The subject of the impact of transport on health has been highly placed on the agenda as more and more cities around the world are facing a challenge to reducing the need to use a car for short trips in urban areas thus creating an environment in which travelling on foot and by bike is accepted as usual and the one enhancing the network of public transport. The paper is aimed at briefly introducing the use of a model of the network of public spaces in order to create streets that provide opportunities for human interaction and at exploring the case of Šiaurinė Street in Vilnius that allows revealing the possibilities of using methods for analysing a spatial

structure in the process of urban design. Analytical methods developed by scientists in the United Kingdom have been employed for investigating spatial configuration. This allows, within the process of preparing a design brief, ascertaining the possibilities of vital public spaces to emerge and defining architectural requirements for buildings. Also, for ensuring the quality of the made decisions, the aforementioned methods are applied for evaluating and developing the selected options of design. On the one hand, the problem of strategic decisions in Lithuania is relevant to learning from past errors in the residential districts formed following the principles of modernist planning such as the design of wide streets, under-used areas of the lawn, surface car parking, prevailing residential land use and the interwoven structure of public and private urban spaces. On the other hand, in order to develop and sustain the vitality of public spaces, some solutions, including continuous facades without blank walls and other non-transparent elements, direct access for pedestrians from the street to buildings occupied by shops and services, the diversity of uses and the openings of windows and doors as predominant elements of facades have been introduced. When considering the context of Lithuanian cities, it is important to focus on the street network, walkable urban places and the provision of different modes of transport. The involvement of experts and the application of good practice help with developing the whole creative process without rejecting the intuition-based approaches used by architects. This would allow ensuring that projects on urban design have been developed bearing in mind the properties of urban space and with reference to the identified priorities of the formation of public spaces.

Keywords: creativity, urban design, methods of analysis, public spaces.

Apie autorių. Justinas Bučys – architektas, humanitarinių mokslų daktaras (VGTU, menotyra). Mokslinių tyrimų sritys: kūrybiškumas urbanistinio projektavimo srityje, urbanistinės analizės metodai, miestų centrų formavimas.

PAVELDO NARATYVAS. TEORINĖ PRIEIGA

Kastytis Rudokas

Kauno technologijos universitetas, Architektūros ir statybos institutas,
Mokslo centras „Architektūros ir urbanistikos tyrimų centras“,
Tunelio g. 60, LT-44405 Kaunas, Lietuva
El. paštas kastytis.rudokas@ktu.lt

Santrauka. Straipsnyje bandoma suformuoti naratyvinį paveldo percepcijos diskursą, kuris apibūdina fundamentaliuosius paveldo kaip fenomeno veikimo būdus erdvėlaikio kontinuumė. Išskiriamas trinaris praeities suvokimo modelis, apimantis istoriją, paveldą ir paveldo naratyvą – dėmenis, kurie susieja praeities–dabarties–ateities dimensijas į bendrą perspektyvą kaip vienį. Architektūros ir urbanistikos laukai čia suvokiami kaip nuolatinės raidos dinamikos reprezentantai.

Reikšminiai žodžiai: paveldas, naratyvas, paveldosauga, architektūra, urbanistika.

Įvadas

Per pastaruosius porą dešimtmečių kultūros paveldo paradigma tiek akademiniėje erdvėje, tiek praktinėse vadybos, tvarkybos ar apsaugos veiklose gyvavo diskursų kaitos ir jų tarpusavio kovos sąlygomis. Kaip įdomiai pastebėjo paveldo teoretikė Jūratė Markevičienė (2014: 10), egzistuoja dvi diskursyvos paveldo tyrimų prielaidos: bendroji, kurioje sujungiamos kitų mokslo šakų, visų pirma fundamentaliųjų mokslų, išvalgos ir specialioji prieiga, nagrinėjanti vidinius paveldo apsaugos problematikos aspektus. Iš esmės tokioje perspektyvoje galima išvystyti keletą paradoksų ir neatitikimų paveldo sferoje. Visų pirma, pažangi paveldo bendroji teorija vis labiau pabrėžia dinamišką paveldo kaip fenomeno ir net paveldo objekto kaip artefakto raidą (Skounti 2013:), tačiau, kita vertus, šiuolaikinės paveldosaugos kaip disciplinos tikslas, saugant praeities artefaktus – praeities liudininkus, yra veikiau sulaikyti praeities tapsmą praeitimi ir priešintis naujojo pasaulio dinamikai. Kaip apibendrina daugelis teoretikų, paveldosaugos tikslas yra kuo ilgiau palaikyti tradiciją, kuri nebėra tęsiama organiškai.

Kita vertus, jau dabar paveldo teorijos klasikais vadinami Gregory Ashworth (1996), David Lowenthal (1998) ir Urry (2002) savo akademinuose veikaluose paveldui priskirdavo įvairialypius, tačiau dažniausiai gamyba bei industrija grįstus įvaizdžius. Anot G. Ashworth, paveldas visų pirma gali būti panaudojamas vadinamajam tautos kūrimo (angl. nation building) procesui, tokiu būdu legitimuodamas tautos ir valstybės būtį dabartyje. Kiti pastebėjimai susiję su paveldo kaip prieštaringos prigimties fenomeno eskalavimu,

pabrėžiama skirtingų paveldų rūšių, tipų ir skirtingus reikšminius krūvius turinčių paveldų priešara, kurią autorius įvardija kaip disonuojančią paveldo prigimtį (op. cit. Ashworth). Šiuo požiūriu, yra daug paveldų, kurie svarbūs skirtingoms interesantų grupėms, o jų tarpusavio kovos nugalėtoją dėl, pavyzdžiui, plačiai eskaluojamų turistų srautų lemia komunikaciniai sugebėjimai. Iš tiesų, kaip pastebi T. Loulanski (2006: 207–233), paveldo diskursų dinamiką galima skirti į dvi paradigmines nuostatas: objektyvistinę ir reliatyvistinę. Šios dvi suvokimo kryptys egzistuoja tiek bendrojoje, tiek ir specialiojoje paveldo suvokimo dimensijose, tačiau svarbu atsižvelgti ir kritiškai įvertinti pastaruosius teorinius nuostatus, suvokiant juos kaip modernybės transformaciją į postmodernybę. Kyla probleminis klausimas, ar paties paveldo suvokimas nuo XX a. vid. Venecijos chartijos (1964) iki dabar pasikeitė kokybiškai, ar veikiau tai interpretatyvi žiūros taškų raida?

Tad pagrindinis straipsnio tikslas yra panagrinėti paveldą kaip platesnį visuomenės raidos fenomeną, daugiau dėmesio skiriant architektūros ir urbanistikos procesams. Paveldas čia suvokiamas kaip naratyvas erdvėlaikio kontinuume, todėl verta pabandyti nubrėžti naujas šio fenomeno suvokimo trajektorijas, atskiriant paveldą nuo paveldosaugos¹. Keliama hipotezė, jog paveldas gali būti ne tik turistinių srautų traukos katalizatorius ar tiesiog praėjusių kultūrų suprekintas artefaktas, skirtas nišiniam vartojimui, bet kur kas platesniame kontekste gali lemti visuomenės dabartį ir ateities perspektyvas. Paveldo naratyvas čia suvokiamas kaip pasakojimas, tampantis jungtimi tarp praeities ir dabarties dimensijų, kurios suponuoja ir lemia ateities kokybinį vystymąsi.

Trinarė praeities suvokimo struktūra

Praeities suvokimas, rodos, yra sudėtingas ir įvairialypis procesas, kuris visuotinės raidos kontekste nėra baigtinis reiškinys. Praeitis ne tik aktyviai veikia dabartyje per įvairiausių archetipus ir mitus, bet taip pat yra nuolatinė kasdienio urbanistinio ritualo dalis: istorinės miestų dalys, iliustruojančios praeities epochų virsmus, tiesiogiai lemia šiandienos planavimo problemas ir jų sprendimo būdus. Kita vertus, objektyvioji praeitis iš tikrųjų neegzistuoja, todėl paprasčiau ją galima suvokti per trinarę struktūrą, susidedančią iš istorijos, paveldo ir paveldo naratyvo (-ų). Istorija šiuo atveju apibrėžia autentiškiausių praeities vaizdinį, kurį pajusti galima tik iš rašytiniuose šaltiniuose užfiksuotų faktų, kurių tikrumas nėra kvestionuotinas. Anot D. Lowenthal, istorija kaip mokslas yra norminė, viena ir kartu bendra visam

¹ Paveldosaugą galima įvardyti kaip kultūrinę superimpoziją paveldui instancijuoti ir suteikti jam hierarchiniais ryšiais grįstą tvarkos logiką, remiantis bendrosiomis Vakarų pasaulio vertybėmis.

žmonių pasauliui (1998: 113). Kita vertus, visa už objektyvaus fakto – archeologinio radinio ar įrašo metraštyje gzistuojanti istorija yra paveldas. Tautos istorija, patriotinė istorija, šlovę ir pergales pabrėžianti istorija jau yra paveldas vien todėl, kad faktui suteikiama interpretatyvinė deskripcija (ibid). Iš tiesų, istorijos mokslo diskursus nagrinėjantis Phillip Howard patvirtina, jog rašomas istorinis traktatas „siekia chaosą paversti iš anksto numatyta tvarka“ (Howard in Lowenthal 1998: 114), todėl tokiam veikalui visada būdingas paveldinis genotipas – ateities ir praeities dimensijų jungties paieškos.

Taigi, istorija yra neatsiejama nuo paveldo. Tiesa, mūsų trinarėje struktūroje istoriją apibrėžiame kaip daugiau ar mažiau objektyvią laiko juostą, o paveldą suvokiame kaip tikėjimu ir lūkesčiais besiremiančią sistemą. Kaip bebūtų, istorija šioje struktūroje yra baigtinis, skirtingai nei praeitis ar paveldas, procesas, kitaip sakant, ji baigiasi vakar, o ne šiandien, paradigmiskai žiūrint – modernybėje, o ne postmodernybėje. Kaip pastebėjo vienas žymiausių naratyvo tyrinėtojų filosofas Paul Ricour: „Vienintelis skirtumas tarp istorinio konstrukto ir fikcinio pasakojimo kaip antai romano, yra tas, kad istorija siekia sukonstruoti tikrovę. Pagrindinė problematika glūdi tame, jog istorijos tikslas yra apginti ir savotiškai pagerbti praeitį užuot koncentruojantis į istorines žinias“ (1985: 143). Tokias praeities sakralizavimo taktikas atspindi ir architektūros paveldosauginis reguliavimas, pradedant stambiausiais tarptautiniais teisiniais dokumentais. Antai Vienos memorandume (2005), kuris iš esmės aprobuoja naują statybą istorinėse miestų dalyse, yra nubrėžiamos aiškios metodinės gairės – tūrio, stogų linijos, perimetrinės linijos išlaikymas – kokybinės nuostatos – iš esmės pataikaujančios, kaip vėliau matysime, istorinei arealybei. Kita vertus, neoficialieji paveldo vyksmai, kaip antai judėjimai už Richard Neutra namo Beverly Hillse ar Kvebeko oro uosto pirmojo terminalo išsaugojimą, suponuoja skolos praeičiai grąžinimą.

Pagal trinarę praeities struktūrą istorinį užtarimą galime laikyti jau paveldo dimensija, tačiau esminis klausimas čia iškyla kalbant apie autentiškumo aspektą, kuris šiuolaikinėje Vakarų pasaulio paveldosaugoje *de jure* yra pagrindinė prielaida visoms kitoms vertėms atsirasti. Jų visuma dar apibrėžiama kaip universalioji vertė. Vakarų paveldo paradigmoje universalioji vertė yra vidinė vertė (angl. intrinsic), atsirandanti dėl paveldo objekto unikalumo. Vis dėlto tiek Vienos memorandumo atveju, tiek neoficialių paveldosaugos judėjimų aspektu vidinės paveldo vertės sukuriamos remiantis išorinėmis vertėmis (angl. extrinsic), kurių pagrindas yra komunikacija arba reliatyvistinė pasaulio samprata. Taigi, suteikiant praeičiai prasmę ir naudojant tam interpretatyviosios deskripcijos metodiką, jos artefaktai savaime įgyja universalųjų vertybių paketą, dėl kurio vienas ar kitas objektas turi būti išsaugomas.

Šiuo atveju paveldosauga (bet ne paveldas) yra *simuliakras, einąs pirma*. Sophia Labadi (2013: 117), viena progresyviausių šiuolaikinės paveldo teorijos specialistų pasaulyje, pateikė, anot jos, novatorišką Durham pilies Anglijoje ir New Lanark industrinės vietovės Škotijoje dosjė, paremtą Naros autentiškumo dokumento postulatais, legitimuojančiais verčių ir autentiškumo dinamiką šiuolaikiniame pasaulyje. Vis dėlto čia matoma tam tikra skirtybė tarp bendrojo ir specialaus paveldo diskursų, kada pastarųjų objektų dosjė įvardija praeityje vykusią dinamiką kaip vertybę², tačiau dabarties kaitos galimybę sustabdo teisinis reguliavimas. Šis pavyzdys iliustruoja, jog paveldas, kaip trinarės praeities suvokimo struktūros dėmuo, apsiriboja dabarties–praeities dimensijų sąsają paieška. Taigi, praeities išsaugojimas dabartyje yra pagrindinis tikslas. Toks modeliavimas, nors, palyginti su modernybėje gyvavusiu paveldosaugos diskursu, kinta, tačiau tai tėra iš esmės naudojami skirtingi būdai lygiai tokiam pačiam tikslui pasiekti – pristabdyti ir kaip įmanoma ilgiau sulaikyti praeities tapsmą praeitimi. Architektūrinio paveldo aspektu toks paveldosaugos pobūdis lemia ne tik vieno pastato pasakojimo linijos užšaldymą iki dabarties, turint omenyje, kad neretai konkrečiam paveldo objektui net nėra būtinybės keistis, tačiau taip pat lemia urbanistinės raidos trajektorijas – suvokiant, jog pagrindinis sėkmingo miesto pagrindas yra kaitos dinamika kokybiniu, bet nebūtinai kiekybiniu aspektu.

Urbanistinio planavimo ir paveldo disciplinos koherencija, trečiosios mūsų praeities suvokimo sistemos – paveldo naratyvo požiūriu: pirma – yra užkoduota pirminiame miesto kaip fenomeno genetiniame kode, įvertinant plintančio miesto centro diskursą kompleksinėje urbanistikos teorijoje (plačiau žr.: Hillier 2012: 63–67); antra – galima daryti prielaidą, kad miesto, veikiančio kaip savotiškas epigenetinis sociotechninis organizmas, raidą lemia tiek tam tikras objektyvus paveldėjimas (plačiąja prasme tai yra klimatinė aplinka, išteklių, ekonominis kontekstas ir kt.), tiek subjektyvūs organizmą formuojantys (angl. *self-constructing organism*) jam būdingi bruožai, kuriuos urbanistikos kontekste galima apibrėžti kaip kūrybą, t. y. vienokį ar kitokį energijos, kitų išteklių naudojimą. Taigi, fundamentaliai žvelgiant į paveldą, iškeliami tezę, jog paveldo naratyvas yra tolesnė praeities suvokimo struktūros dalis, apibrėžianti santykius tarp praeities–dabarties–ateities.

² Čia reikia atkreipti dėmesį, kad Durham'o ir New Lanark atvejai bei jų vertinimas skiriasi nuo Venecijos chartijos (1964 m.) teiginių, jog kiekvienas paveldo objekte matomas istorinis sluoksnis yra vertingas. Šiuo atveju kaip vertybė yra įvardijama ne medžiaginė plotmė, o pats raidos naratyvas. Vertinga ne tai, kas išlikę, bet tai, kaip pastatas ar kompleksas keitėsi istorijos kontinuumu.

Paveldo naratyvas. Teorinis modelis

Paveldo naratyvas arba naratyvistikos pritaikymas bendrajam ar specialiajam paveldo diskursui paveldosaugos moksle yra gana fragmentiškas ir vis dar stokoja išsamesnio teorinio modelio. Tačiau akivaizdu, jog toks fenomenas veikiau yra atrastinas, nei išrastinas ir apskritai ilgus amžius gyvavo savaime. Čia galima prisiminti keletą istorinių faktų ir jų interpretatyviųjų deskripcijų. Žymus istorikas Hans Baron savo įtakingame veikale „Ankstyvojo Italijos renesanso krizė“ daug dėmesio skyrė šios epochos ištakoms ir jas suformavusioms prielaidoms. Anot autoriaus, kertiniai įvykiai, nulėmę Renesanso atsiradimą, tai nuolatiniai Florencijos ir Milano miestų karai, kurie vyko dėl ekonominės ir politinės įtakos regione. Tačiau svarbus aspektas, kurį savo veikale atskleidžia H. Baron, yra tas, kad tai veikiau buvo kova dėl skirtingų praeičių – milaniečiai pasisakė už homogeninį požiūrį į visas žmogaus veiklas, panašų į tą, kuris vyravo Romos imperijos ir viduramžių laikais, tuo tarpu florentiečiai idealiuoju gyvenimo modeliu laikė Senovės Graikijos polį. Didelę įtaką formuojant tokį paradigmą suvokimą čia padarė mąstytojas ir filosofas Leonardo Bruni, vertęs ir savotiškai populiarinę Antikos filosofiją bei meną, pagal juos formuodamas savo filosofinę mintį (Baron 1955: 21–30, 163–164). Šis pavyzdys iliustruoja analogišką istorijos – paveldo dimensiją trinarėje praeities suvokimo struktūroje, tačiau, neegzistuojant dabartyje kanoniniu tapusiam įpaveldinimo veiksmui, mūsų su kita praeities versija laimėjęs paveldas tapo pagrindine prielaida naujam produktui – Renesansui atsirasti, o fundamentaliojoje paveldo suvokimo plotmėje tai yra pakankamai organiška paveldo naratyvo tąsa kaip ateities projekcija.

Taigi, paveldo naratyvas visada yra susijęs tiek su kūrybos, tačiau lygiai tiek ir su prieštaros ar iššūkio būsenomis. Būtina pabrėžti, jog fundamentaliojoje paveldo kaip fenomeno percepcijos matricijoje disonuojanti prigimtis egzistuoja ne vien tik tarp skirtingų paveldo rūšių ar tiesiog skirtingą moralinių, mentalinių ar istorinių krūvį išreiškiančių objektų. Esminis čia egzistuojantis disputas – tai šiandienos ir praeities epochos dialektika, kuri nepagrįstai yra primiršta paveldo specialistų tiek Lietuvoje, tiek užsienyje. Filosofas Tomas Kačeraukas (2011: 143), kalbėdamas apie naratyvines inskripcijas miesto erdvėje, teigė, jog tam, kad išliktų tradicija, kuri neabejotinai yra organiškiausias ir pirmapradis paveldo genotipas, ji nuolatos turi keistis. Autorius pažymėjo, jog tradicija visada turi būti nuneigiama tam tikros jai prieštaraujančios naujybės, taip tą tradiciją praturtinant, naujybei išiliejus į bendrąją tradiciją. Remiantis T. Kačerausko naratyviniu erdvės suvokimo modeliu, galima sudaryti schematišką seką, kuri apibūdins paveldo naratyvo veikimą bendrojoje praeities veikimo dabartyje ir ateityje percepcijoje:

tradicija → *naujybė* → *tradicija (n+1)* → *naujybė* → *tradicija (n+2)*...
tradicija(n+∞).

Urbanistinė raida visada yra susijusi su kokybinio atsinaujinimo savalaikiškumu, kurį bendrajame suvokimo lygmenyje suponuoja paradigminiai lūžiai, jų sukūrimas ar prisitaikymas prie jų. Siaurąja prasme, kurią galime suvokti per tūrinės architektūros raidą, paskiri naujos architektūros pastatai ar istorinių pastatų rekonstrukcijos ir regeneracijos procesai lemia kokybinių-funkcinių papildymą, kuris reikalingas vietos naratyvui palaikyti. Paveldo fenomenas čia veikia itin aktyviai. Skirtingai nei paveldosaugos saugojimo taktikos, jis lemia tolesnę vietos raidą.

Įdomus reiškinys, iliustruojantis teiginį – Londono Sičio (angl. *City*) teritorija. Iki maždaug 2000 m. Sityje nusistovėjęs urbanistinis audinys, jo tūrinė-erdvinė kompozicija buvo akylai saugomos paveldosaugininkų, politikų ir kitų suinteresuotų grupių, įskaitant ir vietos verslą. Tačiau, išskylant vis didesniam poreikiui prisitaikyti prie globaliosios rinkos sąlygų, šioje miesto dalyje, kuri visada pasižymėjo tuo, jog buvo svarbiausias ekonominis taškas Didžiojoje Britanijoje nuo pat savo atsiradimo, pagaliau leista statyti aukštuminius pastatus. Čia iškilo žymieji Gherkin ir Helter-Skelter dangoraižiai, taip pat daug kitų aukštutinių pastatų. Šiuo atveju išvelgtinas paradoksas, jog kardinali paties rajono, o drauge ir viso miestovaizdžio kaita lėmė Sičio, kaip vieno iš svarbiausių verslo centrų Europoje, išlikimą. Taigi, praradęs savo architektūrinį autentiškumą ir urbanistinį-struktūrinį paveldą, Sitis paradoksaliai išlaikė buvimo ekonominių procesų centru paveldo naratyvą.

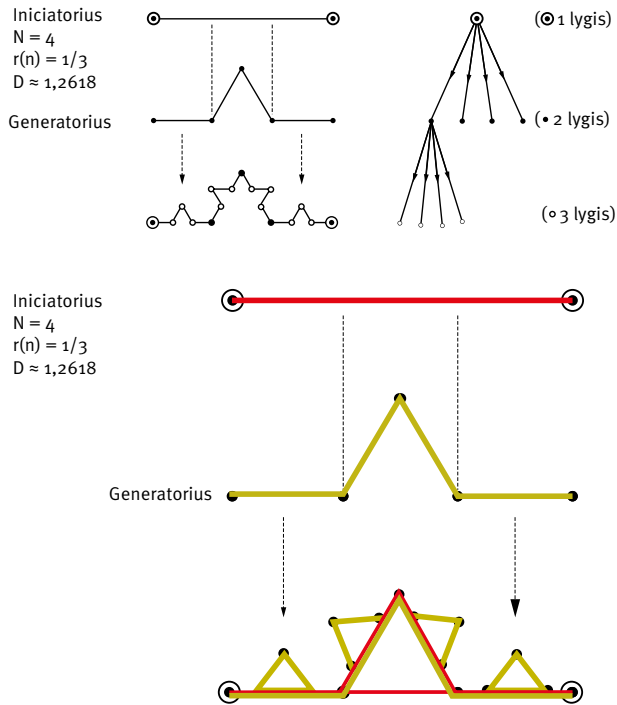
Tiesa, būtina pabrėžti, jog Londono pavyzdys implikuoja dvilypę problematiką, susijusią su paveldo suvokimu. Pirmiausia, funkcinis, mentalinis, įvaizdžio – žinomumo, arba tiesiog proceso, naratyvas taip pat suvokiamas kaip aktyviai veikiantis paveldas. Iš tiesų daugeliu atvejų, ypač bendruosiuose urbanistiniuose procesuose, jis nustelbia medžiaginį architektūros paveldą, nes yra jo egzistencijos priežastis. Antra, šiulaikinėje globalioje ir neoliberalaus kapitalo valdomoje visuomenėje fizinė urbanistinė kaita dėl proceso paveldo įtakos tampa itin greita ir drastiška, nes dažniausiai pabrėžiama viena – ekonominio proceso vertė³, taip naikinant fizinį paveldą, dėl ko atsiranda *genius loci* kategorijos gangrena. Tad čia išskyla paveldo naratyvo reguliavimo poreikis, nes savaiminė apykaita tampa negalima dėl per didelių genotipo pokyčių šiandienos fenotipe.

Čia jau kalbama ne apie fizinio artefakto apsaugą, bet veikiau apie holistinę, bet koherentišką vietos genotipo apsaugą, kuri turėtų remtis daugiau nematerialiosiomis vertėmis. Iš esmės su fizinės ir mentalinės kaitos būtinybe, kaip esmine

³ Toks ekonominės raidos procesas, kurį ironiškai būtų galima įvardyti kaip finansinę paveldosaugą, negali būti vertintinas vien neigiamai. Griežtai UNESCO saugomos teritorijos, kuriose ribojama nauja statyba ar daugelis ekonominės, socialinės raidos galimybių, taip pat iškelia vieną – materialaus paveldo svarbą. Galimai būtent dėl tokio išsvirkščio paradokso XX a. pab. paveldo teorijoje turizmas ir identitetas pradeda užimti kertines pozicijas, ieškant išelties taškų fiziniams artefaktams integruotis į holistinius žmogaus veiklos procesus.

paveldo išsaugojimo prielaida, sutinka ir žymesni pasaulio istorikai bei paveldo specialistai. Antai Alessandra Melucco Vaccaro (1996: 203) teigė, jog „funkciniai, stilistiniai pasikeitimai užtikrino daugelio pastatų išsaugojimą ateities kartoms praeityje“, tuo tarpu A. Skounti (2009: 77–78) pasiūlė tai, kad paveldosaugininkai ir kiti susiję veikiantieji lauko aktoriai turėtų susitaikyti su tuo, kad jokia nematerialaus paveldo forma nebebus tokia pati, kokia buvo anksčiau, o nuolatos keisis taip keisdama ir tuos, kuriems tas paveldas priklauso.

Paveldo naratyvo dinamikos teorinį modelį galima papildyti pasinaudojant Kocho kreivės (angl. Koch curve) fraktalu, kurį išstudijavo Michael Batty ir Paul Longley (1994: 62). Kreivės fraktalinis vystymasis remiasi iniciatoriaus – generatoriaus principu, kur pirmasis šiuo atveju – tiesė yra pirminis formos šaltinis (kaip tradicijos analogija paveldo aspektu, arba istorija ir paveldas, praeitis suvokimo struktūroje), o antrasis – kaitos imperatyvas (naujybė, arba dabartis). Galutinė formos transformacija – turi abiejų prieš tai buvusių konfigūracijų – tiesės ir kreivės bruožų, bet iš principo tai naujas kokybinis darinys (1 pav.).

1 pav. Viršuje matoma M. Batty (1994: 62) Kocho kreivės analizė: apačioje yra tradicijos – naujybės modeliavimas. Raudona spalva žymi pirminį genotipą – tradiciją (apima istorijos ir paveldo kategorijas), geltona – šiandienos fenotipo imperatyvas. Galutinėje transformacijoje išvelgiamos abiejų – tiesės ir kreivės kokybinės kategorijos. Tiesa, bendras vaizdas suponuoja, jog ateities projekcija turės daugiau bendro ne su objektyviąja praeitimi, bet su dabartimi. Tai yra logiška paradigmninė apykaita, kadangi praeitis yra iniciatorius, bet tolesnį veikimą generuoja šiandienos vyksmai, kurie suteikia formą ir prasmę praeičiai. Schemoje tai atsispindi, kai raudona tiesė, vykstant galutinei transformacijai, pakeičia konfigūraciją ir įgauna kreivės, sudarytos iš struktūrinių tiesių, konfigūraciją

Fraktalinis požiūris į paveldą plačiąja prasme apima tiek mitinę, tiek ir diskursyviąją tikroves. Todėl, kaip jau minėta, generatoriaus, arba naujybės, kūrybiškumas yra pagrindinė prielaida, lemianti tiek plačiai suvokiamo identiteto, kolektyvinės patirties, archetipinių vaizdinių išsaugojimą ir augimą, transformuojant prie diskursyvaus, todėl gana laikino materialaus pasaulio poreikių. Architektūros ir urbanistikos paveldo percepcijos plotmėje čia susiduriame su naujos architektūros kokybės ir jos atsiradimo poreikio pagrįstumo dialektika, kuri sunkiai gali būti paaiškinama remiantis tradicinėmis paveldosaugos dogmomis.

Kūrybiškumas kaip naratyvo imperatyvas

Kaip jau kalbėta, tradiciniai paveldosaugos teisės aktai ir tarptautiniai dokumentai suponuoja biurokratinį, todėl itin šablonišką požiūrį į paveldą, kuris yra plačiau veikiantis fenomenas, nei manyta iki šiol. Institucionalizuotas miesto paveldas veikia kaip atskira hierarchinė subsystema, todėl tinklaveikos visuomenėje nebegali prisidėti prie bendros raidos. Įdomiai apie tai rašė Martinas Heideggeris (1971: 42): „Šventovė tiesiog stovėdama čia nereiškia nieko kito kaip tik savo formą taip suteikdama žmogui požiūrį ir į save patį. Šis ryšys išlieka atviras tol, kol meno kūrinys lieka kūriniu, kol dar Dievas nėra nuo jo pasitraukęs.“ Autorius, savo *Dasein* suformuotame suvokimo lauke, kvestionuoja estetinių ar kitų verčių suteikimą meno kūriniui, esą jos nukreipia suvokėjo dėmesį nuo tikrosios prasmės, kurią galima suvokti kaip nuolatinį tapsmą. Paveldo artefaktui suteiktos vertės iš esmės užšaldo jo kaip kūrinio egzistavimą ir paverčia jį socialiniu konstruktu arba kultūrine superimpozicija, slopinančia ir konteksto raidą. Denis Cosgrove (1994: 265), kalbėdamas apie restauracijos ir konservavimo problematiką, pasiūlė paveldo objektą traktuoti kaip lingvistinę, poetinę metaforą visada siekiant pratęsti tekstinį pasakojimą į ateitį. Autorius teigė, jog „kūrybiškesnė restauracija ir konservavimas, mažiau perdėtos pagarbos idealams, daugiau dėmesio kraštutinumams ir išradimams turėtų padėti tvariam tradicijos išsaugojimui išvengiant jos kuriamo dirbtinio diktato. Dėmesys kūrybai ir poetiniam meno kūrinio potencialui ne vien tik paveldosauginėms jo vertėms turėtų padėti pasiekti šį tikslą“.

Taigi, iš esmės kalbėdami apie paveldo objektą ir jo percepciją, kalbame ir suvokiame daugelį dalykų, rodytųsi, išeinančių toli už paveldo lauko ribų. Šiuolaikinė architektūra ir įvairios jos įveiklinimo formos paveldo naratyvo aspektu yra viena iš paveldo genotipų apsaugos priemonių. Christopher Alexander (1977: 131–133, 331–334) pateikė kelis modulius, ne tiesiogiai skirtus paveldui, ragindamas sustiprinti paveldo poveikį apsupant jį „jaukiaisiais“ (angl. nested percincts), kurie vėliau patys taps paveldu ir vėl

bus apsupti naujybės, ir taip iki tol, kol vietos istorinė raida bus kūrybiškai panaudojama dabarčiai ir ateičiai projektuoti. Jauno naratyvistikos paveldosaugoje metodo uždavinys šiame greitai kintančiame pasaulyje susideda iš dviejų struktūrinių dalių. Pirmiausia jis turi padėti įvairių sričių specialistams atpažinti esmines „šventosios vietos“ genotipines vertes, suvokiant ne tik jų medžiagiškumą, bet veikia suprantant jų atsiradimo kultūrinės, ekonominės, socialinės ir kitas priežastis. Antra, svarbus ir „jaukaus koridoriaus“ formavimas, kuris turi naujybiškai atspindėti paveldo tradicines reikšmes.

Taigi paveldo naratyvas visada implikuoja kūrybišką atsinaujinimą, todėl kaita, rodytusi, yra neišvengiamas procesas. Visgi kaitą galime suvokti ne tik per fizinę transformaciją. Juk akivaizdu, kad didelė dalis paveldo artefaktų, antai statinių, puikiai atlieka savo funkciją ir išlaikydami pirminę savo formą. Antai Kauno tarpukario gyvenamieji kvartalai Žaliakalnyje, Trakų gatvėje ir kitur sukuria itin humaniškas gyvenimo sąlygas iš architektūrinės aplinkos žiūros taško. Tačiau šie ir kiti panašūs pavyzdžiai taip pat lemia arba turėtų lemti kaitą, šiuo atveju išorinę kaitą – jų teikiama informacija galėtų atsispindėti naujoje statyboje⁴ ir taip keisti dabar kuriamą urbanistinę aplinką. Šiuo požiūriu paveldas kaip fenomenas yra gyvas veikiantysis faktorius, palaikomas kūrybiškų revoliucijų ir egzistuojantis tiek praeityje, tiek dabartyje, tiek ir ateityje.

Išvados

Naratyvinis paveldo suvokimo diskursas yra itin jaunas ir oficialioje teorijoje dar neįsitvirtinęs prieigos taškas, stokojantis bendrinių išeities taškų. Kita vertus, jis svarbus tuo, kad ne tik deklaruoja integralų požiūrį į paveldosaugą, bet iš esmės jį reiškia vien jau todėl, kad tai natūralus socio-technologinės ekosistemos variklis. Būtina pabrėžti, kad paveldo naratyvo teorija nesiekia sukurti universalių teorinių ar praktinių (specialiojo paveldo diskurso) paveldosaugos metodologijų, kadangi toks siekis prieštarauja pačiai naratyvo idėjai, kuris, kaip bet koks pasakojimas, turi būti originalus ir savitas. Naratyvinėje praeities–dabarties–ateities suvokimo dimensijoje erdvėlaikio požiūriu paveldas įtraukia šiuolaikinę architektūrą į savo veikimo lauką, lygiai taip pat kaip jis pats turi būti įtrauktas į architektūrinį-urbanistinį diskursą ir praktinį planavimą. Pabaigai noriu suformuoti išvadą ir kartu prielaidą tolesniems tyrimams, sakydamas, jog šiuolaikinė architektūra yra ne tik potencialus ateities kartų paveldas, bet ir priemonė praeities

⁴ Omeny neturimas formalus, stilistinis atkartojimas. Tai veikia urbanistinė konfigūracija, „socialinis tankumas“ ir kiti mentaliniai aspektai.

palikimui išsaugoti. Tai yra priemonė, bene geriausiai atspindinti epochos amžininkų kuriamą naujybę, kuri vėliau sustiprins praeities tradicijas.

Literatūra

- Alexander, Ch., et al. 1977. *A Pattern Language: Towns, Buildings, Construction*. New York: Oxford University Press.
- Ashworth, G.; Tunbridge, J. 1996. *Dissonant Heritage: The Management of the Past as A Resource in Conflict*. Belhaven Press.
- Baron, H. 1955. *The Crisis of the Early Italian Renaissance: Civic Humanism and Republican Liberty in an Age of Classicism and Tyranny*. Princeton University Press.
- Batty, M.; Longley, P. 1994. *Fractal Cities: A Geometry of Form and Function*. London Academic Press.
- Cosgrove, D. 1994. *Should We Take It All So seriously? Culture, Conservation and Meaning in the Contemporary World in Durability and Change. The Science, Responsibility and Cost of Sustaining Cultural Heritage*, ed. Wolfgang E. Krumbein, Peter Brimblecombe, Denis E. Cosgrove, Samuel Staniforth, 259–266.
- Heidegger, M. 1935–1937. *The Origin of the Work of Art in Poetry, Language, Thought*, translated by Albert Hofstadter. New York: Harper & Row. 2007: 15–86.
- Hillier, B. 2012. The Genetic Code for Cities: Is It Simpler than We Think? in: *Complexity Theories of Cities Have Come of Age*, ed. Juval Portugali, Han Meyer, Egbert Stolk, Ekim Tan, Springer, 47–67.
- Kačerauskas, T. 2011. Miesto erdvė ir kultūros naratyvai, *Urbanistika ir architektūra* 35(2): 141–146.
- Labadi, S. 2013. *UNESCO, Cultural Heritage and Outstanding Universal Value*. London: Alta Mira press.
- Loulenski, T. 2006. Revising the concept of Cultural Heritage: The Argument of Functional Approach, *International Journal of Cultural Property*. Cambridge University press 13(2): 207–233.
- Lowenthal, D. 1998. *The Heritage Crusade and the Spoils of History*. Cambridge University Press.
- Markevičienė, J. 2014. Interpretacijų įdaiktinimas: materialiojo paveldo išlikimo dilema XXI a., *Meno istorija ir kritika* 10(2): 8–23.
- Ricoeur, P. 1985. *Time and Narrative*. Vol. 3. The University of Chicago Press.
- Skounti, A. 2009. *The authentic illusion: humanity's intangible cultural heritage, the Moroccan experience in Intangible Heritage*, ed. Natsuko Akagawa, Laurajane Smith, Routledge, 2009: 74–93.
- Urry, J. 2002. *The Tourist Gaze*. SAGE Publications.
- Vaccaro Melucco, A. et al. 1996. *Historical and Philosophical Issues in the Conservation of Cultural Heritage*. Los Angeles: The Getty Publications.
- Venecijos chartija [interaktyvus]. 1964. [žiūrėta 2014 m. spalio 30 d.]. Prieiga per internetą: <<http://paveldo-akademija.lt/wp-content/uploads/2012/02/Venecijos-chartija.pdf>>.
- Vienos memorandumas [interaktyvus]. 2005. [žiūrėta 2014 m. spalio 30 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.heritage.lt/t_aktai/konvencijos/vienos_memorandumas.htm>.

NARRATIVE OF HERITAGE. THE THEORETICAL ACCESS

Kastytis Rudokas

Abstract. The paper contains and forms a new perception of heritage phenomenon by using the approach of narrativity. The theory, which in fact is more likely to be explored rather than invented, delves deeper into the fundamental presence of heritage instead of giving concerns about discursive management of heritage. The heritage narrative explains how could the past, the present and the future be linked together into an one dimension, an unity. Narrativistic approach to theory of heritage can broader the scope of understand how, why and when is the physical urban environment being turned about in the continuum of history.

Keywords: heritage, narrative, heritage management, architecture, urbanism

Apie autorių. Kastytis Rudokas – paveldosaugos (menotyra) magistras, humanitarinių mokslų (architektūra) doktorantas.

Mokslinių interesų sritys: šiuolaikinė paveldo teorija, architektūros ir urbanistinės teorija, modernizmo architektūros istorija.

KULTŪROS PAVELDO APSAUGOS TEISINIO REGULIAVIMO PROBLEMOS IR JŲ ĮTAKA ARCHITEKTŪROS KOKYBEI LIETUVOJE

Kristina Krikštaponienė

Kauno miesto savivaldybės administracijos Kultūros paveldo skyriaus vyr. specialistė,
Rotušės a. 29, Kaunas, Lietuva
El. paštas *kristina.navickaite@kaunas.lt*

Santrauka. Straipsnyje aptariama kultūros paveldo apsaugos samprata ir kultūros paveldo apsaugos teisinis reguliavimas, darantis įtaką architektūros kokybei Lietuvoje, siekiama atskleisti teisės aktų nesuderinamumo aspektus. Nurodomi šiuo metu sukurtos centrinės ir vietos valdžių sistemos, administruojančios kultūros paveldo apsaugą, esminiai trūkumai, lemiantys architektūros kokybę. Pateikiama kultūros paveldo apsaugos sistemos problemų analizė SSGG būdu, nustatant kultūros paveldo apsaugos teisinio reguliavimo stipriąsias ir silpnąsias puses, numatant galimas grėsmes ir galimybes, pateikiant jų sprendimo būdus bei siūlymus.

Reikšminiai žodžiai: kultūros paveldo apsauga, teisinis reguliavimas, kultūros paveldo apsaugą reglamentuojančios viešojo administravimo institucijos, kultūros paveldo apsaugos politikos modelis, architektūros kokybė.

Įvadas

Temos aktualumas ir naujumas. Pagal išlikusį kultūros paveldą galima numanyti apie valstybės ir jos tautų istorinę praeitį, o pagal tai, kaip elgiamasi su išlikusiais kultūros paminklais, kaip siekiama juos integruoti į dabartinį gyvenimą, galima spręsti apie gebėjimą tinkamai tvarkyti gyvenamąją aplinką. Todėl tai, kaip šiuo metu vykdomi architektūros paveldo objektų saugojimo, jų pačių ar aplinkos pertvarkymai, turi ypatingą reikšmę kuriant harmoningą gyvenamąją aplinką, kurioje dera istorinė bei dabartinė architektūra ir kurioje yra galimybių užtikrinti šiuolaikinę gyvenimo kokybę. Šiuo metu sukurta Lietuvos kultūros paveldo apsaugos sistema pasižymi kultūros paveldo apsaugos teisinio reguliavimo sudėtingumu bei nepakankamu efektyvumu, lemiančiu nesisteminį biurokratizuotą teisinį paveldosaugos reguliavimą, kas dažnai lemia ir architektūros kokybę. Kultūros paveldo apsaugos politiką formuojančios ir ją įgyvendinančios viešojo administravimo institucijos susiduria su tam tikromis problemomis, kurios susiję su neaiškia kultūros paveldo apsaugos kryptimi, nesuderintu paveldosaugos teisės aktų reglamentavimu. Laikantis tarpusavyje dažnai nesuderintų kultūros paveldo apsaugą reglamentuojančių teisės aktų, neretai kyla konfliktas tarp kontroliuojančiųjų institucijų, taip pat kultūros paveldo tvarkybą inicijuojančių

ir įgyvendinančių subjektų, kas veikia architektūros kokybę. Skirtinga teisės aktų interpretacija skatina korupciją ir įstatymų pažeidimus.

Šio straipsnio tikslas – išanalizuoti ir įvertinti kultūros paveldo apsaugos teisinio reguliavimo problemas ir jų įtaką architektūros kokybei Lietuvoje. Tikslui atskleisti iškelti šie uždaviniai:

- išanalizuoti teisės aktuose įtvirtintą kultūros paveldo apsaugos sampratą ir įvertinti šios sistemos teisinį reguliavimą, atskleidžiant su tuo susijusias problemas, lemiančias architektūros kokybę Lietuvoje;
- apibūdinti Lietuvoje esančią kultūros paveldo apsaugos viešojo administravimo institucijų valdymo sistemą, jų kompetenciją, vykdomos kontrolės pobūdį, taip pat įvertinti jų teisinio reguliavimo įgyvendinimo kokybę ir aptarti teigiamus bei neigiamus aspektus, darančius tiesioginę įtaką architektūros kokybei;
- iširti Lietuvoje esantį kultūros paveldo apsaugos teisinį reguliavimą, pasitelkus kultūros paveldo apsaugos sistemos problemų analizę SSGG būdu, nustatant struktūros stipriąsias ir silpnąsias puses, numatant galimas grėsmes ir galimybes, pateikiant jų sprendimo būdus bei siūlymus.

Dokumentų analizės metodas taikytas informacijai gauti, tiriant galiojančius teisės aktus, gaires, strategijas, strateginius veiklos planus, mokslines publikacijas ir pan. Toks tyrimas sudarė sąlygas vertinti kultūros paveldo apsaugos teisinį reguliavimą ir su juo susijusias tiesiogines ir netiesiogines architektūros kokybės problemas. *Sisteminės analizės metodas* taikytas siekiant atskleisti kultūros paveldo apsaugos politikos įgyvendinimo esminius bruožus ir įvertinti teigiamus bei neigiamus aspektus. *Apibendrinimo metodas* pasitelktas išanalizuotai medžiagai apibendrinti ir išvadoms bei siūlymams suformuluoti.

Kultūros paveldo apsaugos samprata ir teisinis reguliavimas bei jo įtaka architektūros kokybei Lietuvoje

Siekiant išsaugoti kultūros paveldą, kiekviena valstybė numato kultūros paveldo apsaugos teisines priemones, veikiančias žmonių elgesį toje srityje. Todėl kultūros paveldo apsaugos priemonių sistemoje lemiamas vaidmuo tenka teisinio reguliavimo priemonėms. Kultūros paveldo apsaugos sistemos reguliavimo objektas, turinys ir ribos tiesiogiai priklauso nuo terminų *kultūros paveldas* ir *kultūros paveldo apsauga*.

Šiame straipsnyje nagrinėjama tik su Lietuvoje esančio materialiojo nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga susijusi viešojo administravimo sistema ir teisinis reguliavimas, daugiausia keliantis teisinių problemų, kylančių iš visuomeninių teisinių santykių, susidarančių dėl kultūros paveldo apskaitos ir jo skelbimo saugomu tvarkybos ir naudojimo, tvarko-

mųjų statybos bei paveldosaugos darbų, saugomų teritorijų planavimo ir užstatymo, pažinimo ir pan.

Pagal Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymą (toliau – NKPAĮ) *kultūros paveldas – tai karta iš kartos paveldimos, perimamos, sukurtos ir perduodamos kultūros vertybės, svarbios etniniu, istoriniu, estetiniu ar moksliniu požiūriu* (NKPAĮ 2004: 2 str 13 d.). Atsižvelgdama į kultūros paveldo apsaugą reglamentuojančius tarptautinius ir nacionalinius teisės aktus, straipsnio autorė siūlo teisiškai koreguoti kultūros paveldo apibrėžtį: „*Tai karta iš kartos paliekamos, paveldimos, perduodamos ir perimamos kultūros vertybės, reikšmingos istoriniu, archeologiniu, meniniu, moksliniu, inžineriniu ar socialiniu požiūriu bei rodančios praeities, dabarties ir ateities ryšių tęstinumą, šalies išskirtinumą ir savitumą*“.

Dabartinis Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymas nepateikia konkrečios „*kultūros paveldo apsaugos*“ apibrėžties, tačiau minėtojo įstatymo 1 str. pirmoje dalyje įvardijama šio įstatymo paskirtis „*išsaugoti Lietuvos nekilnojamąjį kultūros paveldą ir perduoti ateities kartoms, sudaryti sąlygas visuomenei jį pažinti ir juo naudotis*“, o tai parodo paveldo apsaugos mastą. Atsižvelgdama į kultūros paveldo apsaugą reglamentuojančius tarptautinius ir nacionalinius teisės aktus, straipsnio autorė siūlo teisiškai įtvirtinti kultūros paveldo apsaugos apibrėžtį, t. y. atlikti NKPAĮ patikslinimą, pateikiant jo turinį: „*Kultūros paveldo apsauga – tai teisiškai reikšmingi, teisės aktais pagrįsti veiksmai, susiję su apskaita, objektų skelbimu saugomais tvarkyba ir naudojimu, paveldosaugos reikalavimų laikymusi, priežiūros ir kultūros paveldo objektų būklės stebėjimu, sklaida, atgaivinimu, pasitelkiant teisinės, organizacinės, mokslinės, ekonominės, technologinės ir kitas tiesiogines ir netiesiogines priemones, kuriomis siekiama apsaugoti kultūros paveldą nuo bet kokio neigiamo ūkinio poveikio, sudarant sąlygas visuomenei jį pažinti, juo naudotis ir perduoti jį ateities kartoms, užtikrinant kultūros paveldo apsaugos problemų sprendimą*“.

Autorė pabrėžia, kad kultūros paveldo apsaugos sistema, remiantis Konstitucijos nuostatomis, yra atskira teisinio reguliavimo sfera. Tai įrodo, kad kultūros paveldo apsaugos teisiniai santykiai yra grindžiami nacionaliniais teisės normų šaltiniais – Konstitucija, bendraisiais (administracinių teisės pažeidimų kodeksas (toliau – ATPK), civilinis kodeksas ir kt.) ir specialiais įstatymais (pvz., NKPAĮ) ir įstatymų lydymaisiais (poįstatyminiais) teisės aktais, ES teisės normomis bei tarptautinėmis sutartimis, reglamentuojančiomis kultūros paveldo apsaugą, taip pat specialiai apibrėžiamomis strateginėmis kryptimis, susijusiomis su kultūros paveldo išsaugojimu. Pagrindinis nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos santykius reguliuojantis įstatymas yra NKPAĮ, t. y. nekilnojamojo kultūros paveldo apskaitos ir skelbimo saugomu, nekilnojamojo kultūros paveldo saugojimo (tvarkybos ir naudojimo), pažinimo ir sklaidos bei atgaivinimo, prevencinių paveldosaugos priemonių taikymo (stebėjimo ir monitoringo), kultūros paveldo objektų valdytojų teisių ir pareigų

įgyvendinimo santykius reglamentuoja bendrojo pobūdžio ir specialiosios kultūros paveldo apsaugos teisės normos. Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugą reguliuoja ir kiti teisės aktai, tokie kaip teritorijų planavimo ir saugomų teritorijų įstatymai, reglamentuojantys saugomų kultūros paveldo objektų teritorijų, vietovių, jų apsaugos zonų, bendrųjų ir specialiųjų teritorijų planavimo bei strateginių planavimo dokumentų rengimą; Statybos įstatymas, reglamentuojantis kultūros paveldo statinio projektavimo sąlygų tvarkomiesiems statybos darbams ir leidimų juos atlikti išdavimo tvarką ir kt. Pažymėtina, kad nacionalinis kultūros paveldo apsaugos sistemos teisinis reglamentavimas taip pat grindžiamas Lietuvos Respublikos Seimo ratifikuotomis konvencijomis ir kitomis su kultūros paveldo apsauga susijusiomis tarptautinėmis sutartimis, kurių yra apie dešimt. Kultūros paveldo apsaugos politikos formavimo kryptis nustato tokie strateginiai dokumentai kaip Seimo nutarimu (2002: Nr. IX-1187) patvirtinta Valstybės ilgalaikė raidos strategija; Vyriausybės nutarimu (2001: Nr. 542) patvirtinti Lietuvos kultūros politikos nuostatai; kultūros ministro įsakymu (2010: Nr. ĮV-365) patvirtinta Ilgalaikė kultūros vertybių išsaugojimo programa; Seimo nutarimu patvirtintos (2010: Nr. XI-977) Lietuvos kultūros politikos gairės; Vyriausybės nutarimu (2013: Nr.228) patvirtinta programa ir veiksmų planas 2012–2016 m.; kultūros ministro įsakymu patvirtintos (2012: Nr. S-6(160) Nacionalinės kultūros paveldo apsaugos politikos gairės (toliau – NKPAPG), nustatančios sisteminius valstybinės kultūros paveldo apsaugos planavimo ir įgyvendinimo prioritetus bei kryptis.

Atsižvelgiant į *kultūros paveldo* ir *kultūros paveldo apsaugos* sąvokų turinį, kultūros paveldo apsaugos (teisės) objektas, pasak autorės, yra susiklostę visuomeniniai santykiai tarp kultūros paveldo objektų valdytojų ir viešojo administravimo subjektų, administruojančių kultūros paveldo apsaugą. Autorės nuomone, daugiausia teisinės problemos kyla būtent tarp šių visuomeninių teisinių santykių, susijusių su nekilnojamojo kultūros paveldo apskaita ir skelbimo saugomu, saugojimu (tvarkyba ir naudojimu), statyba, pažinimu, atgaivinimu, saugomų teritorijų planavimu ir užstatymu, ir pan. Remiantis A. Vaišvilos „Teisės teorija“ (2004: 409), autorė kultūros paveldo apsaugos teisės subjektus suskirsto į dvi pagrindines kategorijas:

- 1) objektyviosios kultūros paveldo apsaugos teisės subjektai;
- 2) kultūros paveldo apsaugos teisinių santykių subjektai.

Objektyviosios kultūros paveldo apsaugos teisės subjektai gali būti fiziniai ir juridiniai asmenys, ūkio subjektai, visuomeninės organizacijos, valstybės ir savivaldybių institucijos bei jų pareigūnai. Tuo tarpu kultūros paveldo apsaugos teisinių santykių subjektais tampama nuo vadinamojo teisnumo ir veiknumo atsiradimo momento, t. y. kai įgyjama galimybė turėti objektyviosios teisės normose nustatytas turtines, asmenines neturtines ir procesines teises bei pareigas. Kalbant apie kultūros paveldo apsaugos teisinių santykių subjektus, remiantis A. Vaišvila, galima teigti, kad subjektinių teisių įgyvendinimas

yra neatsiejamas nuo subjektinių pareigų vykdymo. Kiekvieno teisinio santykio atveju asmuo, įgyvendindamas subjektines teises, kartu privalo vykdyti ir subjektines pareigas – nevaržyti ir nepažeisti kitų asmenų, visuomenės ir valstybės teisių bei įstatymo saugomų interesų.

Konstitucinis teismas (2005) yra pažymėjęs, kad „*valstybė (jos institucijos) turi veikti visuomenės interesais, todėl valstybės institucijų veiklos sąlygų vykdant jų funkcijas visuomenės interesais užtikrinimas yra ir visuomenės poreikis, o tai suponuoja ypatingą teisinį reguliavimą*“. Tai neleidžia kultūros paveldo apsaugos santykių tapatinti su kitais visuomeniniais santykiais, jie reikalauja ypatingo teisinio reguliavimo.

Be to, galima išskirti tokius kultūros paveldo apsaugai būdingus principus (Valstybinės paminkloaugos komisijos sprendimas 1997 Nr. 39; Konstitucinio teismo nutarimas 2011; Seimo nutarimas 2010; NKPAĮ 2004):

- už Lietuvos kultūros paveldo išsaugojimą atsako Vyriausybė;
- paveldo apsaugos socialinis integravimas į kitas valstybinio valdymo sferas principas;
- kultūros paveldo apsaugos valdymo decentralizavimas ir kt.

Apibendrinant skyrių, siūlytina kultūros paveldo apsaugos sistemą, kaip atskirą teisinio reguliavimo sferą, reguliuoti kaip savarankišką ir autonomišką kultūros teisės institutą, turintį visus tam būdingus teisės požymius: kultūros paveldo apsaugos samprata, prigimtis, teisinio reguliavimo objektas, teisės subjektai, teisinio reguliavimo metodai, teisės principai, teisės šaltiniai ir kt. Taip siekiama išvengti šioje srityje įsigalėjusio teisinio nihilizmo.

Atsižvelgiant į tai, kad kultūros paveldo apsaugą reglamentuoja daugybė teisės aktų bei tarptautinių sutarčių, vienas iš pagrindinių siūlymų ir užduočių ateityje būtų suderinti tarpusavyje kultūros paveldo apsaugą reglamentuojančius teisės aktus ir juos susisteminti, t. y. kodifikuoti kultūros paveldo teisės normas. Tai palengvintų su kultūros paveldo apsauga susijusių teisės aktų paiešką, be to, būtų lengviau pastebėti ir pašalinti šioje srityje esančių teisės normų spragas bei prieštaravimus. Toks kultūros paveldo apsaugos ir kitų susijusių teisės normų sisteminimas labai palengvintų kultūros paveldo objektuose ar saugomose vietovėse projektuojančių architektų bei už kultūros paveldo apsaugą atsakingų institucijų darbą.

Kultūros paveldo apsaugą užtikrinančių institucijų viešasis administravimas Lietuvoje

NKPAĮ 5, 6 ir 7 straipsniuose pateikiama kultūros paveldo apsaugos viešojo administravimo institucijų valdymo sistema, kurią sudaro du lygmenys: valstybiniai administravimo subjektai (centriniai valstybinio administravimo bei teritoriniai valstybinio administravimo subjektai) ir savivaldybių administravimo subjektai.

Pagal Konstituciją ir NKPAĮ įstatymą, nacionalinę kultūros paveldo apsaugos politiką formuoja valstybės valdžios institucijos, t. y. Seimas, Vyriausybė ir jai tiesiogiai atskaitinga Kultūros ministerija (Saugomų teritorijų ir paveldo apsaugos skyrius), gavę iš Valstybinės kultūros paveldo komisijos (toliau – VKPK) teikiamus paveldosaugos vertinimus bei siūlymus. Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos valstybinį administravimą, t. y. kultūros paveldo apsaugos politikos įgyvendinimą atlieka Kultūros ministerijos įsteigta institucija – Kultūros paveldo departamentas prie Kultūros ministerijos (toliau – KPD) (NKPAĮ 2004: 5 str.) – jis priskirtinas prie kultūros paveldo apsaugą vykdančių *centrinių valstybinio administravimo subjektų*. *Teritoriniai valstybinio administravimo subjektai* – KPD 10 teritorinių padalinių. *Savivaldybės administravimo subjektai* – tai savivaldybės paveldosaugos padaliniai ar valstybės tarnautojas, atsakingas už kultūros paveldo apsaugos administravimą savivaldybės teritorijoje (toliau – SPP).

1 pav. pateikiama kultūros paveldo apsaugos viešojo administravimo institucijų valdymo sistemos struktūra, pagal kurią matyti kultūros paveldo apsaugos politiką formuojančios valstybės institucijos ir ją įgyvendinančios institucijos subordinacijos santykiai.

1 pav. Kultūros paveldo apsaugos valdymo institucijų sistemos struktūra

Taigi, atlikus Kultūros ministerijos (toliau – KM) valdymo sričių ir jos administracinių padalinių bei ministerijai pavaldžių įstaigų funkcijų, tiesiogiai susijusių su ministerijos funkcijomis, analizę (KM veiklos optimizavimo galimybių studija 2011: 23), paaikškėjo, kad KPD, turėdamas įgyvendinti kultūros paveldo apsaugos politiką, pats užsiima tokios politikos formavimu, t. y. kuria paveldosaugos taisykles ir kontroliuoja jų įgyvendinimą bei teikia metodines konsultacijas paveldotvarkos klausimais, taip pat vykdo paveldosaugos specialistų atestavimo funkciją, kurią turėtų vykdyti Kultūros ministerija ir kt.¹

Anot autorės, nepaisant to, kad kultūros paveldo apsaugos valstybinę bei vietos savivaldos institucijose numatytą administravimą, t. y. specialiąsias kultūros paveldo apsaugos valstybinio ir vietos savivaldos valdymo ir kontrolės institucijų bei jų pareigūnų funkcijas, kompetenciją, teises ir pareigas reglamentuoja ne tik administracinės, bet ir kultūros paveldo apsaugos teisės normos, dažnai kyla teisinių problemų dėl jų suderinamumo. Kultūros paveldo apsaugą administruojanti centrinė ir vietos valdžių sistema turi esminių trūkumų, t. y. nepaskirstyta aiški jų kompetencija ir įgaliojimai visuose kultūros paveldo saugojimo proceso etapuose lemia viešojo administravimo subjektų funkcijų dubliavimąsi bei tarpusavio konfrontaciją.

Pateiksime su kontrolės funkcija susijusį įstatymų nesuderinamumo pavyzdį. NKPAĮ 6 str. 3 dalies 6 punkte numatyta, kad SPP (savivaldybės paveldosaugos padaliniai) įstatymų nustatytais atvejais surašo dėl valstybės saugomų kultūros paveldo objektų administracinės teisės pažeidimų protokolus, tačiau to paties įstatymo 31 (1) 1 dalyje nurodoma, kad tą daryti gali tik KPD pareigūnai². Tuo tarpu ATPK teisės normose nurodoma, kad administracinės teisės pažeidimų protokolus gali surašyti tik KPD pareigūnai. Reikia sutikti su A. Urmonu (2007: 12), teigiančiu, kad dažnai teisės aktai priimami nepakankamai atsižvelgiant į tai, kaip jie derės su jau galiojančiais teisės aktais, kaip bus taikomi, iškilus normų kolizijai.

VKPK, būdama Seimo, Prezidento ir Vyriausybės ekspertė bei patarėja kultūros paveldo valstybinės politikos ir jos įgyvendinimo klausimais, nesugeba sukoordinuoti su kultūros paveldo apsauga susijusių teisės aktų, kad šie atitiktų kultūros paveldo politikos krypties gaires, tačiau dažnai užsiima

¹ Kaip pavyzdį būtų galima pateikti KPD direktoriaus 2013-12-03 įsakymu Nr. Į-352 patvirtintą kompensacijų už privačios nuosavybės – prieinamų visuomenei lankyti valstybės saugomų nekilnojamojo kultūros paveldo objektų tvarkomųjų paveldosaugos darbų išlaidų apmokėjimo tvarkos aprašą; 2013-07-17 įsakymu Nr. Į-221 leidimų atlikti archeologinius tyrimus išdavimo tvarkos aprašą ir kt.

² Pagal NKPAĮ, KPD ši funkcija iki 2013-07-01 net nebuvo suteikta. Buvo numatyta tik 5 str. 10 dalies 24 punkte teisinė nuostata „nagrinėja jo įgaliojimų sričiai priskirtas administracinių teisės pažeidimų bylas“.

kultūros paveldo apsaugos politikos įgyvendinimo klausimais. Pavyzdžiui, pagal VKPK nuostatų 7.9 punktą (2007: Nr. S-6-(125), VKPK nariai turi teisę įspėti kultūros vertybių savininkus ir valdytojus, kad būtų pašalinti kultūros paveldo apsaugos įstatymų pažeidimai, o tai jau kultūros paveldo apsaugos politikos įgyvendinimo ir administravimo funkcija.

Todėl, rengiant NKPAĮ pataisas, būtina atskirti ir apibrėžti vietos savivaldos institucijų ir centrinės valdžios įgaliojimus pagal kultūros paveldo objektų ir vietovių reikšmingumą. Turi būti aišku, kuri viešojo administravimo institucijų valdymo sistema vykdo kultūros paveldo apsaugos teisinio reguliavimo administravimą. Dar tvarkybos darbų projektų derinimo stadijoje būtų išspręstos įvairios kylančios problemos (pvz., projektų derinimo laiko vilkinimas), dažnai dėl laiko trūkumo darančios įtaką architektūros kokybei. Aukščiausios valdžios institucijos, formuodamos kultūros paveldo apsaugos politiką, privalo suderinti tarpusavyje susijusius teisės aktus, taip ateityje bus išvengiama viešojo administravimo institucijų piktnaudžiavimo bei teisinio nihilizmo atvejų juos įgyvendinant.

Kultūros paveldo apsaugos teisinių problemų, turinčių įtakos architektūros kokybei, tyrimo analizė SSGG požiūriu Lietuvoje

Siekdama identifikuoti kultūros paveldo apsaugos sistemos silpnąsias ir stipriąsias puses bei nustatyti galimas grėsmes ir galimybes, darančias įtaką architektūros kokybei, autorė atliko kokybinį tyrimą SSGG būdu³ (straipsnyje pateikiami tik tyrimo rezultatai). Čia pristatomi svarbiausi šio tyrimo momentai, pabrėžiant probleminius dalykus (silpnąsias ir grėsmes). Tyrimo tikslas: identifikuoti esmines kultūros paveldo apsaugos sistemos problemas, nustatyti šios sistemos tikslus ir rekomendacijas, suformuoti atsakingų institucijų įgaliojimus, kontroliuoti galimus scenarijus, lemiančius pozityvią architektūros kokybę.

Stiprybės:

- 1) sukurtas kultūros paveldo ir jų apsaugos teisinis reguliavimas bei valstybės ir savivaldybės lygio už paveldo apsaugą atsakingų institucijų sistema;
- 2) sukurtas kultūros paveldo apskaitos mechanizmas;
- 3) sukurta kultūros paveldo objektų tvarkymo ir saugojimo metodika, tačiau ji nesukurta kultūros paveldo vietovių tvarkybai.

³ Tyrimas atliktas autorės magistriniame darbe „Kultūros paveldo apsaugos sistemos teisinis reguliavimas SSGG analizės požiūriu“.

Silpnybės:

- 1) NKPAPG neapibrėžta, koks turėtų būti centralizuotas ar decentralizuotas kultūros paveldo apsaugos politikos formavimo įgyvendinimo institucinis modelis;
- 2) nesisteminis biurokratizuotas teisinis paveldosaugos reglamentavimas. Kultūros paveldo apsaugą reglamentuojančių teisės aktų nesuderinamumas, netinkamas tarptautinių sutarčių integravimas į Lietuvos teisės aktus ir neužtikrintas jų taikymas nulemia skirtingas šios srities institucijų teisės aktų interpretacijas;
- 3) atsakingo valdymo stoka. Nepaskirstyta aiški centrinės valdžios ir vietos valdžios kompetencija bei įgaliojimai visuose kultūros paveldo objektų saugojimo proceso etapuose;
- 4) kultūros paveldo apskaitos mechanizmo trūkumai. Daugumai Kultūros vertybių registre (toliau – KVR) esančių kultūros paveldo objektų ir vietovių nėra nustatytos vertingosios savybės ir teritorijos ribos. Sudėtinga ir ilgai trunkanti paveldo objektų kompleksų, vietovių apskaitos, skelbimo saugomais procedūra. Didelė dalis valstybės saugomų ir kitų registruotų kultūros paveldo objektų kelia abejonių dėl jų ypatingos kultūrinės vertės išskyrimo ir teisinio statuso suteikimo. Problematiškas Nekilnojamojo kultūros paveldo vertinimo tarybų (toliau – NKPVT) sukūrimas kiekvienoje savivaldybėje dėl materialinių išteklių ir paveldo apsaugos ekspertų trūkumo. Be to, skirtingas tų tarybų diferencijavimas, atsižvelgiant į jų lygmenį, dar labiau pagilina kultūros paveldo apskaitos problemą, turinčią netiesioginės įtakos architektūros kokybei;
- 5) kultūros paveldo tvarkymo ir saugojimo metodikos trūkumai. Nėra teritorinio požiūrio į kultūros paveldo vietovių apsaugą, ji suprantama, kaip jame esančių kultūros paveldo objektų ir kitų vertingų statinių apsauga. Skirtingo sudėtingumo tvarkybos darbams vykdyti vienodai taikomi visi teisės aktuose nustatyti reikalavimai, turintys tiesioginę įtaką architektūros kokybei;
- 6) kultūros paveldo ekspertų ir tyrėjų atsakomybės stoka. Kultūros paveldo tvarkybos darbų projektų ekspertizės ir poveikio aplinkai vertinimo atlikimas šių darbų užsakovo lėšomis yra neskaidrus, nėra aiškiai apibrėžta ekspertų ir poveikio aplinkai vertinimo ataskaitų rengėjų atsakomybė, kas neigiamai veikia ir pačią paveldosauginę architektūros kokybę.

Galimybės:

- 1) tikslinti NKPAPG, numatant konkrečią kultūros paveldo apsaugos valdymo modelio kryptį;
- 2) sukurti kultūros teisės autonominį kultūros paveldo institutą, kuris padėtų formuoti ir kelti kultūros paveldo apsaugos specialistų teisinę kvalifikaciją bei „užkirsti kelią“ šioje srityje įsigalėjusiam teisiniam ni-

- hilizmui;
- 3) reformuoti kultūros paveldo apsaugos institucijų sistemą, ją supaprastinant. Atskirti ir apibrėžti vietos savivaldos institucijų ir centrinės valdžios įgaliojimus pagal kultūros paveldo objektų ir vietovių reikšmingumą;
 - 4) kodifikuoti (susisteminti) kultūros paveldą ir jo apsaugą reguliuojančias teisės normas bei tikslinti Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymo nuostatas. Susisteminti visas su kultūros paveldo apsauga susijusias teisės normas, taip pašalinant teisės aktų nesuderinamumą ir už šių teisės normų įgyvendinimą atsakingų institucijų atsakomybę;
 - 5) įkurti kultūros paveldo mokslinių tyrimų centrą, kas padėtų gerinti kultūros paveldo apsaugos teisinį reguliavimą, sudarant sąlygas atsirasti metodikoms bei mokslinėms kultūros paveldo taryboms ir įgyvendinant kultūros paveldo apsaugą bei siekiant atkurti saugomose vietovėse kultūros paveldo ir urbanistinės plėtros pusiausvyrą.

Grėsmės:

- 1) kultūros paveldo apsaugą reguliuojančių institucijų biurokratizacija. Pažymėtina, kad dėl biurokratizuotų procedūrų ir už kultūros paveldą atsakingų institucijų neveiklumo daugelio kultūros paveldo objektų apsauga iki šiol nėra galutinai įgyvendinta, t. y. nenustatytos svarbiausios vertingosios savybės ir teritorijos ribos bei tvarkybos prioritetai, darantys tiesioginę įtaką architektūros planavimo ir įgyvendinimo procesams;
- 2) kultūros paveldo normų painumas ir gausa sukuria administruojančių institucijų manipuliaciją teisės aktais, pakreipiant įvykius norima linkme, kas turi neigiamą įtaką architektūros kokybei;
- 3) kultūros paveldo apsaugos valdymo sistemos skaidrumo stoka. Nesukurtas nepriklausomos kontrolės mechanizmas. Kontrolės funkciją atlieka pats KPD, t. y. šiai institucijai pavesta kontroliuoti savo pačios veiklą. Per mažas asmeninės atsakomybės laipsnis;
- 4) kultūros paveldo apsaugos tyrėjų ir paveldo tvarkybos darbus atliekančių specialistų trūkumas.

Pagal strateginio planavimo metodiką, remiantis SSGG analize, nagrinėjami šie strateginiai ryšiai: kaip panaudoti stiprybes galimybėms įgyvendinti? Kaip ištaisyti silpnybes pasinaudojant galimybėmis? Kaip panaudoti stiprybes grėsmėms sumažinti? Kokias silpnybes reikia pašalinti, kad sumažėtų grėsmės? Naudojant SSGG analizę, galima tiksliai nustatyti, kokios priemonės tiktų grėsmėms ir silpnybėms pašalinti, todėl straipsnio autorė pateikia SSGG strateginius siūlymus.

1 lentelė. SSGG strateginiai siūlymai, darantys tiesioginę ir netiesioginę įtaką architektūros kokybei

Viduje Išorėje	Stiprybės S	Silpnybės S
<p>Galimybės G</p> <p>SG siūlymai:</p> <ul style="list-style-type: none"> - kultūros paveldo apsaugos sistema galėtų būti reguliuojama kaip kultūros teisės šakos autonominis institutas, taip sprendžiant su šia sritimi susijusias teisinio nihilizmo problemas; - į pirminį kultūros paveldo objektų apskaitos etapą įtraukti mokslo įstaigas; inicijuoti mokslo įstaigų veiklos planų suderinimą su keliamais paveldosaugos tikslais bei urbanistine plėtra; - rengti kultūros paveldo vietovių teritorijų planavimo dokumentų ir jose projektuojamų tvarkybos bei statybos darbų projektų viešus svarstymus. 	<p>SG siūlymai:</p> <ul style="list-style-type: none"> - tikslinti NKPPAPG, numatant konkrečią kultūros paveldo apsaugos valdymo modelio kryptį; - tinkamai integruoti kultūros paveldo apsaugos tarptautines sutartis į Lietuvos teisės aktus; - suderinti NKPAĮ nuostatas su kitais tarpusavyje susijusiais įstatymais (būtinai normų sisteminimas); - rengiant NKPAĮ pataisas, įtraukti nuostatą, kad valstybės tarnautojams yra suteikiama teisė priimti sprendimus paveldosaugos srityje kartu prisiimant visą atsakomybę už šių sprendimų pasekmes; tam būtinos minėtojo įstatymo ir baudžiamojo kodekso pataisos; - rengiant NKPAĮ pataisas, tiksliai atskirti ir apibrėžti vietos savivaldos institucijų ir centrinės valdžios įgaliojimus pagal kultūros paveldo objektų ir vietovių reikšmingumą; - sumažinti KVR esančių vertingiausių kultūros paveldo objektų sąrašą; iš naujo peržiūrėti visus kultūros paveldo objektus pagal lygmenis ir nustatyti visiems objektams vertingąsias savybes bei apibrėžti teritorijos ribas; - nustatyti aiškius kultūros paveldo vietovių vertinimo ir atrankos kriterijus; - įsteigti daugiau NKPAVT; sukurti galimybę operatyviai papildyti (patikslinti) kultūros paveldo objektų vertingąsias savybes tvarkybos darbų metu gauta informacija; - aiškiai apibrėžti, kokius darbus ir pagal kokius reikalavimus kultūros paveldo objektų valdytojai gali patys atlikti be leidimų; - parengti teisės aktų pakeitimo projektus ir jais nustatyti, kad kultūros paveldo tvarkybos darbų projektų ekspertizės ir statybos darbų kultūros paveldo vietovėse poveikio aplinkai vertinimas turi būti atliekamas valstybės biudžeto lėšomis, o šių darbų užsakovai valstybei mokėtų tik tam tikrą žyminį mokestį. 	
<p>Grėsmės G</p> <p>SG siūlymai:</p> <ul style="list-style-type: none"> - tiksliai nustatyti ir apibrėžti, kokias funkcijas turi atlikti paveldo išsaugojimą kontroliuojančios institucijos (prevencinė kontrolė, derinimo etapas, tolesnis kontrolės etapas); - vesti paveldosaugos valdymo institucijų vadovų rotaciją; - stiprinti SPP funkcijas, taip įgyvendinant decentralizacijos principą; 	<p>SG siūlymai:</p> <ul style="list-style-type: none"> - tobulinti finansavimo ir kompensavimo už kultūros paveldo tvarkybos darbus ir tyrimus mechanizmą, išvengiant neigiamų architektūros kokybę lemiančių veiksnių; - teisės normose įtvirtinti vietos savivaldai prievolę, savivaldybės biudžetuose numatyti procentinę dalį kultūros paveldo objektų tvarkybai bei išsaugojimui; - keisti NKPAĮ nuostatas, reglamentuojančias vietovių ir jose esančių kultūros paveldo statinių apsaugos reglamentavimą. NKPAĮ nustatyti pagrindinius kultūros paveldo vietovių apsaugos principus; - NKPAĮ papildyti skyriumi „Pasaulio paveldo objektų apsauga ir naudojimas“, taip reglamentuojant į pasaulio kultūros paveldo sąrašą įrašytų kultūros paveldo objektų tvarkybą; - kultūros paveldo vietovių specialiuosiuose planuose turi būti aiškiai nurodyta, kur ir kiek leidžiama urbanistinė plėtra. Paveldo valdytojai planuodami savo veiklą ir investicijas kultūros paveldo vietovėse turi iš anksto žinoti, kas jiems leidžiama, o kas draudžiama. 	

Šios analizės rezultatai galėtų būti naudingi kuriant kultūros paveldo apsaugos problemų, tiesiogiai ir netiesiogiai darančių įtaką architektūros kokybei, sprendimo viziją ir nustatant valstybės misiją kultūros paveldo apsaugos srityje bei strateginius tikslus ir priemones šiems tikslams pasiekti.

Išvados

1. NKPAĮ aptikta loginių kultūros paveldo skirstymo klaidų, galinčių įnešti daug teisinės painiavos, todėl būtina tikslinti Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymo paskirtį ir šio įstatymo sąvokas. Ypač aktualu patikslinti *kultūros paveldo apsaugos sąvoką*.
2. Kultūros paveldo apsaugos sistema, remiantis Konstitucijos nuostatomis, yra atskira teisinio reguliavimo sfera, priskirtina administracinės teisės šakai. Siekiant išvengti šioje srityje išsigalėjusio teisinio nihilizmo, būtų tikslinga kultūros paveldo apsaugos sistemą traktuoti kaip galimą kultūros teisės šakos autonominiį, savarankišką institutą, nes ši sfera turi būdingus teisės požymius (kultūros paveldo apsaugos samprata, prigimtis, teisinis reguliavimo objektas, teisinio reguliavimo metodai, teisės subjektai, teisės šaltiniai ir kt.).
3. Atsižvelgus į tai, kad kultūros paveldo apsaugą reglamentuoja daugybė teisės aktų bei tarptautinių sutarčių, vienas iš pagrindinių siūlymų ir užduočių ateityje būtų suderinti kultūros paveldo apsaugą reglamentuojančius teisės aktus tarpusavyje ir juos susisteminti, t. y. kodifikuoti kultūros paveldo teisės normas. Tai palengvintų su kultūros paveldo apsauga susijusių teisės aktų paiešką, be to, būtų lengviau pastebėti ir pašalinti šioje srityje esančių teisės normų spragas bei prieštaravimus.
4. Rengiant nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymo pataisas, būtina atskirti ir apibrėžti vietos savivaldos institucijų ir centrinės valdžios įgaliojimus pagal kultūros paveldo objektų ir vietovių reikšmingumą. Aukščiausios valdžios institucijos, formuodamos kultūros paveldo apsaugos politiką, privalo suderinti tarpusavyje susijusius teisės aktus, kad viešojo administravimo institucijoms juos įgyvendinant būtų užkirstas kelias šių institucijų piktnaudžiavimo ir teisinio nihilizmo atvejams.
5. Išanalizavus kultūros paveldo apsaugos sistemos teisinį reguliavimą ir atskleidus šios srities silpnybes, stiprybes, galimybes ir grėsmes, pateikiami strateginiai siūlymai (1 lentelė). Jie galėtų tapti informacijos šaltiniu kuriant kultūros paveldo apsaugos problemų, lemiančių negatyvią architektūros kokybę, sprendimo viziją, ir nustatant strateginius tikslus bei priemones šiems tikslams pasiekti.

Literatūra

- Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodeksas. *Valstybės žinios*, 1985, Nr. 1-1 [interaktyvus], [žiūrėta 2014 m. spalio 10 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=488574&p_tr2=2>.
- Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl kultūros įstaigų reorganizavimo ir likvidavimo tvarkos“ (1995 m. birželio 13 d. redakcija) ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1997 m. lapkričio 28 d. nutarimo Nr. 1320 „Dėl Lietuvos nepriklausomybės signatarų namų ir Lietuvos menininkų rūmų“ 1, 2.3 ir 2.4 punktų atitikties Lietuvos Respublikos konstitucijai“ (patvirtintas 2005 m. liepos 8 d. nutarimu). *Valstybės žinios*, 2005, Nr. 87-3274 [interaktyvus], [žiūrėta 2014 m. lapkričio 15 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=259865&p_tr2=2>.
- Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatymo (1997 m. liepos 1 d. redakcija) 14 straipsnio, 15 straipsnio (2003 m. spalio 14 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1999 m. kovo 30 d. nutarimo Nr. 356 „Dėl valstybės išperkamų iš piliečių gyvenamųjų namų, jų dalių ir butų, pertvarkytų į negyvenamąsias patalpas ir naudojamų švietimo, sveikatos apsaugos, kultūros, mokslo reikmėms bei globos namams, sąrašo patvirtinimo“ (2004 m. gegužės 14 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatymui“ (patvirtinta 2011 m. rugsėjo 2 d. nutarimu). *Valstybės žinios*, 2011, Nr. 110-5201 [interaktyvus], [žiūrėta 2014 m. lapkričio 15 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=405727&p_tr2=2>.
- Lietuvos Respublikos kultūros ministro įsakymas „Dėl nacionalinės kultūros paveldo apsaugos politikos gairių patvirtinimo“ (patvirtintas 2012 m. lapkričio 16 d. įsakymu Nr. IV-811).
- Lietuvos Respublikos kultūros ministro įsakymas „Lietuvos Respublikos kultūros ministro 2002 m. rugpjūčio 2 d. įsakymo Nr. 271 „Dėl ilgalaikės kultūros vertybių išsaugojimo programos patvirtinimo“ pakeitimo“ (patvirtintas 2010 m. birželio 28 d. įsakymu Nr. Nr. IV-365). *Valstybės žinios*, 2010, Nr. 78-4054 [interaktyvus], [žiūrėta 2014 m. spalio 26 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=377186&p_tr2=2>.
- Lietuvos Respublikos kultūros ministerijos veiklos optimizavimo galimybių studija*. 2011. Viešosios politikos ir vadybos institutas. Vilnius: Ernst&Young.
- Lietuvos Respublikos nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymas. *Valstybės žinios*, 2004, Nr. 153-5571 [interaktyvus], [žiūrėta 2014 m. spalio 10 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=458428&p_tr2=2>.
- Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas „Dėl Lietuvos kultūros politikos kaitos gairių patvirtinimo“ (patvirtintas 2010 m. birželio 30 d. nutarimu Nr. Nr. XI-977). *Valstybės žinios*, 2010, Nr. 80-4152 [interaktyvus], [žiūrėta 2014 m. spalio 26 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=377620&p_tr2=2>.
- Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas „Dėl valstybės ilgalaikės raidos strategijos“ (patvirtintas 2002 m. lapkričio 12 d. nutarimu Nr. IX-1187). *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 113-5029 [interaktyvus], [žiūrėta 2014 m. spalio 26 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=193888&p_tr2=2>.
- Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl kultūros paveldo politikos nuostatų“ (patvirtintas 2001 m. gegužės 14 d. nutarimu Nr. 542), *Valstybės žinios*, 2001,

- Nr.42-1454 [interaktyvus], [žiūrėta 2014 m. spalio 26 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=132646&p_tr2=2>.
- Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2012-2016 metų programos įgyvendinimo prioritetinių priemonių patvirtinimo“ (patvirtintas 2013 m. kovo 13 d. nutarimu Nr. 228), *Valstybės žinios*, 2013, Nr. 29-1406 [interaktyvus], [žiūrėta 2014 m. spalio 26 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=444678&p_tr2=2>.
- Lietuvos Respublikos valstybinės kultūros paveldo komisijos sprendimas „Dėl valstybinės kultūros paveldo komisijos nuostatų keitimo“ (2007 m. lapkričio 23 d. sprendimu Nr. S-6-(125). *Informaciniai pranešimai*, 2007, Nr. 93-1270.
- Valstybinės paminklosaugos komisijos sprendimas „Dėl kultūros paveldo politikos principų“ (patvirtintas 1997 m. rugpjūčio 1 d. sprendimu Nr. 39), *Valstybės žinios*, 1997, Nr. 78-2000.
- Urmonas, A. 2007. *Socialinių technologijų konceptualių modelių pritaikymo administracinėje teisėje paieška*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
- Vaišvila, A. 2004. *Teisės teorija*. 2-oji laida. Vilnius: Justitia.

PROBLEMS OF LEGAL REGULATION OF CULTURAL HERITAGE PROTECTION AND ITS INFLUENCE ON ARCHITECTURAL QUALITY

Kristina Krikštaponienė

Abstract. The article reviews the concept of cultural heritage and the regulation of cultural heritage protection influencing architectural quality, the aim is to reveal the aspects of nonconformities of legal laws having influence to negative architectural quality. Analyses public administration of institutions ensuring the protection of cultural heritage influencing architectural quality. Submits the research analysis of problems of cultural heritage protection system influencing architectural quality in respect of SWOT defining strengths and weaknesses of legal regulation of cultural heritage protection and predicting possible threats and opportunities, submitting methods of solutions and proposals.

Keywords: cultural heritage protection, legal regulation, public administration institutions regulating cultural heritage protection, cultural heritage policy model, architectural quality.

Apie autore. Kristina Krikštaponienė – Kauno miesto savivaldybės administracijos Kultūros paveldo skyriaus vyr. specialistė, Kultūros paveldo srityje dirba nuo 2004 m. 2001 m. baigė VDU istorijos bakalauro studijas, 2003 m. – KTU viešojo magistro studijas, 2009–2014 m. – MRU teisės bakalauro ir magistro studijas.

Domėjimosi sritys: kultūros paveldo apsaugos teisinio reguliavimo analizė, strateginė analizė, geresnio viešojo administravimo modelio paieška.

SAKRALINIŲ PASTATŲ ARCHITEKTŪROS KOKYBĖS PROBLEMATIKA: PROJEKTAI, REMONTAI, REKONSTRUKCIJOS

Marija Rupeikienė

Kauno technologijos universiteto Architektūros ir statybos institutas,
Tunelio g. 60, LT-44405 Kaunas
El. paštas *marija.rupeikiene@ktu.lt*

Santrauka. Lietuvai atgavus nepriklausomybę suintensyvėjo įvairių religinių konfesijų maldos namų statyba. Daugiau vykdoma ir senųjų katalikų bažnyčių bei cerkvių remonto ar atnaujinimo darbų; rekonstruotos kelios nenaudojamos sinagogos. Tačiau dalis „atnaujintų“ bažnyčių neįgijo naujos kokybės, o kai kurias remontuotas cerkves ir rekonstruotas sinagogas galima vadinti tipologiniais architektūrinio nemokšiško pavyzdžiais.

Sakralinių pastatų architektūros kokybę vertintina tik atlikus gilesnį tyrimą, apimančią ne tik istorinį naratyvą ar platesnį kontekstą, bet ir specifines objekto savybes bei simboliką. Kiekvienas skirtingos konfesijos sakralinis pastatas – ryškus semantinis ženklas, kurio architektūroje užkoduota daugiaprasmė informacija. Neprofesionaliai atlikti architektūros pakeitimai lemia pastato formų bei simbolių pokyčius ir pažeidžia istorinių ženklų kodinę sistemą. Architektūros kokybės problematika aktuali ir architektūros istorijos moksle. Fundamentalūs mokslinių tyrimų darbai vykdomi ilgai. Greičiau plinta architektūrinis neraštingumas: knygnai užversti įvairiais vadovais po Lietuvą, žinytais ir pan. leidiniais, kurių autoriai, neturėdami specialaus išsilavinimo ir žinių apie architektūros stilius, klaidina skaitytojus. Situacija nepakis, kol vyraus pakantumas neprofesionalumui, ir bus toleruojama pseudokultūra, koreguojanti visas kultūros sritis, tarp jų – architektūrą.

Reikšminiai žodžiai: sakraliniai pastatai, simbolika, istorinis naratyvas, pseudokultūra, architektūrinis neraštingumas.

Įvadas

Sakraliniai pastatai – vieni vertingiausių kultūros paveldo objektų, kuriuose užkoduota daugiaprasmė informacija. Jų eksterjerai ryškiausiai atspindi kiekvienos epochos ir istorinio laikotarpio paliktus ženklus, o vidaus erdvės pritaikytos religinėms apeigoms atlikti bei dvasiniam susikaupimui. Lietuvoje buvo statomi šie tradicinių religinių bendruomenių sakraliniai pastatai: katalikų ir protestantų bažnyčios, stačiatikių ir sentikių cerkės, sinagogos, kenesos ir mečetės – tai skirtingi urbanistinės aplinkos archetipiniai ženklai.

Straipsnyje remiamasi asmenine patirtimi, sukaupia tyrinėjant Lietuvos tradicinių religinių bendruomenių sakralinį paveldą. Straipsnio tikslas – apibrėžti architektūros kokybę formuojančius kriterijus ir atskleisti priežastis, lemiančias architektūros vertės pokyčius. Pateikta istorinė apžvalga,

aptarti pastatų įvaizdžiai, išoriniai ir prasminiai požymiai. Parinkti būdingi pavyzdžiai, iliustruojantys skirtingus tyrimų aspektus.

Straipsnio struktūros atramos taškas – XX a. 7-asis dešimtmetis – svarbus pasaulio paveldosaugai ir sakralinių pastatų architektūros istorijai. Išskirti du pagrindiniai įvykiai, lėmę minėtus pokyčius: 1962–1965 m. Vatikano II Susirinkimas (siekiama katalikų bažnyčios atsinaujinimo, supaprastintos apeigos, įvestos nacionalinės kalbos) ir 1964 m. „Venecijos chartija“ (išplėsta paveldo objekto vertės sąvoka). Po Vatikano II Susirinkimo buvo organizuojami religinio meno ir architektūros seminarai bei simpoziumai. Architektas E. Arbas-Arbačiauskas rašė apie Los Andželo simpoziumo specialistų mintis (1990(2): 33). Minėta, kad praėjo monumentalių bažnyčių, simbolizuojančių Dievo galybę, laikai; Niujorko architekto Philipo Johnsono teigimu, bažnyčia turi išsiskirti iš kitų pastatų; būta idėjų statyti bendras bažnyčias su pakeičiamais altoriais skirtingų konfesijų apeigoms; akcentuota mintis, kad reformuoti liturgija skatina planuoti ir apipavidalinti bažnyčias, įgyvendinant tautų kultūrinės tradicijas ir kt. Patvirtintos liturgijos reformos prigijo visame pasaulyje (centrinis altorius atitraukiamas nuo sienos, kad kunigas būtų atsigręžęs į tikinčiuosius) ir turėjo įtakos sakralinių pastatų architektūros pokyčiams bei postmodernioms jų formoms rasti.

Nors Lietuvoje tuo metu naujų bažnyčių nestatyta, liturgijos reforma darė įtaką esamų pastatų interjerams: priešais centrinį altorių buvo statomi paprastų formų altoriai (stalai ar sakyklos), senieji liturgijos objektai buvo pakeičiami moderniais, sienos ir lubos dekoruojamos tapyba ar gipsatūromis (kartais abejotinos vertės). Venecijos chartija, matyt, darė įtaką 1967-04-15 priimtam Kultūros paminklų apsaugos įstatymui, jis paspartino kultūros paminklų sąrašų sudarymą (pradėtą 1958 m.) ir apibrėžė kultūros paminklo sąvoką. Galima nužymėti simbolinę jungtį tarp Amerikos architektų instituto 1965–1967 m. rengtų (Vašingtone, Niujorke, Los Andžele ir kt.) seminarų ir 1968 m. konferencijos Vilniuje, kurioje spėsti architektūros kokybės klausimai, susiję su sakralinių pastatų restauravimo kokybe ir pritaikymu kitai paskirčiai. Išsakytos architektų mintys paskatino ieškoti sąlyčio taškų su šių dienų konferencijoje aptartomis architektūros kokybės problemomis.

Istorinis naratyvas

Sakraliniai pastatai visais laikais buvo tiesiogiai priklausomi nuo valstybės ideologinės politikos; jai keičiantis, kisdavo požiūris ir į sakralinių pastatų statybą ar naudojimą. Lietuvos valstybėje jau nuo XIV a. gyveno įvairių tikybų žmonės. Vidinių religinių karų išvengta, tačiau būta įvairių įstatymų, draudžiančių skirtingų religinių konfesijų maldos namų statybą. Pvz., Lietuvai apsikrikštijus (1387 m.) ir paskelbus katalikybę valstybine religija, buvo varžomos stačiatikių teisės. 1480 m. Lietuvos didysis kunigaikštis

Kazimieras Jogailaitis uždraudė statyti ir remontuoti cerkves. Draudimas 1563 m. panaikintas, visoms religijoms suteiktos lygios teisės. Po Liublino unijos (1569 m.) vėl siekta stačiatikius atversti į katalikybę (VLE 2007: 242). XVI a. pab. plintant kontrreformacijai, katalikybė tapo vyraujančia ideologija, kontroliuojančia kitų konfesijų veiklą. 1678 m. uždrausta atsisakyti katalikybės, o 1718 m. – statyti naujas protestantų bažnyčias (Kiaupa *et al.* 2000: 311, 319). XVIII a. galiojo draudimas: sinagogos negalėjo būti panašios į krikščionių šventoves ir vyrauti aplinkoje – turėjo būti be kupolų ir stovėti kuo toliau nuo bažnyčių (Rupeikienė 2003a: 42).

Situacija pakito po 1795 m., kai žlugo LDK, o didžioji Lietuvos dalis (vėliau visa Lietuva) atiteko Rusijai. 1796–1917 m. valstybine Lietuvos religija buvo stačiatikybė (VLE 2007: 243). Nors XIX a. stačiatikiai sudarė tik nedidelį gyventojų procentą, Lietuvos miestuose ir miesteliuose buvo intensyviai statomos stačiatikių cerkvės turint tikslą užimti katalikų bažnyčios vietą (1864–1897 m. galiojo draudimas statyti katalikų bažnyčias). Dažnas to laikotarpio reiškinys – bažnyčios pavertimas cerkve, naudojant Rusijos cerkvėms būdingas raiškos priemones. Galiojo tam tikri ribojimai ir sinagogų statybai. Jos turėjo būti statomos atokiau nuo kitų tikybių sakralinių pastatų: jei toje pačioje gatvėje – ne arčiau kaip per 100 sieksnių (apie 213 m), o jei kitoje gatvėje – ne arčiau kaip per 50 sieksnių. Buvo reikalaujama maldos namus statyti pagal žydų gyvenamųjų namų skaičių: 30-čiai žydų namų buvo leidžiama statyti religinę mokyklą (maldos namus), o 80-čiai namų – sinagogą (Rupeikienė 2003a: 114, 117).

Padėtis pasikeitė tarpukariu: Lietuvoje, iki Antrojo pasaulinio karo pastatyta ar rekonstruota nemažai įvairių religinių konfesijų maldos namų. Tačiau reikia pripažinti, kad tuo metu Lietuva buvo gerokai atsilikusi nuo kitų Europos valstybių, kurios XIX a. pab. – XX a. pradžioje turėjo parengtus paveldosaugos įstatymus, apibrėžtas architektūros paminklo vertės sąvokas. 1920 m. Valstybinė archeologinė komisija (įkurta 1919 m.) išleido taisyklės apie praeities paminklų globą ir saugojimą nuo sunaikinimo. 1940 m. priimtas kultūros paminklų apsaugos įstatymas, parengtas remiantis kitų valstybių patirtimi ir 1934 m. bei 1939 m. Lietuvoje rengtais įstatymų projektais (Riaubienė 2000: 4).

Per Antrąjį pasaulinį karą dauguma sakralinių pastatų buvo apgriauti. Labiausiai nukentėjo žydų maldos namai. Lietuvoje šių pastatų dokumentacija nevykdyta. Išliko tik G. Bagdonavičiaus tarpukario kelių sinagogų piešiniai. Didesnis indėlis – lenkų mokslininkų, kurių pastangomis XIX a. vid. – XX a. pirmoje pusėje buvo atlikti kelių Lietuvos sinagogų, stovėjusių Suvalkų gubernijoje ir Vilniaus krašte, matavimai.

Per 50 sovietinės okupacijos metų (1940–1990) dėl vykdomos antireliginės politikos Lietuvos sakraliniai pastatai patyrė sunkių išbandymų.

Istoriko A. Streikaus teigimu, „vienas svarbiausių sovietų režimo vykdytos istorinės atminties politikos tikslų buvo krikščioniškojo tautinės tapatybės matmens ištrynimasis“; masiškai naikinti kryžiai, koplytėlės ir koplytstulpiai (2007(5): 34). 1944–1953 m. uždaryta apie 90 katalikų bažnyčių bei koplyčių, daugiau kaip 10 protestantų maldos namų, 3 mečetės ir 2 kenesos. Minima, kad tik nuo 7-ojo dešimtmečio pabaigos pradėta skirti daugiau lėšų sakraliniams architektūros paminklams restauruoti (Streikus 2008(5): 39, 40). Tuo metu Lietuvos religiniame gyvenime būta svarbių pokyčių (suaktyvėjo kova už tikėjimo laisvę), susijusių su Vatikano II Susirinkimo paskelbta liturgijos reforma.

Lietuvai atgavus nepriklausomybę, suintensyvėjo įvairių religinių konfesijų maldos namų statyba. Daugiau vykdoma ir senųjų katalikų bažnyčių bei cerkvių remontų ar atnaujinimo darbų; atlikta kelių nenaudojamų sinagogų rekonstrukcija, jos pritaikytos naujai paskirčiai. Tačiau dalis „atnaujintų“ pastatų neįgijo naujos kokybės. Kelios remontuotos senosios katalikų bažnyčios iš dalies prarado autentiškumą ir įgijo supaprastintų dekoro bei kičo elementų. Kai kurios remontuotos cerkvės ir rekonstruotos sinagogos tapo tipologiniais architektūrinio nemokšiško pavyzdžiais – buvo pažeistos jų archetipinės savybės, todėl nukentėjo architektūros kokybė.

Tokia situacija iš dalies susiklostė todėl, kad sovietmečiu sakraliniai pastatai nebuvo projektuojami ir statomi. Per 50 metų trukusį laikotarpį buvo prarasti sakralinio pastato kūrimo įgūdžiai, todėl naujos kartos architektams šių pastatų projektavimas virto tam tikru iššūkiu. J. Minkevičiaus teigimu: „Architektūra buvo atskirta nuo pasaulio teorinės minties ir praktinių naujovių. Dėl prievartinių politinių sąlygų ir amoralios ideologijos architektūra buvo atitraukiama nuo natūralios istorinės raidos, nuo tradicinių vertybių ir etinių normų“ (1996(1): 26).

Sakralinių pastatų įvaizdis

Sakralinio pastato įvaizdį pirmiausia lemia apžvelgiamos (išorinės) savybės: santykis su urbanistiniu vietovės kontekstu, tūris ir plano kontūras, eksterjero stilistika bei fasadų kompozicija, tradiciniai (lengvai atpažįstami) išorės simboliai. Mažiau pastebimos yra giluminės (prasminės) savybės: plano struktūra ir erdvės sandara, įvairialypė simbolika (kuriai būtinos specialios žinios), istorinis kontekstualumas ir tradicijų tęstinumas. Kiekvienos konfesijos sakralinio pastato archetipą formuojančias savybes koreguoja liturgijos bei istorinių laikotarpių stilistiniai pokyčiai ar naujosios statybų technologijos.

Lietuvos kraštovaizdyje tradiciškai vyrauja *katalikų bažnyčios* su erdviais šventoriais, dažniausiai statomos aukščiausiose vietose. Jų išorinės savybės,

kaip antai: vertikalusis tūris (bebokštis, su vienu bokštu ar dviem bokštais), kryžiaus formos ar stačiakampis planas, užbaigtas siauresne apside, ir tradiciniai simboliai (kryžius, Nukryžiuotasis, Apvaizdos akis, Kryžiaus kelio stočių koplytėlės šventoriuose), – yra gerai atpažįstamos. Sunkiau suvokiama giluminė minėtų simbolių ar grafinių ženklų – kvadrato, skritulio, trikampio – prasmė, istorinių stilių formos ar šiuolaikinių pastatų simbolizmo apraiškos. *Protestantų bažnyčios* vizualinė raiška ir įvaizdis skiriasi nuo katalikų bažnyčios. Jos paprastai stovi lygiosiose vietose, dažniausiai yra vienbokštės ir santūrių architektūros formų; interjerai taip pat santūresni nei katalikų bažnyčių, nedaug dekoru elementų.

Stačiatikių ir sentikių cerkvės – skirtingi architektūros objektai. Carizmo laikotarpiu *stačiatikių cerkvės* buvo statomos taip, kad sudarytų svarbiausio pastato įvaizdį, užimtų vyraujančią urbanistinę poziciją vietovėje ir būtų gerai apžvelgiamos – centrinėse aikštėse, pagrindinių gatvių ašyse ar svarbių kelių sankirtose. Ryškiausias pavyzdys – Kauno soboras, pastatytas taip, kad einant pagrindine gatve visada būtų prieš akis (Rupeikienė 2003a: 117). V. Petrusis Kauno soborą laiko ideologiniu svetimkūniu, kuriam taikytinas terminas „disonuojantis paveldas“ (šį terminą vartoja G. Ashworth ir kiti šiuolaikinės paveldosaugos teoretikai (2014: 49; 2007: 37). Stačiatikių cerkvėi visi fasadai vienodai dekoratyvūs – reprezentaciniai; tūriai sudaryti iš kelių dalių, kurias pabrėžia įvairaus aukščio bokštai ar kupolai, vainikuoti palapinės ar svogūno pavidalo šalmais. Pagrindinis simbolis – šešiagalis kryžius (kartais naudojamas ir aštuongalis); eksterjerų vizualinė raiška dažnai artima Rusijos cerkvių formoms. Viduje dominuoja puošnūs ikonostasai, atitverti apside, kurios erdvė skirta šventikui.

Sentikių cerkvės saugumo sumetimais buvo statomos atokesnėse kaimų ar miestelių vietose. Jų tūriai nesudėtingi, bebokščiai arba su vienu priekiniu bokštu, vainikuotu aguonos formos kupoliuku. Fasadai su aklina galine siena ir negausiais dekoru elementais; pagrindinis simbolis – aštuongalis kryžius. Vidaus erdvė vientisa (kartais sienele atskirtos vyrų ir moterų pusės), o prie galinės maldų salės sienos pritvirtintos lentynos ikonoms ir šventoms knygomis laikyti.

Sinagogos dažnai statytos šalia vandens telkinių, kvartalų gilumoje; kartais prie jų susiformuodavo prekyvietės. Urbanistinis savitumas – dvi ar kelios šalia stovinčios sinagogos. Specifinį sinagogų įvaizdį formuoja judaizmo liturgija ir funkciniai reikalavimai, būdingi Rytų šventykloms: dalijimas į moterų ir vyrų puses, Šv. Rašto skaitymo ir saugojimo vietų padėtis. Sinagogos provaizdis – Mozės ir Dievo Sandoros palapinė ir Jeruzalės šventykla – amžinas judaizmo simbolis. Planuota pagal palapinės (dvių patalpų) modelį, bei taikyti svarbiausi struktūriniai Jeruzalės šventyklos plano elementai (prieangis, maldų salė, Sandoros skrynios laikymo vieta –

Šventų švenčiausioji, vyrų ir moterų atskyrimas) (Rupeikienė 2003a: 15, 25). Eksterjere – du pagrindiniai simboliai: šešiakampė Dovydo žvaigždė ir Dekalogo lentelės; interjere vyrauja daugiaprasmė simbolika. Lyginant sinagogas ir krikščionių šventoves, galima pastebėti tam tikrų giluminių, simbolių sąsajų: pagrindiniai bažnyčių ir stačiatikių cerkvių planų struktūros elementai (prieangis, maldų salė ir Šventų švenčiausioji (presbiterijos ir apsidės erdvė) taip pat perimti iš šventyklos (išskyrus vyrų ir moterų atskyrimą). Vizualinių sąsajų galima pastebėti aron kodešo ir bažnyčių altorių kompozicijoje; skiriasi tik dekoru elementai ir simboliai.

Išorinių ir giluminių sąsajų taip pat galima rasti tarp sinagogos ir kenesos (panašūs tūriai ir planai, atskiros moterų ir vyrų patalpos). Daugiausia vizualių skirtumų pastebima tarp mečetės ir kitų Lietuvos sakralinių pastatų.

Sakralinių pastatų architektūros kokybės kriterijai

Šiuolaikinė architektūros kokybės sąvoka yra daugiaprasmė (nutolusi nuo Vitruvijaus išskirtų trijų svarbiausių pastatui keliamų rikalavimų – patvarumo, naudos, grožio) ir kinta pagal istorinio laikotarpio koreguojamus kriterijus, šalies istorinį bei kultūrinį kontekstą ir įstatymuose užfiksuotus paveldo objekto apibrėžimus. Sakralinio pastato architektūros kokybės problema sietina su vizualine raiška – išoriniu įvaizdžiu (darančiu tiesioginį poveikį vietovės urbanistinei erdvei), tipologinėmis savybėmis ir prasminiais požymiais – archetipiniais ženklais. Kiekvienos konfesijos sakralinis objektas – ryškus semantinis ženklas su specifine kodų sistema ir daugiaprasme informacija, kurią, remiantis epochos ar laikmečio naratyvu, būtina „perskaityti“. Kai pastatas drastiškai perstatomas, ir pakinta išoriniai, tipologiniai ar prasminiai jo požymiai – nukenčia architektūros kokybė. Kartais architektūros kokybės pokyčius (dažniausiai neigiamus) lemia dvasininkai ar religinės bendruomenės nariai.

Dabartinė sakralinių pastatų architektūros kokybės problematika turi sąsajų su XX a. 7-uoju dešimtmečiu, kai paminklų apsaugos įstatyme buvo apibrėžta kultūros paminklo sąvoka (nustatyta mokslinė, istorinė ir kultūrinė vertė), suintensyvėjo bažnyčių restauravimo bei rekonstravimo darbai. Projektus rengiantiems architektams ir tyrėjams bažnyčios buvo nauji tipologiniai objektai (kaip šiuolaikinių bažnyčių projektuotojams). Ieškota kompromisų balansuojant tarp sakralios pastato paskirties ir jo pritaikymo naujoms reikmėms. Norint apsaugoti vertingus architektūros paminklus ar jų detales ir susitarti su neišmanančiais užsakovais, tekdavo griebtis gerai apgalvotos įtaigos.

1968 m. vykusioje konferencijoje aptartos kulto pastatų apsaugos ir tinkamo pritaikymo galimybės, nagrinėti architektūros kokybės klausimai,

akcentuojant archeologinių, istorinių bei architektūrinių tyrimų reikšmę. R. Jalovecko teigimu, įgyvendinant užsakovų reikalavimus nelengva atsižvelgti į paminklų apsaugos principus, todėl nukenčia specifinė kulto pastato vidaus struktūra. Minėta, kad, atliekant rekonstrukcijas, naujiems elementams reikėtų taikyti naujausias formas. Pateikta pavyzdžių, kai architektams nepavyko pasipriešinti užsakovo užgaidoms, tarkime, Vilniaus Augustijonų bažnyčios erdvė sudalyta dviem monolitinio gelžbetonio perdangomis (pavyko išsaugoti tik barokinį chorą); norėta nugriauti ir bažnyčios bokštą, teko įrodyti, kad tai atsieitų daugiau nei restauravimas. Dar vienas neigiamas pavyzdys – Vilniaus Bazilijonų vienuolyno cerkvės pritaikymas KPI Vilniaus filialo statybinių konstrukcijų laboratorijai, įmontuojant joje sunkiasvorius presus ir įvairias bandymo mašinas (1968: 111, 113, 117). Pranešėjas pabaigoje pateikė septynias išvadas, kurios yra aktualios ir šiandien. Štai keletas minčių iš dviejų pirmųjų išvadų: 1) „...Turime stengtis, kad iš architektūrinių paminklų būtų išskelti įvairūs sandėliai ir dirbtuvės, ieškant būdų pritaikyti juos kultūros – švietimo tikslams: muziejams, koncertų salėms, parodų paviljonams ar meno vertybių saugykloms. Turime stebėti ir kontroliuoti, kad nebūtų beatodairiškai šalinama meniniu ir istoriniu požiūriu vertinga specifinė atributika. Netinkamas eksponuoti vietas galima vienokiu ar kitokiu būdu drapiruoti, kad, esant reikalui, specialistams jos būtų prieinamos“. 2) „Neatskiriama architektūros paminklo projektavimo darbų dalis yra architektūriniai ir archeologiniai tyrimai. Nesvarbu, kokie darbai atliekami – remontas, rekonstrukcija ar restauracija – reikia ieškoti būdų, kaip padaryti bent minimalius mokslinius tyrimus...“ [1968: 117]. Tikėtina, kad tokioms išvadoms pritartų ir dabartiniai kultūros paveldo objektų tyrėjai ar projektuotojai. Kitame pranešime taip pat kalbėta apie kulto pastatų restauravimą bei tinkamą jų pritaikymą naujoms reikmėms. Prie teigiamų pavyzdžių minėta Vilniaus katedra, pritaikyta Dailės galerijai, ir Šv. Kazimiero bažnyčia, kurioje įrengtas muziejus (Jankevičienė 1968: 119). Dabar atrodo paradoksalu, kad bažnyčioje buvo įkurtas Ateizmo muziejus – tarsi prasilenkta su etika. Anuomet tai traktuota kaip tinkamas architektūros paminklo pritaikymas, siekiant jį išsaugoti. Pranešėja kalbėjo apie mokslinio tiriamojo darbo plėtotę ir restauratorių, istorikų bei mokslininkų bendradarbiavimą. Akivaizdu, kad konferencijos tematiką ir išsakytas mintis veikė Vatikano II Suvažiavimo nutarimų dvasia, ir įtakos turėjo 1967 m. kultūros paminklų apsaugos įstatymo dokumentai.

Tęsiant sakralinių pastatų architektūros kokybės temą nūdienos paveldosaugos kontekste, matyti, kad dauguma sovietmečio problemų liko, ir netgi atsirado naujų. Tiesioginio sakralinių pastatų naikinimo tarsi nėra, tačiau, prisidengus abejingumu ir „teisinais“ argumentais, kad Lietuvoje beveik neliko žydų, leidžiama sunykinti išlikusiems buvusių sinagogų pastatams

(suno Sedos medinė sinagoga, nyksta mūrinė barokinė Kalvarijos sinagoga ir kt.); komerciniais sumetimais nugriautos dvi mūrinės ir medinė Plungės sinagogos. Šiuolaikiniams sakralinių pastatų kūrėjams tenka spręsti vis sudėtingesnius architektūros kokybės uždavinius. Priimti nauji paveldosaugos įstatymai praplėtė kultūros paveldo objekto apibrėžimą ir suformulavo papildomų jo vertės požymių. Be to, didesniuose miestuose kylantys aukštybiniai pastatai ar dideli prekybos centrai keičia kraštovaizdį ir formuoja naują urbanizuotą aplinką, kurios apžvalgos lauke atsiduriantys sakraliniai pastatai tampa svetimkūniais (kaip Utenoje šalia prekybos centro įterpta bažnyčia arba kaip Jurgio Matulaičio bažnyčia Viršuliškėse). Tai aštriai kritikuojama: literatūroje cituojama menotyrininkės R. Butvilaitės mintis, kad minėtoji bažnyčia sukurta specialiai tam, kad žmonės į ją neitų (Barčaitė 2008: 95–96). 1989 m. skelbtas šios bažnyčios projekto konkursas patyrė nesėkmę – komisija tinkamo projekto nerado, todėl bažnyčia projektuota pagal individualų užsakymą.

Pastatų remontai, rekonstrukcijos. Tyrinėjant bažnyčias, tenka matyti neigiamus katalikų bažnyčių eksterjerų ir interjerų pokyčius, kai seniesiems pastatams suteikiamas „šiuolaikiškesnis“ vaizdas: naikinamos išlenktos angų sąramos, senieji autentiški jų apvadai pakeičiami naujais, o interjerai papildomi menkaverčių dekoru elementų, gipsatūrų. Pvz., mūrinės *Pandėlio klasicistinės bažnyčios* (statyta 1802 m.) langų nišos „papuoštos“ gipsinėmis rozetėmis, o lakoniškos architektūros medinė *Aukštadvario bažnyčia* (statyta 1910–1913 m.) tikinčiųjų iniciatyva ir lėšomis „pagražinta“ šiuolaikiniais kičo elementais: gipso lipdiniais, skulptūromis, imituojančiomis atlantus ir pan.

Naujųjų bažnyčių interjerai taip pat gana dažnai gausiai „puošiami“ įvairių spalvų kilimėliais, plastikinėmis vazomis bei dirbtinėmis gėlėmis (pvz. modernios architektūros *Truskavos bažnyčia*, *Suodžių koplyčia* ir kt.). projektuose nenumatytų, menkaverčių detalių gausa ardo modernaus sakralinio pastato erdvinės struktūros vientisumą, formuoja parapijiečių sampratą apie sakralinį meną (ant sienų eksponuojami modernūs vitražiniai Kryžiaus kelio stočių paveikslai disonuoja su gipsinėmis skulptūrėlėmis ir plastikinėmis vazelėmis) ir blaško dėmesį.

Dėl neprofesionaliai, be rimtesnių tyrimų (istorinių, archeologinių, architektūrinių ir pan.) parengtų restauravimo ar rekonstrukcijos projektų labiausiai nukenčia buvusios sinagogos. Jos netenka būdingų tipologinių ir archetipinių savybių. Kartais sinagogos traktuojamos kaip Lietuvai „svetimi“ objektai ir, nesigilinant į jų prigimtį, prasilenkiama su liturgija ar specifine erdvės struktūros sandara. Dėl tokių neapgalvotų rekonstrukcijos idėjų buvo sunaikinta *Kėdainių barokinės sinagogos* erdvė: įrengtos perdangos ir buvusios maldų salės viduryje paliktas ankštas, pridengtas „šulinys“. Neprofesionalus ir *Kalvarijos eklektinės sinagogos* rekonstrukcijos projektas.

Prie galinio fasado (aron kodešo vietoje) mechaniškai, nesilaikant proporcijų, pristatyta per žema apsidė, kurios apskritas langelis (neišsiaiškinus tikrosios apsidės paskirties bei langelio funkcijos), skirtas, kad šviesa patektų pro viršutinio aron kodešo tarpinio arkinių angą, negalėtų atlikti savo tikrosios funkcijos – jis įrengtas per žemai, ties viduriniu visada uždaru aron kodešo tarpiniu, kuriame saugomi Toros ritiniai (todėl liktų nematomas).

Profesionaliai atliktos sinagogos rekonstrukcijos ir pritaikymo naujai paskirčiai atvejais – *Kauno, Zamenhofo g. romantizmo laikotarpio sinagoga* (archit. L. Perevičienė). Tai chrestomatinis simbiozės pavyzdys – aiški riba tarp senosios architektūros ir naujųjų intarpų: suprojektuotos sienos iš stiklo – atskirtas naujas, tarsi nepastebimas statinys, todėl dominuoja autentiškas pastatas. *Kėdainių žieminė sinagoga*, stovinti šalia barokinės, – pritaikyta kultūrinėms reikmėms; joje dominuoja autentiška maldų salės erdvė su bimos vieta ir simboliu aron kodešo atvaizdu ant sienos.

Dar vienas nenaudojamų sinagogų tinkamo pritaikymo pavyzdys – *Veisiejų sinagoga*, kurioje įsikūrė kita religinė bendruomenė. Buvo išsaugota medinio pastato autentiška architektūra ir erdvės struktūra. Toks išnykusių religinių bendruomenių buvusių maldos namų pritaikymo pobūdis akcentuotas Tusnade (Rumunija) 1997 m. vykusioje sakralinio paveldo (*Sacred Architectural Heritage*) konferencijoje: jos rezoliucijoje konstatuota, kad nenaudojami nykstančių religinių bendruomenių sakraliniai pastatai laikomi organiškai universalaus paveldo dalimi (Tusnad 1997 1998: 233).

Remontuojant cerkves, dažniausiai pažeidžiamos pastato dalių proporcijos arba parenkamos intensyvios spalvos. Pvz., *Vievio stačiatikių cerkvės* vidurinis bokštas paaukštintas (buvo žemesnis ir plokštesnis), todėl pažeistos archetipo savybės: pakito abiejų bokštų aukščių santykis (aukščiai suvienodinti) ir kartu – cerkvės tūrio vizualios proporcijos: tradiciškai cerkvių varpinė turi būti aukštesnė už vidurinį kupolą.

Pastatų projektai. Gausiai projektuojami ir statomi modernūs sakraliniai pastatai taip pat ne visada džiugina architektūros kokybe. Kartais detalių gausa ir mėgavimasis pernelyg manieringomis ar laužytomis formomis tiesiog „slegia“ sakralinį pastatą ir užgožia tikrąją jo paskirtį. *Palangos evangelikų liuteronų bažnyčia* ir *stačiatikių cerkvė* – du vieno miesto pavyzdžiai, kurių architektūrą sunku apibūdinti kaip kokybišką (žinant liuteronų bažnyčių projektavimo tradicijas ir lakonišką architektūrą). Galima prielaida, kad jų architektūrą lėmė kurortinio miesto sindromas ir tam tikrės žaismės siekis. Kita vertus, nesinorėtų gretinti su J. Basanavičiaus gatvės architektūrinio balaganu. Juolab kad pretenzingų formų ar prabanga dvelkiančios sakralinės architektūros pavyzdžių (siekiant išorinio efekto) galima pamatyti ir mažesnės svarbos miesteliuose (pav. *Elektrėnų, Utenos bažnyčios*). Utenos bažnyčia, stovinti šalia *Maximos*, glumina vietovės urbanistine situacija ir blizgia interjero prabanga.

Esama ir teigiamų sakralinių pastatų projektavimo pavyzdžių. Pirmiausia paminėtini pastatai, kuriuose laikomasi tradicinių bažnyčios plano struktūros bei fasadų komponavimo schemų. Pvz., *Alytaus bažnyčia*, stovinti miesto gyvenamajame kvartale, ant kalvos (architektai K. Kisielius, K. Pempė ir G. Ramunis). Jos tradicinė plano ir erdvės struktūra kiek modifikuota – asimetriškos šoninės navos; pagrindinio fasado kompozicija artima neoromaninių bažnyčių (numanoma ir Skandinavijos bažnyčių įtaka) (Rupeikienė 2003b: 79, 81). *Truskavos bažnyčia* (archit. A. Paulauskas) – kryžiaus plano, modernių formų, su tradiciškai pagrindiniame fasade dominuojančiu bokštu. Abi bažnyčios atlieka ir aplinkos dominančių funkciją, tačiau jų tūriai nedisonuoja su aplinka. Nūdienos modernios sakralinės architektūros pavyzdys – *Varėnos bažnyčia* (archit. G. Baravykas). Jos formos artimos vienbokštėms Lietuvos bažnyčioms. Kaip originalų šiuolaikinės regioninės bažnyčios pavyzdį reikėtų paminėti *Nidos bažnyčią* (architektai A. Zaviša, R. Krištapavičius). Jai būdingos darnios proporcijos ir subtili architektūra, artima šio krašto kultūros tradicijoms.

Sėkmingas modernios minimalistinės architektūros pavyzdys – itin lakoniškų ir asketiškų formų *Palendrių Šv. Benedikto vienuolyno bažnyčia* (archit. iš Liono ir D. Jakubauskas). Originalios modernios (primenančios laivą) stilistikos simbolizmo architektūros pavyzdys – *Pabradės bažnyčia* (archit. M. Šaliamoras); jos baltas siluetas tradiciškai dominuoja miestelio panoramoje ir teigiamai veikia urbanistinę aplinką.

Sudėtingiau vertinti pastatų, kurie monumentaliais tūriais disonuoja su nedidelių miestelių urbanistiniu kontekstu, architektūros kokybę (akivaizdus pavyzdys – *Domeikavos bažnyčia*).

Architektūros kokybės problematika aktuali ir architektūros istorijos moksle. Fundamentalūs mokslinių tyrimai vykdomi ilgai. Greičiau plinta architektūrinis neraštingumas: knygynai užversti įvairiais vadovais po Lietuvą, žinytais ir kitais leidiniais, kurių autoriai, neturėdami specialaus išsilavinimo ir žinių apie architektūros stilius, klaidina skaitytojus, apibūdindami pastatų (ypač sakralinių) architektūrą. Pvz., raudonų plytų bažnyčių architektūra (su pusapskritėmis angomis) apibūdinama kaip gotikinė, painiojamos neoromaninės (dažnai vadinamos neoromantinėmis) ir romantizmo architektūros formos, vartojami kiti netikslūs terminai ir pan.

Situacija nepasikeis, kol vyraus pakantumas neprofesionalumui, ir bus toleruojama pseudokultūra, daranti neigiamą įtaką visoms kultūros sritims, tarp jų – architektūrai. Norėtusi tikėti, kad konferencijoje įvardyti architektūros kokybės kriterijai privers susimąstyti apie palankios terpės pseudokultūrai plisti susidarymo Lietuvoje priežastis.

Išvados

Architektūros kokybės problematika skatina objektus tirti giliau, apimant istorinį naratyvą, kontekstualias išvalgas ir specifines sakralinio pastato išorines bei gilumines savybes, simboliką.

Specifinė skirtingų konfesijų sakralinių pastatų vizualinė raiška daro tiesioginę įtaką urbanistinėms vietovių erdvėms, jai priskirtina visuomenės estetinio lavinimo funkcija ir tolerancijos ugdymas.

Neprofesionaliai atlikti senųjų pastatų architektūros remontai ar rekonstrukcijos išderina praėjusių istorinių epochų ar laikotarpių suformuotą kodinę vaizdinių ženklų sistemą, koreguoja archetipines savybes ir daro tiesioginį (dažniausiai neigiamą) poveikį architektūros kokybei.

Nūdienos sakralinio pastato teigiamą įvaizdį formuoja kontekstuali sąveika su aplinka, tradicijų tęstinumas derinant su moderniomis architektūrinės raiškos priemonėmis, regioninių ar etninių savitumų interpretacija, motyvuotas lakoniškų, apibendrinamųjų formų ar originalių sprendimų taikymas ir tikslus simbolių įprasminimas, vidinių erdvių estetinis vientisumas bei meninių akcentų darna.

Šiuolaikinio sakralinio pastato architektūros kokybei kenkia urbanistinio konteksto, tipologinių objekto savybių ir simbolių reikšmių ignoravimas, perdėtas manieringumas, pretenzingos formos ar išoriniai efektai, detalių gausa.

Sąvoka „architektūros kokybė“ aktuali ir įvairaus pobūdžio (katalogams, žinyrams, turistinio ar kraštotyros pobūdžio) leidiniams.

Literatūra

- Arbas-Arbačiauskas, E. 1990. Reformuota liturgija ir sakralinė architektūra, *Mokslas ir gyvenimas* 2: 32–33.
- Ashworth, G.; Graham, B.; Tunbridge, J. 2007. *Pluralising Pasts: Heritage, Identity and Place in Multicultural Societies*. London: Pluto press, p. 37.
- Barčaitė, R. 2008. Naujoji Lietuvos bažnyčių architektūrinė forma, *Miesto IQ* 6: 94–99.
- Jaloveckas, R. 1968. *Muziejai ir paminklai*. Lietuvos TSR dailės muziejaus leidinys, 111–117.
- Jankevičienė, A. 1968. *Muziejai ir paminklai*. Lietuvos TSR dailės muziejaus leidinys, 118–120.
- Kiaupa, Z.; Kiaupienė, J.; Kuncevičius, A. 2000. *Lietuvos istorija iki 1795 metų*. Vilnius.
- Minkevičius, J. 1996. Du lemtingi etapai, *Archiforma* 1: 23–27.
- Petruelis, V. 2014. Kauno tarpukario architektūros palikimas: autentiškumas ir vertės problematika, *Meno istorija ir kritika* 2: 44–58, VDU.
- Riaubienė, E. 2000. Kultūros paveldo verčių suvokimo ir vertinimo tendencijos, *Urbanistika ir architektūra* 24(1): 3–10.
- Rupeikienė, M. 2003a. *Nykstantis kultūros paveldas: Lietuvos sinagogų architektūra*. Vilnius: E. Karpavičiaus leidykla.

- Rupeikienė, M. 2003b. Alytaus Švč. Mergelės Marijos Krikščionių Pagalbos bažnyčia, *Lietuvos sakralinė dailė*. I t. Vilkaviškio vyskupija, V knyga, Alytaus dekanatas. Vilnius, 79–81.
- Streikus, A. 2007. Sovietų režimo pastangos dechristianizuoti tautos atmintį, *Kultūros aktualijos* 5: 34–36.
- Streikus, A. 2008. Lietuvos kultūros paveldas sovietmečiu, *Kultūros aktualijos* 5: 39–41.
- Tusnad* 1997. 1998. International scientific conference, Saint George.
- Visuotinė lietuvių enciklopedija (VLE)*, 12 t. 2007. Vilnius.

PROBLEMS OF QUALITY OF ARCHITECTURE OF SACRAL BUILDINGS: PROJECTS, MAINTENANCE, RECONSTRUCTIONS

Marija Rupeikienė

Abstract. After Lithuania regained Independence, building of prayer houses of different religious communities became more intense. More renovation works of Old Catholic and Russian churches are being implemented; reconstruction of several unused synagogues was performed. However, most of the “renewed” churches did not gain new quality, and some renovated Russian churches and reconstructed synagogues can be treated as typological examples of architectural ignorance.

Quality of architecture of sacral buildings is closely related to deeper research which encompasses not only historical narrative and wider context, but also specific characteristics and symbolism of an object. Every sacral building of different religious communities is a distinct semantic sign with poly-semantic information encrypted in its’ architecture. Changes of architecture, accomplished in amateurish way, determine change of forms and symbols of a building and break the system of codes of historical signs. Architectural illiteracy also spreads, as authors of different publications, lacking basic knowledge of architecture history and style, tend to write about architecture of the buildings. The situation will not change as long as amateurism and pseudo-culture, which influences all fields of culture – including heritage protection and architecture – is tolerated.

Keywords: sacral buildings, symbolism, historical narrative, pseudo culture, architectural illiteracy.

Apie autorę. Straipsnio autorės Marijos Rupeikienės profesinė veikla susijusi su Lietuvos kultūros paveldo (architektūros) tyrimais. Dirbdama Architektūros ir statybos institute tyrinėjo visų epochų ir laikotarpių kultūros paveldą – nuo medinių etninės architektūros trobesių bei istorinių epochų profesionaliosios architektūros įvairios stiliškos pastatų iki XXI a. sakralinių statinių. Dabar pagrindinės mokslinio tyrimo sritys yra sakralinė ir parapijos trobesių (klebonijų, špitolių, parapijos namų) architektūra, Lietuvos tautinių mažumų maldos namai (sinagogos, sentikių ir stačiatikių cerkvės, kenesos, mečetės), Lietuvos miestelių architektūra. Nuo 2004 m. dalis Lietuvos miestelių kultūros paveldo tyrimų atliekami bendradarbiaujant su „Versmės“ leidykla, kartu su architektu Antanu Rupeika.

TRADICINĖS KAIMO ARCHITEKTŪROS SAMPRATOS IR VERTINIMAI

Rasa Bertašiūtė

Kauno technologijos universiteto Architektūros ir statybos institutas,
Tunelio g. 60, LT-44405 Kaunas
El.paštas *rasa.bertasiute@ktu.lt*

Vilma Karvelytė Balbierienė

Architektūros ir urbanistikos katedra, Kauno technologijos universitetas,
Studentų g. 48, LT-51367 Kaunas
El. paštas *vilma.karvelyte_balbieriene@ktu.lt*

Santrauka. Straipsnio tikslas – aptarti kaimo architektūros tradicijos sampratas, reikšmes, tradicijos kaitos priežastis bei dėsningumus ir atsakyti į klausimą, ar statybos tradicijos tęstinumas gali suteikti kaimo architektūrai naują kokybę.

Laikui bėgant kinta ir pati tradicija, ir nuostatos jos atžvilgiu: nuo neigimo iki išaukštinimo, ją naikinant arba saugojant. XXI a. visuomenėje formuojasi naujas kultūros reiškinių vertinimas, tradicija suvokiama kaip individualaus kūrybingumo terpė, šaltinis. Tai skatina ieškoti ir naujų architektūrinių sprendimų, generuojančių kūrybišką tradicijos tęstinumą.

Tradicijai, kaip ir paveldui, tinka autentiškumo matmuo, kuris gali būti išskaidomas į atskirus dėmenis, būtinus kūrybinei minčiai realizuoti. Nustatyta, kad tradicinės architektūros raidoje medžiagos ir formos kinta lėčiau negu funkcijos ir technologijos. Modernioje sampratoje minėti architektūros dėmenys tarpusavyje nesusieti, yra laisvai pasirenkami, modeliuojami pagal savininko ar kūrėjo individualumą, jo tapatumą. Dabarties kaimo architektūra dažnai įkūnija nebe pirmines turinio prasmes, siejančias su paveldėta tradicija, bet inovatyvias kūrybines mintis, pasirinktas, atsineštas iš kitur, nebesusietas su vietos kontekstais.

Kaimo kultūra kaitos procese integruoja tradicijas ir inovacijas, kurių santykis lemia vietų, bendruomenių ir žmonių tapatumą. Tradicija gali būti sąmoningai gairinama, atkuriamą, modifikuojama. Kaimą nuo miesto skiriantys bruožai bei savybės – bendrumas, panašumas, vientisumas, tradicijos tęstinumas – gali būti ne tik paveldimi, bet ir sąmoningai pasirenkami. Kiekviena vietovė yra skirtinga ir tik atsižvelgiant į jos savitumą galima sukurti natūralią įvairovę. Ypatinga atsakomybė už vykstančius pokyčius kaimo kultūrinuose kraštovaizdžiuose tenka architektams, nes keisdami aplinką jie keičia vietos, o kartu ir bendruomenės tapatumą.

Reikšminiai žodžiai: kaimo architektūra, tradicija, paveldas ir inovacija, tapatumas, bendruomenė.

Įvadas

Įprasta manyti, kad naujos pažangios idėjos ir modernybė skleidžiasi miesto kultūrinėje erdvėje, o kaimai saugo savitus architektūros pavidalus puoselėdami tradicijas. Tačiau šiandien kosmopolitinės kultūros formuojamoje kasdienybėje kaimo vietovės taip pat sparčiai keičiasi, prarasdamos paveldėtą kultūros turinį bei vertybes. „Atsilikimo baimė“, pasak Leon Krier, daro poveikį visai kultūros industrijai, nebematome, nebepastebime, kokį vertingą tradicinės architektūros ir urbanistikos technologijų lobyną turime. Netekus tapatumo orientyrų, atsiranda kultūros sąstingio grėsmė, kuri ypač jaučiama kaimo vietovėse. Naujos architektūros kontekstualumo problema ir tradicinės architektūros spartus nykimas verčia mus nuodugniai peržvelgti šių pokyčių priežastis.

Beveik visą šimtmetį Lietuvos kaime vyko ir tebevyksta didžiuliai pokyčiai ekonominėje, bendruomeninėje ir kultūrinėje plotmėje. Mokslininkų pastebėjimu, „Lietuvoje panašiai kaip Pasaulinėje kaimo politikoje per antrąją XX a. pusę kaimo vaidmuo keitėsi nuo visiško sumenkinimo, nustūmimo į antrarūšio sektoriaus kategoriją iki pripažinimo vienu svarbiausiu šalies ūkiui“ (Vidickienė, Melnikienė 2014: 71). Urbanizuotose šalyse kaimo vertybių praradimas ir vienodų modernios architektūros stereotipų įsitvirtinimas sukėlė atvirkštinį procesą – susirūpinta vietos tapatumu, svarstoma, kaip apsaugoti jį nuo globalizacijos įtakos ir atkurti tai, kas jau atrodė prarasta. Dabartinė Europos Sąjungos politika orientuota į kaimo ekonomikos ir vietos tapatumo gaivinimą bei stiprinimą, „kaimo vietovių atgaivinimas suvokiamas kaip galimybė išsaugoti unikalų kultūrinį paveldą, kuriame Europa, kaip vientisas darinys, gali rasti savo šaknis ir savitumą“ (Ashworth, Howard 2008: 132). Poindustrinėje ekonomikoje, kur svarbiausias vaidmuo tenka paslaugų sektoriui, kaimas įgyja pranašumą prieš miestą. Kaimo raidos analitikų nuomone, „čia sukaupti gamtiniai ir kultūriniai ištekliai turi didžiulę vertę ne tik šių vietovių gyventojams, bet ir visai visuomenei“. Prognozuojama, kad ateityje paveldas ir tradicijos bus labai svarbus veiksnys pasirenkant gyvenamąją vietovę (Vidickienė, Melnikienė 2014: 241).

Galvojant apie kaimo (kultūrinių kraštovaizdžių) ateitį, vienas iš svarbiausių uždavinių yra vietos dvasios, architektūros savitumo, skirtingumo išsaugojimas. Kalbėdamas apie kokybiškos kraštovaizdžių aplinkos kūrimą žymus kinų architektas Wangas Shu pabrėžė, kad būtent tradicija šiuolaikiniame pasaulyje ir reiškia skirtingumą (Leitanaitė 2014: 32). Tačiau nėra lengva apčiuopti aiškius jos kontūrus, aiškindamiesi tradicijos apibrėžimą susiduriame su daugiareikšme jos samprata, interpretavimu bei vertinimu. Tradicijos problematikai nemažai dėmesio skiriama antropologijos, etnologijos, sociologijos, filosofijos mokslo darbuose (Jonutytė 2010; Paukštytė-Šaknienė 2012; Dusevičiūtė 2012; Kuzmickas 2011). Šiuo tyrimu siekiama

panagrinėti tradicijos raišką kaimo architektūroje. Autorės laikosi nuomonės, kad tradicinė architektūra yra etninės architektūros sinonimas (Lietuvos architektūros istorija 2014: 5).

Straipsnio tikslas – aptarti kaimo architektūros tradicijos sampratas, reikšmes, tradicijos kaitos priežastis bei dėsningumus ir atsakyti į klausimą, ar statybos tradicijos tęstinumas gali suteikti kaimo architektūrai naują kokybę. Straipsnyje naudotasi Lietuvos ir užsienio šalių publikacijomis, specialistų bei vietos žmonių apklausa, natūros tyrimais (Bertašiūtė 2014). Tyrimo metu ypatingas dėmesys skirtas kaimo gyventojų požiūriui į tradicinę architektūrą ir jos vertei išaiškinti. Darbe taikyti istorinis lyginamasis, tipologinis, indukcinės ir struktūrinės analizės metodai. Gyventojų nuomonės tyrimams taikyta anketinė apklausa ir interviu metodas tiesiogiai bendraujant su respondentais.

Tradicijos sampratos kaita

Laikui bėgant kinta ir pati tradicija, ir nuostatos jos atžvilgiu. Filosofų XVIII–XIX a. laikotarpio darbuose, kaitai ir tvarumui tapus griežtomis priešpriešomis, tradicija buvo traktuojama kaip statiška, nekintanti istorijos dalis, opozicija kūrybai, XX a. ji suvokiama kaip racionalumo ir modernybės priešprieša ir iki amžiaus vidurio apibūdinama tik kaip stabdis, kliūtis kultūros vyksmui (Andrijauskas 2003: 195).

Lietuvoje XX a. pradžioje kartu su teorine tradicijos ir modernumo priešprieša ėmė ryškėti skirtis tarp kaimo ir miesto. Tarpukaris dažnai traktuojamas kaip perėjimas iš tradicinės kaimo kultūros į modernią miesto kultūrą. Jaunos valstybės vizija jungė modernybę ir tautiškumą. Kalbant apie tautiškumą buvo gręžiamasi į kaimą (valstietišką kultūrą), bandant jame surasti visuomenės tapatumą reprezentuojančius bruožus. Tautinės valstybės įvaizdžiui formuoti buvo pasirinktas liaudies menas, kuris kaip politinė reprezentacija tapo ir miestietiško stiliaus dalimi (Petruelis 2008; Čepaitienė 2013). Tuo metu visoje Europoje tradicija ir paveldas buvo suvokiami kaip tvarūs, nekintantys, statiški dalykai, iš pagrindų formavę etniniu ir tautiniu požiūriu konceptualizuojamas kultūras (Paukštytė–Šaknienė 2012: 208). Tradicija įgavo dvejopą aspektą: viena – tai dinamiška natūraliai plėtojama valstietiška gyvensena, vietos gyventojų tapatumo dalis, kita – statiška viešosios politikos dalis, valstybės deklaruojamas tautiškumo ženklas, simbolis.

Karas, pokaris, kolektyvizacija ir galiausiai melioracija pakeitė socialinę kaimo sanklodą. Daugeliui kaimo kultūra tapo nebesuprantama, nebepriimtina, su ja sąmoningai nutraukiami ryšiai. Tarpukario palikimas, išskyrus „liaudiškąjį“, nebuvo vertinamas, jis buvo atmetamas kaip priešiškas, kenksmingas sovietinei ideologijai ir turėjo atlikti tik „antipodo“ vaidmenį, kad

kaip kontrastas paryškintų įvykusius negrįžtamus socialinius ir kultūrinius pokyčius. Etnologai teigia, kad sovietiniu laikotarpiu gyvoji kaimo kultūros tradicija nutrūko (Paukštytė-Šaknienė 209). Valstybės propaguojama ji tapo labiau deklaratyvi nei reali, kultivavusi vien estetinį ir pramoginį aspektus palaipsniui virto „kičo ir indoktrinacijos sritimi“ (Čepaitienė 2010: 84, 248, 249). Nepavyko išsaugoti ir kaime vyravusios medžio statybos tradicijos, kuri nunyko įdiegus tipizuotą standartizuotą mūro architektūrą.

Dabartyje tradicinės architektūros atžvilgiu vyrauja nuomonių, skonių ir vertinimų įvairovė. Dažnai kaimas suprantamas kaip praeities reliktas, medinė jo architektūra vertinama gana vienpusiškai, miesto ir miestelio kontekste ji traktuojama kaip periferijos kultūros reiškinys, kaimo buities liekana. Interpretuojant tradicinę architektūrą vyrauja paviršutiniškas ir fragmentiškas požiūris, architektūros tradicija suprantama kaip formalus ornamentų, formų jungčių derinys. Tarp architektų gyva „estetinė modernizmo ideologija, nuo pat savo užuomazgų kryptingai siekusi ištrinti istorinę atmintį, o tradiciją išstumti į kultūros paribius“ kaip atgyvenusią ir nuvertėjusią (Samalavičius 2013: 7). Kaimo žmonių vertinimu, tradicinės architektūros nykimas suvokiamas kaip natūralus laiko tėkmės ir neišvengiamas gyvenimo pokyčių rezultatas. Pastatų vertė siejama su praktine nauda, meninė architektūros pusė mažiau aktuali. Vis dėlto didesni aplinkos pokyčiai, kitokios architektūros atsiradimas vertinami neigiamai, kaip veiksniai, ardantys, naikinantys vietos tapatumo ženklus, o kartu ir jų istorinę kultūrinę atmintį.

XXI a. postmodernioje visuomenėje formuojasi naujas paveldo, tradicijų ir kultūros reiškinių vertinimas. Kartotės sąvokos (dialektiškai jungiančios statikos ir dinamikos patirtis) grąžinimas į šiuolaikinės laiko, istorijos, atminties teorijas leidžia kalbėti apie „tradiciją kaip galimą individualaus kūrybingumo terpę ir šaltinį“ (Jonaitytė 2012: 36). Tai skatina ieškoti ir naujų architektūrinių sprendimų, generuojančių kūrybišką tradicijos tęstinumą.

Tradicija, kitaip nei paveldas, apibūdina vyksmą, kuris nuolat kinta. Galima sakyti, jog tradicija, nepriklausomai nuo istoriškai apribotų laiko rėmų, tęsiasi nuolatos, atsikartodama ir įgydama naujus tiek formos, tiek turinio pakitimus, kiekvienoje naujoje kartoje vyksta natūralus jos elementų papildymas arba atmetimas (Dusevičiūtė 2012: 13). Kai tradicija nebesiejama su kaita ir reiškinys fiksuojamas, įvertinamas kaip aktualus palikimas (jam suteikiamas oficialus apsaugos statusas), ji virsta paveldu (Kulevičius 2010: 31). Tai tarsi „užšaldyta, sustingusi“ tradicija. Architektūros teoretikas ir urbanistas Leonas Krieras pastebėjo, kad „pasaulyje gausu labai įvairios architektūros paveldo, tačiau modernybės logika privertė daugelį kultūrų atsisakyti savo tradicijų ir estetikos“, suteikiančių vietai išskirtinį savitumą ir gyvybingumą (Samalavičius 2013: 3).

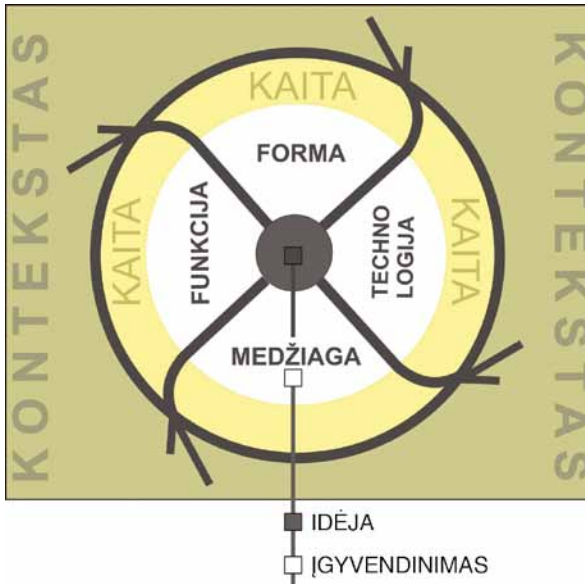
Architektūros tradicija turi galias sąsajas su istorija, praeitimi, individualia ar kolektyvine patirtimi ir visa įrėminančia kultūra. Ji apibūdina santykių su aplinka, objektu ir tarpusavio santykius objekto atžvilgiu. Tai niekur nedingusi laiko patirtis, tai veiklos motyvų ir būdų tinklas, paskata tirti, saugoti, mėginti iš naujo kurti, kurti kartojant dalykus, kurių darnos principą atpažįstame kaip savą (Jonaitytė 47, 48).

Paveldima arba pasirenkama tradicija

Istorinė aplinka, sukaupusi kultūrinį potencialą, kuria savitą lauką su jame įkūnytomis idėjomis ir kontekstais. Dabarties kaimo architektūra dažnai įkūnija nebe pirmines turinio prasmes (pirmavaizdžius), siejančias su paveldėta tradicija, bet inovatyvias kūrybines mintis, pasirinktas, atsineštas iš kitur, nebesusietas su vietos kontekstais. B. Kuzmickas pastebi, kad „tradicijos perimamumui būdingas tam tikras selektyvumas, kiekvienoje istorinėje epochoje nusistovi savitas santykis su praeitimi“, kiekviena karta arba sociumas tarsi iš naujo renkasi praeitį ir tradicijas (Kuzmickas 2011: 7–9). Kartu renkasi ir simbolius, idėjas, kurios teikia impulsus kūrybai ir kultūros plėtotei.

Tradicijai, kaip ir paveldui, tinka autentiškumo matmuo, kuris gali būti išskaidomas į atskirus dėmenis, būtinus idėjai realizuoti (1 pav.). Kas kartą patiriami nauji impulsai, gaunami su inovacijomis, veikiančiomis medžiagiškumą, technologijas, formas ir funkcijas, nuosekliai suka tradicinės architektūros raidos ratą. Kiekviena nauja išraiška ne paneigia, o ją pratęsia ir praturtina, išlaiko gyvoje patirtyje (Jonkus 2005: 18). Imkime, pavyzdžiui, statybos medžiagas, kurios stipriai formavo vietos architektūros savitumą. Kintant medžiagai (kai stingant medienos imta naudoti molis, plytos arba kai atsirado naujų stogo dangų) architektūros pobūdis beveik nekito: planai liko tradiciniai, pastatų pavidalai taip pat, pasikeitė tik paviršių faktūra, spalva. Statybos raidoje nuolat kito ir technologijos, nes kiekviena karta, perėmusi patirtį, stengėsi kažką patobulinti: darbo įrankius, konstrukcijas, jungimo mazgus. Šie patobulinimai taip pat iš esmės nekeitė architektūros. Net ir tarpukariu atsiradę žymesni plano ar vidaus erdvių struktūros pokyčiai, susiję su gyvenimo būdo, ūkininkavimo naujovėmis, nepažeidė tradicijos tęstinumo. Tradicinėje statyboje atskiri dėmenys glaudžiai susieti ir tarpusavyje, ir su vietos kontekstais, todėl staigi kaita neįmanoma.

Tyrimo metu nustatyta, kad medžiagos ir formos šiame kaitos rate yra pastovesnės, inertiškesnės, o technologijos ir funkcijos greičiau reaguoja į naujoves. Tradicija, pasak Petro Pečiūros, kaip socialinio patyrimo perdavimo būdas, visų pirma įtvirtina ne tiek elgesio turinį, kiek jo išraišką, stilių, formą, kurių atgaivinimas ir kopijavimas padeda įsisąmoninti buvusių kartų veiklą, patirtį, bendravimo normas. Taigi, forma veikia kaip komunikavimo priemonė, ženklas ar simbolis. Kaimo gyventojų sąmonėje architektūros

1 pav. Tradicijos kaitos schema

Centre pažymėta idėja, kūrybinis sumanymas, kuris įgyvendinamas pasitelkiant medžiagas, formas, funkcijas, technologijas. Tradicinėje kaimo kultūroje naujas sumanymas kyla iš pirmavaizdžio, glaudžiai susieto su kontekstais (istoriniu, sociokultūriniu, gamtiniu). Tradicija – tai tarsi ašis, apie kurią sukasi architektūros kaitos ratas. Rodyklėmis pažymėtos tradiciją veikiančios inovacijos.

formos nesiejamos su modernumu, priešingai, daugelis savo aplinkoje norėtų matyti tradicinių pavidalų pastatus. Pageidaujama, kad kaimo pastatai skirtųsi nuo miesto, labiausiai tiktų mediniai. Svarbiausiu modernumo požymiu įvardijamos technologijos – pastato vidaus įranga, patogus, dabarčiai tinkamas patalpų suplanavimas ir vidaus erdvių išdėstymas.

Modernioje sampratoje minėti architektūros dėmenys tarpusavyje nesusieti, yra laisvai pasirenkami ir modeliuojami. Saviti jų dariniai bei interpretacijos leidžia vizualiai demonstruoti savininko ar kūrėjo individualumą, jo tapatumą. Prioritetas dažniausiai teikiamas formai. Čia, pasak B. Kuzmicko, „inovacijos ateina iš šalies, iš svetur – kaip kitų kultūrų poveikiai, atskirų jų elementų perėmimas, kopijavimas ir mėgdžiojimas“. Taip svetimų, nebūdingos istorinei kultūrinei aplinkai formos skverbiasi į kaimą, kartais tiesmukai atkartojant svetimuose kraštuose pamatytas (kaime gausu norvegiškos, suomiškos, rusiškos, lenkiškos architektūros pavyzdžių). Svetimų tradicijų interpretacijos dažnai traktuojamos kaip modernumo apraiškos, o savos atmetamos. Kaip teisingai pastebėjo antropologė Eglė Trinkauskaitė, „lietuviai neretai patys save kolonizuoja, išstumdami prigimtines vertybes ir vietoj jų įkurdindami atneštines“ (Vaitkevičienė 2012: 59).

Tradicijoje svarbus reikšmės ir išraiškos atitikmuo, turiniui perteikti nepakanka „citavimo“ ar ornamentikos pakartojimo, reikalingas gilus pažinimas ir sisteminis požiūris. Bandymai paviršutiniškai interpretuoti tradiciją neduoda gerų rezultatų. Pastangos sukurti naujovišką architektūrą pasitelkiant formas, „suteikiant joms nepriklausomą nuo turinio, savarankišką

vertę, veda prie tuščios saviraiškos arba manierizmo“ (Pociūnienė 2014). Paskutiniaisiais metais pastebimas reiškinys, kada naujai į sodybas atsikėlę miesto gyventojai atsineša ne kito etninio regiono ar miestietiškos gyvenamosios papročius, o dirbtinės, kičinės etninės kultūros madą (Jarulaitienė 2006: 58). Beje, tyrimas parodė, kad vietos gyventojai tradicinę architektūrą supranta ir aiškina kitaip negu atvykėliai iš miesto.

Tapatumo ir tradicijos sąsajos kaimo architektūroje

Kaimo kultūros kaitos procese integruojamos tradicijos ir inovacijos lemia vietovės, bendruomenės bei žmogaus tapatumą. Neatsitiktinai svarstant apie architektūrą, urbanistines struktūras ir žmogaus intervencijos nulemtą kraštovaizdžio kaitą, vis dažniau keliami kultūrinio tapatumo klausimai (Bouchenaki, 2003). Todėl nagrinėjant tradicinę architektūrą svarbu apibūdinti kaimo bendruomenės ir žmogaus tapatumo bruožus.

Valstiečio sąmonėje vieta, žemė ir namai turi tas pačias reikšmes – tai erdvinis kontekstas, kuriame žmogaus buvimą ženklina kasdienė veikla, plėtojasi kultūra – tai jo tapatumo dalis. Valstietiškoje kultūroje namai suprantami ne vien kaip sutvėrta, sukurta aplinka, bet ir į sodybą įtraukta ir kultūriškai įprasminama gamtos dalis, kuri yra bendruomeninė. Socialiniu požiūriu tai laisva, atvira erdvė, o kaimas – tai tarpusavyje komunikuojančios erdvės. Interviu metu gyventojai savo tapatumą su vieta apibūdina per gamtos grožį, gyvenimo ritmą ir bendravimo būdą su kitais bendruomenės nariais. Tačiau pastaruoju metu keičiantis kaimo gyventojams šalia tradicinio valstietiško „paveldėtos“ vietos suvokimo atsiranda kitoks vietos, kaip privačios erdvės, nesusietos su istoriniu kultūriniu kontekstu, interpretavimas, būdingas miesto kultūrai.

Nepaisant visą šimtmetį besitęsiančios industrializacijos ir urbanizacijos, skirtis tarp miesto ir kaimo, kaip dviejų skirtingų kultūrinių ir socialinių erdvių, įkūnijančių tradicijos ir modernumo idėjas, išlieka akivaizdi. Kaimo bendruomenėje, kurioje vyrauja tradicinė socialinė tvarka, bendrumas remiasi panašumu, o miesto visuomenės pagrindas yra individualus žmogus su visomis savo ambicijomis, čia bendrumas remiasi ne bendru gėriu, bet skirtumais (Tönnies 2001). Kaime „socialinę tvarką organizuoja bendruomenės idėja su nusistovėjusia valstietiško gyvenimo sistema, norma ir praktika“, o miesto „gyvenimo stiliaus“ vienas iš pagrindinių bruožų – individualumas ir pasirinkimas (Giddens 2000: 108; Čepaitienė 2013: 400). Miestą galima apibūdinti trimis kintamaisiais: dydžio, tankumo ir įvairovės deriniu, o kaimui tiktų priešingų sąvokų derinys, kur architektūrai taikytinas panašumo principas (Gottdiener, Budd). Šie kaimą nuo miesto skiriantys bruožai bei savybės – bendrumas, panašumas, vientisumas ir tradicijos tęstinumas – gali būti ne tik paveldimi, bet ir pasirenkami.

Tradicija gali būti sąmoningai gaivinama, atkuriamą, kontekstualiai interpretuojama. Tradicinė architektūra nėra individualus menas, ji – vietos žmonių aplinkos formavimo ir gyvenimo raiškos būdas (Stauskas 2009). Kaimo struktūra bendruomeniška, sudaryta iš atskirų ląstelių – sodybų, kurių architektūros pobūdį lemia bendras vietos genotipas (Kamičaitytė Virbašienė, Gražulevičiūtė 2011: 82–87; Nevčesauskas 2006). Tradicija, puoselėjanti savitumo estetika, būtent ir padeda išsaugoti šį genetinį sociokultūrinių procesų tęstinumą (Andrijauskas 2003: 195).

Architektūra įkūnija ne tik vietos sociumo, bet ir kitų asmenų, dalyvaujančių kūrybos procese, pasirinkimą, todėl labai svarbu, kokios nuostatos, vertinimai užims vyraujančias pozicijas, kas nulems kultūrinių kraštovaizdžių kaitą. Architektai, pasak Roberto Adamo, yra labiausiai atsakingi už vykstančius pokyčius kultūriniuose kraštovaizdžiuose, nes keisdami aplinką jie keičia vietos, o kartu ir bendruomenės tapatumą. Labai dažnai projektuotojai nesuvokia vietos taip, kaip kaime gyvenantys žmonės, kurių santykis su vieta yra autentiškas, paremtas ne tik vaizdiniais, bet ir emociniu išgyvenimu. Šiandien svarbu, kad kaimo vietovėse nauji architektūros objektai, kaip dabarties vizualinės raiškos simboliai, netaptų tarptautiniais, o turėtų glaudų ryšį su vietos kontekstais. Architektūra – tai formų kalba, tarsi vietos tarmė, kuri susijusi ne tik su vieta, bet ir su toje vietoje gyvenančiais žmonėmis, ji integruoja ne tik ekonominius, ekologinius, ergonominius, bet ir sociokultūrinius, estetinius, psichologinius kriterijus, sava ji tampa tik vizualiai atpažįstama ir semantiškai įprasminama.

Istorijos, tradicijų verčių pažinimas gali padėti suprasti tautos kaip savitos bendruomenės vaizdinį, kurti ir stiprinti bendrumo bei tapatumo jausmus, plėtoti kultūrinius savitumus. Kaimo kultūriniai kraštovaizdžiai nėra vien priemonė šalies įvaizdžiui formuoti ar vartojimui skatinti, o žemė arba konkreti vieta nėra vien ūkinės eksploatacijos ir turtinių manipuliacijų objektas, ji – gyvosios išminties, o drauge ir humanitarinio žinojimo šaltinis. Jeigu sutiksime su mintimi, kad lietuvių tautos vertybinius nusiteikimus vis dar stipriai veikia valstietiškas mentalitetas, tai kaimo kultūra ir tradicinė architektūra mums gali būti naujų, originalių idėjų šaltinis, puoselėjant savitas, organišką formas ir „nepasiklystant kūrybos užgaidų mirazuose“ (Čiuldė 2013: 18–20). Nepakankamai pažintas, įvertintas ir įsąmonintas kaimo architektūros paveldas, kuriam būdinga medžio statybos tradicija, gali tapti kultūros ištekliumi, svarbiu formuojant mūsų lietuviško kaimo, o kartu ir kultūrinių kraštovaizdžių tapatumą.

Išvados

1. Postmodernioje visuomenėje atsiradęs naujas tradicijos traktavimas kaip kultūrinio reiškinių, aprėpiančio ir kintančius dinامينius procesus, ir tvatumo principus, skatina ieškoti naujų sprendimų, generuojančių kūrybišką tradicinės architektūros tęstinumą.
2. Tradicijai, kaip ir paveldui, tinka autentiškumo matmuo, kuris gali būti išskaidomas į atskirus dėmenis, būtinus kūrybinei minčiai realizuoti. Nustatyta, kad tradicinės architektūros raidoje medžiagos ir formos kinta lėtai (joms būdingas inertiškumas, pastovumas) ir daugiausia lemia statybos tradicijos tęstinumą. Šiandien jos yra svarbus tradicijos išsaugojimo veiksnys.
3. Kaimo architektūros tradicija visada siejama su konkrečia žmonių bendrija, vieta, žeme – tai jų tapatumo dalis. Kaimo architektūrai būdingi bruožai – bendrumas, panašumas, vientisumas ir tradicijos tęstinumas – gali būti ne tik paveldimi, bet ir pasirenkami. Ypatinga atsakomybė už vykstančius pokyčius kaimo kultūrinuose kraštovaizdžiuose tenka architektams, nes keisdami aplinką jie keičia vietas, o kartu ir bendruomenės tapatumą.

Literatūra

- Adam, R. *Creating local identity through architecture* [interaktyvus], [žiūrėta 2014 10 15]. Prieiga per internetą: <www.worldarchitecturenews.com/index.php?fuseaction=wanappln.commentview&comment_id=128>.
- Andrijauskas, A. 2003. *Kultūrologijos istorija ir teorija*. Vilnius: Dailės akademijos leidykla.
- Ashworth, G.; Howard, P. 2008. *Europos paveldas. Planavimas ir valdymas*. Vilnius: Versus Aureus.
- Bertašiūtė, R. 2014. Tarpukario kaimo architektūra ir šiuolaikinė paveldosauga, *Liaudies kultūra* 4: 26–34.
- Bouchenaki, M. 2003. *The Interdependency of the Tangible and Intangible Cultural Heritage* [interaktyvus], [žiūrėta 2013 10 15]. Prieiga per internetą: <<http://www.international.icomos.org/victoriafalls2003/papers/2%20-%20Allocution%20Bouchenaki.pdf>>.
- Čepaitienė, R. 2010. *Paveldosauga globaliajame pasaulyje*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas.
- Čepaitienė, A. 2013. *Gyvenimo etnografija: vietos, struktūros ir laikas*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas.
- Čiuldė, E. 2013. Žemės prasmėvaizdis ir „pasiklydusio valstiečio“ kolizija, *Kultūros barai* 12: 18–21.
- Dusevičiūtė, G. 2012. *Kalendorinių švenčių tradicijos sampratų kaita Lietuvoje XX–XXI a. pr.*: magistro darbas. Kaunas.
- Giddens, A. 2000. *Modernybė ir asmens tapatumas*. Vilnius: Pradai.
- Gottdiener, M.; Budd, L. *Key Concepts in Urban Studies* p. 7 [interaktyvus], [žiūrėta 2014 10 31]. Prieiga per internetą: <<http://www.china-up.com:8080/international/case/case/1657.pdf>>.
- Jarulaitienė, G. 2006. *Tradicinių dailidystės technologijų ir medinio paveldo apsauga*: magistro darbas. Vilnius.

- Jonkus, D. 2005. Pirmavaizdžiai ir jų kartotė idealiųjų objektų genezėje, *Dailės parafrazės. XX amžius* 38: 7–19.
- Jonutytė, J. 2010. Kartotė: tradicijos sąvokos matas ir pamatas, *Tautosakos darbai* XXXIX: 36–49.
- Kamičaitytė Virbašienė, J.; Gražulevičiūtė Vilniškė, I. 2011. Darnios pastatų architektūros genotipas ir fenotipas, *Urbanistika ir architektūra* 35(2): 82–91.
- Krier, L. 2014. Atsilikimo baimė ir jos pasekmės, *Kultūros barai* 1: 11–14.
- Kulevičius, S. 2010. *Lietuvos paveldosaugos idėjiniai modeliai ir jų raiška praktikoje sovietmečiu*: daktaro disertacija. Vilnius.
- Kuzmickas, B. 2011. Tradicijos ir inovacijos: ką įgyjame, ko netenkame, *Kultūros barai* 6: 2–5.
- Kuzmickas, B. 2011. Tradicija ir inovacija modernybės ir postmodernybės požiūriu, *Logos balandis–birželis*: 6–15.
- Leitanaitė, R. 2014. Tradicija šiuolaikinėje architektūroje, *Statyba ir architektūra* 9: 30–32.
- Lietuvos architektūros istorija, Lietuvos etninė architektūra nuo seniausių laikų iki 1918 m.* 2014. Vilnius: Savastis.
- Nevčesauskas, V. 2006. *Generatyvinis menas* [interaktyvus], [žiūrėta 2014 10 15]. Prieiga per internetą: <http://editthis.info/wiki/Generatyvus_menas#Generatyvi.C5.A1kumas_mene>.
- Paukštytė-Šaknienė, R. 2012. Tradicijos sampratos šiuolaikinėje Lietuvoje, *Lituanistica* 58, Nr. 2(88): 206–217.
- Pečiūra, P. 1974. *Tradicijos vakar ir šiandien (Religinių tradicijų pakeitimas naujomis šventėmis ir apeigomis)*. Vilnius: Mintis.
- Petrulis, V. 2008. Erdvinės lietuvių tautinio stiliaus politikos projekcijos 1918–1939 m. *Meno istorija ir kritika* 4. *Menas ir tapatumas*. Kaunas, 35–48.
- Pociūnienė, L. 2014. Žodis prasmei užtarti, *Kultūros barai* 5: 89–92.
- Samalavičius, A. 2013. Atsilikimo baimė apakina jos aukas, *Kultūros barai* 5: 2–5.
- Samalavičius, A. 2013. Tradicijų ir klasikos vertė „architektūros esperanto“ triukšme, *Kultūros barai* 9: 7–9.
- Stauskas, V. 2009. Kai kurie šiuolaikinės architektūrologijos aspektai, *Urbanistika ir architektūra*. Priedas 33: 270–278.
- Tönnies, F. 2001. *Coomunity and Civil Society*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Vaitkevičienė, D. 2012. Prigimtinė kultūra ir prigimtinės vietos, *Kultūros barai* 5: 59–65.
- Vinickienė, D.; Melnikienė, R. 2014. *Kaimo politikos evoliucija*. Vilnius: Lietuvos agrarinės ekonomikos institutas.
- Višakio Rūdos kultūrologinių tyrimų ataskaita*. 2012, 2014. Kauno technologijos universitetas.

TRADITIONAL RURAL ARCHITECTURE: CONCEPTS AND EVALUATION

Rasa Bertašiūtė, Vilma Karvelytė Balbierienė

Abstract. The purpose of the article – to discuss the concepts of rural architectural traditions values regularities reasons for the change and respond to the question whether the continuity of the building tradition can give a new quality of rural architecture.

Tradition and attitude toward it is changing from negation to exaltation destroying or preserving it. The XXI c. society is creating a new approach and assessment of cultural events where the tradition is perceived as an individual creative medium source. That encourages the search for new architectural solutions generating a creative continuity of local tradition.

Tradition as heritage suit the dimension of authenticity which can be divided into elements necessary for the realisation of idea. It was found/determined that changes of materials and forms are going more slowly than functions and technologies. In modern concept above mentioned elements are not correlated can be separately chosen and reflect/show the individuality and identity of owner or architect. Contemporary rural architecture often no longer interfaces with the inherited tradition or embodies the original meaning of the content but reflect the innovative ideas selected and brought from elsewhere.

Rural culture of continuous variation process integrates tradition and innovation what determine identity of places communities and people. Tradition can be consciously recovered reconstructed and modified. Features and characteristics distinct for village – community, similarity, integrity, continuity of tradition - not only can be inherited but also freely chosen. Each place is different and only in relation to its identity one possible to create a natural diversity. Architects have the main responsibility for the changes taking place in rural cultural landscape because the change of environment cause the change of identity of the local community.

Apie autores. Rasa Bertašiūtė, humanitarinių mokslų daktarė, vyresnioji mokslo darbuotoja (KTU Architektūros ir statybos institutas, Architektūros istorijos ir paveldo tyrimų centras). Interesų sritys: architektūros istorija, etninė architektūra, medžio statyba, paveldosauga, pastatų rekonstrukcija, restauravimas ir pritaikymas, edukologija, muziejinkystė. Profesinė mokslinė veikla: dirba KTU, Architektūros istorijos ir paveldo tyrimų centre bei Lietuvos liaudies buities muziejuje, atlieka tradicinės etninės architektūros tyrimus, dirba medinių pastatų apmatavimų, vertinimo, perkėlimo ir restauravimo srityje, vykdo stebėseną, apskaitą, dokumentavimą. Dėsto studijų modulius, susijusius su etnine kultūra ir paveldu, dalyvauja mokslinių tyrimų programose, projektuose.

Vilma Karvelytė Balbierienė, aplinkos inžinerijos ir kraštotvarkos mokslų daktarė, mokslo darbuotoja (KTU, Architektūros ir urbanistikos katedra). Interesų sritys: paveldotyra, paveldosauga, etninė architektūra, urbanistinio architektūrinio paveldo tyrimai ir kultūrologinis vertinimas, urbanistikos istorija, naujos architektūros dėmė istorinėje aplinkoje. Profesinė mokslinė veikla: nuo 2000 m. dirba KTU Architektūros ir urbanistikos katedroje. Dėsto architektūros bakalaurams ir magistrams studijų modulius, susijusius su architektūros ir urbanistikos istorija, etnoarchitektūra, kultūros paveldu bei architektūros projektavimu. Atlieka bažnytkaimių, istorinių miestelių urbanistinius ir architektūrinio paveldo būklės, pokyčių bei kultūrinės vertės tyrimus, taip pat kultūrinę vertę turinčių gyvenamųjų, ūkinių, sakralinių pastatų architektūrinius apmatavimus. Dalyvauja mokslinių tyrimų programose ir projektuose. Taip pat atlieka pastatų ir jų kompleksų rekonstravimo, projektavimo darbus.

ARCHITEKTŪROS KOKYBĖS SAMPRATOS SKIRTUMAI ŠIANDIENOS LIETUVOJE

Linas Tuleikis

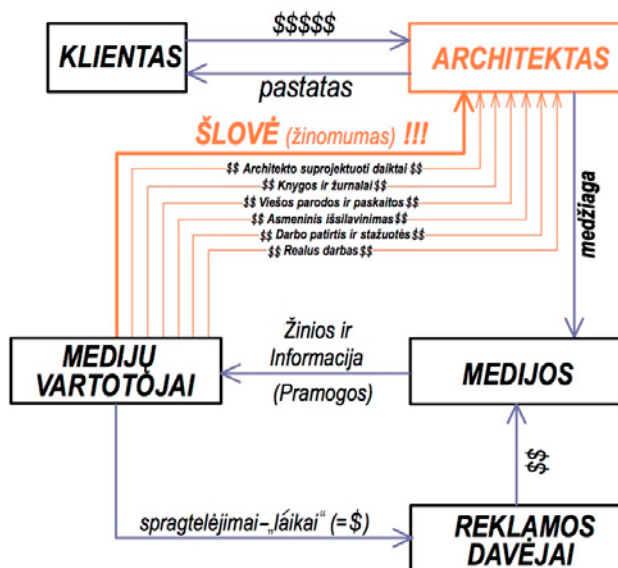
Architektūros katedra, Vilniaus dailės akademijos Kauno fakultetas,
Muitinės g. 4, LT-44280 Kaunas, Lietuva
El. paštas *linas.tuleikis@takas.lt*

Turėtume džiaugtis per nepriklausomybės laikotarpį prisikeliančia Lietuvos ekonomika, gana sparčiai žengiančia iš planuojamo ūkio į laisvąją rinką ir sparčiai dygstančiais naujais pastatais, kurie turėtų nubrėžti prisikėlusios valstybės atbundančios visuomenės kokybiško gyvenimo siekį. Tačiau visai nesinori tuo džiaugtis. Ne dėl statybų maso – veikiau dėl to, kokios jos. Šalyje, kur architektų kiekis, palyginti su gyventojų skaičiumi, vienas didžiausių pasaulyje, iš visos gausios naujai pastatytų pastatų masės tik vieną kitą galėtume pavadinti meno kūriniumi ar pastatu, darniai įsiliejusiu į aplinką ir ją praturtinančiu, o ne skriaudžiančiu. Gali pamanyti, kad architektūra ne tik mūsų visuomenei, bet ir daugumai architektų yra tik utilitarių poreikių ir trumpalaikės naudos teikimo instrumentas. Atrodytų, kad Lietuvoje architektūra nėra viena iš meno sričių ir nedaug bendro turi su šalies kultūra. Sunku jau įsivaizduoti, kad architektūros prasmė ir vertė gali būti dar labiau nuvalkiota ir nuvertinta kaip šiandieninėje Lietuvoje. Be abejo, didžiausia atsakomybė už tai tenka mums, architektams. Džiugu, kad tai suvokia vis daugiau architektų, apie tai bando kalbėti vis didesnė Lietuvos intelektualiosios visuomenės dalis. Galų gale, šalies kultūra tampa vis atviresnė pasauliui ir jau neįmanoma nutylėti apie akis bandančias šalies architektūrinės žaizdas.

Tad labai sveikintinas kolegų noras kalbėtis ir diskutuoti apie architektūros kokybę, kaip vieną didžiausių šiandieninės architektūros problemų Lietuvoje. Aš irgi noriu kalbėti šia tema, tačiau mano mintys remsis ne kokiais nors detaliais tyrimais (nes jų nėra atlikta), bet patirtimi žmogaus, kuris jau 25 metus dalyvauja Lietuvos statybų rinkos gyvenime ir yra patyręs visą projektavimo bei statybos sektoriaus perėjimą prie laisvosios rinkos sąlygų, taip pat verslo bei kultūros priešpriešos atsiradimą ir jos kitimą.

Architektūra niekada nebuvo uždara meno šaka, kuri tenkintųsi kokios nors valstybės rémais, juolab nedidelės valstybės. Todėl, kad galėtume suprasti procesų ir problematikos kaitą, o ypač tos kaitos kontekstą Lietuvos architektūroje, reikėtų pažvelgti į šios kultūros ir meno šakos raidą pasaulyje per paskutinįjį šimtmetį. Išsami architektūros raidos apžvalga reikalautų plataus pristatymo, kuriam neturiu nei galimybių, nei tinkamos kompetencijos, todėl norėčiau užkabinti tik vieną aspektą, kuris, mano nuomone, leidžia pajauti tam tikrus profesijos transformacijos požymius, bene labiausiai lemiančius architektūrinės kokybės atpažįstamumą visuomenei.

Tam pasinaudosiu architektūros teoretiko, žurnalisto ir kritiko Grahamo McKey prieš porą metų parengta „Architektūrinės šlovės ekonomika (šešiose paprastose diagramose)“ (Monetising Architectural Fame (in 6 easy diagrams)). Prieiga per internetą: <<http://misfitsarchitecture.com/2012/09/15/monetising-architectural-fame-in-6-easy-diagrams/>>). Joje jis parodo skirtumus, kaip nuo tradicinio dvipusio architekto–kliento santykio šiame informacijos amžiuje architektūrinės kūrybos procesai transformavosi į sudėtingesnį architektas–žiniasklaida–klientas modulį, kuriame architektas skyla į du: vienas ir toliau dirba tiesioginį architekto darbą – kuria architektūrą, o kitas tampa vadinamuoju keliauninku – dėsto įvairiuose universitetuose, skaito paskaitas įvairiose šalyse, rengia savo darbų parodas ir t. t., kad palaikytų savo, kaip architekto, žinomumą (1 pav.).

© Graham McKey

1 pav. Architektūrinės šlovės ekonomika, 6-a diagrama. (Prieiga per internetą: <www.betterarchitecture.files.wordpress.com/2012/09/slide6>)

Taigi, pasaulis keičiasi. Jis keičiasi į tokį, kur siekiant pripažinimo kurioje nors profesinėje srityje reikia daryti daug papildomų dalykų. Netgi tokių, kurie neturi nieko bendro su ta sritimi, bet plačiosios visuomenės yra lengvai atpažįstami.

Aiškinantis architektūros kokybės problematiką šiandieninėje Lietuvoje, manau, svarbu įvardyti visus pagrindinius dalyvius, kurie vienaip ar kitaip veikia architektūros atsiradimą Lietuvoje ir jos kokybę:

ARCHITEKTŪROS KŪRIMO PROCESO DALYVIAI

verslininkas / savininkas
architektas
ekspertas
statybininkas
visuomenei atstovaujanti institucija
visuomenė / vartotojas

Išsiaiškinus pagrindinius architektūrinio projektavimo proceso dalyvius, būtų galima pabandyti suformuluoti, kokius dažniausiai lūkesčius kiekvienas iš jų kelia architektūriniam kūrinii (statiniui) ir jo projektui:

ARCHITEKTŪRAI (projektams) KELIAMI REIKALAVIMAI

- verslininkas / savininkas
- nebrangus projektas;
 - nebrangi statyba;
 - mažos eksploataavimo išlaidos;
 - patogus naudoti;
 - greitas atsiperkamumas;
 - kad išsiskirtų iš visumos;
 - kad patiktų žmonėms.

Matyti, kad tik vienas iš kliento reikalavimų gali būti tiesiogiai siejamas su architektūrine kokybe – tai patogumas naudoti. Kiti kriterijai, kaip išskirtinumas ar patikimas žmonėms, gali neturėti nieko bendra su architektūrine kokybe, – dažniausiai Lietuvoje tai pasiekama ne kokybės priemonėmis, bet primityviu pataikavimu vyraujančiam neišsilavinusiam masiniam skoniui.

ARCHITEKTŪRAI (projektams) KELIAMI REIKALAVIMAI

architektas

- kad išsiskirtų iš visumos;
- gera architektūra;
- pakankamai kokybiškas projektas;
- užsakovą tenkinantys patogumai;
- visuomenę tenkinantys patogumai;
- kad neužkliūtų kolegoms;
- kad patiktų žmonėms ir žiniasklaidai.

Keista, bet net ir tarp architektų šiuo metu vyraujantys reikalavimai architektūrai nedaug ką bendra turi su architektūrine kokybe. Be jokios abejonės, kiekvienas architektas, kaip kūrėjas, siekia kurti „gerą architektūrą“. Tačiau tos „geros architektūros“ suvokimas šiandien toks skirtingas, kad ne kiekvieną objektą galima pavadinti architektūra, o ką jau bekalbėti apie „gerą architektūrą“. Tai lemia tiek skirtingas architektų socialinis, kultūrinis, meninis ir net techninis išprusimas, tiek architektūrinis reiklumas projektui. Gyvename kompromisų laikotarpiu ir panašu, kad labiausiai tarp architektų paplitęs užsiėmimas – kas daugiau kokių kompromisų ir išlygų padarys architektūrai, įstatymams ir profesinei etikai. Ko gero, tipiško architekto šiandieninėje Lietuvoje kūrybingumas labiausiai pasireiškia ne tiek pačioje architektūroje, kiek darant išlygas priimtiems sprendimams, įvairiems įsipareigojimams visuomenei ar profesijai.

ARCHITEKTŪRAI (projektams) KELIAMI REIKALAVIMAI

ekspertas

- kad neprieštarautų esamiems sprendiniams;
- kad atitiktų įstatymus ir normas;
- kad derėtų aplinkoje;
- būtų patogus naudoti;
- kad nepažeistų trečiųjų asmenų interesų.

Keista, bet panašu, kad ekspertas, architektūrinės ekspertų tarybos narys ar architektūros kritikas yra tas asmuo, kuriam labiausiai rūpi architektūros kokybė. Jis rūpinasi, kad būtų paisoma viešojo intereso, pagal savo kompetenciją bando objektyviai vertinti kūrinio poveikį aplinkai, nuspėti to poveikio pasekmes ir analizuoti projekte sprendžiamus vartotojui teikiamus patogumus ar jų trūkumą. Jo neslegia susigalvotas įsipareigojimas įtikinti klientui.

ARCHITEKTŪRAI (projektams) KELIAMI REIKALAVIMAI

statybininkas

- pakankamai kokybiškas projektas;
- nesudėtingi sprendiniai;
- kad atitiktų įstatymus ir normas;
- brangus projektas;
- kad patiktų žmonėms ir žiniasklaidai;
- kad lengvai praeitų garantinis laikotarpis.

Kiekvienam statybininkui daugiau ar mažiau rūpi jo darbo ar kuriamo produkto kokybė, tačiau ta kokybės samprata nedaug siejasi su architektūrine kokybe. Net pagal kokybiškai parengtą projektinę dokumentaciją gali būti kokybiškai pastatytas labai prastos architektūros blogai visuomenės poreikius tenkinantis pastatas.

ARCHITEKTŪRAI (projektams) KELIAMI REIKALAVIMAI

visuomenę atstovaujančios institucijos

- kad neprieštarautų esamiems sprendiniams;
- kad atitiktų įstatymus ir normas;
- kad nepažeistų trečiųjų asmenų interesų;
- būtų bendruomenės laukiamas;
- nebrangus projektas;
- būtų patogus naudoti;
- kad patiktų žmonėms.

Šiais nuolat besikeičiančių įstatymų laikais, kai ir karjeros specialistai formuojami atsižvelgiant į lojalumą valdžioje esančiai partijai, panašu, kad įvairių institucijų tarnautojų pagrindinis tikslas yra išsilaikyti savo poste, o tai pirmiausia reiškia nebūti apkaltintam šališkumu. Tokia sistema skatina dirbti „pagal įstatymo raidę“, o tai nebūtinai yra bendruomenės labui. Daugumos Lietuvos valstybės ar savivaldos institucijų pagrindinis rūpestis – „kad tik nepaduotų į teismą“. Naivu kalbėti tokiomis sąlygomis apie kokybės stebėseną ir palaikymą. Daug paprasčiau, sekant įstatymo raide, imituoti rūpestį visuomene, nei iš tikrųjų rūpintis viešuoju interesu, rizikuojant būti apkaltintam asmeninės naudos siekiu. Nors ir apmaudu, bet institucijos, turinčios atstovauti visuomenei, dažniausiai atstovauja pačios sau ir gina ne viešąjį interesą, bet savo išlikimą. Politikams irgi lengviau elgtis populistiskai, siekiant patikti daugumai, nei kažkam konkrečiai padėti, kas irgi gali būti suprasta kaip asmeninės naudos siekis. Nelabai sąžiningoje visuomenėje yra padidintas įtarumas nesąžiningumu.

ARCHITEKTŪRAI (projektams) KELIAMI REIKALAVIMAI

vartotojas

- patogus naudoti;
- gražus;
- kad išsiskirtų iš visumos;
- jau matytas brandesnėje ekonomikoje;
- turi patenkinti bendruomenės lūkesčius.

Labiausiai architektūros kokybe turėtų būti suinteresuotas vartotojas. Taip turėtų būti, jei tik jis, kaip būdinga posovietinėje visuomenėje, nebūtų suinteresuotas gauti viską tuoj pat, nes rytoj gali jau nebereikėti. Todėl vartotojas retai kelia išliekamosios vertės klausimus. Sunku šiuos architektūrinės kokybės reikalavimus kelti ir visuomenei, turinčiai gana žemą meninį ir kultūrinį išsilavinimą bei prastą vizualiųjų dalykų išmanymą. Dažniausiai apsiribojama tuo, kad norima to, kas yra aišku ir seniai geidžiama, jau kažkur matyta, o geriausia, jei matyta kurioje nors didesnį autoritetą turinčioje, kitaip tariant, turtingesnėje šalyje. Visuomenė Lietuvoje neturi išskirtinės ir unikalios architektūros poreikio.

Taigi, architektūros procesų dalyviai architektūrai kelia gana skirtingus reikalavimus, kurie dažnai yra sunkiai tarpusavyje suderinami ir trukdo susikalbėti. Architektūros kokybės klausimai keliami labai fragmentiškai, ir tai ne visų dalyvių. Statinių projektavimo ir realizacijos procesuose nekreipiamas arba labai mažai dėmesio kreipiamas į architektūros kokybę, tad nereikia stebėtis, kad Lietuvoje neturime aukštos architektūrinės kokybės šiuolaikinių statinių.

Jei architektūrinė kokybė taip menkai egzistuoja architektūrinėje praktikoje, galbūt ji puoselėjama idėjiniu ir kūrybiniu lygmeniu? Ko gero, didžiausias kūrybinio darbo indėlis pasireiškia architektūriniuose konkursuose. Tai yra labiausiai nuo pačių architektų priklausanti architektūrinės kūrybos stadija. Tad kur, jei ne čia, architektūrinė kokybė turėtų būti labiausiai vertinama? Tačiau realybė kiek kitokia. Atmetus daugumą atvejų, kuriuose pagrindinis konkurso tikslas – įtikti užsakovo norams, telpantiems į standartinius užsakovo reikalavimus architektūriniams projektams, ir atmetus projektus, bandančius adaptuoti Marijos žemėje kokią nors svetur realizuotą patikusią idėją, ne kažin kas ir lieka. Tiesa, lieka dar tie atvejai, kur stengiamasi pasiūlyti kiek galima daugiau. Nesvarbu, ko prašoma sąlygose, šiose varžybose įprasta siūlyti kaip galima daugiau: daugiau užstatymo, daugiau ploto, daugiau funkcijų, daugiau pasirinkimo, daugiau atrakcijų... ir tai laikoma kokybės rodikliu.

Ne visada apie tai susimąstome, bet daugeliu atvejų architektūriniuose konkursuose kiekybinis rodiklis laikomas kokybe. Net ir vertinimo komisija

dažnai kiekybinę sprendinių gausą vertina kaip projekto kokybės garantą, nes tam nereikia ypatingai gilintis į projektą, – kiekybiniai rodikliai matyti iškart, todėl jie identifikuojami be didelių pastangų.

Panašu, kad Lietuvoje gyvename laikmečiu, kai ir architektūros srityje tarp kokybės ir kiekybės vis dar verda kova, turėjusi pasibaigti dar XX a. ir pereiti į kažką naujo.

Nobelio premijos laureatas, Vokietijos žydų kilmės amerikiečių astrofizikas Arno Allan Penzias 1995 m. išleido knygą „Harmonija: verslas, technologija ir gyvenimas po popierizmo“ (Harmony: Business, Technology & Life After Paperwork, New York, NY, HarperBusiness, c1995), kurioje žmonijos socialinį vystymąsi suskirstė į tris eras (laikotarpius). Kiekvieną iš tų erų apibūdino keliomis žmogaus veiklomis, daugiausia dėmesio skirdamas ekonominiams santykiams, ir parodė, kaip kiekvienoje iš jų ta veikla transformavosi ir kito, prognozuodama procesų humaniškesnį visuose sektoriuose trečioje, dabar prasidedančioje Harmonijos eroje (2 pav.).

2 pav. Kokybė prieš kiekybę ir harmonija prieš kokybę
(Prieiga per internetą: <<http://www.unesco.org/most/gulled.htm>>)

Arno Penzias, bandymas apibrėžti žmonijos socialinį ateities modelį, sukėlė didelį susidomėjimą XXI a. priešaušryje. A. Penzias teigė, kad šiandieniniame moderniaame pasaulyje kokybė nebėra tikslas, siekiamybe tampa patogumas (convenience). Klientų atsiliepimai, kuriais nuo XX a. vidurio buvo grindžiama ekonomikos pažanga, dabar keičiami į paslaugų ir gamybos personalizavimą, kai prekės masiškai pritaikomos skirtingoms, net ir nedidelėms vartotojų grupėms. Tam tikslui tiekėjai (gamintojai) ir vartotojai sudarys vieną darnią grupę – vadinamąją „architektūriškąją organizaciją“. Svarbiausia, jis įvardijo, kad modernūs gamybos procesai vyks ne naikin-

dami Žemės ekostruktūrą, kaip vyko pirmoje Kiekybės eroje, ne tausodami išteklius, kaip kad vyksta dabar, Kokybės eroje, bet atkurdami Žemės ekostruktūrą, todėl tai ir būtų Harmonijos era.

Įdomu tai, kad apie Kokybės erą jis kalba kaip apie bepasibaigiančią, o mes tik pradėdami diskutuoti apie kokybinius architektūros kriterijus.

Blogai ne tai, kad nesame tinkamai pasirengę šiems pasaulio pokyčiams, o tai, kad nėra jokių simptomų, kad mes ketintume ruoštis šioms modernaus pasaulio transformacijoms, lyg galvotume, kad tai kito pasaulio reiškiniai, kurie kaip kometa praskris pro šalį, neužkliudę Lietuvos. Mes nesuvokiame viso globalizacijos masto ir pradėdami diskutuoti apie tam tikrus dalykus, kaip apie mūsų siekiamybę, kurie modernioje visuomenėje tokiais pavidalais galbūt jau baigia savo egzistavimą.

Atrodo, per daug užsisvajojau ir jau laikas vėl sugrįžti prie lietuviškų problemų. Nepaisant besikeičiančio pasaulio transformacijų, ši diskusija apie architektūros kokybę nėra rezultatyvi. Mūsų lietuviškoje modernioje visuomenėje mažai kam rūpi architektūros kokybės klausimai, dar daugiau – architektūroje visi turi labai skirtingų interesų, net ir veikdami išvien kuria separatistinius planus, kas byloja ne tik apie visų architektūros procesų dalyvių nesusikalbėjimą, bet ir nenorą kalbėtis. Iš viso to galima padaryti dvi išvadas:

- 1) kokybės reikalavimai architektūrai Lietuvos rinkoje keliami labai fragmentiškai;
- 2) vyraujantis kokybės kriterijus – kiekybė.

Ką šiomis sąlygomis būtų galima padaryti, kad gerėtų architektūros kokybės procesai? Reikėtų, kad kuo daugiau architektūros procesų dalyvių rūpintųsi ir domėtųsi kokybe. Čia pirmiausia kalbama apie visuomenės architektūrinį, meninį, kultūrinį švietimą, kuris yra labai menkas. Tačiau tai Sizifo darbas, apie kurį žmonija kalba nuo to laiko, kai atsirado civilizacija. Kai kuriais laikotarpiais tą rūpestį ir domėjimąsi pavykdavo prikelti, bet išlaikyt ilgam – niekada.

Visus didelius darbus reikia pradėti nuo savęs. Tik savo pavyzdžiu galime paveikti aplinkinius, giliai tikėdami galime užkrėsti tuo visuomenę. Turėtume veikti ta kryptimi, kuria lengviausia veikti – pirmiausia patys keistis. Taip pat pakeisti savo edukacinę sistemą, kad po mūsų atėjusi architektūra karta būtų bent šiek tiek geresnė. Gal ne žinių gausa, nors tai taip pat svarbu. Kad ši karta būtų humaniškesnė, etiškesnė, socialiai jautresnė, išsiskirtų tvirtu tikėjimu, o ypač būtų išugdyta profesinė pajauta ir meninis jautrumas tam, kad galėtų kurti Harmonijos eroje ir kad neliktume puotauti, kaip senoje olandų dailininko graviūroje...

Ritualinė šventė, Theodore de Bry (litografija 1592)

Apie autorių. Linas Tuleikis – architektas praktikas, docentas, dirbantis Vilniaus dailės akademijos Kauno fakultete, Architektūros katedroje. Architektūrinio projektavimo patirtis – 29 metai, ekspertinės veiklos patirtis – 17 metų, dėstymo patirtis – 13 metų. Aktyvus Lietuvos architektų sąjungos (LAS) ir Lietuvos architektų rūmų (LAR) narys, 2002–2005 m. Lietuvos architektų sąjungos delegacijos Europos architektų taryboje vadovas, japonų ir lietuvių projekto „Rytai–Rytai“ daugkartinis kuratorius, skaitė pranešimus įvairiose LAS bei LAR konferencijose, Santaros-Šviesos suvažiavimuose ir kai kuriuose tarptautiniuose renginiuose.

ARCHITEKTŪROS KOKYBĖS VERTINIMO KRITERIJAI KAI KURIOSE UŽSIENIO ŠALYSE

Vaidotas Kuliešius

Lietuvos architektų rūmai, Kalvarijų g. 1, LT-09310 Vilnius
El. paštas *archvaidotas@yahoo.com*

Įvadas

Lietuvos teisės aktuose (Lietuvos Respublikos statybos įstatymas... 1996–2014) nurodyti architektūros kokybės vertinimo kriterijai gana abstraktūs, todėl dažnai kyla ginčų tarp projektuojančių architektų, statytojų, architektūros sritį administruojančių pareigūnų, kokiais konkrečiais kriterijais remiantis nustatoma architektūros kokybė. Teko dalyvauti Architektūros įstatymo projekto (Lietuvos Respublikos architektūros... 2012) rengimo darbo grupės veikloje. Rengiant šio įstatymo projekto straipsnius, skirtus architektūros kokybei apibrėžti, buvo remiamasi kai kurių užsienio šalių teisės aktais, taip pat Europos Komisijos dokumentais. Šiame straipsnyje nagrinėjama kai kurių Europos šalių praktika ir teisinės priemonės architektūros kokybei vertinti. Pagrindinė sąlyga architektūros kokybei rasti – architektūros pripažinimas viešojo (visuomenės) intereso dalyku, pripažinimas, kad architektūra turi būti vertinama ne tik ekonominiais, techniniais, bet ir estetiniais, kultūriniais aspektais (Survey... 2012). Aiškiausiai architektūros kokybės vertinimo kriterijai įvardinti „Europos Komisijos architektūros politikos gide“ (Europos Komisijos... 2009) – rekomendacinio pobūdžio Europos Komisijos dokumente, skirtame vertinti konkursiniams darbams Europos Komisijos pastatams projektuoti. Kriterijai pateikiami toliau:

1. Urbanistinis integralumas. Mišrios funkcijos kūrimas.
2. Prieinamumas ir žmonių srautų mobilumo užtikrinimas.
3. Nekenksmingumas aplinkai, energetinis efektyvumas.
4. Statybos darbų ir kuriamos aplinkos kokybė (ergonomiškumas), ilgaamžiškumas. Statybai turi būti naudojamos tik tos medžiagos, kurios atitinka europinius standartus ir taisykles.
5. Inovatyvumas (naujų technologijų, medžiagų, architektūrinių, urbanistinių sprendimų taikymas).
6. Aiški, nesudėtinga pastato naudojimo struktūra.
7. Estetinis aspektas ir įvaizdis. Šį kriterijų sunkiausia įvertinti dėl subjektyvumo. Jis turi būti vertinamas kartu su pastato kontekstu, o ne kaip esminis. Svarbu, kad pastato išvaizda atitiktų jo funkciją ir vaidmenį urbanistinėje aplinkoje. Pastatas turi atspindėti tam tikras vertybes, kurti įvaizdį.

8. Funkcionalumas, lankstumas (vidinė pastato struktūra turi būti lengvai pertvarkoma, keičiantis reikmėms).

9. Kaina.

10. Vientisa architektūrinė idėja, bendra visam kompleksui.

Šiomis nuostatomis pasinaudota, rengiant Architektūros įstatymo (Lietuvos Respublikos architektūros... 2012) projektą.

Prancūzija

Prancūzija – bene vienintelė valstybė Europos Sąjungoje, priėmusi Architektūros įstatymą. Kitose valstybėse, pvz., Olandijoje, Švedijoje, reguliavimas numatomas kituose įstatymuose vyriausybės ar atskirų ministerijų.

Prancūzijoje 1977 m. priimta Architektūros įstatymo (Loi n° 77-2 du 3 janvier 1977... 2014) pirmame straipsnyje rašoma: „Architektūra yra kultūros išraiška. Architektūrinė kūryba, pastatų kokybė, jų derinimas prie aplinkos, pagarba natūraliam bei urbanizuotam kraštovaizdžiui ir paveldui yra viešojo intereso dalykas. Valdžios institucijos, atsakingos už statybos leidimų išdavimą, užtikrina viešojo intereso gynimą architektūros srityje.“

Įstatymu įteisinta regioninės architektūrinės, teritorinio planavimo ir aplinkos tarybų funkcija – teikti patarimus architektūros, teritorijų planavimo klausimais ir skatinti architektūros kokybę. Regioninės architektūrinės tarybos, besiremamos teisės aktais, nustato projektų architektūros kokybės vertinimo kriterijus. Pavyzdžiui, Île de France departamento regioninės architektūrinės tarybos reglamente (Observatoire... 2014) nurodoma, kad pateikti tarybai projektai vertinami, remiantis tokiais kriterijais:

1. Objekto programa, statybos pagrindimas.
2. Urbanistinis integralumas.
3. Estetinis aspektas.
4. Funkcionalumas, erdvinis sprendimas, naudojimo patogumas.
5. Inovatyvumas.
6. Objekto ir esamos aplinkos dermė.

Architektūros įstatyme (Loi n° 77-2 du 3 janvier 1977... 2014) nurodoma, kad sutartyje tarp architekto ir užsakovo turi būti įrašytas reikalavimas dėl architektūrinės kokybės.

Prancūzijos urbanistikos kodekse (Code de l'urbanisme 2014) nurodoma, kad, remiantis Architektūros įstatymu, statinių projektai turi būti parengti architektų, statinių išvaizda, spalva ir derėjimas aplinkoje turi atitikti parengtų projektų sprendinius.

Viešųjų pirkimų įstatyme (Loi n° 85-704 du 12 juillet 1985... 2014) nurodoma, kad projektai viešiesiems pastatams projektuoti atrenkami architektūrinio konkurso būdu. Taip pat Prancūzijoje galioja Aukštos kokybės aplinkos standartas, kuriame nurodomas harmoningo pastatų ir aplinkos ryšio bei vidaus erdvių atraktyvumo reikalavimas.

Švedija

Švedijos Vyriausybė yra patvirtinusi programą architektūros ir dizaino kokybei gerinti. Ši programa buvo pateikta Švedijos Parlamentui, jos pagrindu Parlamentas priėmė Planavimo ir statybos įstatymo (Plan- och bygglag... 2010), Kelių įstatymo (Väglag... 2014), Geležinkelio įstatymo (Förordning... 2012) pakeitimus. Planavimo ir statybos įstatyme (Plan- och bygglag... 2010) nurodoma, kad, be techninių reikalavimų, pastatai turi būti tinkami naudoti pagal paskirtį, būti tinkamos estetiškos išraiškos, suderinto spalvinio sprendimo, derėti prie aplinkos, taip pat pritaikyti neįgalių žmonių poreikiams.

Kelių įstatyme (Väglag... 2014) bei geležinkelių įstatyme (Förordning... 2012) nurodoma, kad, projektuojant naujus kelius, geležinkelius, būtina atsižvelgti į estetinius reikalavimus, estetinį poveikį kraštovaizdžiui.

Olandija

Pagrindinis įstatymas, reglamentuojantis architektūros kokybę Olandijoje, yra Būsto įstatymas (Woningwet... 2014). Be reikalavimų pastatų projektų atitikčiai planavimo dokumentams, techninių ir funkcinių reikalavimų pastatų išdėstymo sklype reikalavimų, užstatymo linijos, aukščio, tinkamos pastato išvaizdos, kontekstualumo reikalavimų, įstatyme apibrėžtos miesto vyriausiojo architekto (Rijksvastgoedbedrijf... 2014; Besluit Rijksgedebouwendienst... 1999) bei patariamojo organo – Gerovės komisijų (Welstandscommissie... 2014) – funkcijos. Gerovės komisijos daugumą sudaro architektūros ir urbanistikos specialistai. Komisijos, svarstydamos projektų architektūros kokybę, vadovaujasi savo vertinimo kriterijais (Woningwet... 2014), tai dažniausiai būna pastato kontekstualumas, urbanistinio mastelio pasirinkimas, derėjimas aplinkoje, erdvinio sprendimo pagrįstumas, apdailos medžiagų parinkimo, spalvinio sprendimo pagrįstumas. Gerovės komisijų sprendimai yra patariamojo pobūdžio.

Pagrindinis architektūros politikos iniciatyvų teikėjas yra Nyderlandų architektūros institutas.

Belgija

Flandrijos regione, panašiai kaip Olandijoje, įsteigta vyriausiojo Flandrijos architekto (Vlaams Bouwmeester... 2014) pareigybė. Jo kompetencijai priskiriamas didesnių negu 10 000 m² pastatų projektų vertinimas urbanistinio integralumo, derėjimo aplinkoje aspektu. Deja, naujoji Flandrijos Vyriausybė turi planų naikinti šią pareigybę. Dėl to Flandrijos kultūros ministras ir kiti intelektualai išreiškė didelį susirūpinimą architektūros kokybės Flandrijoje išlaikymo galimybėmis (De Morgen... 2014).

Didžioji Britanija

Didžiojoje Britanijoje Vyriausybės patariamoji institucija architektūros ir urbanistinės kokybės klausimais yra CABE – Architektūros ir urbanistinės aplinkos komisija. Ši Komisija yra Didžiosios Britanijos dizaino tarybos padalinys. Projektams vertinti CABE yra sudariusi klausimyną. Jame, vertinant projektą, keliami ir tokie klausimai (Creating Excellent Buildings... 2011):

1. Ar pastatas patogus naudoti, lengvai pasiekiamas?
2. Ar pastatas patvarus, ilgaamžiškas?
3. Ar naudojamos medžiagos tinkamos, ar išlaikomi energijos naudojimo reikalavimai?
4. Ar pastatas gerai atrodo, ar džiugina akį ir protą, pakelia nuotaiką?
5. Ar projektas atrodo perspektyvus?
6. Ar projektas turi vertę laiko perspektyvoje?
7. Ar projekto sąmata yra reali?
8. Ar projekte numatytos naujovės?
9. Ar sprendžiami tvarumo klausimai?
10. Ar projektas pagerins aplinkos kokybę?
11. Ar projektas turi visuomeninę reikšmę?
12. Ar pastatas dera kraštovaizdyje?

CABE taip pat konsultuoja ir privačius statytojus, norinčius gauti profesionalų pateiktą projektų įvertinimą.

Kita vertus, biudžeto taupymo politika duoda netikėtų rezultatų – Didžiosios Britanijos švietimo departamentas patvirtino mokyklų projektavimo taisykles (Baseline designs for schools...2014; Guidelines for Mainstream... 2014), kuriose nurodoma mokyklas projektuoti stačiakampio plano, atsisakant lenktų sienų, stoglangių, riboti langų tipų skaičių ir pan. Tai aiškinama biudžeto lėšų taupymu. Taigi, architektūriniais prizais apdovanotas *Evelyn Grace Academy* mokyklos pastatas, suprojektuotas Zaha Hadid, nebeatitinka šiose taisyklėse nurodytų reikalavimų mokyklų architektūrai (UK government bans curved... 2012).

Italija

Italijoje 2008 m. parengtas Architektūros kokybės pagrindų įstatymo projektas (*Disegno di legge...* 2008). Kol šis įstatymas neįsigaliojęs, Italijos regionai vadovaujasi savo regioniniais teisės aktais, kurie reguliuoja architektūros sritį. Kai kurie Italijos regionai turi architektūrinės tarybas (*Commissione regionale...* 2009), kurios, besiremdamos regioniniais teisės aktais, nustato architektūros kokybės vertinimo kriterijus, vienas esminių – urbanistinis integralumas ir derėjimas prie aplinkos. Kita vertus, nepriėmus įstatymo, reglamentuojančio architektūrinę kokybę, nemaža dalis architektų lieka be darbo, nes architektūrinės paslaugas gali atlikti ir ne architektai.

Vokietija

Vokietijos Statybos kodekse (Baugesetzbuch...1960, 2004) statiniams keliami tik techniniai reikalavimai, tačiau šalyje 2006 m. įstatymu įteisintas Federalinis statybos kultūros fondas (Bundesstiftung Baukultur... 2006), į kurio funkcijas įeina architektūros, miestų planavimo, gyvenamosios aplinkos kokybės propagavimas, naujų iniciatyvų šioje srityje išviešinimas, diskusijų šia tema tarp verslo sluoksnių, valstybinių institucijų, visuomenės organizavimas, kokybiškos architektūros principų bei kokybiškos architektūros pavyzdžių viešinimas šalies ir tarptautiniu mastu. Visgi žiniasklaidoje kartais pasirodo kritiniai straipsniai dėl neretai žemos architektūros kokybės pavyzdžių (netgi sostinėje Berlyne), konstatuojama, kad kol kas nėra efektyvių svertų visos žmonių gyvenamosios aplinkos architektūros kokybei užtikrinti – architektūros konkursai rengiami tik stambiems visuomeniniams objektams projektuoti.

Didžiųjų miestų savivaldybės (pavyzdžiui, Berlyno) yra įsteigusios „statybos kolegijas“ (Geschäftsordnung... 2012), kurias sudaro architektai praktikai, architektūros mokslininkai ne tik iš Vokietijos, bet ir iš Austrijos, Šveicarijos. Matyt, taip užtikrinamas nešališkumas, vertinant projektus. Šios institucijos sprendimai taip pat yra patariamojo pobūdžio. „Statybos kolegijos“ atranka ir svarsto projektus, kurie atitinka šiuos kriterijus:

1. Objektai, svarbūs bendruoju miesto požiūriu.
2. Aukštuminių pastatų bei statinių, kurie turi įtakos miesto panoramai ir gali ją pakeisti, projektai.
3. Viešųjų, kultūros pastatų bei pastatų, svarbių miesto urbanistinei struktūrai, projektai.
4. Pastatų, kurių plotas viršija 2000 kvadratinį metrų, projektai.
5. Pastatų ir statinių, kurie darys įtaką miesto istoriniam paveldui, projektai.
6. Pastatų ir statinių, kurie yra svarbūs miesto struktūrinei plėtrai, projektai.
7. Miestovaizdį formuojančių infrastruktūros objektų projektai.
8. Planavimo projektai.
9. Kiti projektai, susiję su tvarios architektūros klausimais.

Suomija

Suomijos Konstitucijoje nurodoma, kad valstybės institucijos turi užtikrinti kiekvienam gyventojui teisę į sveiką aplinką, taip pat Suomijos Žemės naudojimo ir statybos įstatyme (No 132.Land Use... 1999, 2003) nurodoma: naujai formuojama gyvenamoji aplinka turi būti socialiai funkcionali ir estetiškai harmoninga, saugi, maloni ir atitikti jos naudotojų poreikius. Taip pat nurodomi reikalavimai statomiems pastatams: pastatas turi derėti prie užstatytos aplinkos ir kraštovaizdžio, turi atitikti grožio, proporcijų reikalavimus.

Norvegija

Norvegijos Planavimo ir statybos įstatyme (Lov om planlegging... 2008, 2014) yra numatyti tokie reikalavimai statomiems statiniams: kiekvienas statinys turi būti statomas pagal kokybišką architektūrinį projektą. Kiekvienas statinys (taip pat inžinerinis statinys – kelias, automobilių stovėjimo aikštelė) turi būti suprojektuotas ir pastatytas taip, kad atitiktų savivaldybės keliamus reikalavimus vizualinei kokybei, funkcijai ir dermei su aplinka bei vietoje.

Kitos valstybės

Danija, Slovėnija, Portugalija, Ispanija nėra įteisinusios visapusiško architektūros kokybės vertinimo ir apsiriboja tik architektūrinės politikos deklaracijomis ar numato tai padaryti ateityje.

Išvados

1. Architektūros kokybės vertinimas Europos šalyse, kuriose architektūra pripažįstama viešojo (visuomenės) intereso dalyku, patikimas profesionalų taryboms, komisijoms bei valstybės architektūrinėms institucijoms (Vyriausiojo valstybės architekto, Vyriausiojo regiono architekto). Ir profesionalų tarybų, ir valstybinių architektūrinių institucijų nuomonė ar išvados dėl architektūros kokybės yra patariamojo pobūdžio. Savivaldybių įgaliojimai, sprendžiant architektūros kokybės klausimus, yra labai reikšmingi, tačiau tai įmanoma tik esant tam tikrai visuomenės brandai.
2. Architektūros vertinimo kriterijai yra daugmaž panašūs daugelyje Europos valstybių.
3. Estetinis kriterijus yra svarbus daugumoje Europos šalių, vertinant architektūros kokybę.
4. Dalyje Europos šalių nėra vertinama architektūros kokybė, tačiau tose šalyse parengti ar rengiami architektūros politikos dokumentai dažniausiai numato tai padaryti ateityje.
5. Architektūros kokybės kriterijų įteisinimas turi nemažą tiesioginę įtaką užtikrinant architektūros kokybę ir netiesioginę įtaką profesionalių architektų užimtumui.
6. Siekdama architektūros kokybės, Lietuva turi priimti Architektūros įstatymą, kuriame bus įteisinti architektūros kokybės vertinimo kriterijai bei priemonės architektūros kokybei užtikrinti.

Literatūra

- No 132.Land Use and Building Act* [interaktyvus]. 1999, 2003 [žiūrėta 2014 m. rugpjūčio 18 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.finlex.fi/fi/laki/kaannokset/1999/en19990132.pdf>>.
- Baseline designs for schools: Guidance* [interaktyvus]. 2014 [žiūrėta 2014 m. rugsėjo 20 d.]. Prieiga per internetą: <<https://www.gov.uk/government/publications/baseline-designs-for-schools-guidance/baseline-designs-for-schools-guidance>>.
- Baugesetzbuch (BauGB)* [interaktyvus]. 1960, 2004 [žiūrėta 2014 m. rugpjūčio 7 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.gesetze-im-internet.de/bundesrecht/bbaug/gesamt.pdf>>.
- Besluit Rijksgedebouwendienst* [interaktyvus]. 1999 [žiūrėta 2014 m. rugpjūčio 5 d.]. Prieiga per internetą: <http://wetten.overheid.nl/BWBR0009888/geldigheidsdatum_29-07-2014>.
- Bundesstiftung Baukultur* [interaktyvus]. 2014 [žiūrėta 2014 m. rugpjūčio 18 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.bundesstiftung-baukultur.de/?id=20>>.
- Code de l'urbanisme* [interaktyvus]. 2014 [žiūrėta 2014 m. rugpjūčio 14 d.]. Prieiga per internetą: <<http://codes.droit.org/cod/urbanisme.pdf>>.
- Commissione regionale per il paesaggio e la qualità architettonica* [interaktyvus]. 2009 [žiūrėta 2014 m. rugsėjo 3 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.sardegna.territorio.it/j/v/1123?s=6&v=9&c=7730&na=1&n=10>>.
- Creating Excellent Buildings. A Guide for Clients* [interaktyvus]. 2011 [žiūrėta 2014 m. rugpjūčio 11 d.]. Prieiga per internetą: <<http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/20110118095356/http://www.cabe.org.uk/files/client-guides/buildings-client-guide.pdf>>.
- De Morgen. Open Vld betreurt afschaffing Vlaamse Bouwmeester* [interaktyvus]. 2014-08-05 [žiūrėta 2014 m. rugpjūčio 5 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.demorgen.be/dm/nl/5036/Wetstraat/article/detail/1980616/2014/08/05/Open-Vld-betreurt-afschaffing-Vlaamse-Bouwmeester.dhtml>>.
- Disegno di legge. Legge quadro sulla qualità architettonica* [interaktyvus]. 2008 [žiūrėta 2014 m. rugpjūčio 18 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.senato.it/service/PDF/PDFServer/DF/208509.pdf>>.
- Europos Komisijos architektūros politikos gidas* [interaktyvus]. 2009 [žiūrėta 2014 m. rugpjūčio 18 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.architektusajunga.lt/naujienos/europos-komisijos-gidas-kokybiskai-architekturai>>.
- Förordning (2012:708) om byggande av järnväg* [interaktyvus]. 2012 [žiūrėta 2014 m. rugsėjo 3 d.]. Prieiga per internetą: <<https://lagen.nu/2012:708>>.
- Gemeente 's Gravenhage. Bouwverordening* [interaktyvus]. 2014 [žiūrėta 2014 m. rugpjūčio 18 d.]. Prieiga per internetą: <http://decentrale.regelgeving.overheid.nl/cvdr/xhtmloutput/Historie/'s-Gravenhage/11166/11166_4.html>.
- Geschäftsordnung des Baukollegiums Berlin* [interaktyvus]. 2012 [žiūrėta 2014 m. rugpjūčio 18 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.stadtentwicklung.berlin.de/staedtebau/baukultur/baukollegium/download/baukollegium_berlin_satzung.pdf>.
- Guidelines for Mainstream Schools* [interaktyvus]. 2014 [žiūrėta 2014 m. rugsėjo 20 d.]. Prieiga per internetą: <https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/324056/BB103_Area_Guidelines_for_Mainstream_Schools_CORRECTED_25_06_14.pdf>.
- Lietuvos Respublikos architektūros įstatymas. Projektas* [interaktyvus]. 2012 [žiūrėta 2014 m. rugpjūčio 3 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.lrs.lt/pls/proj/dokpaieska.showdoc_l?p_id=122698>.
- Lietuvos Respublikos statybos įstatymas* [interaktyvus]. 1996, 2013 [žiūrėta 2014 m. rugsėjo 21 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=454053>.

- Loi n° 77-2 du 3 janvier 1977 sur l'architecture. Version consolidée au 24 mars 2012* [interaktyvus]. 1977 [žiūrėta 2014 m. rugpjūčio 18 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT00000522423>>.
- Loi n° 85-704 du 12 juillet 1985 relative à la maîtrise d'ouvrage publique et à ses rapports avec la maîtrise d'oeuvre privée* [interaktyvus]. 2010 [žiūrėta 2014 m. rugsėjo 20 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do;jsessionid=400159F60D8D5280C4312E20BE276A92.tpdjo17v_3?cidTexte=JORFTEXT00000693683&dateTexte=20140730>.
- Lov om planlegging og byggesaksbehandling (plan- og bygningsloven)* [interaktyvus]. 2008, 2014 [žiūrėta 2014 m. rugpjūčio 18 d.]. Prieiga per internetą: <http://lovdata.no/dokument/NL/lov/2008-06-27-71/KAPITTEL_4-10#KAPITTEL_4-10>.
- Observatoire de la qualité architecturale du logement en Île-de-France* [interaktyvus]. 2014 [žiūrėta per internetą 2014 m. rugpjūčio 11 d.]. Prieiga per internetą: <<http://resau.caue-idf.fr/modules/edito/content.php?id=35&pid=0>>.
- Plan- och bygglag (2010:900)* [interaktyvus]. 2010 [žiūrėta 2014 m. rugpjūčio 18 d.]. Prieiga per internetą: <<https://lagen.nu/2010:900>>.
- Rijksvastgoedbedrijf. Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties. Rijksbouwmeester* [interaktyvus]. 2014 [žiūrėta 2014 m. rugpjūčio 10 d.]. Prieiga per internetą: <<https://www.rijksvastgoedbedrijf.nl/over-ons/rijksbouwmeester>>.
- Survey on Architectural Policies in Europe* [interaktyvus]. 2012 [žiūrėta 2014 m. rugpjūčio 18 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.efap-fepa.org/docs/EFAP_Survey_Book_2012.pdf>.
- UK government bans curved school buildings* [interaktyvus]. 2012 [žiūrėta 2014 m. rugsėjo 19 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.dezeen.com/2012/10/03/uk-government-bans-curved-school-buildings/>>.
- Väglag (1971:948)* [interaktyvus]. 2014 [žiūrėta 2014 m. rugsėjo 3 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.riksdagen.se/sv/Dokument-Lagar/Lagar/Svenskforfattningssamling/Vaglag-1971948_sfs-1971-948/>.
- Vlaams Bouwmeester. Instrumenten en allianties* [interaktyvus]. 2014 [žiūrėta 2014 m. rugpjūčio 11 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.vlaamsbouwmeester.be/>>.
- Welstandscmissie* [interaktyvus]. 2014 [žiūrėta 2014 m. rugpjūčio 10 d.]. Prieiga per internetą: <<http://nl.wikipedia.org/wiki/Welstandscmissie>>.
- Woningwet* [interaktyvus]. 2014 [žiūrėta 2014 m. rugpjūčio 18 d.]. Prieiga per internetą: <http://wetten.overheid.nl/BWBR0005181/geldigheidsdatum_10-11-2014>.

Apie autorių. Vaidotas Kuliešius gimė 1960 m. Vilniuje. 1983 m. baigė VISI (dabar VGTU) Architektūros fakultetą. Šiuo metu dirba UAB „Kauno komprojektas“ statinio architektu, projektų vadovu. LAS narys, LAR Ekspertų tarybos narys. Pagal V. Kuliešiaus projektus pastatytas daugiabutis gyv. namas Vasario 16-osios g. Kaune, VMI prie LR finansų ministerijos, Deklaracijų tvarkymo skyriaus pastatas Druskininkuose, UAB „ABP German Invest“ nuomojamų biurų pastatas A. Mickevičiaus g. Kaune (su bendraautoriais), statoma Šv. Kryžiaus bažnyčia Pagėgiuose (su bendraautoriais), Šeimos klinika „Corpus sanum“ Garliavoje, Kauno rajone ir kt. Parengė keletą gyvenamųjų namų projektų, teritorijų detaliųjų planų. Keleto architektūrinių konkursų, apžiūrų nugalėtojas bei prizinininkas (su bendraautoriais). 1993 m. kartu su kitais architektais atstovavo Lietuvai II-osios Šiaurės ir Baltijos šalių architektūros trienalėje „Architektūra ir individualumas“ Taline, Estijoje. Interesų sritis – architekturo profesijos padėtis Lietuvoje.

ARCHITEKTŪROS KOKYBĖS NARATYVAS

Edmundas Benetis

Šilutės rajono savivaldybės administracijos Architektūros ir urbanistikos skyrius
Dariaus ir Girėno g. 1, LT-99133 Šilutė, Lietuva
El. paštas *edmundas.benetis@silute.lt*

Vilniuje 2014 m. spalio mėnesį Lietuvos architektų rūmų pastangomis suorganizuota ir sklandžiai įvykusi tarpdalykinė mokslinė konferencija „Architektūros kokybės kriterijai ir jų teisinė reikšmė“ parodė nagrinėjamos problemos aktualumą bei akivaizdų architektūrinės bendruomenės polemikos poreikį. Konferencijoje tik lietuviškųjų VGTU, KTU, VDA, KU, VU, MRU (taip jie buvo įvardyti išplatintoje po konferencijos rezoliucijoje) ir kitų institucijų atstovų pastangomis per dvi darbo dienas nuskambėjo net 24 pranešimai architektūros kokybės tema. Na, gal ir ne visai nuskambėjo (tik turėjo nuskambėti), nes tarp tų pranešimų būta pranešimų ir apie jūras, marias, fontanus, daiktų sambūvio miesto erdvėse galimybes, įvairiausių paveldo, dizaino ir šiaip kūrybinės minties polėkio naratyvus, tačiau, matyt, čia jau nieko nepadarysi. Kokie esame, taip ir matome tą architektūros kokybę.

Nei konferencija, nei jos rezoliucija kažkodėl nepalietė žemiškųjų Lietuvos architektūros (kurios didžiąją dalį formuoja visai ne Valdovų rūmai su dešiniu Neries krantu) kokybės problemų, todėl, net ir pasibaigus konferencijai ir parengus renginio rezoliuciją, neišsakytų minčių, kaip ir spręstinių problemų, kiekis nesumažėjo, gal net atvirksčiai – jų padaugėjo.

Pradžioje buvo žodis

Architektūros kokybė neatsiranda tik su paskutiniu architekto pieštuko brūkštelėjimu, paskutinės plytos padėjimu ar su paskutiniu dažytojo teptuko potėpiu. Žinoma, be viso šito tos kokybės tikrai nebus, bet kelias į architektūros kokybę prasideda tikrai ne nuo tų potėpių, o iš labai toli – nuo Lietuvoje galiojančios įstatyminės bazės, Teritorijų planavimo, Saugomų teritorijų, Nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos, Žemės, Statybos ir dar daugelio kitų įstatymų, kodeksų bei kitų projektavimo, planavimo ir statybos procesų reglamentuojančių poįstatyminių aktų. Nuo kiekvieno iš jų detalumo, nuoseklumo ir kokybės bei visų jų visumos ir tarpusavio suderinamumo, pagaliau nuo jų buvimo ar nebuvimo.

Žinoma, architektūra – tai menas. Na, gerokai specifinis, gerokai sudėtingesnis, ne toks kaip tapyba, skulptūra, chorinis dainavimas ar eilėraščių rašymas, kiti „grynieji“ menai, bet vis dėlto menas. Žinoma, jokie (net ir patys geriausi!) įstatymai su visais poįstatyminiais aktais patys savaime nesukurs

nei meno, nei architektūros ir neužtikrins jų kokybės, bet prielaidas ir sąlygas (vadinamuosius „rėmus“) architektūrai kurti ir architektūros kokybei atsirasti tokia įstatyminė bazė tikrai sudarys ir sudaro. Čia ne vien tik mūsų vietinių proarchitektūrinių valdininkų ar biurokratų piktos užmačios pažaboti meną ir jo kūrėjus. Tad architektūros kokybės sąlygų atsiradimo įstatyminės bazės formavimui ir tobulinimo darbus reikėtų ir toliau tęsti bei pabandyti įvardyti, kas slepiasi po architektūros kokybės ir architektūros kokybės kriterijų sąvokomis.

Svarbu susitarti. Reikia visiems susitarti dėl statinių pagrindinių architektūros kūrimo „žaidimo taisyklių“, atsiprašau, projektavimo ir planavimo principų, procedūrų ir tvarkos, architektūros kokybės bei jos vertinimo kriterijų. Tai svarbu visiems „žaidimo“ dalyviams, visų statybos techninės veiklos pagrindinių sričių atstovams. Pradedant nuo architektūros konkursų ir viešųjų pirkimo konkursų organizavimo, nuo statytojo (užsakovo), projekto rengėjo (architekto) ir baigiant eiliniu architektūros vartotoju, kuriam visa šita, ką tik išvardyta architektūrinė virtuvė yra visiškai neįdomi, išskyrus patį architektūrinės kūrybos produktą, t. y. architektūros suformuotą aplinką, kurioje tas architektūros vartotojas (kartu ir mes visi) gyvena, dirba ar šiaip ją mato pro savo buto, kontoros ar mašinos langą.

Teritorijų planavimą su statinių statyba reglamentuojančių įstatymų bei poįstatyminių dokumentų stoka neįveikiama (čia nekalbama apie jų kokybę), bet išgirdus klausimą, kas yra architektūros kokybė arba kokie yra architektūros kokybės vertinimo kriterijai, belieka tik pagūžčioti pečiaias ir sugrįžti prie tradicinio architektūros bei jos kokybės vertinimo „gražu–negrąžu“, „patinka–nepatinka“ balsuojant rankomis. Todėl turėtų atsirasti bent minimalūs, nors ir pakankamai abstraktūs rėmai (kriterijai) architektūros kokybei vertinti bei sąvokos ir tų sąvokų turinys. Be visų šitų paminėtų dalykų negali būti jokios kalbos apie architektūros kokybę ar architektūros kokybės vertinimą. Neturėdami sąvokų ir kalbos, paprasčiausiai nesusišnekėsime.

Be urbanistikos

Bet kokia statinio architektūra ir jos kokybė prasideda nuo galiojančių teritorijų planavimo dokumentų. Nuo jų buvimo ar nebuvimo. Nuo jų lygmens, rūšies, mastelio, nuoseklumo ir detalumo. Juo detalesni (kokybiškesni) teritorijų planavimo dokumentai, tuo geresnės prielaidos geresnei statinių architektūros kokybei rasti. Nes, kaip moko galiojančio Statybos įstatymo 20 straipsnio 3 dalis, „statinio projektas rengiamas vadovaujantis teritorijų planavimo dokumentais <...>“.

Taip ir darome, bet čia reikia paminėti, kad nuo 2014 m. sausio 1 d. galiojančiame gerokai patobulintame (kaip sako Aplinkos ministerijos viceministrė D. Matonienė) ir toliau nuolat tobulinamame Teritorijų planavimo įstatyme nėra sąvokos urbanistika!..

Teritorijų planavimo sąvoka Teritorijų planavimo įstatyme yra, o *urbanistikos* (paprastai šnekant – miestų planavimo) – ne. Visokių kitokių žodžių ir sąvokų su žodžiu „urbanistika“ ir iš žodžio „urbanistika“ padarytų sąvokų Teritorijų planavimo įstatyme yra į valias (*urbanizuotos teritorijos, urbanizuojamos teritorijos, urbanistinė kategorija, valstybinė urbanistinė struktūra* ir t. t.), o ką ta *urbanistika* reiškia – Dievai žino... Aplinkos ministerijoje turime net Teritorijų planavimo, urbanistikos ir architektūros departamentą, o jame – Urbanistikos ir architektūros skyrių, o ką tas tarptautinis žodis galėtų reikšti Teritorijų planavimo įstatymo (ne tarptautinių žodžių žodyno!) kontekste – nežinia. *Urbanistikos* sąvokos nėra, o atitinkamas departamentas su skyriumi yra. Įdomu, kuo jie užsiima?..

Dėl vienos ar kitos sąvokos nebuvimo (pvz., Teritorijų planavimo įstatyme) – tiek to, kaip nors išsiversime. Blogiausia yra tai, kad hierarchine prasme labai nuosekliame teritorijų planavimo procese (nuo Respublikos teritorijos bendrojo plano iki vietovės lygmens detaliojo plano) oficialiai pradingo ne tik sąvoka *urbanistika*, bet išstisios miestų (urbanizuotų ir urbanizuojamų teritorijų) planavimo grandys.

Tos urbanistikos (miestų planavimo) ir šiaip iki naujojo (patobulinto) Teritorijų planavimo įstatymo įsigaliojimo buvo ne per daugiausia. Neturėjome įstatymu pagrįsto miesto rajoninio, mikrorajoninio, kvartalinio planavimo. Daugybė pastarųjų metų respublikinių urbanistinių forumų buvo skirta šiai problemai nagrinėti, lyginant vokiškąją planavimo sistemą, kuri turi visas urbanistines miestų planavimo grandis, su mūsų, kurioje nebuvo tūrinio-erdvinio miesto erdvių ir teritorijų planavimo.

Anksčiau nebuvo, bet ir su patobulintu Teritorijų planavimo įstatymu neatsirado miestų planavimo grandies – *urbanistikos*. Patobulintas Teritorijų planavimo įstatymas dabar sudaro galimybę iš viso apsieiti ne tik be *urbanistikos*, bet ir be detaliojo teritorijų planavimo miestuose (būtent urbanizuotose ir urbanizuojamose teritorijose!). Jei miestų savivaldybių bendruosiuose planuose yra nustatyti leistinieji galimi užstatymo tipai, užstatymo tankio, užstatymo intensyvumo, užstatymo aukščio privalomieji reikalavimai, daugiau jokio teritorijų planavimo, miesto urbanistinės situacijos nagrinėjimo ir detalizavimo nebereikia.

Bendrieji planai, kurie net nenagrinėja nei sklypų, nei pastatų (dėl bendrųjų planų mastelio nei pastatų, nei sklypų tuose planuose paprasčiausiai nesimato), išsyk leidžia pereiti (teisingiau – peršokti) nuo teritorijų planavimo prie konkretaus statinio architektūros darymo... Nebereikia net ir šiaip jau labai abstrakčios statinių statybos zonos, statybos ribų ir linijų, kitų privalomų teritorijos tvarkymo ir naudojimo režimo reikalavimų, kurie yra privalomi bet kokiame detalajame plane. Vieno ar dviejų butų gyvenamojo namo statybai privačiame sklype šuolis nuo bendrojo plano mastelio prie

techninio projekto sprendinių dar suprantamas, toks šuoliavimas miestuose, miesteliuose, kitose urbanizuotose ir urbanizuojamose teritorijose bei jų dalyse veda priešinga nuo architektūros kokybės kryptimi.

Didžiosios klaidos architektūroje prasideda ne kur kitur, o teritorijų planavimo procese. Tad ar galima kokybiška miestų plėtra ir jų statinių architektūra, neturint teritorijų planavimo grandinėje įstatymu įteisintos ištisos urbanistikos grandies? Galbūt ta nuolat oficialiai deklaruojama darni, tvari ir dar kitaip „subalansuota“ miestų plėtra mums iš viso nereikalinga?

Kolegialūs protai ir Neries krantai

Tiek konferencijoje, tiek jos rezoliucijoje buvo paliesta labai nevienareikšmiškai traktuojamo architektūros kokybės vertinimo organo – kolegialios architektūros ir urbanistikos ekspertų institucijos tema. Aišku, kad, kalbant apie architektūros vertinimą ir architektūros kokybės užtikrinimą, ši kolegiali vertintojų institucija ryškiai kontrastuoja su kitu konferencijoje nuskambėjusiu siūlymu sudaryti galimybes paties projektuotojo „vidinei ekspertizei“ (V. Petrušonis).

Pasikliauti vien architekto „vidinės ekspertizės“ balsu, žinant klasikinę dvinarę architektūros kūrimo schemą (užsakovas – architektas) bei tai, kaip ta schema veikia ir ką paveikia, būtų pernelyg naivu. Kol užsakovo pinigai vedžioja architekto ranką, architekto „vidinės ekspertizės“ balsas, deja, dažniausiai tyli. Aišku, kad yra daug puikių, visiškai priešingų pavyzdžių, bet klasikinė schema ir jos veikimas yra būtent toks.

O kaip dėl kitos alternatyvos, kito architektūros kokybės vertinimo organo – kolegialios architektūros ir urbanistikos ekspertų institucijos? Architektūros ir urbanistikos ekspertų tarybos ir dabar yra Vilniuje, Kaune, Klaipėdoje ir kt., jos veikia, bet... Be abejonės, gerai, kad šie organai apskritai yra, viešai veikia ir kad jų veikloje, priimant sprendimus, dalyvauja visas būrys architektų. Bet, kalbant apie tokių tarybų sudėtį, jų formavimo principus, darbo tvarką, santykį su valdžia (su savivaldybe, jos administracija, vyriausiuoju architektu ir t. t.), klausimų ir abejonių dėl priimamų sprendimų objektyvumo atsiranda gerokai daugiau.

Pavyzdžiui, tradicinė situacija, kai tos pačios ekspertų tarybos narys pristato savo darbą kitiems ekspertų tarybos kolegoms. Juk visi tarybos nariai – tai tokie patys dirbantys ir projektuojantys ekspertai. Todėl situacija, kai į tarybą su parengtu projektu ateina ką tik įvykusio architektūrinio konkurso nugalėtojas, o jį ekspertų taryboje svarsto vienas ar net keletas tame konkurse pralaimėję kolegos – buvę jo konkurentai, nėra jau tokia paradoksali. Ar bus tada objektyviai įvertinta pristatomo projekto architektūra?..

Bet yra ir kita projektų ekspertų taryboje vertinimo alternatyva. Visi ekspertai, kaip jau žinome, yra dirbantys, projektuojantys ir kartu ekspertuojantys tokių pačių ekspertų (kolegų) ir savo pačių darbus. Ekspertas kolega ekspertuoja kitą kolegą ekspertą. Čia iškyla pagunda vengti konfrontacijos ir galimo konflikto. Kitaip tariant, ekspertui neverta ekspertų taryboje „sudirbinėti“ (nors ir pagrįstai) kito savo kolegos, tokio pat eksperto kaip ir jis pats, projekto, nes šiandien aš pritarisiu kolegai, o rytoj galbūt man pačiam reikės jo pritarimo... Na, o kaip dėl galbūt prastokos pritaro projekto architektūros kokybės? Nuo to tik blogiau projekto autoriui ir geriau man, nes aš tokių klaidų nedarau ir ateityje tikrai nepadarysiu. Kam vienam ekspertui mokytį kitą tokį pat ekspertą? Kad geriau už jį projektuotų ir ateityje galbūt „nuneštų“ iš po nosies gerą užsakymą? Galbūt tam, kad po kritinių kolegos eksperto pastabų taptų kritikuojančiojo priešų visam likusiam gyvenimui? Kad kitame ekspertų tarybos posėdyje, susikeitus vietomis, taip pat neatsiloštų, galbūt dar labiau „sudirbdamas“ kolegos projektą?

Sprendimų priėmimas architektūros ir urbanistikos ekspertų tarybose balsuojant leidžia paslėpti asmeninę kiekvieno eksperto nuomonę bei atsakomybę ekspertų „daugumos“ jūroje ir leidžia atitinkamai paveikti ir formuoti pageidaujama rezultatą (t. y. „daugumą“). Blogai yra ir tai, kad ekspertai už savo ekspertinę veiklą ekspertų taryboje niekam už nieką neatsako. Vienoks ar kitoks jų sprendimas – tai tik eksperto asmeninė nuomonė. Visos ekspertų tarybos sprendimas taip pat yra tik rekomendacinio pobūdžio, tai asmenines ekspertų nuomones apibendrinantis dokumentas, į kurį galima reaguoti arba ne.

Kaip bebūtų keista, dar didesnė kolegialių architektūros ir urbanistikos ekspertų institucijų bėda yra kvalifikacijos ir profesionalumo stoka. Pasižiūrėkite, pavyzdžiui, į abu Neries krantus Vilniuje ir jų užstatymą aukštybiniais pastatais. Žinoma, yra gerų, netgi labai gerų pavyzdžių, bet yra ir tokių, kuriuos vadiname „klaidomis“, nors visi šie Vilniaus pastatai (geri, labai geri ir „klaidos“) „praėjo“ pro visas kolektyvinio vertinimo institucijas: kultūros paveldo, architektūros ir urbanistikos ekspertų tarybas. Savavališkų statybų čia nėra, surinkti visi parašai, o koks rezultatas? Liūdnam pagarsėjusį „stiklainį“ Laisvės alėjoje, Kaune, irgi „palaimino“ visos kolegialios vertintojų institucijos.

Kad nekalbėtume tik būtuojų laiku, galime prisiminti Vilniaus architektūros ir urbanistikos ekspertų tarybą, kuri ką tik pritarė UAB „Arches“ parengtai naujų poilsio namų statybos kvartalo koncepcijai „pačioje vertingiausioje, labiausiai saugomoje Palangos centrinėje zonoje prie Birutės parko, tarp Vytauto ir J. Simpsono gatvių <...>“. Planuojama šią teritoriją (nekilnojamojo kultūros vertybių teritorija U-2!) su griežtais ir pačiais griežčiausiais paminklosauginiais režimais (konservavimo-restauravimo tvarkymo bei restauravimo ir restauravimo atkūrimo režimai, kur esamų statinių aukštis,

užstatymo tankis ir intensyvumas negali būti didinami!) užstatyti... naujais 2–3 aukštų gyvenamaisiais namais! Tai, kad projektuotojams galiojantys teritorijų planavimo dokumentai bei jų sprendiniai yra neįdomūs ir nesuprantami, dar galima suprasti, bet nesuvokiama, kad tai būdinga visai architektūros ir urbanistikos ekspertų tarybai...

Tai ne tik sostinės architektūros ir urbanistikos ekspertų tarybos problema. Daug tiesos ir karčių žodžių (arba atvirksčiai) apie dabartinę kito didmiesčio – Kauno architektūros ir urbanistikos ekspertų tarybos veiklą galima rasti A. Karaliaus straipsnyje „Architarybinis placebas: miesto tarybos misija ir dimisija“.

Taigi, nesutvarkius ir dar labiau nesureglamentavus „kolegialaus proto“ – architektūros ir urbanistikos ekspertų tarybos sudarymo, jos darbo, sprendimų priėmimo tvarkos ir, svarbiausia, atsakomybės už kolegialiai priimtus sprendimus, jokių pokyčių architektūros kokybės srityje nei dabar, nei ateityje neverta tikėtis.

Architektūros įstatymas

Labai nevienareikšmiškai konferencijoje buvo prisimintas bene nuo 2007 m. vis dar rengiamas Architektūros įstatymo projektas. Vieni konferencijoje pranešimus skaitę specialistai netiesiogiai (V. Petrušonis), kiti tiesiogiai ir atvirai (J. Markevičienė) suabejojo dėl realaus Architektūros įstatymo poreikio. Todėl po konferencijos gimęs kategoriškas konferencijos rezoliucijos tekstas, kuriame teigiama, jog būtina „atnaujinti Architektūros įstatymo projekto rengimą ir artimiausiu metu inicijuoti jo priėmimą Seime <...>“, kiek suglumino gausius konferencijos dalyvius, kurie nei svarstė, nei balsavo už tokią rezoliucijos formuluotę...

Iš konferencijoje skaityto V. Kuliešiaus pranešimo galima buvo išgirsti, kad Europoje vos ne vienintelė Prancūzija turi tokį įstatymą. Dar Italija turi Architektūros kokybės pagrindų įstatymą. Ir viskas. Tad klausimas, ar tik turint šį iki šiol neparengtą Architektūros įstatymą Lietuvoje bus galima išsiaiškinti, kas yra architektūros kokybė ir kokie yra kokybės kriterijai, nėra jau toks retorinis.

Architekto statusas

Nežinia, dėl kokių priežasčių, Lietuvos architektų rūmų organizuotoje konferencijoje (partneris – Lietuvos architektų sąjunga) nebuvo paliesta pagrindinė visų statinių architektūros kokybės garanto – vienintelio ir pagrindinio architektūros kūrėjo – architekto profesijos tema, ypač kalbant apie dabartinį architekto statusą. Architektūros kūrėjo profesionalumo problemą vienaip ar kitaip konferencijoje palietė daugelis pranešėjų (D. Bakšienė,

N. Vaičiūnaitė, M. Šiupšinskas, G. Stauskis, V. Petrušonis), bet galutiniame konferencijos dokumente – rezoliucijoje šiai temai pritrūko dėmesio.

Kol Lietuvoje statinius, nepriklausomai nuo jų kategorijos, projektuoja (arba gali projektuoti) architektūros mokslo nesimokę šios srities beraščiai ir kol architekto vardas, jo vaidmuo bei statusas įstatymuose ir poįstatyminiuose aktuose sąmoningai bus painiojamas su projektų vadovų, projektų dalių vadovų vardais, tol visos kalbos apie Lietuvos architektūros kokybę ir t. t. bus beprasmės.

Kokybė – tai profesionalumas. Ilgai mokomės architektūros, dar ilgiau semiamės architektūrinio projektavimo praktikos. Kitose gyvenimo ir darbinės veiklos srityse yra aiškiau: juk niekam nešaus į galvą eiti operuoti širdies pas pažįstamą medicinos studentą, kaimyną felčerį ar draugą vaistininką, o kai prireikia architektūros produkto... Kas tik tos architektūros negamina?.. Bet ir čia nėra jokios alternatyvos. Kokybišką architektūros produktą gali padaryti tik tos srities profesionalas – architektas. Tai yra vienintelė ir tikroji kokybiškos architektūros atsiradimo prielaida bei garantas.

Todėl, kol nepasieksime, kad visus statinius projektuotų tik specialistai architektai, o teritorijų planavimo dokumentų neberengtų įvairios kontoros su santechninių sąvokų pavadinimais, nesulauksime architektūros (ir teritorijų planavimo dokumentų sprendinių) kokybės pagerėjimo proveržio. Kova dėl architekto statuso buvo, yra ir ateityje tebelieka pagrindiniu Lietuvos architektų sąjungos ir Lietuvos architektų rūmų rūpesčiu, uždaviniu bei jų vadovų nuolatiniu galvos skausmu.

Paskutinis naratyvas

Atsiliepdamas į viešą konferencijos organizatorių kvietimą pasisakyti ir pradėdamas rašyti šį tekstą, naiviai tikėjausi aprėpti visas konferencijoje neišsakytas mintis apie architektūros kokybę ir apie viską čia parašyti. Deja, nepavyko. Ir negalėjo pavykti, nes nei konferencijoje, nei jos rezoliucijoje nepalietėme daugybės šiuo metu architektūros kokybei įtaką darančių dalykų.

Neatsirado poreikio pakalbėti konferencijoje apie specialiuosius architektūros reikalavimus, iš viso nekalbama apie projektuojamojo statinio architektūrą ir jos reikalavimus. Juk statinių statybos linijos nustatymą gatvių (kelių) raudonųjų linijų atžvilgiu ar statinių išdėstymą žemės sklype gretimų sklypų atžvilgiu tik su išlyga būtų galima įvardyti specialiaisiais architektūros reikalavimais.

Nekalbėta ir apie tai, kaip ir kodėl viešojo (visuomenės) intereso dalyku konferencijoje buvo įvardyta architektūra (V. Kuliešiaus pranešimas), o po konferencijos jos rezoliucijos pirmuoju punktu viešojo (visuomenės) intereso dalyku paraginta pripažinti... architektūros kokybę.

Akivaizdu, kad vienas, nors ir didelis renginys su rezoliucija labai neišjudins architektūros kokybės vėžimo. Tebūnie tai gera pradžia tolesnei Lietuvos architektų sąjungos ir Lietuvos architektų rūmų bendrai veiklai.

Apie autorių. Edmundas Benetis – Šilutės rajono savivaldybės administracijos Architektūros ir urbanistikos skyriaus vedėjo pavaduotojas, vyr. architektas. 1976 m. VISI (dabar VGTU) baigė architektūros studijas ir iki 1992 m. dirbo Miestų statybos projektavimo instituto Klaipėdos filialo architektu, 1992–1993 m. generaliniu direktoriumi. 1993–2001 m. Palangos miesto vyriausiasis architektas; 2001–2004 m. E. Benetio projektavimo įmonės vadovas; 2004–2009 m. Klaipėdos apskrities teritorijų planavimo ir statybos valstybinės priežiūros vyriausiasis specialistas. E. Benetis nuo 2010 m. iki šiol dirba Šilutės rajono savivaldybės administracijos Architektūros ir urbanistikos skyriaus vedėjo pavaduotoju, vyriausioju architektu. Nuo 1980 m. – Lietuvos architektų sąjungos narys. Nuo 1989 iki 2011 m. – LAS Klaipėdos skyriaus Valdybos pirmininkas, narys, Architektūros ir urbanistikos ekspertų tarybos narys. 1980–1992 m. respublikinių architektūrinių konkursų trečiosios vietos (konkursų: „Poilsio namų „Jūratė“ klubo Nidoje rekonstrukcija“, „Monolitiniai gyvenamieji namai mažiems miestams“) laimėtojas.

UNIVERSALUSIS DIZAINAS – ARCHITEKTŪROS KOKYBĖS KRITERIJUS

Marius Pranas Šaliamoras, Aušra Siaurusaitytė

Architektūros katedra, Vilniaus dailės akademija
Maironio g. 6, LT-01124 Vilnius
El. paštas *ausra.siaurusaityte@gmail.com*

Jolanta Šliužienė

Neįgalųjų reikalų departamentas prie SAM

Santrauka. Straipsnis parengtas remiantis pranešimo, pristatyto konferencijoje, „Architektūros kokybės kriterijai ir jų teisinė reikšmė“, pagrindu, bendradarbiaujant su Neįgalųjų reikalų departamentu prie SAM. Tekste pateikiama medžiaga yra paremta ES ir LR dokumentais.

Straipsnio tikslas – supažindinti su universaliojo dizaino projektavimo koncepcija ir atskleisti įvairių profesinių ir socialinių grupių bendradarbiavimo, projektuotojų dėmesio, skirtino žmogui ir jo poreikiams, socialinę ir ekonominę naudą.

Reikšminiai žodžiai: universalusis dizainas, socialinės grupės, lygios galimybės, planavimas, aplinka.

Kas yra universalusis dizainas

Pagrindinis universaliojo dizaino tikslas – užtikrinti lygias galimybes ir dalyvavimą visose gyvenimo sferose žmonėms, turintiems funkcinį sutrikimą, pašalinti esamas funkcijas ribojančius kliuvinius ir užkirsti kelią atsirasti naujiems. Universaliojo dizaino sąvoka nusako naują mąstymą, nes ji griežčiau išreiškia lygių galimybių reikalavimą nei visa ko prieinamumo žmonėms, turintiems funkcinį sutrikimą, sąvoka. Prieinamumas neįgaliesiems gali būti užtikrintas specialiais sprendiniais, o universalusis dizainas reikalauja, kad pagrindinis sprendinys patenkintų visus vartotojų poreikius.

Dizainas čia suprantamas kaip visų darbo procesų, įeinančių į aplinkos kūrimą, visuma. Jis apima visuomenės plėtros planavimą, disponavimą žeme, architektūrą, konstravimą, gaminių kūrimą ir kt. (Norvegijos aplinkos ministerija... 2007).

Universaliojo dizaino (projektavimo visiems) esmė yra aplinkos, produktų ir paslaugų projektavimas atsižvelgiant į kaip įmanoma daugiau įvairių asmenų grupių, įskaitant ir neįgaliosius, socialinius poreikius ir gebėjimus, taip, kad nereikėtų taikyti patogumų atskirai. Toks planavimas ir projektavimas sparčiai populiarėja Skandinavijos šalyse, Japonijoje, JAV ir kaip metodas rekomenduojamas pagrindinių tarptautinių žmogaus teises ginančių

organizacijų. Šis projektavimo ir planavimo būdas daug prisideda prie kiekvieno asmens, įskaitant neįgaliuosius, integravimo į bendruomenę, skatina turizmą, plečia verslo galimybes. Aplinkos pritaikymą neįgaliesiems daugelis įsivaizduoja gana siaurai, pavyzdžiui, kaip įėjimo į pastatą pritaikymą žmogui vežimėlyje ar pan. Tačiau aplinka, sukurta pagal universaliojo dizaino principus, palanki naudotis daugeliui funkcinių sutrikimų ar judėjimo, orientacijos sunkumų turinčių žmonių. Universalusis dizainas taikomas kuriant ne tik fizinę, bet ir informacinę aplinką, produktus bei paslaugas, kai nebūtinai atskiras ar specialus pritaikymas. Šie produktai ir aplinka atrodo estetiškai, ir nėra neprieinami vienos kurios nors visuomenės narių, pavyzdžiui, neįgaliųjų, grupei, jų neišskiria iš kitų. Statomi statiniai ir aplinka, gaminami produktai bei teikiamos paslaugos turi būti patogios ne tik žmonėms su fizine negalia, bet ir tėvams su kūdikių vežimėliais, laikiniems traumas patyrusiems ligoniams, silpniau girdintiems, naudojantiems ausines, sunkiau suvokiantiems informaciją ir pan. Aplinkai projektuoti taikant universalųjį dizainą pasiekiamas kaip įmanoma didžiausias asmenų, turinčių sunkumų judėti ir orientotis aplinkoje, savarankiškumas, nebūtina padėjėjų pagalba.

Įgyvendinti universaliojo dizaino principą, pritaikant aplinką, būtina siekiant įveikti visuomenės iššūkius, susijusius su visuomenės senėjimu, ilgesne gyvenimo trukme, ribotais viešaisiais finansais.

Univesalusis dizainas teisės aktuose

Tarptautinės organizacijos ragina valstybes imtis priemonių kurti universalųjį dizainą, pagal savo kompetenciją priimdamos teisinius dokumentus, numatydamos strategijas:

- 2001 m. Europos Tarybos Ministrų komiteto rezoliucija ResAP (2001)¹ (Tomaro rezoliucija) dėl universaliojo dizaino dalyko įtraukimo į visas profesijų, susijusių su aplinkos formavimu, programas (Europos Tarybos... (2001)¹);
- 2006 m. ET Ministrų komiteto rekomendacija Rec (2006) 5 dėl ET veiksmų plano skatinti žmonių su negalia teises, visapusišką dalyvavimą visuomenėje: žmonių su negalia gyvenimo kokybės gerinimas Europoje 2006–2015 metais (Europos Tarybos... (2006)⁵);
- 2009 m. Europos Tarybos Ministrų komiteto rekomendacija CM/Rec(2009)⁸ šalims narėms dėl aktyvaus dalyvavimo užtikrinimo taikant universaliojo dizaino strategiją (Europos Tarybos... (2009)⁸).

Universaliojo dizaino plėtotės procesai

Privalu, kad universaliojo dizaino strategija planuojant, plėtojant, įgyvendinant ir vertinant projektus būtų tarpdalykinė. Kuo gausnesnis dalyvavimas svarbus tam, kad būtų įtraukta kuo daugiau vartotojų, – tai vienas iš esminių

būdų skatinti demokratinius procesus. Universalusis dizainas ne visda susijęs su iš esmės naujais darbo procesais, tačiau jam būtinas platus vartotojų organizacijų ir įvairių tipų vartotojų dalyvavimas. Daugiausia dėmesio skiriama neįgaliųjų patirčiai, tad plėtros procesuose ir užtikrinant sprendinių kokybę neįgaliųjų organizacijos yra svarbūs bendradarbiavimo partneriai.

Atliekant paprastas užduotis, kai taikomi patikrinti ir pripažinti sprendimai bei standartai, vartotojų dalyvavimas paprastai nebūtinai, tačiau įgyvendinant kompleksines užduotis, planuojant pagal Planavimo ir statybos įstatymą, kuriant naujoves ir universalųjį dizainą konkretinant, svarbu platesnis dalyvavimas, kad būtų garantuoti geri ir visiems tinkami sprendimai. Diegiant universalųjį dizainą būtinas tikslumas kuriant sprendinius, eksploatuojant ir prižiūrint. Paklaidų ribos nedidelės, dėl įgyvendinimo klaidų ir priežiūros trūkumo sprendinys gali netekti universalumo (Norvegijos aplinkos ministerija... 2007).

Kuriant universaliojo dizaino produktus būtina laikytis šių bendrųjų principų:

- kompleksiskumo – apimti įvairias priemones, kuo plačiau ir daugiau komponentų, pvz., įrengus visiems tinkamą įėjimą į patalpas privalu įrengti ir kitas statinio patalpas, pvz., tualetą;
- vientisumo – trasos maršruto prieinamumas iš vienos vietos į kitą turi būti vientisas, nenutrūkstamas;
- vartotojų įtraukimo – universalusis dizainas kuriamas artimai bendradarbiaujant su vartotoju;
- kas tinka neįgaliajam – tinka daugeliui kitų vartotojų, neįgaliesiems tinkamos priemonės turi tikti ir kitiems vartotojams.

Objektų kokybės vertinimas

Bet kuris projektas turi būti grindžiamas labai aiškiais tikslais ir uždaviniais. Tam, kad būtų įmanoma įvertinti būsimus rezultatus ir neleidžiama procesui pasukti atgalios arba nueiti kompromisų keliu, geras konsultantas turi užtikrinti, kad objektyvūs ir subjektyvūs sėkmės rodikliai būtų nustatyti pačioje projekto pradžioje.

Europos prieinamumo koncepcijos tinklo ir Nacionalinio negalios informacijos centro duomenimis (Design for All... 2013), padidėjusi pardavimų apimtis ir pelnas verslo įmonėms paprastai yra svarbūs rodikliai, tačiau jie gali būti papildyti kitais rodikliais, atspindinčiais socialinę įmonių atsakomybę, viešumą arba reputaciją ir kt. Viešojo valdymo įstaigoms svarbūs rodikliai turi būti visuomenės gėris ir (vis labiau) socialinis priimtinumas. Projektų veiksmingumas turi būti matuojamas pagal tai, ar jie atliepia piliečių poreikius ir atitinka socialinės sanglaudos normas.

Deklaruojama produkto atitiktis universaliojo dizaino principams išreiškia, kaip produktas ar jo detalė (elementas) atitinka tikslinių grupių asmenų poreikius pagal jų funkcines galimybes ar bent universaliojo dizaino principus (prieinamumo principus). Vertinimas leidžia susidaryti nuomonę apie esamą objekto būklę arba suformuoti būsimas projektavimo gaires. Vertinimą gali atlikti bet kuris įstaigos ar įmonės administracijos darbuotojas ar planavimo, projektavimo specialistas, susipažinęs su universaliojo dizaino principais bei žmogaus funkcinėmis galimybėmis.

Universaliojo dizaino principai

Universaliojo dizaino principai – tai tam tikros normos, kuriomis remiantis vertinama ir kuriama aplinka bei objektai, pritaikyti kuo didesniai skaičiui naudotojų. Pagrindiniai universaliojo dizaino principai yra šie:

1. Lygių galimybių: tie patys produktai tinkami ir patrauklūs visiems, pagal galimybes identiškai arba ekvivalentūs, neišskiria ir neužkerta kelio naudotis, užtikrina privatumą, saugumą, atrodo estetiškai ir patraukliai. Lygių galimybių principo įgyvendinimo lygmens negalima įvertinti absoliučiais skaičiais, tačiau galima įvertinti, koku mastu produktu galėtų naudotis visuomenė. Lygių galimybių principas – veiksmai ir priemonės, skirtos blogesnėje padėtyje esančių asmenų padėčiai gerinti, galimybėms suvienodinti.
2. Lankstumo: produktas pritaikomas prie įvairių žmogaus funkcinų galimybių: tampa prieinama pasirinkti naudojimosi būdą, tinka dešiniarankiams ir kairiarankiams, padeda produktu pasinaudoti preciziškai ir tiksliai pagal paskirtį, prisitaiko prie vartotojo tempo.
3. Paprasto ir intuityvaus naudojimo: siekiama, kad produktą būtų lengva suprasti, nepriklausomai nuo vartotojo patirties, žinių, kalbos, gebėjimo susikoncentruoti, vengiama nebūtino sudėtingumo, siekiama, kad atitiktų vartotojo lūkesčius ir intuciją, kalbos ir raštingumo gebėjimų įvairovę; informacija išdėstoma pagal jos svarbą, atlikus veiksmus suteikiama tinkama atsakomoji informacija.
4. Tinkamos informacijos: tai būtinos efektyvios informacijos pateikimas atsižvelgiant į vartotojų sensorinius gebėjimus (regėjimą, klausą), skirtingų modifikacijų (piktogramų, žodinės, taktilinės) naudojimas, maksimalus įskaitomumas, elementų išskirstymas taip, kad juos būtų galima apibūdinti (pvz., rengiant instrukcijas ar nuorodas), suderinamumas su įvairiomis techninės pagalbos priemonėmis, kuriomis naudojasi asmenys, turintys sensorinių sutrikimų.
5. Tolerancijos klaidai: siekiama, kad žalos ir nepageidaujamo pasekmių tikimybė suklydus ar atlikus nereikalingus veiksmus būtų minimali:

detalės dėstomos taip, kad tikimybė suklysti ar patirti žalą būtų mažiausia; dažniausiai naudojami prieinamiausi elementai: pavojingi elementai turi būti pašalinti, izoliuoti arba uždengti; numatomi įspėjimai apie grėsmes ar galimas klaidas; numatomos klaidos atitaisyimo galimybės; numatoma galimybė atšaukti veiksmus atliekant užduotis, reikalaujančias budrumo.

6. Mažiausių fizinių jėgų sąnaudų: daroma, kad produktas būtų tinkamas ir patogus naudotis nededant daug fizinių pastangų, vartotojo kūno padėtis išliktų neutrali; būtų naudojamas pagal adekvačias funkcines galimybes; judesių kartojimas bei sukaupytų fizinių pastangų palaikymo trukmė būtų minimalūs.
7. Tinkamo dydžio ir erdvės: nustatoma tinkamas dydis ir erdvė, kad būtų prieinama, pasiekama, patogų valdyti ir naudotis nepriklausomai nuo kūno dydžio, padėties ir judumo (mobilumo). Būtina numatyti aiškias vedančiąsias linijas į pagrindinius objektus visiems sėdintiems ar stovintiems vartotojams; įrengti patogias prieigas prie objektų visiems sėdintiems ar stovintiems vartotojams; pasirėmimo elementus (rankenas, ranktūrius, porankius) pritaikyti pagal įvairius rankų plaštakų dydžius.

Universaliojo dizaino vartotojų grupės

Planuojant ir projektuojant aplinką ir produktus reikia atsižvelgti į labai skirtingus asmenų poreikius, o ne į vieno statistinio vidutinio žmogaus (paprastai įsivaizduojamas suaugęs, veiklus, sveikas, jokių sutrikimų ir specialių poreikių neturintis) poreikius. Kuriant universalųjį dizainą atsižvelgiama į kuo didesnio skaičiaus žmonių įvairius poreikius. Negalia suprantama ne kaip asmens charakteristika, o kaip asmens sveikatos bei aplinkos santykis ir kaip ribotos galimybės aktyviai dalyvauti visuomenės gyvenime. Universalusis dizainas padeda žmonėms, kurių gebėjimai skirtingi, regėti, girdėti, suvokti, judėti, valdyti kūno dalis (rankas, plaštakas, kojas ir kt.).

Suvokimas, regėjimo, klausos ir kalbėjimo, kūno funkcinių gebėjimų lygis priklauso nuo žmogaus amžiaus, negalios, aplinkos ar tam tikrų aplinkybių situacijos. Siektina mokytis įvertinti ne tik tam tikrus sutrikimus turinčių asmenų poreikius, bet ir kitų visuomenės narių įprastinius gebėjimus ir poreikius, atsižvelgiant į amžių, išsilavinimą, ūgį, svorį, kalbų mokėjimą, pomėgius (dviratininkų, riedlentininkų, tėvų su vaikais, vaikų, turistų) ir kt.

Svarbu mokytis pažinti asmenų grupių funkcinius gebėjimus, juos įvertinti ir numatyti tinkamas priemones, įskaitant tinkamos aplinkos kūrimą šių asmenų socialiniams poreikiams tenkinti.

Letelėje pateikiamas žmonių grupavimas pagal funkcines galimybes.

Žmonių grupės pagal funkcines galimybes

Funkcinių galimybių grupė	Funkcinės galimybės	Tikslinės grupės	Produkto tinkamumo vertinimo kriterijai
Pažinimo, suvokimo (kognityvinės) funkcinės galimybės	Savarankiška iniciatyva veikti – tikslų siekimas be skatinimo, raginimo; reakcija į stimuliaciją – atsako laikas; dėmesys – koncentracija; vizualinės informacijos suvokimas; auditorijos, aplinkinių informacijos suvokimas; kalbos supratimas ir kalbėjimas; nuoseklumas – veiksmų atlikimas tinkama tvarka; organizavimas – tvarkos palaikymas; gebėjimas prisiminti – ilgalaikė ar trumpalaikė atmintis; problemų sprendimas – sprendimų priėmimas; kūrybiškas mąstymas – veikimas vis naujais būdais; gebėjimas priimti ir išmokyti naujoves	Vaikai, vyresnio amžiaus asmenys, neišsilavinę (beraščiai mažaraščiai), kital kalbiai (užsieniečiai), nuvargę, išsiblaškę, turintys psichikos ar proto negalią	Produktas tinkamas, jeigu juo galima naudotis: be kito asmens pagalbos, be papildomos instrukcijos, nesuprantant vietinės kalbos (nemo-kant skaityti); atlikus veiksmus ir suklydus galima saugiai pasitaisyti, saugiai naudotis esant trukdymų
Klausos ir kalbos organų funkcinės galimybės	Nustatyti garso sklaidimo kryptį; išskirti garsą iš daugelio garso šaltinių; išgirsti aukštojo ir žemojo dažnio garsus; palaikyti pokalbį (kalbėti)	Asmenys, kuriems reikia dėmesį skirti keletui garso šaltinių, asmenys, kuriems veiksmus reikia atlikti triukšmingoje aplinkoje, asmenys su ausinėmis, pagyvenę asmenys, asmenys, turintys klausos organų sutrikimų (kurtumas, neprigirdėjimas, kiti laikini ir nuolatiniai klausos sutrikimai)	Gali išgirsti triukšmingoje aplinkoje, išgirsti vieną ausimi, išgirsti abiem uždengtomis ausimis, išgirsti aukštojo dažnio garsus, priebalsius s, š, č, ž, z, f

Funkcinių galimybių grupė	Funkcinės galimybės	Tikslinės grupės	Produkto tinkamumo vertinimo kriterijai
Regos organų funkcinės galimybės	Ižvelgti objektus ir jų detales (matymo aiškumas); fokusuoti žvilgsnį į arti ir toli esančius objektus; išskirti objektus iš visumos objektų; matyti objektus, esančius apžvalgos lauko centre ir pakraščiuose; skirti spalvas ir kontrastus, prisitaikyti prie ryškaus ar prasto apšvietimo; stebėti judančius objektus, nustatyti atstumą iki objektų	Asmenys, kurių akys pavargusios dėl įtempto žiūrėjimo, dėl „vizualiai perkrautos“ aplinkos, atliekantys veiksmus esant nepakankamam, pernelyg intensyviu ar kintamam apšvietimui, atliekantys veiksmus nepalankiomis klimato sąlygomis (lietus, sniegis, šaltis (rasojantys akiniai), pagyvenę asmenys, regos organų funkcinių gebėjimų sutrikimų dėl ligų ir dėl sužalojimų turintys asmenys	Produktas tinkamas, jei jį galima matyti ir esant silpnam apšvietimui, ir ryškiai šviesai, jį pristatant arčiau ar toliau, nei yra iš tikrųjų (naudojant atitinkamus atspindžius, veidrodžius), matant tik balta ir juoda, „per rūką“, „pro vamzdį“, kai periferinis matymas susiaurėjęs, viena uždengta akimi, turint tik periferinį regėjimą (antriplanis regėjimas), kai asmuo apie produktą informaciją gali gauti lytėdamas, girdėdamas (uosdamas)
Kūno (kaklo, krūtinės ir juosmens) funkcinės galimybės	Pagal širdies ir kraujagyslių, raumenų, skeleto bei centrinės nervų sistemos funkcionavimą pakelti fizinių krūvių ir įtampą; pasiekti, išlaikyti, pakeisti laikyseną; išlaikyti pusiausvyrą; kvėpuoti	Vaikai, senyvo amžiaus asmenys, turintys mažesnę nei vidutinis fizinių pajėgumą ir ištvermę, kūno disbalansą ar kitų kūno funkcijų sutrikimų, turintys viršsvorį bei stambūs, moterys vėlyvo nėštumo laikotarpiu, skausmus kenčiantys ir galintys tik ribotai judėti dėl laikinių ar ilgalaikių kūno pažeidimų, pavargę ar sergantys įvairiomis ligomis, dėl kurių sutrikęs kūno (kaklo) funkcionavimas	Produktas tinkamas, jei juo gali naudotis asmenys, turintys kvėpavimo sutrikimų ir dažnai sustojantys pailsėti; kai reikalinga atrama; kai negali susilenkti, pasilenkti, pasisukti per liemenį, pasukti kaklo, yra jautrūs dūmams, dulkėms, kvapams

Funkcinių galimybių grupė	Funkcinės galimybės	Tikslinės grupės	Produkto tinkamumo vertinimo kriterijai
Rankų, plaštakų funkcinės galimybės	Tiesti rankas aukštyn, žemyn, į šalis, į priekį ir atgal; stumti, traukti, kelti, nuleisti, nešti; sugriebti, suspausti, sukti, gręžti, barstyti, imti žiupsneliais	Asmenys, kurių fizinis pajėgumas mažesnis nei vidutinis, t. y. vaikai, pagyvenę žmonės; asmenys, kenčiantys skausmus ar kurių judumas sumažėjęs dėl laikinų sužalojimų, ligos; fiziškai pavargę, nešantys nešulius, neturintys rankos ar abiejų, storai apsirengę, mūvintys storas pirštines; tie, kurių slidžios rankos (šlapios, tepaluotos ir pan.); sergantys įvairiomis ligomis, dėl kurių sutrikęs rankų (plaštakų) funkcionavimas	Produktas tinkamas, jei juo patogiu ir saugu naudotis, kai veiksmus reikia atlikti ant kiekvieno riešo uždėjus po 1,5 kg svarmenį; pakeltomis, nuo kūno attrauktomis alkūnėmis; naudojantis tik viena nedominuojančia ranka; dėvint kumštines pirštines, storai apsirengus; kai judesius galima pakartoti ne dažniau kaip tris kartus per minutę; nelankstant ar nepasukant riešo; naudojantis tik viena ranka (plaštaka); naudojantis tik nedominuojančios plaštakos kumščio dalimi; naudojant ne daugiau jėgos, nei turi plaštakos mažasis pirštas
Kojų funkcinės galimybės	Atsistoti iš sėdimos padėties, stovėti, eiti, bėgti, šuoliuoti, kopti, klūpėti, stovėti ant vienos kojos, valdyti pėdas	Vaikai, senyvo amžiaus, kiti asmenys, kurių sumažėjęs fizinis pajėgumas, išstvermė, gebėjimas išlaikyti pusiausvyrą, sumažėjęs stuburo ir apatinių galūnių judėjimo diapazonas; turintys didelį viršsvorį ar neįprasto ūgio; kenčiantys skausmus; galintys ribotai judėti dėl laikinų sužalojimų ar ligos; pavargę; sunkiai judantys netolygiu ar nestabiliu paviršiumi, kai yra lingavimas ar bangavimas; neturintys vienos ar abiejų kojų, sergantys ligomis, trikdančiomis kojų funkcinėmis galimybėmis (raumenų distrofija, kaulų lūžiai ir pan.)	Produktas tinkamas ir saugus naudotis, jeigu galima judėti nematant grindų dangos nepakeliant kojų (velku kojas), dėvint skirtingus batus (ortopedinius), remiantis lazda, vaikštyne, naudojantis ramentais, naudojantis neįgaliojo vežimėliu, nepasikeliant iš sėdimos pozicijos

Universaliojo dizaino idėjų sklaida ir įgyvendinimas Lietuvoje

2014–2020 m. nacionalinės pažangos programa rengiama siekiant įgyvendinti valstybės pažangos strategiją „Lietuvos pažangos strategija „Lietuva 2030“ ir sukurti pažangią, modernią bei stiprią valstybę, kurioje vyrautų sumanios visuomenės, sumanios ekonomikos ir sumanaus valdymo dermė.

Programoje suformuluoti plėtotini prioritetai: „Veikli ir solidari visuomenė“, „Ekonominiam augimui palanki aplinka“, „Kultūra“, „Regioninė plėtra“, „Sveikata visiems“.

Universalusis dizainas yra nurodomas kaip viena krypčių, užtikrinanti sėkmingą prioriteto įgyvendinimą.

Programoje taip pat minima, kad universaliojo dizaino principas turėtų būti taikomas siekiant tolygios socialinių, sveikatos, kultūros ir kitų viešųjų paslaugų sistemų plėtros – užtikrinant gyventojų skurdo ir socialinės atskirties prevenciją, stiprinant socialinę sanglaudą, įgyvendinant, plėtojant ir renovuojant viešųjų paslaugų infrastruktūrą, tobulinant veikiančias paslaugų sistemas, keliant jų darbuotojų kvalifikaciją, įtraukiant paslaugų vartotojus ir nevyriausybinių sektorių į sprendimų priėmimą ir paslaugų teikimą.

2014 m. suformuota Pasiekiamumo prioritetų įgyvendinimo įsisavinant ES struktūrinę paramą darbo grupė, kurios tikslas – suformuluoti universaliojo dizaino taikymo principus ir reikalavimus, siekiant ES struktūrinę paramą gaunančių projektų kokybės. Ši darbo grupė rengia universaliojo dizaino principų taikymo metodiką, kurios paskirtis – padėti gaminiams, aplinkos ir paslaugų projektų rengėjams bei vertintojams sukurti ir įgyvendinti produktus, atitinkančius universaliojo dizaino (universaliojo projektavimo, projektavimo visiems) principus. Ji taikoma produktų atitikčiai universaliojo dizaino principams vertinti, tokiems produktams projektuoti, planuoti ir įgyvendinti.

Metodika remiasi produktų projektuotojai, planuotojai, architektai, įmonių ir įstaigų administracijų specialistai bei kiti, kam tenka dalyvauti kuriant, projektuojant bei įgyvendinant produktus.

Universaliojo dizaino mokymai yra rengiami architektams, planuotojams, urbanistams, kraštovaizdžio architektams, savivaldybių darbuotojams (kuruojantiems socialinius, teritorijų planavimo, komunalinio ūkio, architektūros, kultūros paveldo klausimus), projektų vadovams. Mokymų tikslas – suteikti žinių ir įgūdžių savo veikloje taikyti universaliojo dizaino, kaip vieno iš modernių ir veiksmingų aplinkos ir produktų kūrimo būdų, padedančių neįgaliesiems bei visiems kitiems visuomenės nariams visapusiškai dalyvauti bendruomenės gyvenime bei būti savarankiškiems, principus. Vilniaus dailės akademija nuo 2012 m. universaliojo dizaino dalyką yra įtraukusi į architektūros magistrų rengimo programą.

Literatūra

- Afacan, Y.; Erbug, C. 2009. An interdisciplinary heuristic evaluation method for universal building design, *Applied Ergonomics* 40: 731–44.
- Design for All in progress, from theory to practice.* 2013. EuCAN – Europos prienamumo koncepcijos tinklas ir Nacionalinis negalios informacijos centras „Info-Handicap“. Liuksemburgas, p. 22. ISBN 978-2-919931-72-9.
- Europos Tarybos Ministrų komiteto rekomendacija Rec(2006)5 *Dėl ET Veiksmų plano skatinti žmonių su negalia, teises, visapusišką dalyvavimą visuomenėje: žmonių su negalia gyvenimo kokybės gerinimas Europoje 2006–2015 metais.*
- Europos Tarybos Ministrų komiteto rekomendacija šalims narėms *Dėl aktyvaus dalyvavimo užtikrinimo taikant universalų dizaino strategiją* CM/Rec(2009)8.
- Europos Tarybos Ministrų komiteto rezoliucija ResAP(2001)1 (Tomaro rezoliucija) *Dėl universalaus dizaino principo dalyko įtraukimo į visas profesijų, susijusių su aplinkos formavimu, programas.*
- Ginnerup, S. *Achieving full participation through Universal Design*, Report, adopted by Committee on the Rehabilitation and integration of People with disabilities (CD-P-RR).
- Innovating with people: The business of inclusive design.* 2010. Norwegian Design Council, Fladby AS.
- Iwarsson, S.; Stahl, A. 2002. Accessibility, usability and universal design – positioning and definition of the concepts describing person-environment relationships, *Disability and Rehabilitation Journal* 25(2): 57–66.
- Jungtinių tautų *Neįgaliųjų teisių konvencija.* 2010. *Žinios* Nr. 71-3561.
- Neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymas. 2004. *Žinios* Nr. 83-2983.
- Norvegijos aplinkos ministerija. 2007. *Universalus dizainas: sąvokos išaiškinimas.* Terminis pranešimas. [interaktyvus]. Prieiga per internetą http://www.universell-utforming.miljo.no/file_upload/engoglitauisk.pdf).
- Rydningen, U. 2008. *Laws and regulations in the Nordic Countries and in the EU for promoting Universal Design*, Lecture at Nordic School of Public Health at the course „Universal Design in the Community Planning“. Oslo: Delta Centre.
- Statybos techninių reikalavimų reglamentas STR 2.03.01:2001 Statiniai ir teritorijos. Reikalavimai žmonių su negalia reikmėms, patvirtinta Aplinkos ministro 2001 m. birželio 14 d. įsakymu Nr. 317, *Žinios* 2001-06-22 Nr. 53-1898.
- Story, M. F.; Mueller, J. L.; Mace, R. L. 1998. *The Universal Design File: Designing for People of All Ages and Abilities.* Raleigh, North Carolina State University: The centrum for Universal design. Publications, 127 p.+Appendix.
- Vietos savivaldos įstatymas. 1994. *Žinios* Nr. 55-1049.

Apie autorius. Marius Pranas Šaliamoras – VDA Architektūros katedros vedėjas, profesorius. Lietuvos architektų sąjungos pirmininkas. Interesų sritis: architektūra; universalusis dizainas; darnioji plėtra; architektūros politika; architektūros pedagogika.

Aušra Siaurusaitytė – VDA Architektūros katedros dėstytoja, lektorė architektė. Interesų sritis: architektūra; universalusis dizainas; darnioji plėtra; architektūros pedagogika.

Jolanta Šliužienė – Neįgaliųjų reikalų departamento prie SADM direktoriaus pavaduotoja. Interesų sritis: socialinė politika; universalusis dizainas; darnioji plėtra.

VERTĖS MATAS – ŽMOGUS

Ieva Karevičienė

Metafizikos studija „Gyva erdvė“
Goštauto g. 8, LT-01108 Vilnius
El. paštas *ieva@gyvaerdve.lt*

Džiugu, kad architektų bendruomenė nuoširdžiai susirūpino mus supančios aplinkos kokybe ir parengė tiek skirtingų ir vertingų pranešimų. Jie man, kaip paprastai pilietei, sužadino viltį, kad galime tikėtis architektūrinės brandos Lietuvoje, nes bent jau teoriniu lygmeniu pradėdame nuo „kietybės eros“ pamažu judėti „kokybės eros“ link. O kitas žingsnis, remiantis architekto Lino Tuleikio pranešimu, galėtų būti „harmonijos era“, kurios, manau, visi esame išsiilgę. Deja, tą harmoniją, kaip ir kokybę, visi suvokiame labai skirtingai, nes skirtingos yra mūsų vidinės pamatinės vertybės, skirtingų vėrcių siekiame.

Konferencijoje paliesta daug aktualių kokybinių parametrų, klausantis vis norėjosi juos papildyti – pratęsti ar pagilinti pranešėjo mintį. Tomis neišsakytomis mintimis pasidalyčiau.

„Vertės matas – žmogus“ – taip pavadinta pirmoji skaidrė Vilniaus dailės akademijos atstovų Mariaus Šaliamoro ir Aušros Siaurusaitytės parengtame pranešime. Šis teiginys, turint mintyje konferencijos temą, idealiai atitinka mano suvokimą, todėl ir šį straipsnį taip pavadinau, norėdama dar kartą atkreipti visų dėmesį į patį žmogų, tik šiek tiek kitu rakursu. Juk viską kuriamo žmogui – ir miestą, ir pastatą, ir kelią, ir vandens objektą. Tik tą žmogų mes matome ir suvokiame kiek skirtingai. Taip, jis turi savo fizinius prigimtinius duomenis ir jų lemiamus konkrečius poreikius, kuriuos galime patenkinti kurdami jam erdvę bei įtraukdami universaliojo dizaino elementų. Bet be fizinių apčiuopiamų parametrų, žmogus turi visą subtiliąją energetinę struktūrą, kuriai taip pat reikia mūsų dėmesio. Tačiau taip jau susiklostė, kad ši žmogaus sritis iki šiol liko apleista. Ir tai nutiko ne vien architektūroje. Galbūt visuomenė apskritai užmiršo, kad žmogus – daugiasluoksni energetinė struktūra ir kad jos harmoningam funkcionavimui būtinos tam tikros sąlygos, tarp jų – ir pastatų subtilioji energetinė kokybė. „Ko tikrai reikia žmogui?“ – dar vienas svarbus klausimas, nuskambėjęs tame pačiame pranešime. Žmogui pirmiausiai reikia visų kokybių balanso. Kartais mes sureikšminame estetiką, kartais metamės į modernumą, nuvertindami bendrą aplinkos kontekstą, ir beveik visada užmirštame, kad žmogus yra ne vien fizinis kūnas, turintis penkių pojūčių sistemą. Abejingumas šiuo aspektu sukuria ne visiems įžvelgiamą beprasmybę, kai žmogus atiduoda savo unikalius išteklius, t. y. gyvenimo laiką bei energiją, pastatams sukurti, kurie

vėliau jį patį subtiliuoju lygmeniu traumuoja, o jis net nesuvokia, kad tai vyksta ir kaip tai vyksta. Gal todėl gerbiamo Tomo Grunskio pranešime nuskambėję žodžiai „Kaip pažįstame, taip ir suprantame bei suvokiame. Kaip suprantame bei suvokiame, taip ir kuriame“ taip stipriai mane paveikė, nes nepakankamas paties žmogaus supratimas bei suvokimas apie patį save neleidžia kurti reikiamos kokybės. Ir taip yra visose gyvenimo srityse, ne vien architektūroje. Galiu tik palaikyti jo šūkį „keisk metodą bei prieigą, pakis ir rezultatas“, tik noriu papildyti fraze „keisk rakursą, žiūrėk per vertės matą – energetiškai daugiasluksnį žmogų“. Apskritai visame Tomo Grunskio pranešime jčiau kaip foną metafizinį pagrindą, kurio greičiausiai pats pranešėjas net nenumatė. Pavyzdžiui, teiginys, kad erdvė bei miestas turi statinį ir dinaminį aspektus, tik patvirtina seniai žinomus, bet užmirštus dėsnius: iš pirmo žvilgsnio statiška erdvė laikui bėgant kinta. Ir tai vyksta ciklais – mažais ir dideliais. Erdvė kinta kiekvienais metais, kiekvieną mėnesį, kiekvieną dieną bei valandą. Mes niekada neižengiame į tą pačią erdvę du kartus, nors sąmoningai to neįvertiname. Bet kuri erdvė subtiliuoju lygmeniu yra nuolatiniame dinamiame procese.

Ekspertų komisijos nario Vaidoto Kuliešiaus pranešime nusakyta „pagrindinė sąlyga architektūros kokybei atsirasti – tai architektūros pripažinimas visuomenės intereso dalyku, ir kad architektūra turi būti vertinama ne tik ekonominiais, techniniais, bet ir estetiniais, kultūriniais aspektais“. Šią formuluotę tiesiog privalu papildyti dar vienu aspektu – subtiliosios energetikos aspektu (mokslui sparčiai žengiant pirmyn jau galima ir prietaisais išmatuoti bei įvertinti kai kuriuos subtiliosios energetikos sluoksnius). Šio aspekto plika akimi nematomas poveikis kiaurai smelkia mus visus, nepriklausomai nuo to, suvokiame tai ar ne; jis turi įtakos mūsų daugiaplanei energetinei struktūrai: fizinei, emocinei, mentalinei būsenai bei sveikatai. Ne veltui sakoma, kad jei nori ką nors nuo žmogaus paslėpti – padėk matomiausioje vietoje. Suprantu, – niekas apie subtiliąją pastatų energetiką profesionaliai nemokė ir nemoko, šioje srityje yra daug prieštaringos informacijos, kuri natūraliai atima norą į ją gilintis. Tačiau gerbiamo Lino Tuleikio viena iš paskutinių skaidrių, bylojanti apie architektūrinio jautrumo trūkumą ir ugdymą, suteikia vilties, kad šio pobūdžio profesionali informacija gali pamažu rasti kelią į būsimų architektų dėmesio lauką. Taip pat suprantu, kad šie papildomi aspektai dar labiau apsunkina ir taip sudėtingą architekto darbą, tačiau, kaip konferencijos metu minėjo architektas Lukas Rekevičius, architektūra turi spręsti problemas, ir kuo daugiau probleminių sluoksnių ji apima, tuo yra geresnė. Daugiasluksniškumo architektūroje suvokimas yra be galo svarbus momentas. Taigi subtilioji energetika – tai dar vienas sluoksnis ir dar vienas iššūkis šiuolaikiniam architektui bei statybininkui – kaip sukurti ir pastatyti šiuolaikinį pastatą, atitinkantį urbanistinius, estetinius,

funkcinius ir kitus jau minėtus reikalavimus, bet kartu sutverti ir sveiką subtiliąją pastato energetinę struktūrą, kuri padėtų ten dirbančiam ar gyvenančiam žmogui išskleisti savąjį kūrybinį energetinį potencialą įvairiose gyvenimo srityse, o ne žalotų ar beprasmiškai eikvotų jo energetinį potencialą. Kaip minėjau, tiek miestas, tiek pastatas – gyvi organizmai, turintys ne vien savo fizinį pavidalą, kurį galime patirti įprastiniais pojūčiais, bet ir subtilųjį energetinį sluoksnį. Pastato vidinėje energetinėje struktūroje gyvena ir dirba žmogus – taip pat energetinė struktūra, tik mažesnė. Jai, labai jautriai ir imliai, gana didelę įtaką daro apimtimi didesnės pastato struktūros. Tai dvi sąveikaujančios sistemos – to nevalia pamiršti. Jei „sirgs“ pastato energetinė struktūra – žmogui sunku bus palaikyti savo energetinį balansą, jam reikės daug daugiau asmeninių pastangų siekiant užsibrėžtų tikslų.

Manau atėjo laikas ne tik konkrečiai, kiek leidžia architektūros sritis, įvardyti bei reglamentuoti kokybės kriterijus, bet ir visuotinai praplėsti kokybiškos architektūros sąvoką ir architektų bendruomenėje, ir visuomenės masteliu, įtraukiant, be visų konferencijoje išvardytų kokybių, dar vieną pamirštą narį – subtiliąją energetiką, apimančią ne vien elektromagnetinius, energoinformacinius statinių parametrus, bet ir požemines upes bei geopatogenines zonas. Pavyzdžiui, nelabai galiu įsivaizduoti, kaip pastatas, kuriam skirtos didelės finansinės investicijos ir kuris atitinka daugybę kokybės ir estetikos reikalavimų, gali vadintis kokybišku, jei stovi ant požeminės upės. Subtiliuoju lygmeniu visos investicijos, visos pastangos sukurti ir naudoti šį pastatą kaip pilnavertį nueina perniek, nes pats svarbiausias objektas, t. y. žmogus, gyvendamas ar dirbdamas šiame daugelio specialistų išpuoselėtame kūrinyje, pastatytame energetiškai neleistinoje vietoje (nors šiais laikais jau yra dalinių korekcinų priemonių), žaloja arba sekina didžiausią turtą – gyvybinę energiją. O juk mes visi įdedame tiek pastangų, kad žmogui būtų gerai visose jo gyvenimo sferose dabar ir žvelgiant į ateitį.

Aš, kaip ir daugelis šiuolaikinių žmonių, labai vertinu estetiką, ypač jos prasminę dalį, kurioje slypi giluminė kūrėjo idėja. Jos jokių būdu „negalima nustumti į paraštes“, kaip konferencijoje minėjo Aida Štelbienė. Tačiau turime iš pradžių suprasti, o vėliau ir suvokti, kad kiekviena idėja turi savo vibraciją, savo energetinę kokybę, kuri maitina žmogaus amžinąsias ydas arba amžinąsias vertybes. Čia svarbu ne deklaruojama idėja, o ta giluminė mintis, kuri lydėjo visą kūrybinį procesą, nes ji nematoma srove įsilieja į naujai gimusį objektą. Jei kūrėjas deklaruoja ryšį su gamta, o kurdamas tegalvoja apie visuotinį pripažinimą, tai ryšio su gamta idėja bus atskiesta garbės troškimu. Todėl labai svarbu bet kurios srities kūrėjui suprasti, kad kiekviena emocija bei mintis niekur nedingsta, ji lieka jų kūriniuose. Taigi, turint mintyje architektūros kontekstą, kiti žmonės gyvena architektų sukurtose formose, kurios yra persmelktos jų kūrėjų minčių bei emocijų.

Architektų darbas be galo atsakingas. Jie vieni iš pirmųjų pajaučia ir įgyvendina naujas tendencijas ir per tai daro poveikį visuomenei. Todėl, suprasdami šį procesą, būkime atsakingi ir gerai apmąstykite, kokią vertybę norime paskleisti. Mes visi taip sureikšminome išorinį grožį bei fizinį patogumą, kad nepastebėjome, kaip į antrą planą nuslydo giluminės vertybės, kurios kaip pats tvirčiausias pamatas išreikšdamos prioritetus galėtų padėti pasirinkti ir atsirinkti kokybių gausoje. Šio vertybinio pamato atskaitos taškas yra žmogus, kaip visuminė energetinė struktūra, apimanti fizinę, emocinę bei mentalinę sveikatą. Architektūra – ne vien fizinių erdvių formavimas, bet kartu ir subtiliosios energetikos formavimas erdvėje, jis vyksta per architektams gerai žinomus, bet ne visais sluoksniais suvoktus dalykus, pavyzdžiui, per pastato formą bei vidinę struktūrą, per išorinius ir vidinius ryšius ir net per vandens objektus, kurie sutraukia labai didelį energijos kiekį iš aplinkos. Tai lemia pozityvius ar negatyvius rezultatus, kurių šiuolaikinis žmogus nemoka iš anksto įvertinti. Ne visi nūdienos sprendiniai yra harmoningi bei padedantys pastatui užgimti kaip sveikam gyvam organizmui, nors akiai ir labai patrauklūs. Kviečiu visus dar kartą naujai bei atvira širdimi apmąstyti šias užmirštas kokybes, kurios nuo senų laikų buvo svarbios ir tarsi savaime aiškios.

Suprantu, kad palieku mįslių, tačiau šių minčių keliamas vidinis rezonansas tebus motyvas diskutuoti, ieškoti naujų kūrybiškų bei išmintingų sprendinių.

Panaudotų tarpdalykinės mokslinės konferencijos „Architektūros kokybės kriterijai ir jų teisinė reikšmė“ pranešimų sąrašas:

- T. Grunskis. „Vertės apibrėžtys architektūroje. Kanonai, konceptai ir kontroversijos“,
- V. Kuliešius. „Architektūros kokybės vertinimo kriterijai kai kuriose užsienio šalyse“,
- L. Rekevičius. „Problemas sprendžianti architektūra“,
- A. Siaurusaitytė-Nekrošienė, M. Šaliamoras, J. Šliužienė. „Universalusis dizainas“,
- A. Štelbienė. „Estetika architektūroje kaip tapatybės konstrukto dalis“,
- L. Tuleikis. „Architektūros kokybės sampratos skirtumai šiandieninėje Lietuvoje“.

Apie autore. Ieva Karevičienė yra Metafizikos studijos „Gyva erdvė“ vadovė. Pastaruosius septynerius savo gyvenimo metus paskyrė metafizikos studijoms bei praktikai, nors pagal išsilavinimą ir darbo patirtį yra dizainerė. Daugiausia dėmesio skiria kinų metafiziniam paveldui, ypač – susijusiam su pastatų bei aplinkos formavimu. Žinių sėmėsi užsienyje bei intensyviai jas diegdama stebėjo, kaip tai veikia praktikoje. Daugiausia laiko skiria individualioms konsultacijoms pastatų statybos ar rekonstravimo, koncentruojantis į pastatų subtiliąją energetinę struktūrą, klausimais. Rengia bazines sklypo bei būsto planavimo rekomendacijas, kuriomis vėliau pagal galimybes gali remtis architektai, dizaineriai bei kraštovaizdžio specialistai, dirbdami savo kūrybinį darbą.

ARCHITEKTŪROS KOKYBĖS KRITERIJAI

Mokslo straipsnių rinkinys

Redaktorės *Laimutė Kertenienė, Violeta Kočiūnaitė,*
Dalia Markevičiūtė

Maketuotoja *Rasa Steponavičiūtė*
Viršelio dizaineris *Rokas Gelažius*

Apimtis 14,0 aut. l. Tiražas pagal poreikį.
Leidinio el. versija <http://doi.org/10.3846/2330-M>
Vilniaus Gedimino technikos universiteto
leidykla „Technika“, Saulėtekio al. 11, 10223 Vilnius
<http://leidykla.vgtu.lt>
Spausdino BĮ UAB „Baltijos kopija“
Kareivių g. 13B, 09109 Vilnius